

LOOMING

II

1978

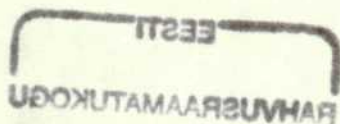
KONRAD MÄGI * 100

Saadjärve maastik (Õli) 1923—1924

LOOMING

11

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Ardi Liives

HEATEGIJA JORS KESSE JA ARMASTUS

1

Suvi on alanud, päevad on täis päikest, meri on leebe ja rahulik, heinakaared lõhnavad uimastavalt ja kaluripaatides pole räimesaagist puudust.

«Tulevad nad täna või ei?»

Jors Kesse seisab suveköögi ukseavas ja silmitseb meistri rahuloluga kolme pruunikaspunast puust õllenõu, mis seisavad murenenud kivi-põrandal tahmunud kividega ja poolroostese plaadiga vana pliidi kõrval.

«Tulevad nad täna või ei?»

Jors keerab ühe kõrva lepiku poole, mis algab siitsamast maja otsast. Lepiku tagant kostab tasast mootoripõrinat. Seal on meri, jah — seal on elu.

Jors ohkab kergelt, muhatab, justkui naerdes oma äsjase õhkamise üle, astub suvekööki, tõmbab ühelt nõult punni eest. Juba jooksebki õllevaht — algul turtsudes, nagu vastutahtmist, seejärel aga lausa pahinal plekist toopi.

Jors ajab end sirgu — nojah, on ka, mida ajada: mees peaaegu kahe-meetrine —, lükkab pea kuklasse ja paneb toobi suule. Kulm kipras ja pilgus surmtõsidus, lepib ta esmalt ühe lonksuga. Maigutab suud, lõksutab keelt, silmad vahivad tähendusrikkalt kuhugi ebamäärasesse punkti. «Mhmh,» nohiseb Jors ja tema hääles on ilmne rahulolu. Ta ajab jalad harki. Nüüd on kõrisõlmel tükki tegemist, enne kui toop rõõmsalt tühi ja vahused huuled käisevarrukaga puhtaks tõmmatud. Jors hingab sügavalt, paneb toobi käest, otsib taskust sigaretipaki, istub uksepakule ja süütab suitsu.

Nõndaks. Tema tegu on tehtud. Näidaku nüüd muu maailm, milleks ta võimeline on.

Jah, olid ajad, kus külas iga mees oli meister õlle peale. Aeg läks teiseks, mehed said teiseks — kes põlgas pikka vaeva, kes kuulas armastava naise paljuütlevaid sõnu, kes lootis kalli naabri lahkusele. Õllemeistrite arv kahanes iga aastaga et hale vaadata. Tõepoolest, Suislepa külas — sinna oli üle nelja kilomeetri, seal oli kolhoosikeskus, olid sattunud elama ka kõigi kolme paatkonna kalurid —, seal Suislepa külas oli veel paar tõsist meest, kes ei pidanud paljaks kas tähtpäevadeks, pühadeks või aastavahetuseks paarsada liitrit käima panna. Siin Ablakul aga oli tema, Jors, ainus. Ja polnud temagi tervelt

ARDI LIIVES

1763

poolel aastal seda jahmerdamist ette võtnud. Viimane tegu sündis siis, kui Jors pensionile läks, kui aseesimees ja paatkonnamehed öhtul pidulikult tema poole sisse astusid, head vanaduspuhkust soovisid ning ühiselt kokkupandud raha eest ostetud serviisi ja plinkiva mängumajaka üle andsid.

Head vanaduspuhkust? Too tõsimeelne soov ajas Jorsile siis naeru peale ning ei saanud ta praegugi sellele tagasi mõeldes itsitamata jätta. Vanadus? Kust otsast tema, Jors, vana on? Vanaks pole Jors ennast kunagi pidanud. Tõsi, viimastel aastatel kordusid jalgades üha sagedamini kurjad radikuliidihood, just sellepärast meri jäetud saigi. Küll püüdsid ülemused teda põllundusbrigaadi meelitada, kutsusid ehitusele, aga Jors oli tõrges nagu sikk ega võtnud vedu. Terve oma elu oli ta kalur olnud. Talle polnud kunagi eriti istunud see, et kalurid pidid neil päevil, kui merega tegemist polnud, põllul kaasa lööma. Muidugi, mis parata, niisugune oli seadus, neil oli põllumajanduslik kolhoos ja kolm paatkonda moodustasid ainult kolhoosi abimajandi, aga siiski... Ja kui esimees tagatipuks talle karjaku kohta pakkus, Jors otse vähkres esimehe kabinetis toolil naeru käes. Tema, kes üle neljakümne aasta kala püüdnud ja võrke parandanud, peaks nüüd, kus pea lugupidamist väärivalt hall, karjapoisiks hakkama? Esimees sai veidi pahaseks, sest tema mõtles ju riiklikult: inimesi napilt, iga kätepaar hinnaline vara — mille üle siin itsitada?! Kuid eks tundnud esimeeski Jorsi ja teadnud, et kui see mees midagi välja naerab, ära siis looda, et temaga samast asjast veel kunagi elus tõsise näoga rääkida saab. Nõnda jäeti ta rahule, Jors kobis oma suurde üksindusse Ablaku kauges sopis, ja siin ta nüüd istus, pilk lepikus ja kõrv mere poole kikkis.

«Tulevad nad või ei tule?»

Alati teadis kogu küla, kus õlletegu lahti läks. Õllemeistrit kohates tehti justkui muu seas tasapisi juttu, kaugel asjad on, kas virre on magus või ei... ja nõnda edasi. Õllemeister pajatas vastu, mis eile tehtud ja mis homme ootab, ning tähendas nagu mokaotsast, et eks astugu külamees nädala pärast möödaminnes läbi. Seekord aga Jors oma tegemisest kellelegi ei kuulutanud, poeski käies ei iitsatanud, mis olemas ja tulemas. Jors tahtis näha, kas tema paatkonnameestel on meeles, et viimase paarikümne aasta jooksul pole olnud ühtki jaanipäeva, kus Sänni Jorsi suveköögis poleks vähemalt nädalapäevad kõik mõnusad öhtud ühiselt õlut rüübatud ning maailma asjad kenasti ridade mis paika pandud. Sest viimase poole aasta jooksul oli talle paaril korral ainult Rebase Anton, pudel põues, külla eksinud. Anton, ise näost veidi häbelik, õigustas mehi, kes enam Sännile teed ei leidnud: tööd-madistamist palju, aega imenapilt, päevad merel ja võrgukuuris, öhtud täis koduseid talitusi — kust seda aega võtta, tule jumal appi!

Jors kuulab lepiku tagant kostvat tuttavat kakuamipaadi podinat ja muheleb: kas nad põrgulised aimavad, mille kallal ta siin salamisi higistas? Kas ei kuuluta sisemine tunne neile üha valjemini, et seal Ablaku pool sünnib üle poole aasta üks tore temp, millest osavõtmine peaks püha kohus ja teenistus olema? Küllap, küllap, ainult kannatust, Jors, ainult kannatust!

Jors kustutab sigareti ja tõuseb. Kõrge ja kuivetanud, nägu piklik

justkui kingakarp, millest paksude mustade kulmupuhmaste alt vaatasid välja kaks lausa vahtimisväärset sinist silma, nende all — kus siis mujal? — otsis nina kui pussipea tuult, seejärel veidi viltukiskunud suu nagu küsimärk, ja üle kõige paks hall lõvilakk, mis ulatus kaelani ja pugese krae vahele, niisugusena seisab ta oma Sänni madalate majade vahel ja mõlgutab asjalikke mõtteid.

Nojah, tunnike läheb merel ära, siis omajagu aega sadamas, — ei ole võimatu, et juba enne lõunat hakkab Sännile kostma mootorratta põrin. Kes võiks esimesena platsi ilmuda? Küllap Rebase Anton. Aga võib-olla ka Pillapea Tõnu, sellel on imestamapanevalt hea nina kõige peale, kus midagi saada. Või Uppaugu Paul, kellele aitab paarist toobitähkest, et laulujoru lahti lüüa. Või Kipa Endel, pika mõtlemisega ja veel pikema toimega poiss.

Jah, tore on nõnda mõtet kerida ja ette kujutada, kuidas nad varsti siin suveköögi laua ümber koos istuvad, toobid ees ja äkiline kõrval, — viimase all mõeldi siinmail otse samal päeval merest tõmmatud kilu, millele alles tund tagasi sool ja pipar peale puistatud. Toop käib ringi, kauss kiludega keset lauda, igaühel ajalehetükk taldrikuks, kuhu pead ja soolikad heidetakse, jutt võtab jutust tõuget, kuni vastu südaööd räägivad peaaegu kõik korruga või panevad koguni laulud käima. Siis ronivad kõikuvad mehed oma mootorratastele ning Jors kuulab õueväravas, kuidas vali põrin üha kaugemale ja kaugemale Suislepa poole kaob. Läbi on võetud elud ja olemised, küla naljad ja va pärispoliitika, kõhud on õllest punnis ja pead kumisevad, mõnu ja norinaga magatakse peatäis välja ning kella kuueks on kõik nagu üks mees sadamas, et päeva teisel poolel uuesti tões ja vaimus üksteise järel rattad Sänni poole käänta.

«Kuule, ega mu Augustit siin pole?»

Nõnda huvitavalt alanud ja veel põnevamat töotavasse päeva ei sobi seesugune kile hääl kuidagi, aga mis parata: naabri-Miide on järjekordselt mehe-jahil. Keskealine krimpsusnäoline rahutult ringivilavate silmadega naine mõõdab Jorsi õue uurivalt pikuti ja põiki üle ning kukub hädaldama:

«Alles üleelele tuli ... näost plass ja kulund — nagu pressi alt läbi käind! Eile vahtis terve päeva otsa sängis, vingus ja vaevles, ei saand töö poolegi. Hommikul jäi must koju, tulin just karjalaudast, läksin töökojast läbi — seal teda põln, kodu ka mitte. Mõtlesin, et äkki su juures ... Buss läheb varsti, ei ma jõua teda enam kuskilt otsida.»

Jors ei hooli Miidest ja tema mehest. Pool aastat tagasi ilmusid nad siia kuskilt Põhja-Eestist, olid pidanud kodukolhoosist lahkuma, seal elanud hullusti õel ja ropp rahvas. Paraku ei läinud paari nädalatki, kui naistel karjalaudas ja meestel töökojas tülid-pahandused lahti. Esimees kutsus kohvile, noomis, ohkas, ohkas veel kord, ja saatis uksest välja. Aga August jätkas oma pidusid ja puudumisi, Miide riidusid ja raginaid.

«Kuhu sa ennast seadma hakkad?» küsis Jors jutujätkuks. Sallid või ei, aga ikkagi naaber ja viisaka inimesena võib ju paar lauset mokaotsast välja pigistada, see ei maksa midagi.

«Eks ma lähe seda su ostu tegema.»

«Mu ostu?» ei taipu Jors. «Mis ostu?»

«Mis ostu!» laiutab Miide jahmunult käsi. «Ise käskisid televiisori tuua...»

Jors vaatab Miidet suurisilmi ega oska äkki sõnagi kosta. Sa hullus küll, kas võetigi tema tarku soovitusi ja imelisi ideid puhta kullana?

Asi on selles, et rohkein kui nädalapäevad tagasi ilmus Miide Jorsi õuele ja lasi järjekordse lu gulaulu lahti. Jors kuulas ja noogutas, noogutas ja kuulas ning mõtles, mida ta küll annaks või kätte tooks sellele heale inimesele, kelle vägi ja võim Miide siit linnutiivul teispoole tara koristaks.

«Mis elu see temaga on!» oikkas Miide, aimamata Jorsi huvitavaid mõttekäike. «Kuju ei too mitte midagi... kõik lakub maha! Lastele pole õiget riiet selga anda... Minu palgast peab kõigeaks jätkuma... Mis kasu mehest on... niisama riiu-abi ja kõik!»

«Aga mis sa sest riiu-abis üldse pead?»

Jorsi küsimus tuli Miidele ootamatult, ta maigutas veidi aega suud ja ütles siis, pilk maas, justkui häbenedes:

«Eks ta ole ikka oma... Suur tükk elu seljataga ja... Kui ta ainult kodus seisaks!»

«Miks ei seisa?» küsis Jors peaaegu kurjalt.

«Kus ma tean,» ohkas Miide. «Lihtsalt ei seisa, raisk, ja kõik.»

Jors keeras kõrva lepiku poole — kas paadid podisevad veel merel? — ja seletas tülpinud häälega:

«Igal asjal on oma põhjus. Kui ei seisa, tähendab, on põhjus. Mis hoiab meest kodus? Naine, lapsed, kena puhas majapidamine. Naine on? On. Lapsed on? On. Muuseas, sa õpeta oma lastelt välja see... kuidas nad karjuvadki, kui August koju tuleb? «Isa pätt, isa pätt!»»

«Seda on nad sunnikud küla pealt korjand!» ruttas Miide ennast õigustama.

«Olgu, olgu,» rahustas Jors naist ja jätkas: «Jutt jäi meil kodu külge. Mis teil seal on?» Jors vaatas oma siniste silmadega tõsiselt Miidele otsa.

«Mis meil seal on...» kordas Miide nürimeelselt. «Laud, tool, kapp, voodid... Mis seal's peab olema, sa heldus?!»

«Vähe,» ohkas Jors ja pööras oma nukraks muutunud näo taevasse. «Väga vähe. Liiga vähe. Augustil on kodus igav, saad sa, inimene, aru. Pikad päevad töö, tule koju, mitte midagi huvitavat, vaimne tühjus, vaakum...»

«Mis jama sa ajad?» muutus Miide rahutuks.

«Ei aja ma midagi jama,» vastas Jors kaaluvalt. «Vaata, mis juhtus kaks... ei, kolm aastat tagasi Udrikul.»

«Mis seal juhtus?» läks Miide põnevile.

«Mis juhtus, mis juhtus... Toomas ei seisnud kah kodus, nagu õhtu kätte tuli, nii küla peale trallama pörkas. Ükskord kihutas Leida täis kurje tundmuse otsima, mõtles, et teab kus püherdab, teab kellega aeleb. Aga ole lahke: Toomas istus Reedikul televiisori taga, nojah, viinaklaas rippus käes küll, aga muudkui istus ja põrnitses — filmi või mis seal oli.»

«Noh, ja siis?» ei jaganud Miide midagi.

«Leidal oli asi paugupealt selge. Eks ta olnud kogu aeg televiisori

vastu sõda pidanud — et võtab raha, rikub laste silmi ja mis puha. Kolm päeva hiljem töid teleka koju, ja palun väga: Toomas ei tõsta enam õhtuti kodust jalgagi välja.»

Miide jäi kahtlevalt Jorsi nägu uurima. Jors oli väga tõsine. Tont seda Jorsi teab, teinekord tuleb isegi sellest suust raasuke jumekam jutt...

«Augustil midagi televiisorist või...»

«Tee proovi,» soovitas Jors elavalt.

«Pole meil seda raha...»

«Laena.»

«Kelle käest! Kas sa ei tea, mis inimesed siia kuhja kokku aetud on?»

Jors vaatas Miidele sügavas kaastundes otsa ja äkki lõi ta nägu särama.

«Võta ametiühingust laenu.»

«Mis laenu?»

«Noh, ütleme — lehmalaenu. Pistavad kolmsada pihku. Televiisor käes ja jääb ülegi. Kui sa just värvilist ei ihka.»

«Noh, aga...» Miide oli segaduses. «Võtan lehmalaenu, aga— lehma ei ostagi?»

«Mis sa tast ostad, sul on üks lehm.»

«Aga kui välja tuleb, mis siis esimees...»

«Maksate jupikaupa tagasi ja häda pole midagi. Ütle, et tuli uus idee — abieluõnne ja armu huvides...»

«Kuule, sa ajad pila,» kukkus Miide Jorsi heas soovitusel kahtlema.

Jors laiutas solvunult käsi ja ohkas:

«Soovita inimesele head, tema aga — pila...»

«Eks seda kõike või vaadata...» venitas Miide ja hakkas astuma. Värava juures keeras naine äkki ringi ja puuris pilgu Jorsile näkku: sa raisk, kas selle larhvil ei laiuta midagi irvetaolist? Aga ei: Jors vaatas Miidele nõnda tõsise ja osavõtliku pilguga järele, nagu oleks Augusti ja Miide eluõnn tema kõige tähtsam mure. Miide läks, aga kui ta oleks veel teist korda tagasi vaadanud, siis oleks tema kahtlus kõva kinnitust saanud: Jors hoidis kahe käega kõhust kinni, turtsus, puristas ja tundis ennast väga hästi.

Praegu aga seisab ettevõtlik Miide siinsamas ja läheb tema hullu juttu teoks tegema. Jah, juba järgmisel päeval andis Miide avalduse kontorisse, eile sai laenu kätte ja enam pole pidamist. Peaks sellele tobule ütlema, et jätaks oma kange plaani katki, ei anna see nende elule ja armastusele uusi karkusid alla, aga Jors tunneb, et need sõnad tema suust praegu küll välja ei tule. Miide pilgus on nõnda palju tublit tänu ja lahedat lootust, et Jorsil hakkab isegi ebamugav. Viimast Miide ei märka. Ta tahab Jorsile omalt poolt midagi head ja huvitavat ütelda, mõtleb pingutatult, aga midagi tarka pähe ei tule. Äkki meenub Miidele hommikul lauda juures kuulnud külauudis ja ta toob selle lagedale:

«Ega sa pole kuulnud, et Piili-preili müüb oma maja maha ja kolib ära linna? Naised rääkisid...»

Jorsi suu vajub üllatusest lahti. Jors tahab midagi ütelda, aga kuuldavale tuleb ainult kähisev «aa...». Miidel pole mahti Jorsi kumma-

lisse häälightsusse süveneda, juba on ta väravast väljas ning tõttab busipeatuse poole.

Oleks Miidel olnud õrna aimu, mida tema sõnum Jorsile tähendab, ei oleks ta lahkumisega nõnda kiirustanud — seda keset Sänni õue tardunud mehekolakat olnuks huvitav veidi pikemalt silmitseda.

2

Jorsil läheb päris tükk aega, enne kui jalad all liikuma hakkavad. Ta tõttab suvekööki, laseb toobi õlut täis, ei jõua ära oodata, millal vaht alla tõmbub ja, nina vahus, kulistab toobi tilgatumaks. Nüüd vajub ta pingile ja jääb üksisilmi kivipõranda pragusid vahtima. See ei paku kauaks huvi. Jors läheb majja, kõnnib nagu midagi otsides kõik toad läbi, tõstab televisioonilehe laualt aparaadile, nihutab tooli ümmargusele lauale ligemale, lükkab vanad, mahatallatud kandadega sussid kušeti alla. Juba on ta uuesti õues. Jorsil on tunne, et ta peaks nagu midagi tegema, aga ükski tegevus ei tundu kohane olevat. Mida pärast niisugust isevärki uudist tänase päevaga peale hakata, mida ometi?

Piili-preili . . .

Ons see ikka tõsi? Et võtab kätte, müüb ära ja läheb minema? Äkki on kuulujutt? Ei, imestada pole siin midagi, neli kuud tagasi suri Piili-preili ema, Helve jäi jumala üksinda suurde majja — kaua sa nõnda elad, jah . . . Muidugi, ega Helve ole ainuke, kes üksipäini oma katuse all — kahe küla peale on neid oma pool tosinat, üks temagi, Jors, kuulu sellesse kampa . . .

Jorsi mõte hüppab sinna ja tänna, ta tunneb, et kui ta asjast kiiremas korras selgust ei saa, siis ei tule tänasest päevast midagi tarka välja. Küla peale uudiseid korjama minna Jors ei taha, ei, see ei tule kõne allagi — kelle käest ja kuidas? Kuid rahutus on nõnda hull, et oma mõtetega paigale konutama jääda ka ei saa. Kui põrutada otse Piilile? Nuputada välja mõni peenike põhjus ja nagu muu seas teha juttu sellest kõige tähtsamast? Aga põhjus, kurivaim, peab veenev olema, viimati käis ta Piili ema matusel, rohkem pole sinna asja olnud, kui nüüd õuele astub, siis peab ettekääne imelik või huvitav olema, üks igatahes, soola või kapsarauda küsida oleks enam kui narr.

Jors sügab kukalt ja imestab. Ei tea, millest see mõnikord tuleb, et pea on tühi, nõnda tühi, et kohe hirm hakkab. Näe, Miide jaoks sähvatas lustlik lehmlaenu-idee, hulltobe idee küll, aga kas ta ei pea nüüd nii Miidele kui oma idee tärnlik olema — või muidu oleks Miide täna Sännile sisse sadanud ja teda õnnistanud uudisega, mis algul paigale naelutas ja rahutust täis pumpas?!

Ei, ta võtab kätte ja hakkab astuma. Küllap tee peal midagi toekat pähe kargab, tule taevas appi, tal pole mõtetest kunagi puudust olnud, miks peaks tänasel hommikul see esimene ehmatus olema!

Jors läheb väravast välja, möödub Augusti ja Miide elamisest ja kaob küla teise serva poole. Minna on natuke üle kilomeetri, siis keerab Jors roheline kirjakestitulba ja pingi juurest paremale, ning saja-

konna meetri kaugusel paistabki tihe metsatukk, Jorsi teekonna sihtpunkt.

Metsatuka alguses on värav, sealt tuleks veel paras jagu maad astuda, et kõigepealt Piili suurde marja- ja õunaaeda ning seejärel hooneteni jõuda. Jors jääb värava taha kõheldes seisma. Ilmselt oli teejupp Piilini liiga napp, sest ühtki mõistlikku ettekäänat pole pähe karanud. Ja Jors ei riskigi väravat avada. Ta läheb piki metsatuka äärt ning jõuab suure kaarega vana lagunenuid sepikoja taha, kust läbi puude ja põõsapihude võib hoolega uurides tabada isegi tükikest Piili eesõuest koos kaevuga. Jors jääb sepikoja varju seisma, nohiseb, ta tunneb end kuidagi ebamugavalt, justkui oleks õunavargile tulnud...

Õunavargile... Nojah, eks sellest ole oma viiskümmend aastat tagasi — pea või juubelit —, millal ta südame rindu võttis ja Piilile õunaraksu tuli. Helve isa oli kuri mees ega peljanud õunavaraste poole jahipüüsi paugutada. Siia tulla oli külapoistel suur julgustükk. Kui vana Piili Viktor mõne krantspoisi kätte sai, siis võis see põlvil paluda, ikkagi kooris vanamees taguotsa halastamatult paljaks ning udis säärase keretäie, mida õudusega mäletati veel poole aasta pärast.

Jors vedas teiste omasugustega kihla Sussi Juksi uue õngeridva peale, poisid jäid ettenägelikult kaugemale ning Jors läks. Kell polnud veel üheksa, alles hakkas pimedaks kiskuma. Jors hiilis siitsamast sepikoja tagant — siis oli see uhiuus —, hiilis tasa, süda põksus erutusest, jumala eest, päris hea meelega oleks ta otsa ringi pööranud, aga Jors poleks olnud Jors, kui ta seda teiste nähes teinud oleks. Õues oli vaikne, majauks kinni, toast ei kostnud ka raadiohäält — Piili oli üks esimesi, kes siinkandis endale raadio majja soetas. Juba seisis noor kangelane õunapuul all, aed oli suur, isuäratavaid punaselaigulisi õunu oli puudel ohtrasti, vaata, ja suu hakkab vett jooksuma. Poistega oli kokkulepe: viiele poisile igähele kaks õuna, seega kokku kümme tükki. Taskusse rändas esimene, teine, kolmas, ja äkki Jors tardus: otse tema ees astus sõstrapõõsa tagant välja viie-kuuene tüdruk, eks see olnud Helve, Viktori noorim, vaatas poissi suurisilmi ega lausunud sõnagi. Jors neelatas: tarvitseb tüdrukul vaid häält teha, ja tema laul on lauldud; Viktor tunneb külapoisi selja tagantki ära ja kui juba ühe neist kinni nabib, siis... oh jumal! oh jumal! Enne kui Jors oskas midagi mõistlikku ette võtta, pani tüdruk ootamatult sõrme suule ja lausus sosinal: «Ära kardada, ma ei ütlen.» Jors vahtis tüdrukut ammuli sui ega osanud äkki midagi peale hakata. «Võta ja mine ära, ma ei ütlen isale,» sosistas tüdruk põnevil, heitis kiire pilgu maha poole ning pilgutas vandeseltslaslikult silma. Jors ei lasknud endale enam pikemalt õpetussõnu jagada, juba olid tal kümme õuna taskutes ja käes, ja läinud ta oligi. Sõpradele Jors ei iitsatanud, mis aias juhtus, see jäi tema ja Helve vaheliseks suureks saladuseks, sellest ei rääkinud kumbki kellelegi.

Majauks kääksatab, Jors tõmbab pea sepikoja nurga varju, et sealt hetke pärast välja piiluda. Valge kogu õiendab kaevu juures, kook kääksub ja ämber kolksub. See on Helve. Jors näeb teda ainult tagant. Helve, Piili-preili.

Piili-preili nimi näis Helvet saatvat sünnist surmani. Vanal Viktoril oli neli tüdart ja et Piili oli küla kangemaid talusid, — ainuüksi lehma

oli siin üksteist ja hobuseid kolm —, siis hüüti tüdrukuid alguses poolpilamisi, hiljem juba harjumusest preilideks; üks omajagu andnud põhjust ka tütarde ennast-paremaks-pidamine. Vana Viktor oskas saatuse tahtel ja issanda kutsel enne juunipööret hinge heita. Ema ja tütreid jättis uus võim rahule, seda enam, et kolm vanemat tüdrikad kadusid siia-sinna Eestimaale mehele. Piili majapidamine kiskus kahe naise käes aastast aastasse kitsamaks, peremehe ajal ehitatud mitmed kõrvalhooned hakkasid lagunema, neist ei hoolitud enam ja neid polnud pärast sõda, kui talus oli ainult kaks lehma, seapõrsas ja seitse kana, tarviski. Ema hüüti külas surmani ja pärast surmaga Piili Eltsuks, aga Helve, tema jäi preilik, ja mõni värskem külaelanik ei teadnudki, mis tema eesnimi passi järgi oli.

Küll nüüd oleks hea õue astuda, mõtleb Jors, küll nüüd oleks tore asja teha ja jutt lahti lükata, kui ainult see pagana idee oleks. Ideed aga pole Jorsil kuskilt võtta. Ilma ideeta ei taha Jors praegu Helve silma alla minna. Maksa peale, aga ei taha. Ja Piili-preili kaobki majja tagasi, teadmata, et siinsamas ligidal varjub keegi, kellel täna pole paraku ühtki ideed.

Jors pöördub minekule. Jah, midagi pole teha, edasi tuleb lükata see viisakas visiit ja hinge kipitama panev külaskäik.

Jorsi pilk peatub lilledel otse Piili tara kõrval. Jors mõtleb veidi, kummardub ja korjab pihutäie punaseid, kollaseid ja siniseid põllulilli, vaatab neid mõtlikult, nuusutab ja hakkab pikkamisi kodu poole tagasi kõmpima. Päev on alles ees, päev on pikk — milleks kiirustada ja rabistada?

Sänni maja taga koplis seisab liikumatult kolhoosi vana hobune Viku ja vaatab lähenevat meest arupidavalt. Et koduteed otsemaks teha, ronib mees üle traataia, läheb ja patsutab hobust kaelale. Eile käis Jors kolhoosi hobusega saeveskis pilpaid toomas ja homme tuleb loom talli tagasi viia. Lähen ja annan Vikule leiba, mõtleb Jors ja saab seadamaid aru, miks ta nõnda mõtleb: üks Viku ole Piili pere nüüd juba ammu surnud Tapa järeltulija, Jors mäletab teda varsanagi. Ja mis Piili perest pärit, sellel on täna Jorsile eriline tähendus. Jors lõikab köögis mitu paksu leivaviilu ja viib Vikule. Jors istub mättale, süütab suitsu ja vaatab, kuidas Viku isukalt leiba pistab. Põllulilled lebavad Jorsi kõrval maas. Jorsi meel on ivake nukker, et tema käik tühja jooksis. Ausalt öelda on ta enda peale isegi veidi pahane. Omal ajal olid sa kangem ja kuraasikam, mõtleb Jors.

See oli paar aastat enne sõda, kui hiljuti ajateenistusest vabanenud Jors seltsimajas Piili-preilit nägi. Helve oli just linnas gümnaasiumi läbi saanud ning üle hulga aja kodus ja tantsupõrandal. Külapoisid vahtisid piltilusat heledapäist tüdrukut nagu ilmutist ning limpsasid keelt. Helve paistis seda hästi nägevat ja tundvat, ta lõkerdas tüdrukute salgas, keerutas end siia ja sinna, aga poiste poole ei vahtinud, neid polnud tema jaoks olemaski. Eks nüüd tükkinud poisid võistleva, kes esimesena Helve ette koogutama jõuab, seda tehti lausa naljaga pooleks, paaril korral rivistus Piili-preili ette terve rodu küla kangemaid tantsumehi.

Jors seisib eemal ja vahtis tüdrukut hindavalt. Jah, plika käitumisest oli näha, nagu oleks tantsupõrand ainult selleks tehtud, et tema siin

täna, nagu naerul ja juuksed lendamas, karelda ja keerelda saaks! Varsti märkas Helve Jorsigi, toda ainukest, kes teda tantsule paluma ei kippunud. Poiss seisis ukse kõrval nagu mõmm ja muudkui jõllitas. Ilmselt hakkas see suisa suhu vahtimine ja tasane muigamine tüdrukut pikapeale ärritama, sest kui pillimees hüüdis: «Daamide valss!», siis ta palus üllatatud Jorsi tantsima ning päris temalt selge sõnaga, kas niisugune totter naeratus on tal ees sündimisest saadik ja kust on pärit kena komme teisi inimesi ammuli sui vahtida.

Säherdune suisa torkimine nõudis kiiret kättemaksu. Järgmisel vaheajal kutsus Jors Helve seltsimaja taha vanasse mõisaparki, tal olevat midagi rääkida. (Näe, siis kargas ideeke pähe...) Helve kergitas vasa- kut kulmu, pilgutas itsitavatele tüdrukutele silma ja tuli. Tükk aega kõndisid nad vaikides.

«Mul on sulle aitäh ütlemata,» sõnas poiss lõpuks.

«Mille eest?» imestas tüdruk.

«Et sa oma papit üles ei karjunud, kui ma õunu vinnamas käisin.» Tüdruk turtsus naerda.

«Sul see veel meeles?!»

Poiss noogutas.

Pärast vaikust, kui nad olid jõudnud pargi kaugemasse soppi, küsis Helve:

«Sul pidi midagi rääkida olema. Või seesama oligi?»

Jors vaatas tüdrukule otse silma ja pörutas:

«Tead, sa meeldid mulle.»

Tüdruk vaatas Jorsile otsa ja tegi uudishimuliku näo pähe.

«Kui huvitav.»

«Enam-vähem,» oli poiss nõus.

«Kas ta alati ütleb kõik välja, mida mõtleb?»

«Nagu nalja.»

«Lase siis veel midagi põnevat tulla.»

Ja Jors lasi, kahe käega haaras ta tüdruku ümbert kinni ja surus huuled tugevasti teise suule. Tüdruk rabeles mis võis, aga poisi haare oli tugev.

«Ah see oligi su rääkimine?!» sai Helve lõpuks hingeldama, pühkis käeseljaga üle suu ja andis teisega paraja plaksu vastu Jorsi põske. Jorsil läks silmade ees mustaks, üks käeliigutus, Helve ei jõudnud häältki teha, kui Jors ta ühe hooga enda vastu tõmbas ja uue ning pikema suudluse võttis. Helve rapsis ja rabeles, tagus vastu poisi külgi, ja kui see ta lõpuks lahti lasi, kaotas ootamatusest tasakaalu ning kukkus Jorsi jalgade ette istuli. Jors ei tahtnud naerda, aga ta ei saanud ennast tagasi hoida. Ühe hüppega oli tüdruk püsti, tormas eemale, jäi seisma, rahunes ja ütles sapiselt: «Kui veel Piili õunaaeda satud, teist korda ma vana viga ei tee.»

Ütles ja oligi läinud. Jors oleks pidanud rahul olema, aga ometi polnud, vastuoksa, ta tundis ennast kuidagi sandisti. Justkui oleks kõigile kangetele tegudele vaatamata tüdruk peale jäänud. Üsna tujutult lonkis Jors seltsimajja tagasi ja nihutas end saaliuksele lähemale. Helve tantsis Erichiga. Kogu ülejäänud õhtu tantsis Helve ainult Sillapea Erichiga, sellesama Erichiga, kellest mõne aasta pärast sai Piili-preili suur saatus. —

Jors ohkab, vaatab Viku poole, Viku noogutab ootavalt — ilmselt on mehe olemises midagi niisugust, mis andis lootust veel mõnele leivatükile. Kuid Viku enam Jorsi ei huvita. Jors vajaks elavat inimest, ei, mitte selleks, et oma südant puistata, vaid lihtsalt selleks, et vabaneda mingist kummalisest lähemale hiilivast üksindustundest, tundest, mida ta oma pika elu jooksul veel kordagi polnud nii häirivalt tajunud.

Jors keerab kõrva lepiku poole ja kuulatab: kuhu nad paganad ometi jäävad? Jors tõttab õue, seisab värava kõrval, kord-paar kuuleb ta kauget põrinat ja teeb ruttu tuppa tegemist: ei või ju ometi lasta välja paista, nagu ta ootaks neid kui... miskit imet! Aga varsti peab ta uuesti õue kõmpima: põrin on kadunud, küllap keeras keegi Ablaku küla omadest kuhugi koduõue.

Aeg veel varane, mõtleb Jors ja muigab enda üle: ena kannatamatust! Praegu — oli kuulda — on võrgud kala täis, võib-olla lähuvad täna veel teist tiiru tegema ja jõuavad sadamaväravast alles kella kuue-seitsme paiku välja? Seda on ennegi küll ja küll juhtunud.

Ja äkki on Jorsil selge, mida ta ette võtab. Ta toob köögist kahe-liitrise piimanõu ja laseb selle ääreni õlut täis. Siis otsib lausahtlist vihiku, käristab sealt ühe ruudulise lehe ja kirjutab suurelt: «Läksin heinale mere juurde.» Nüüd astub ta trepile, keerab ukse lukku ja pistab oma kirjatüki võtmest läbi.

Jors võtab kuuri alt reha ja nõnda, teises käes õllenõu, asub minekule. Enne kui mineja külateelt mere poole pöörab, jääb ta seisma ja kuulatab: merel on vaikne. Küllap on juba sadamas ja teevad võrke korda, mõtleb Jors uuesti, küllap see nii on. Tal jääb heina kaarutamiseks parasjagu aega — lapp ju pisike —, ja siis... no eks siis ole mõne aja pärast tunda, kuidas tänane päev tasahilju edasi kerib.

Aga Piili maja tagant korjatud põllulilled oli Jors köögilauale teeklaasi pannud. Ja kui ta nüüd nendele punastele, sinistele ja kollastele lilledele mõtleb, siis valdab teda äkki tunne, nagu oleks ta mingisuguse salapärase heateo korda saatnud.

3

Võsa tagant luhalt kostab luiskamist.

Ahaa, üks Liiva omadest — kas traktorist Edgar või tema naine Senta — on juba platsis. Arvatavasti ikka Senta, sest Edgar peaks ju tööl olema... või kui mitte tööl, siis kontoris, kus teda viimasel ajal üha sagedamini nähtavat. Selle põhjuseks oli arveametnik Siiri, alla kahekümne tüdruk, kes neljakümnest Edgarit näis täis väsimatut energiat tahtvat õnnelikuks teha. Hoolimata sellest, et Edgaril oli, jah, veidi meheliku, kuid siiski omapärase, peaaegu vaata et idamaise näolapiga tõmmu naine ja kaks last. Seda lugu teadis Senta, seda teadsid kõik, et Senta teadis, ja Sentagi teadis, et kogu külas ja kaugemalgi oldi asjaga kenasti kursis. Eks Siirike Edgari ära tõmbab, kinnitasid naised kui ühest suust, tüdruk ikka poole noorem ja jumekam. Abielunaised kippusid nagu pahased olema, vallalised kehtitasid ülbelt õlgu ja väitsid, et mis parata, kui mehi napilt ja elu on võitlus olemasolu eest...

ARDI LIIVES

Ja niidabki Senta. Pluusi on ta seljast ära visanud ja rahmeldab rinnahoidja väel, kollane mustade täppidega seelik õõtsub vikatilöökide taktis.

Jors poleks Jors, kui ta naist selja tagant hetke ei silmitseks. Jorsi pilk peatus Sental meeleldi. Miks mitte lasta pilgul puhata selle elavloomulise, sisemist särtsu vaoshoidva naise näol ja kogul? See ei maksnud midagi ja selles pole ka midagi halba, taevake, ons selles üldse miskit vildakat, kui meeshing naishinge loomuliku huviga paras jagu mõõdab?!

Tänane mõõtmine käib koos võrdlusjoonte tõmbamisega Senta ja Piili-preili vahel. Helve on kasvult väiksem ja kiitsakam, ealt kena tüki vanem, aga Senta isevärki näolapp ei anna Helve omale ligi, see on tõsi mis tõsi. Ja Helve kasuks räägib seegi, et kui Jors talle otsa vaatama sattus, nii astus praeguse Piili-preili seest nagu vaim esile omaaegne, noor Helve, nad olid justkui kaks kuju ühes kehas, mis kord sulasid ühte, sealsamas aga kenasti teineteise kõrval seisid. Noort Sentat Jors ei teadnud, kolisid nad ju alles mõned aastad tagasi linnast siia. Helvel oli teiste naistega võrreldes kindel edumaa ja palju plusse, mis aga siiski — nojah, mis seda salata — ei takistanud Jorsil praegugi üksisilmi Senta selga puurimast. Kena pruun selg, ausõna.

«Jõudu!»

Senta pöördub, viipab käega ja jätkab niitmist. Jors silmitseb mõtlilikult õllenõu, vaatab uuesti Senta pruuni selga ning seab sammud naise poole.

«Tõmba hinge kah, mul siin...» ütles Jors juba eemalt valjusti, et naine mõistaks: praegu astutakse lähemale, kas poleks aeg pluusi peale tõmmata.

Jorsi imestuseks Senta seda täna ei tee. Üleeile tegi, möödunud nädalal tegi, kui nad kõrvuti lappidel tundide kaupa niitsid, täna, ole lahke, ei. Justkui oleks tal hais ninas, mis täna Jorsiga lahti, laseb oma ihul justkui meelega paista, justkui õrritada tahaks, et näe: Piili-preili paljaid õlgu pole sa vennike näinud, vahi siis troostiks minu omi, vahi ja mõtle elu ajalikkuse üle. Ja nõnda ongi: Senta pöörab oma uuriva pilgu Jorsi poole, peab hetke nagu millegi üle vaikselt aru, toetub siis ühe käega vikatile ja seab teise puhkuseks puusa. Pagan võtaks, Senta on sedasi lausa äraahvatlevalt huvitav, käib mõte Jorsi peast tulistvalu läbi, ja ehkki samas kargab Jorsile taas pähe mõte Piili-preilist, hüppab häbenemata pilk lipsti! üle naise rindade. Senta märkab seda, ta kergitab küsivalt kulme ja avab suu:

«Mis?»

«Võta üks lonks...»

«Mis see on?»

«Vaata järele.»

«No anna siia.»

Jors tõstab kaane pealt ja jälgib rahuldustundega, kuidas naine, otsmik higine, ahnelt õlut joob.

«Aitäh,» ulatab Senta nõu tagasi ja pühib käega üle suu.

Piili-preilit pole Jors kunagi näinud nõnda käega suud pühkimas. Aga mis sellel pühkimisel nii väga viga ongi, ah?

«Joo, joo veel, niisuguse kuumaga...» käib Jors sõbralikult peale

ja heidab miskipärast pilgu ringi. Rohkem pole täna luhal kedagi, nad on siin päris kahekesi, ole sa lahke.

Senta joo ka. Jors joo ka, süütab suitsu ja seab end kraavipervele istuma. Senta peab jällegi nagu millegi üle aru, naeratab oma isevärki idamaist naeratust, paneb vikati maha ja näe, istub üsna Jorsi lähedale.

Pärast toda seltsimaja-pidu pole Jors Piili-preiliga kunagi nõnda lähestikku olnud. Jah, peaaegu kõrvuti mõne lühikese teejupi käinud, seda küll, aga istumise kohta pole kusagilt ühtki mälestuskildu võtta, tee mis tahad.

Mõlemad vaikivad. Jors mõtleb pärida, kus Edgar on, aga kahtleb: pole vist sobilik seda küsimust puudutada. Rääkida sellest, et jaaniõlu valmis ja ta pikisilmi ootab oma endisi paatkonnakaaslasi, on ka mõtetu — mis Sental sellega pistmist? Seda enam, et koos selle teemaga tõuseks päevakorrale Jorsi pensionipõli, radikuliit ja kurat teab veel mis. Ja kartuses, et Senta võib äkki tõusta ning tööle hakata, jutustab Jors oma jutupuhumistest naabri-Miidega, lehmalaenust ja televiisorist.

Senta naerab laginal, Jorsi arvates ehk natuke liigagi palju.

Sental on suurevõitu tugevad valged hambad, Helvel on vaata et poole väiksemad. Nojah, kas just poole, pole surmkindel, või ta neid mõõtnud käinud...

«Peaks edasi laskma...» tahab Senta tõusta.

«Rüüpage veel, misjaoks ta on,» arvab Jors ja ulatab naisele õlle-nõu. Senta heidab Jorsile kiire pilgu, naeratab ja joo. Jorsi pilk eksleb mööda Sentat alla ja üles. Rinnahoidja paistab ivake väike olevat ja Jors tunneb, et temagi kuivama kippuvale kurgule kuluksid veel mõned lonksud ära.

Siis ajavad nad mõnusat juttu headest heinailmadest. Jors räägib, kuidas ta sõja ajal kuskil Venemaal pool päeva lamas samasuguse kraavi põhjas, ümberringi fritsude pommisadu, Senta jutustab, et eile oli kauplusesse toodud jalgrattakumme ja ta sai koguni kaks tükki kätte. Puhkepaus kipub pikale venima, aga veel on nõus õlut, veel hoiavad lepad neid kuumava päikese eest varjul ja hein lõhnab nõnda magusasti, et keera või kohe küljeli.

Ja äkki — jumalgi ei mõistaks kosta, kust see mõte välja kargas — paneb Jors käe Senta ümber. Ise mõtleb, et mis hullu ma nüüd teen, ei peaks panema, vastupidi, kähku ja kärmesti peaks kaugemale nihkuma, aga ei: käsi hoiab ümber Senta ja mõlematel on peas imelikud näod. Senta teeb kerge liigutuse, nagu tahaks kutsumata külalisele tema õige koha kätte näidata, kuid liigutus on nõrk ja rohkem nagu moe pärast, kutsumata külaline ei tee seda märkamagi. Ja edasi läheb kõik nõndamoodi, nagu siin patuses maailmas lugematuid kordi ennegi läinud. Senta naaldub kergelt mehe vastu, nende näod on üsna lähestikku, Jorsi suu otsib Senta huuli, Jors tunneb, kuidas naise huuled tema huulte all avanevad, Jors haarab kahe käega naise kuumast, heinte ja päikese järele lõhnast kehast, nad kaotavad tasakaalu, veerevad kraavi, Jors tunneb, kuidas nõgesed tema kätt kõrvetavad, nad naeratavad teineteisele julgustavalt ja erutatult näkku ega hooli enam millestki. —

«Hei! Hei!»

Jors ja Senta tarduvad ega julge ennast liigutada. Kuskil eemal on kuulda maa mütsumist — nojah, miks ta ei peaks mütsuma, kui mööda heinamaad marsib Suigu Maret nagu sammuv ekskavaator, Suigu Maret, Senta naabrinaine, seitsme lapse ema, uudishimust hull ja lõuapoolik, olgu issand armuline neile, kes tema pilgu ette või hammaste vahele satuvad!

«Hei!»

Senta paneb sõrme suule. Nad ootavad justkui kohtualused otsust — hinge kinni pidades, nägudel pinges. Suigu Mareti hüüded kaugenevad. Varsti julgeb Jors pea üle kraaviperve tõsta, ta jõuab märgata, kuidas Mareti kõrge kogu kaugemal võsa vahele kaob.

«Läks,» sosistab Jors.

Senta on ühe hüppega püsti, kohendab ennast, ruttab vikati juurde, haarab luisu ja kukub niisuguse hooga teritama, justkui poleks vikat sada aastat luisku näinud. Hetk hiljem on ka Jors nagu välk oma heinakaarel ning sellest üksmeelsest kirkast tööpaatosest võiks juhuslikult mööduv teekäija üksnes siirast rõõmu tunda.

Kuidas see küll juhtus? mõtleb Jors ja imestab. Vaatasin Sentat ja mõtlesin Helve peale, mõõtsin ühe voorusi ja teise puudusi ehk vastupidi — mis mind äkki nõnda toimekaks tegi? Küllap see oli salaigatsus Piili-preili järele, tööpoolest, sest niisugust asja polnud Jorsil enne elus olnud, et on ühega, aga mõtleb teisele. Ja vähe sellest — kas polnud siin lisaks paras jagu trotsi ja kättemaksuhimu tollesamale, kes kauge ja kättesaamatu? Nii või naa, mõtleb Jors, seda keerulist psühholoogilist lugu ei oska ta paremalgi tahtmisel iseendale lõpuni ära seletada ja kas seda nõnda väga vajagi, keegi ju tema käest homme aruannet ei nõua?!

Jors märkab, et luiskamine on lõppenud, ja heidab pilgu Senta poole. Jors jahmub — naine on vajunud heintele kükki ja nutab hääletult.

Eks neid ole pika elu jooksul ennegi nutmas ja naemas nähtud — või sellest ennast ehmata lastud! Aga praegu on Jorsil tunne, nagu oleks talle klimp kurku pistetud. Jors neelatab, kõhkleb, heidab uuriva pilgu ringi ja läheb reha järele lohistades justkui patune Senta juurde. Jors tahaks midagi öelda, väga tahaks, aga mis sõnad pärast seda kõike siia passilksid?!

«Ma ju armastan teda...»

Senta ei vaata Jorsi poole, kükitab aga edasi, luristab ninaga, pühib silmi ja ulub.

«Armastan teda ju...»

Vaat kus tükk, mõtleb Jors, või armastab ka veel. Niisugust uhket uudist poleks Jors osanud ette näha. Aga misjaoks siis need pisarad? Ja miks ta ütleb «teda»? Kas ta pole märganudki, et tema unelmate prints seisab siinsamas nagu post, juuksed kahus, käes reha ja silmad üllatusest punnis?

Äkki tõstab Senta pea, heidab Jorsile kulmude alt vätkuva pilgu ja sisistab:

«Lase jalga... jäärl!»

Jorsi nägu venib pikaks ja silmisse sigineb suur selgus. Kõik on klaar. Siin armastatakse valus ja vaevas hoopis kedagi teist, siin armas-

tatakse oma Edgarit! Aga misjaoks siis teda kui heategijat ligi lasti, kui pärast palavat pattu sedamaid märk otsaette lüüakse?! Jors tunneb ennast solvatuna ja tahaks tõde pikalt-laialt taga ajama hakata, kuid Senta olemises on midagi niisugust, mis vestlusesse ei kannusta. Ei ole see esimene kord, kus tark taganemine paistab kõige asjakohasem olevat. Jors ootab veel hetke, mõtleb, et küll kuluks praegu üks suits ära, pahviks ja mõlgutaks mõtteid naisterahva hinge ja ihu vahekorra üle, aga Senta uus pilk paneb mehe tagurpidi astuma. Jors tõstab rahustavalt-tõrjuvalt käe, keerab Sentale selja ja teeb et minema saab.

Jorsil pole enam isu heintega jännata. Saaks sellest segadusest ainult eemale! Ta haarab õllenõu, heidab reha üle öla ja hakkab rõhutatult aeglase sammuga kodu poole astuma. Saa veel naistest aru, mõtle ja mõista! Jorsil on Senta peale hing täis. Heake küll, ega Senta teadnud, et ta Piili-preili aseaine oli, aga miks siis nobedasti nõus ollakse, kui pärast pannakse pahaks? Eks see ole naistega pahatihti nõnda — alguses kilkab käes, pärast kisendab kaugel. Seda igavest rahulolematust jätkub naissool maailma loomisest peale, jumala eest! Võtaks tont neid ja nende ahnet armastust — ons nad üldse võimelised endale oma tegudest aru andma? Meestega on asi ikka hoopis teine, mehe mõistus on mark omaette!

Sänni õuel on kõik vaikne ja Jorsi mõte hüppab Sentalt ära. Veel pole kedagi tulnud. Mis nad seal sadamas täna nõnda kaua kohmitsevad? Varasematel aastatel sätiti usinalt ja üksmeeles asjad nõnda, et töö tehtud ja pidu poolest päevast käima. Just praegu tunneb Jors oma meeste järele lausa kisendavat vajadust, just nüüd oleks mõnus maha istuda ja natuke naissoo kallal võtta.

Oleksin vist pidanud kas või eile kellegi õuest läbi põrutama ja sõna jätma, mõtleb Jors ja tunneb, kuidas tema südames endale kohta otsib. Äkki nad kuradid ei teagi tulla... Aga paatkonnameeste naised on ju tuntud-teada — millal võid sa, armas inimene, kindel olla, et kui sa kutset suust suhu kuulutada ei saa, siis Asta või Liivi või Helle seda oma kallile kaasale edasi ütleb? Looda jah! Kas pole nii mõnigi aulik abikaasa aastakümneid käranud, et mis kuradima heategija see Sänni Jors teile on, et mehed õhtuti mujal ei seisa. Need pagana naised tükivad ikka ja alati üle pakkuma, sest eks too rahvaste rändamine käinud tegelikult ju ikka noil armsatel aegadel, kui õlu vaadis vahutas, hõissaa ja hõissaa... Ja kurpatt, miks ei võikski teda, Jors Kesset, heategijaks pidada, kui janune sai oma peanupule parandust juba varasel hommikutunnil, enne merd või põldu, rääkimata hubastest videvikutundidest?

Äkki nad ei tulegi, mõtleb Jors ja tunneb, kuidas tema hing üha rohkem täis läheb. Kas nad saatanaäod on siis tõepoolest nii napi meelespidamisega? Kas nüüd, kus ta sadamast kaugel, kus temale asendab merd tõrts vett kaevupõhjas, kas nüüd on ta jäetud ja unustatud?! Kas ainult siis, kui ta kutsus ja kuulutas, kas ainult siis leiti Sänni suveköök üles, ah?

Vali mootorrattapõrin paneb Jorsi laua tagant üles hüppama. Ruttu-ruttu on ta õues. Jorsi silmad löövad lustakalt särama ja süda valgub sooja hellust kuhjaga täis: rattalt ronib maha üks tema paatkonna sel-

limest, nojah, mitte see kõige mehem neist meestest, Pillapea Tõnu, aga tühja sellest — esimene pääsuke on kui kallid kingitus, mida pärast hullpikka ootamist kuidagi ei kõlba arvustada.

Paraku ei anta Jorsi rõõmule kestvat iga: Tõnut ei tõuganud siia mitte huvi Jorsi käekäigu vastu või isu õlle järele, oh ei, temal vennikesel, kel nägu tume ja tursunud ning täis ahastamapanevat muret, on isevärki isiklikud asjad.

Kutsunud külalise tupp, selgub asja tuum. Tõnu sattus — ja mitte esimest korda — paha peale ega saanud neljal päeval sadamasse. Nüüd, nagu kurjad keeled räägivad, tahtvat esimees talle kaheks nädalaks püügikeelu kaela käämata, ja mida see praegusel heal saagiajal palgale tähendab, seda peaks iga aruga mees pikemata mõistma.

«Kui saaks kalendrist selle läinud nädala terves tükis maha tõmata!» ägab pannkooginäoline hõredajuukseline keskeas mees ja vaatab peaaegu nutuselt Jorsi poole. Mida peab tegema inimlaps, kes ühe suure lollusega maha saanud ja kogu hingest tahaks, et see kibekähku ununeks?!

«Tuleb teine ja hullem otsa teha,» märgib Jors napilt.

Jorsi hea tuju rändab Sänni köögist teadmata suunas kaugele.

Tõnut, hädalist, Jorsi lorijutt ei rahulda. Tõnu vajab hirmus konkreetset meheabi: olgu Jors täitsa ja mingi Haraldi juurde (Harald on kolhoosi aseesimees), mingi juba täna ja kostku tema eest paar head sõna. Kodus neli last, poolhaige naine, väeti ema — kuidas ta välja veab, kui kahe nädala palk kus kurat lendab?! Ühtekokku õnnetus seitsmele inimesele...

«Eks viitsinud neid nädal tagasi kah üle lugeda — siis oli teid samuti seitse,» nohiseb Jors ja lükkab õllekannu Tõnu poole. Aga Tõnut täna õllega ei lohuta. Tõnule on lausa eluküsimus, et Jors kontorist läbi astuks. Sest Harald on ju Jorsiga ühest roodust ja Jors Haraldi elupäästja, pole see esimene kord, kus Jors mõnegi segase seiga on sirgeks klaarida aidanud.

«Kes mind, pensionäri, enam kuulda võtab,» on Jors väga tõrges. Kuidas ta tahaks pärida, mida teised mehed teevad, kas nad tööpoolest ei ole teda poole sõnagagi meeles pidanud, aga ta ei tee selle koha pealt suumulku lahtigi: uhkus ei luba. Ja Jors kuulab hapu näoga, kuidas Tõnu oigab ja õigustab, ähib ja halab. «Mine, Jors, ole mees, sa ennegi oma inimestele head teinud...»

Heategija Jors vaikib ja vaatab nukralt laenurka, kus ämblik rahu-meeli võrku koob. Kes temale täna head tegi? Nojah, koos suure küsimärgiga võiks sellesse nimekirja üles tähendada Senta. Aga vaieldav seegi — sai sellelt tembulst sõimatuna tulnud, sant mekk suus. Või oli hea naabri-Miide uudis Piili-preilist, mis hingelt rahu nagu piimalt koore riisus? Ja mille nimel õlut rõõmuärevuses meisterdatud sai? Jah, oleksid nad nagu üks mees tulnud ja jaani eelõhtut koiduni sisustada aidanud, oleks kas või seesama Tõnu sõnagi tema elu ja käekäigu kohta pärinud... Jors tunneb ennast peaaegu mahakantud mehena, kes võib veel ainult Tõnu-taolisele joomatõbisele suures hädas meelde tulla.

Tõnu saab aru, et Jors ei võta vedu. Mangub veel natuke, ohkab ja hädaldab, teeb pähe hästi haleda näo, aga Jors jääb jahedaks nagu ööd

enne jaani. Tõnu ei jaga, mida Jors temalt ootab, Tõnu on oma suure mure all nõnda küürus, et tal pole teise jaoks ei silma ega suud. Ja ei jäägi mehel muud üle, kui veel paar korda õhata, murekandam õlale sikutada ning tühjal pilgul üle õue tumedale tulevikule vastu astuda.

Jors istub laua taga, suured kämblad õllekannu kõrval, ja ta ei tea, kas olla pahane inimeste või iseenda peale.

4

Jors teab küll, et kui Muhamed ei lähe mäe juurde, siis tuleb mägi Muhamedi juurde, kuid ta ei taha seda endale tunnistada isegi siis mitte, kui on puhtama kuue selga ajanud ning mootorratta kuuri alt välja lükanud. Jors tegutseb, justkui tõukaks teda mingi salajõud tagant. Taevas hoidku, ei sea ta endale sihiks kedagi otsida või leida, kuid Jorsil on üksindusest küll ja ta otsustab küla peal tiiru ära teha. Niisama, ajaviiteks. Kauplusesse on ju alati asja, kas või leivapätsi pärast — ega ta seepärast veel kedagi taga ajama kipu! Ja võib-olla saab muu seas midagi kuulda... ükskõik millest. Võib-olla on äkki Helvegi poes?

Viimane mõte muutub Jorsile väga tähtsaks, nõnda tähtsaks, et ta peksab peast mure meeste pärast. Lõppude lõpuks on päike alles kesk-taevas ja päeva teine pool võib veel nii mõnegi üllatuse Sänni õuele veeretada.

Ega see olegi võimatu, et Piili-preili kaupluses on, mõtleb Jors sõitu alustades. Juhus oleks see muidugi, üsna kahtlane juhus, aga kui neid juhuseid siin elus üldse arutada, siis üks ole neid ennegi ette sadanud. Kas polnud näiteks isemoodi juhus seegi, et esimene, keda Jors demobiliseerimise järel küla bussipeatuses maha astudes kohtas, oli Helve?

Nad polnud viis aastat näinud, nad ei osanud esimesel hetkel teineteist äragi tunda — jäid vastamisi seisma ja tummalt vahtima. Siis hüüatas Jors rõõmsalt ja haaras Helve käge. Helve kohmetus pisut ja sikutas liiga kauaks noormehe kätte jäänud käge ettevaatlikult vabaks. Jorsi meelest oli Helve nende aastate jooksul veel kenamaks läinud, sõjast tulnud poiss ei saanud tüdrukult pilku ära, ta oli rõõmus ja heatujuline, viskas nalja, venitas villast — no-noh, viimast ikka sündsuse piirides. Helve polnud, tõsi, eriti jutukas, aga Jors ei osanud sellele tähendust anda, Jorsil oli lihtsalt ütlemata hea tuju, et koduküla hakul esimesena kohtas tüdrukut, kellelt võetud kahte musi ta mäletas kogu sõja aja selgemini kui lugemata hulka mujalt noolituid või väljapakutuid. Ja mis musidest — asi oli, ärgem salakem, tõsisem: Jors kandis kõik need aastad Helve pilti südames. Sealsamas töötas Jors Helvele külla tulla, ta tegi seda säärase õhinaga, et tüdruku tõrksus talle silma ei torganudki. Helve astus bussi ja maailma õnnelikem mees vaatas kaugenevale suurele unistusele järele. Tõsi, pikalt seda õnne ei jätkunud — juba päev-paar hiljem teadis ta kõik nii Helvest kui Erichist.

See lugu vapustas Jorsi. Või ta muidu oleks siis nädalate kaupa viina

ARDI LIIVES

1778

visanud! Asi kippus nõnda hulluks minema, et Jorsi hakati juba õigete meeste seast maha kandma. Aga ta sai endast võitu, sest Jors poleks olnud Jors, kui ta seda suutnud poleks. Varsti kündis Jors merd nagu isagi enne sõda, püüdis kala, tegi aeg-ajalt õlut — ja ootas. Mida, seda teadis Jors üksi, seda ei aimanud terves külas keegi. Seda, et Jorsi hing oli haige, ei märganud, oma hinge ta teiste jalgade ette ei laotanud, Jors hoidis oma hinge peidus nagu kadunud ema laulatussõrmust — see oli karbis kummuti alumises sahtlis.

Piili-preili ja Erichi lugu teadsid külas kõik. Erich oli Jorsist mõned aastad noorem ja mobilisatsiooni alla ta ei mahtunud. Küll aga hakkasid sõja eelviimasel aastal sakslased teda tahtma. Siis oli Erich koos paari poisiga paadi valmis seadnud — sihiks Rootsi rand. Enne aga oli ta Helvele ütelnud: «Oota mind seitse aastat, ma tulen.» Helve oli nutnud, siis nutu jätnud ja vastanud vaikse häälega: «Ma ootan.» Kui Jors Helvet bussipeatuses nägi, oli ainult kaks aastat möödud — ja Erichist polnud kippu ega kõppu. Ema Elts sõitles tüdruki ja oli surmkindel, et meri on poisid neelanud, kuid Helve ei lasknud tal halada: ei, tema lubas ja tema ootab. Ei käinud Helve kodust palju kaugemal, ei nähtud teda kordagi rahvamajas ega kiige all, inimeste seltsi ta ei otsinud, toimetas kodus, aitas ema ja ootas.

Kord — see oli ootamise viiendal aastal — kohtas Jors Helvet juhuslikult koduteel, nad vahetasid paar sõna, Jorsil kumises pea värskest õllest ja ta ütles tüdrukule:

«Kas kavatsed igavesti oodata, kas ikka usud, et ta tuleb?»

Helve heitis Jorsile põgusa pilgu ja lausus:

«Kui lubatakse, siis oodatakse.»

Nõnda ootas Piili Helve oma Sillapea Erichit, ootas üle seitsme aasta ja pani ka Jorsi ootama, ehkki, nagu juba jutuks oli, keegi ei teadnud, miks Jors naist ei võta — oli ju külas küllalt tüdrukuid, kes Jorsiga juba enne sõda endamisi pisikest plaani pidasid, ja oli neidki, kes teda alles nüüd kaaluva pilguga vaatama kippusid. Jors ei võtnud vedu, Jors tantsitas täna ühte, homme teist, kord kobistas ühe lakaluugi taga, kord nähti teda teisega lepikusse kadumas, Jors ajas lööpi ja andis lõbusaid lootusi, kuid — Jors poleks olnud Jors, kui ta poleks jäänud ootama suurt selget päeva, mis paneb lõplikult paika Helve, Erichi ja tema, Jorsi, armastuse. Jah, ja see päev tuli — tuli ning lõhkus kõik õhulossid, mis ta Sänni tagakambris voodis lesides ja valgeid laelaudu vahtides oli ehitanud.

Jors jõuab Suislepa küla esimeste majadeni ja siin on ka kauplus, vana ühekorruseline luitunud puuhoone. Maja seinte najal on jalgratas jalgratta kõrval. Jors ronib mootorrattalt maha ja libistab pilgu üle jalgrataste — ega äkki Helve oma seal ole? Jors teadis, et Helvel oli pakiraami külge mingisugune roheline nöör seotud. Niisugust riistapuud siin näha aga pole.

Äkki näeb Jors ühte nagu kaupluse aknast välja vahtimas. Suigu Maret! Seesama, kes paar tundi tagasi mööda heinamaad ringi vantsis ja Sentat taga otsis! Seesama, kes kindlasti märkas Senta vikatit ja tema reha — oleks võimatu, et niisugune asi Maretile kahe silma vahele jääks! Huvitav, kui kaugele ulatuvaid järeldusi Maret sellest teha oskas? Temalt võib kõike oodata, vedelat ja paksu.

Jors tõmbab õhku kopsu ja astub täis võitlusvalmidust kaupluse uksest sisse.

Maret — suur nagu ta on, pea vaata et poe laes kinni — seisab naiste keskel ja ilmselt jätkab varem alustatud juttu, heitmata Jorsile pilkugi:

«Naine peab oskama ennast hoida. Mis see siis olgu! Kui mina tüdruk olin, kas mul neid hullutajaid vähe kannul oli? Aga mina nagu raud — ei andnud ühelegi ilukõnele järele! Kõik said kaugele saadetud! Niisugune olin mina.»

Naised noogutavad ja on vait, ilmselt pole neil Maretivi vooruslikkusele midagi vastu seada.

Jors tunneb, et ta ei saa kiusatusest jagu, miski nagu tirib teda otse Maretini alla ja ta küsib, Maretile kaastundlikult näkku vaadates:

«Ütle meile, kullake, miks sa ennast piinasid?»

Kaupluses läheb lahti vali naer. Maret vihastab, välgutab silmi ja kasvab silmanähtavalt pikemaks.

«Kuule, Jors, kas sul on hein kaarutatud?»

Ahah, nüüd see siis tuleb.

«Vähe jäi veel,» lausub Jors mokaotsast.

Maret pilgutab naiste poole silma ja küsib süütult:

«Jors, kas sa homme mu'ga ei tahaks kaarutama tulla? Uugu läheb hommikul linna, mul üksi igav.»

Naised turtsuvad. Selge, ei mingit kahtlust: agentuur on töötanud täiuslikult. Nüüd on küsimus ainult selles, kes keda. Ja Jors mõõdab Maretit alt üles ning ülevalt alla, mõõdab korra, mõõdab kaks, ohkab ja kostab:

«Kallis Maretike, sinu voorus ja minu noorus võiksid kokku passida küll, aga ma'p taha su Uugu hingele haiget teha — tal vaesekesel pidi tõusma veel ainult vererõhk, muud kedagi.»

Seda kära, mis nüüd valla pääseb! Maret vajub esiotsa maajagu madalamaks, aga juba on käed kangelt puusas ja suu lahti:

«Vahi mul uhket, kas tema peab ennast endiseks?! Ise veab ühte ja teist jalga järel... aga arvab veel lakaredelist üles saavat?!»

Seda poleks Maret pidanud ütlema, see oli juba solvunud inimese torge, seda ei saanud enam pila pähe võtta. Naised jäävad vait. Jors naeratab leebelt:

«Ega enam saa jah, sula õigus, kehvaks jäänud. Mis teha, ma eesti-aegne, tagavaraosi pole kusagilt võtta.»

Jors on jõudnud tähele panna, et Piili-preilit kaupluses pole. Mis siin enam vahtida? Jors lehvitab Maretile ja väljub, kannul naiste naerukihin.

Jors longib kaupluse nurga taha tuulevarju ja süütab suitsu. Äkki ei oska ta midagi ette võtta.

Ah et tema peab ennast endiseks... Endiseks?

«Sinust tuleb maailmale rist!» ohkas ema, kui noor Jors mööda kihelkonda ringi lustis ja trallitas. Miks rist, aga mitte rõõm? muigas Jors vastu. Sest Jors oli kahekümnene, alles oli meri isa neelanud ja poiss tema asemele täieõiguslikuks kaluriks hakanud, elu paistis lihtne ja selge, sõda kumises kuskil kaugel-kaugel — miks siis mitte päevast ja päikesest või kuuvalgetest öödest rõõmu tunda?! Poiss kui osi, suur

ja sitke, suu sõnakas ja silmad, need neetult ilusad sinised silmad võisid tüdrukud lausa hulluks teha. «Ah tema on harjunud alati kõike saama, mis tahab!» kisasid piigad aidauste ja lakaluukide taga. «Kas just kõike, aga nii... enam-jagu,» viskas Jors trepilt või redelilt ja naeris nii rõõmsalt, et tüdrukutel jäi ainult ohata ning põnevas erutuses haak valla päästa. «Kerge mees!» kuulutas mõnigi soliidsem pere-mees ja püüdis oma tütardele aru pähe panna. «Kehv kalur, vaene kosilane,» veensid pereemad oma tütreid. Aga tütreid ei tahtnud kuidagi aru pähe võtta, neile nagu ei meeldinudki arukas olla, vastuoksa, külasimmanil meelitati Jorsi üksteise võidu ja otse õrritamiseni, ning nii mõnigi peenemast perest poiss hoidis, hambad ristis, kätt rusikas. Aga kuidas sa selle ligi kahemeetrise mehega ikka tüli üles kisud, kui on veel täpselt teada, et lõuapoolikuna jääd temast juba enne kähmluse algust raskelt alla?!

Kõik olid Jorsi seikluste ja lugudega harjunud, neist räägiti perest peresse ja suust suhu, neile pandi omalt poolt värtsiks ühte-teist juurdegi, nõnda et kui mõni neist tiiruga Jorsini tagasi jõudis, pidi see pikalt imestama: tõetera andis sellest või teisest värvikast värgist lausa tikutulega otsida. Aga aasta enne sõda muutus küla rahutuks — ühest heast päevast peale ei läinud Jorsi kohta enam ühtki lugu lendu. Mis on lahti? muretseti. Ega Jors ole ometi kosjateed jalgade alla võtnud? Ei seda. Kuid teiseks oli ta saanud. Tüdrukud ootasid ja ohkasid, aga tuttavat koputust uksele või luugile ei tulnud ega tulnud. Kui mõni tarmukam juhtus Jorsilt otse aru pärima, põikles see vastusest kõrvale, vihjas ema haigusele ja tööhulgale, ehkki kumbki tegelikult päris tõsi polnud. Mis oli Jorsiga juhtunud, jäi saladuseks, ehkki igasugu kuuldused olid tublid liikuma ning üks variant teisest vägevam: kas hakkas salausklikuks, on armunud — seda kumu levitasid külapoisid suure mõnuga — või on enda lihtsalt kui lõõtsa tühjaks tõmmanud. Viimane väide pidas küll kõige vähem paika, sest pärast sõda, kui Jors, rinnas medalid, tagasi tuli, jätkus endine elu üsna tarmukas tempos, nõnda et vana ema pidi ohkama: «Oled ikka ilmale ristiks loodud!» Jors tegi selle peale rõõmsa näo pähe, viskas paar parajat, et emagi pidi suu naerule vedama — ja läks jälle, kuhu lauluga, kuhu lauluta.

Jors kustutab suitsu ja ohkab. Ristiks-hõikaja oli juba ammu Suislepa kirikuaiaas oma raudristi all ja seda, kelle pärast sai ükskord nooruses justkui Suigu Maret vooruslikuks keeratud, ei tule ega tule kauplusesse.

Jah, eks ootamine ole üks hirmus asi. Näe, Piili-preili ootas oma Erichit, ootas tervelt kaheksa aastat ja küllap oleks igavesti ootama jäänud, kui ühel päeval poleks külas levinud jutt, et Erich on kuskilt Kanadast oma vanematele saatnud kirja ja viis värvilist fotot — ühel naisega, teisel lastega, kolmandal auto ees ja neljandal rõduga maja taga, aga mis viiendal oli, seda Jors ei mäletanud. Alguses ei uskunud seda keegi, sest Erichi viimaseid sõnu olid kõik küla naised meeleliigutusega korranud ja Helve pikk kaunis ootamine läks naistele sügavalt hinge. Siis aga tuli välja, et lugu on õige, ja kujuta ette — Erichi ema oli Piilil isegi käinud pilte näitamas. Helve oli istunud köögilaua taga, näost kahvatu, pealtnäha kuidagi ükskõikne, silmitsenud fotosid, ütelnud «ahah», lükanud pildid Erichi ema ette tagasi ning lausunud

tõustes: «Ma lähen ajan lehma koju.» Läkski lehma ajama, ei jooksnud tagakambri ega viskunud voodile, nagu oodati ja loodeti, näe, justkui kiusuks tegi teistmoodi. Ja ei võtnud enam kunagi Erichi nime suhu.

See oli see aeg, millal Jors täis tõsidust valmistus kosjateele asuma. Kas poleks paras aeg lohutajal platsi astuda? Ega Jors mõelnudki oma jutuga paugupealt lagedale tulla, tal oli lihtsalt plaan tihedamini Piili vahet jõlkuma hakata. Aga sellest ei tulnud midagi arukat välja, Jors taganes vaikselt ja märkamatuult, sest temast jõudis ette Kaarlimäe Ülo, kellele Piili suures elutoas öeldi sulaselges eesti keeles: «Ma ei lähe kellelegi, tulgu või Inglise kuningas.» Näost hall, kõmpis Ülo koju ja kummutas kaasavõetud kosjaviinad üksipäini alla, olevat pärast veel nädalapäevad alkoholimürgituse all kannatanud. Jorsil aga oli asi klaar: pole temalgi mõtet torkima minna. Ootas Jors aasta, ootas teise, kogus küla pealt iga sõna, mis Piili pere kohta käis — ja mattiski maha omad plaanid, kaevaski hauda oma haudumised, löi käega ning elas edasi vanapoisi halli elu, millesse aeg-ajalt üksikud rõõmurõkatused sisse kargasid. Nõnda käis see tänaseni, nõnda oleks vist surmanigi käinud, kui mitte värske uudis Piili-preili lahkumisest poleks uue vaeva Jorsi hinge kallanud. Vaeva, millega Jors ei osanud midagi tarka peale hakata ei kodus, heinamaal ega siin kaupluse seinajal konutades.

«Noh, mis sa siin seisad?»

Jors ärkab mõtetest ja tunnistab juurdeastujat. See on kolhoosi aseesimees Harald Illus, kõhn ja kurvanäoline mees.

«Sind ootasin,» viskab Jors naljaks vastu ja sealsamas tuleb talle silmade ette Pillapea Tõnu veel kurvem nägu. Ja äkki kaob Jorsi norutunne, ta haarab Haraldid kuuevarrukast ning kukub pikalt-laialt selgitama Tõnu hullu lugu. Harald kuulab ja kuulab ning põrutab lõpuks:

«Arvestades seda, kui paljude eest sa kostmas ja õiget asja kõveraks käänamas käid, võib jääda mulje, nagu poleks mitte ainult mina, vaid vähemasti terve polk sulle elu eest tänu võlgu.»

«Kuidas kõveraks.» laiutab Jors käsi ja manab näole siira imestuse. «Ma ei ütle Tõnu laaberdamiste kohta ühtki head sõna. Aga vaata ise — juba tema õndsas isal oli suu alathti kärbseid täis —, mees kord siin, kord seal pöösas...»

«Mis sa sellega tahad ütelda?» uriseb Harald umbusklikult.

«Ikka seda, et niisuke see maailm on — uus põlvkond kordab eelmise põlvkonna vigu,» ohkab Jors.

«Et nad ka voorusi kordaks.» poriseb Harald. «Ma ei jõua pensioni ära oodata... terve aasta veel! Ma olen näe siit saadik nendest pumpadest! Igal aastal kolme-nelja traktoristi-kombaineri load, igal aastal mõne kaluriga jama... Tee sihukestega sotsialismi-kommunismi või midagi, ptüü!»

Jors vangutab kaastundlikult pead.

«Harald, kas sa tõesti loodad ja arvad, et juba homme või tunahomme on kõik inimesed justkui sõstramarjad ilusasti üksmeeles kobaras koos ja hästi punased-punased? See võtab ilmatumalt aega...»

«Ja sellepärast pean Tõnu puhul silma kinni pigistama?»

Jorsile meeldib Haraldiga kembelda, Jors tunneb ennast lausa hästi.

«Kallis sõjakaaslane, kes seda räägib? Vastupidi — tee silmad lahti. Selge peaga on Tõnu väga tubli mees. Jah, see õnnetus tal kaelas on, mis teha... Aga te tahate talle kaheks nädalaks veto peale panna. Vali karistus, jumala eest. Praegu saak suur, raha jookseb robinal. Tõnul aga neli last...»

«Meil kõigil on lapsed.»

«Ja haige naine.»

«Kes veel?»

«Vana ema. Mõttele, kui karistad Tõnut, saavad karistada kokku üks-teist inimest.»

Harald vahib Jorsile jahmunult otsa.

«Kust, kurat, sul see üks-teist?!»

«Terve vahmiil pluss neli paatkonnameest,» selgitab Jors innukalt ja tunneb ennast üha enam sõiduvees. «Kas meestel saab see kaks nädalat kerge olema — nad peavad ju viienda mehe töö ära tegema! Aga ise tahate siin graafikut joonistada ja vägeva plaaniületamisega kõrgele ja kaugele jõuda...»

Harald tahab Jorsile midagi pahasti öelda, aga hoiab ennast tagasi: kuidas sa elupäästjale ikka ninna kargad? Harald hinge paneb kripeldama see, et ta ikka ja jälle peab Jorsi jorale järele andma, justkui ei saaks elupäästmise võlg kunagi täis. Ei, tõele peab au andma, seda lugu Luki all, kus Jors raskesti haavatud Haraldit otse sakslaste nina alt minema vedas, tänu millele kirurgid õigel ajal jaole said, — seda ei meenuta Jors kunagi, oh ei, kuid Harald ei vabane tundest, et just see kogu aeg Jorsi jutu taga kõliseb.

«Mis mõtte sa siis välja pakud?» pomiseb Harald süngelt.

«Käskkiri!» hüüab Jors rõõmsalt. «Käskkiri ja ütlemine, noh, sada rubla preemiast maha. Küll see talle eluksajaks meelde jääb.»

«Eluksajaks!» hüüab Harald põlglikult. «Tore, kui järgmise kvartali!»

«Kah asi,» kiidab Jors takka.

Harald lööb käega ja teeb minekut. Kurat teab, millega see Jors veel välja tuleb!

«Pea nüüd, kas teed nõnda, ah?» hõikab Jors talle järele.

Harald seisatab, ohkab traagiliselt ja ütleb:

«Teen, teen, ole sa neetud.»

Neetud Jors vaatab lahkujale järele ja äkki on tal südames mõnus soe tunne.

Jors lööb mootorratta käima, annab gaasi ja kihutab minema. Nüüd ta teab, kus tahaks ivake olla.

Jors keerab peateelt kõrvale ja kaob kaasiku poole, sinna, kust üle latvade paistab kõrge kiige völli.

Kiige alla tuleb Jors alati hea meelega, sest kiigega on magusad mälestused seotud. Kui poleks seda kiike — ei, ei, mitte praegust, seda uut, vaid vana, mis oli siin enne sõda —, kui seda poleks, taevast teab, kuidas oleks Jorsi edasine elu läinud. Sest siit kiige alt võttis Jors

kogunemispunkti kaasa peale lusika, kruusi, sooja pesu ja sokkide ka Helve viimased sõnad.

See juhtus üks päev enne sõja algust. Poisikesed püüdsid üle võlli saada, plikad kiljusid ja löid käsi kokku, Jors külitas ajaviiteks seal-samas ja näris kõrt — mis sa igavusest ikka teed, pealegi oli ta üsna unine: eelmine öö Juhiku Asta aidas oli üpris unetu olnud, tüdruk, sinder, oli nii janune, et ei lasknud tal poolt tundigi tukkuda, tont teda võtaks.

Äkki märkas Jors lähenemas Piili-preilit ja Sillapea Erichit. Viimane Jorsile ei istunud. Erichi isal oli keskmine, aga hästi korras koht, kogu pere — lapsi oli tervelt viis — rügas kodus tööd teha, Erich kui kõige vanem poeg pidi ühel pühalikul päeval isalt talu üle võtma; muidugi nüüd, pärast juunipööret, olid asjad mõnevõrra segased ja kaugemasse tulevikku edasi lükatud. Erich oli Jorsi jaoks liiga korralik ja lakitud, Jorsile tundus, et rahvamaja puupõrandal tantsideski — eks Helvega, kellega siis! — oli Erichil kogu aeg niisugune nägu peas, justkui oleks ta parema puudumisel sunnitud siin olema, justkui oleks tema õige koht kuskil peenel parketil, kuidas muidu. Ka tookord muigas Erich põlglikult, nähes poisse üle võlli pingutamas, ilmselt tahtis ta Helvele meeldida, sest pöördus haigutava Jorsi poole:

«Noh, Jors, kas sa ei julge? Poisikesed annavad eeskuju...»

«Mis siin julgeda,» ütles Jors ükskõikselt ja mõõtis pilguga Helve pikkust. Sellest daamide valsist ja rähklemisest mõisapargis oli ligi aasta möödas. Alguses arvas Jors, et Helve ei võta enam teregi vastu, kuid nõnda hull asi siiski polnud: noogutati, liigutati huuli, ehkki sealt midagi kuulda polnud. Aga jutule muidugi ei võetud ning tantsima ei pääsenud juba sellel lihtsal põhjusel, et Erich rippus ta küljes nagu sang potil.

Erich märkas Jorsi pilku, muigas ja ütles:

«Kardad, murrad kaela?»

«Ei karda,» ringutas Jors. «Sa ise kardad, publik kaasas, äkki vilistab välja.»

Erich vaatas teravalt Jorsile otsa ja läks otsustanult kiige iurde. Küll Helve palus ja keelas — Jorsi arvates üleliia voolavalt. Küllap see oli nimme tema pärast nõnda, aga Erich oli juba kiigelaual, juba käis kõik üles ja alla, ikka suurema ja suurema hooga. Erich tegi ühe käe vabaks ja lehvitas Helvele. Jors aias end istuli lonkis lähemale ja märkas äkki suurt pragu kergelt edasi-tagasi jõnksuva külgepostis.

«Tule alla!» karjus Jors ja näitas Helvele pragu. «See võib iga minut pooleks raksatada... Jäta järele, post võib katki minna!»

Aga Erich naeris, lõi käega ega kuulnud Helvegi palveid. Jors mõtles siis ja hiljem, et kui Piili-preili oleks teda nõnda hiilgavate silmade, õhetavate põskede ja sooja häälega palunud, ta oleks lausa lennates alla tulnud ja üldse — jah, üldse teinud kõik, mida tüdruk iganes tahtnuks. Aga Helve palumised käisid kõrgusesse, sinna, kus Sillapea Erich püüdis vaprat mängida. Ja siis äkki kostis krägin, külgepost hakkas ägedalt edasi-tagasi loksuma, nüüd oli selge, et veel mõni hetk, ja kohe-kohe post murdub ning jätab kiigelaua koos mehega saatuse hooleks.

«Hüppa!» mõirgas Jors.

Ilmselt tajus Erichki ohtu ja kargas tagurpidi kiigelaualt alla. Jors oli ühe hüppega Erichit püüdnud. Mõlemad kukkusid pikali ja veeresid paar tiiru mööda muru. Erichil polnud peale mõne sinise pleki häda midagi, Jorsi vasak käsi küll valutab imelikult, aga poiss ei näidanud seda välja.

Erich kloppis Helve abiga oma mullaseid riideid, oh, Jors oleks palju andnud, kui Helve oleks kas või kuue varrukutki puhastada aidanud. Erich kirus ja vandus kiigeloksu ning ütles Jorsile:

«Mis sa alla jooksid, ma just sihtisin, kuidas tagurpidi kukkuda — sina aga... Lollpea!»

Jors kihvatas.

«Kes on lollpea?!»

«Sina, kes muu. Pidasid end padjaks või? Kui ikka üleval ei jaga...»

«Kellel ei jaga?»

«Ei saa aru või?»

Sõna sõnast, lause lausest, ja juba seisid mehed nagu kaks sõnni vastamisi. Helve püüdis mõne rahustava sõna vahele sokutada, aga kui Erich nähvas: «Naised vait, kui mehed räägivad», tõmbus haavunult eemale. Polnud ju ärplemiseks erilist põhjust, kuid vastastikune sallimatus pressis nagu paisu tagant. Jors haaras Erichil rinnust kinni ja sakutas madalamat meest. Jors märkas, et Helve ei tükkinudki takistama ega keelama, vastupidi, ta paistis üsna uudishimuliku näoga eemalt vaatavat, mis sellest asjast kokku võttes välja tuleb. See võttis Jorsilt nääklemise tahtmise ära, Jors lasi Erichi kuuehõlma lahti, lõi käega, astus eemale ja viipas kiige poole: «Peaks kiige maha kiskuma, muidu äkki lapsed...» Erich mühatas. Helve toetas Jorsi: «Tõmmake jah, mõni võib veel surnuks kukkuda.» Erich aga vaatas kella ja kuulutas, et aega pole raasugi — kohe hakkab rahvamajas kino. «Ah soo, jah...» muutus Helve nõutuks, vaatas äkki Jorsi poole ja küsis: «Kas sa kinno ei tule?» Jors raputas pead. Küll oleks tulnud, küll oleks läinud, aga eladeski mitte koos Erichiga — ja Jors läks kiige juurde. «Lähme, lähme.» käis Erich Helvele peale ning juba nad tõttasidki minema. Vihaselt kargas Jors kiigeposti kallale, kukkus seda sikutamata, mässas nohisedes, tujutult — kui äkki kuulis otse enda kõrvalt Helve häält: «Kuule, võiksid ikka tulla ka, mis sa siin üksi...» Niisugust asja poleks Jors oodanud, see lõi lausa tummaks ja pani põsed kergelt õhetama, häbi kohe. «Tule,» öeldi uuesti häälega, mille kutsele teises olukorras oleks lennates järgnetud. Jors püüdis naerata ja raputas pead. Nad vaatasid vaikides teineteisele otsa ja Jorsile tundus, et küllap sel hetkel mõtlesid nad mõlemad ühele ja samale: juhtumile mõisapargis. Sest äkki ütles tüdruk: «Mäletad, ma ütlesin sulle aasta tagasi... et kui veel meie õuele satud, ma vana viga ei tee. Proovi... ehk teen kah!» Ütles, naeratas ja läks.

Jors polnud midagi elus nii suure rõõmuga lõhkunud kui vana kiike. Lõhkus ja laulis. Helve sõnad kumisesid kõrvus, mida rohkem ta neid kordas, seda tähendusrikkamaks nad läksid. Aga mõttes kordama Jors neid paraku jäigi, sest algas sõda ja enne kui ta sai Piili-tee ette võtta, tuli kott selga visata ja kogunemispunkti marssida...

Kui Jors nõnda mineviku kallal soojalt sorides kaasiku servale jõuab ning mootorrattalt maha ronib, läheb ta nagu pettumusest pilve: kiige

all on inimesi. Lähemale astudes selgub, kes siin mälestuste maal trambivad — need on aseesimees Haraldi poeg Ilmar ja — vaata aga vaata! — Jorsi endine paatkonnakaaslane, too pikaldane loivam Kipa Endel. Tähendab, mehed on juba ammu merelt tagasi ja laiali, käib Jorsil mõte läbi pea. Poisid on agaralt ametis: parandavad homseks jaaniõhtuks pinke, koristavad platsi ja käivad kordamööda põõsa juures, kus mõned veinipudelid püsti ja pikali.

«Jors, kuule, kas sul õlut on?» hõikab Ilmar, väikesekasvuline punapea, ja pilgutab silma.

Jors ei tee kuulmagi, ta süütab suitsu, vahib poiste tegevust ja laseb endale pudelist pakkuda. Nagu muu seas küsib ta Endli käest:

«Merelt tagasi juba, jah?»

«Ammu, ammu.»

Sealsamas taipab Jors, kui rumal ta on: kuidas muidu Pillapea Tõnu Sännile oleks saanud! Oot, oot, aga siiski — ei tulnud ju talle pähe päridagi, kas Tõnu täna üldse merel käis. Pettumus, et tuli ainuüksi Tõnu ja seegi oma häda pärast, oli nõnda priske, et too mõte ligi ei pääsenudki... Ja Jors küsib ettevaatlikult:

«Mis nad... läksid juba laiali, jah?»

«Nojah, mis seal enam,» taob Endel naela pinki.

Mis seal enam... Selge. Nüüd pole muud, kui tõmba nohisedes kriips alla ja tee kokkuvõtte. Oleks meestel plaanis täna Sännilt läbi astuda, siis oleks Endel, olgugi et kilpkonnast aeglasem unimüts, sellest paugupealt pajatanud. Aga poisil pole asjagi, möllab, haamer käes, pingi kallal. Selge...

Oh, kuidas ta neid nelja ootas — viies mees, kes Jorsi asemele tuli, oli siinmail võoras —, kuidas küll! Mida kõike nad pole nende kahekümne, mõnega isegi kolmekümne aasta jooksul läbi teinud ja näinud: head ja halba ilma, tormivarju Rahulaiul, suuri saake ja tühje võrke, mõnusaid pärastlõunaid võrgukuuris! Mida kõike... Nüüd aga pole muud, kui sea nina kodu poole ja kuku nagu loom oma õlut lakkuma! Helde taevast, millal ta sellest saja viiekümnest liitrist jagu saab?!

«Mis sa ennist küsisid?» jääb Jors äkki Ilmarile otsa vaatama. See ei saa kohe aru, siis taipab ja tuleb, veinipudel käes, Jorsi juurde ja küsib sosinal, nagu täis põnevust:

«Mis sul... käärib või?»

Jors võtab tubli lonksu veini ja ütleb nukralt:

«Käärib, kurat.»

«Käärib?»

«Käärib,» ohkab Jors.

Jorsi kurbus ei jõua Ilmarini, poisi nagu lööb särama, ta müksab Jorsi ja ütleb:

«Kinnitame ühe ankru homme kiige alla, mis?»

«Võib ka kaks,» pomiseb Jors.

«Heategija!» karjub Ilmar ja tormab uudist Endlile kuulutama.

Jors vaatab, kuidas poisid rõõmust kätega vehivad, ja muhatab. Olgu, võtku, saagu pealegi paljud seda, mis vähestele mõeldud. Larpigu terve õhtu ja öö, talle endale aitab suuloputuseks ühest nõust rohkem kui küll. Jors poleks Jors, kui tal oleks kahju, oh ei, Jorsil on kergem, Jorsil on kohe hulga kergem, otsekui oleks millestki üleliig-

sest ja segavast lahti saanud. Ja Jors rüüpad poistega võidu veini, laseb ennast kiita ja patsutada, poisid peavad aru, millal nad homme Sännile pörutavad, seletavad ja vaidlevad, Jors kuulab neid ainult poole kõrvaga — ta justkui polekski siin, vaid kuskil kaugel-kaugel.

Jah, mis teha — ei peetud meeles, ei võetud vaevaks mäletada. Eks see ole siin ilmas ikka nõnda, et kui kõrvale jääd, ei siis haugu enam koergi su poole. Oled nagu elust terves tükis välja astunud. Kohmit-sed seal kuskil külasopis omaette ja pole kellelgi sooja ega külma, kas sa elad või sured. Ühel ilusal päeval levib külas jutt, et Kesse Jors on koivad välja sirutanud, öeldakse «ahah» ja nohisetakse edasi.

Jorsi kurbi mõtteid segab Ilmari hääl:

«Pidage vapralt vastu, ma käin ära!»

Jah, pudelid on tühjad, kuid tegemist siin veel jätkub, Jors tahab küll tõusta, kuid Endel — näe, see loivam päris pehme juba — tirib ta tagasi istuma. Olgu Jors veel, kuhu tal kiiret, seda õlle-asja peab pike-malt arutama.

Ilmar ronib oma mootorrattale ja pilgutab Endli poole silma:

«Aga kui ma poe juures Virvet näen, mis ma talle ütlen?»

Endel lööb miskipärast tusaselt käega, Ilmar naerab ja ongi läinud. Endel vajub murule pikali, torkab käed pea alla ja vahib nõnda kannatava näoga üles pilvede poole, et see Jorsi tähelepanu äratav.

Ahah, Endli ja Virvega on midagi keerdus, mõtleb Jors. Tõsi, ega sellel venivillemil ole asi tolle hakkaja plikaga iial selge ja sirge olnud, aga nii mõnelgi korral on neid koos nähtud ja lõõbiks juttu ammutatud. Endel ei jõua kunagi Virvet tantsitama — ikka on mõni teine karmem ja käbedam, kuid sellest hoolimata ei saa too lüpsjatüdruk poist mööda, ilma et tal temaga tegemist poleks. Veel siis, kui Jors merel käis, võtsid mehed Endli kallal, andsid tarka nõu, kuidas tüdrukut rutem kätte saada — kaua nad, pagana pihta, peavad pulmi ootama?! Paistab, et nendest nõuannetest pole suurt abi olnud — millest muidu see käegalöömine ja tuhm pilk pilvede poole?

«Kuule, Jors,» ütleb Endel järsku häälega, nagu oleks ta midagi olulist otsustanud.

Jors kuuleb küll, miks ei kuule.

«Armastus on üks suur lollus, eks ole?»

Vaat kust tuuled puhuvad! Poiss, pagan, on vist päris purjus, muidu poleks ta küll niisugust asja küsima kukkunud. Aga ju siis on hinges vaev ja valu, kui päise päeva ajal kiige all keerulistele eluküsimustele ohkides vastust otsitakse! Jors vaatab murul vedelevat lõtva keha, ja taas meenub talle päev, millal ta ise siin kiige all külitas ja Helvet trehvas, uuesti kumisevad kõrvus tüdruku sõnad ja uuesti mäletab mees vägevaid värinaid, mis hinges käima löid — ja ta sõnab peaaegu pahaselt, lausa solvunult, nagu oleks teine oma ütlemisega midagi ilusat tõrvata tahtnud:

«Ära sa ütle midagi, armastus on looduse kingitus.»

«Kingitus... pähh,» poriseb Endel.

«Jäta oma loll «pähh». Armastus, sa oinas, teeb inimese rikkaks.»

«Või veel.»

Räägi nüüd niisuguse toiamiga! Jors vahib Endlile uurivalts otsa ja küsib:

«Mis... läks sul midagi viltu või?»

Endel nohiseb ja ei vasta, tükk aega ei tee häält. Lõpuks ütleb:

«Ei ma aru saa... mis ta tahab või mis jama ajab.»

Ei, tõepoolest — selles on oma tõetera, seda on kogenud Jorski, kaugele pole vaja otsima minna, aitab, kui mõtelda tänasele kaarutamisele... või kuidas seda asja tegelikult nimetama peaks.

Endel ajab end istuli ja tuleb Jorsi juurde kui pihile. Juhtus eile, näe, sihuke lugu... öhtul, noh. Kõndisid Virvega kuskil siinsamas, istusid põõsa varju, rääkisid kah midagi või nii... ja äkki lõi tüdruk perutama ning pani pörkides minema — kas niisugusest asjast võib üks mõistusega inimene aru saada?!

Pihiisa kuulab neid segaseid lausekatkeid noogutades, ootab lisa, aga seda ei tule. Jors võtab stseeni juhtimise oma kindlatesse kättesse.

«Mis ta sulle ütles?»

«Mis ta ütles... Istu sammal püksi, ütles.»

Ai-ai, vangutab Jors pead ja talle hakkab poisi traagika nalja tegema. Aga Jors poleks Jors, kui ta ei teeks pähe osavõtliku näo.

«Vahi hullu... Miks just nõnda?»

«Kus kurat mina tean.»

«Ju sa midagi ütlesid talle?»

«Ei ütelnud kedagi.»

«Või tegid midagi?»

«Ei teind.»

«Äkki jätsid midagi tegemata?»

«Mis asja?»

Endel lööb käega ja on suur tusk ise.

Jors nihutab end poisile ligemale ja ei jäta huvitavat asja enam katki. Varsti on Jors Endlilt sissejuhatava osa välja pigistanud. Jah, istusid kõrvuti, natuke nagu igav oli, ja siis ütles tüdruk:

«Vilu hakkab, kuule, tee ruumi, võta mind oma pintsaku hõlma alla.»

«Ja sina?» küsib Jors murelikult.

«Mina...» venitab Endel. «Ütlesin, et mis ta sellest saab, võtku endale ümber, mul pole külm... ja andsin talle pintsaku.»

«Ja tema?»

«Hakkas jamama...»

«Mismoodi jamama?»

«Küsis, et kas ma tean, mis värvi ta silmad on.»

«Ja sina?»

«Ütlesin, et ei tea, noh. Ausõna ei tea.»

«Ja tema?»

«Ütles, et vaata.»

«Ja sina?»

««Kes siin pimedas eemalt näeb.»»

«Ja tema?»

«Ütles, et miks eemalt, et tuleb päris mu juurde.»

«Ahaa!»

«Noh, tuli pani pea mu põlvedele — ütles, et nõnda paistab puude vahelt valgus talle silmadesse ja et nüüd võin vaadata.»

«Vaatasid?»

ARDI LIIVES

«Kus ma siis sain vaadata, kui ta silmad kinni pani!»

Jors ohkab. Jors küsib:

«Mis sa siis tegid?»

«Ütlesin, et ma ei näe ju, kui ta silmad kinni paneb.»

«Ja tema?»

Endel lööb käega.

«Ütlesin juba, mida tema...»

«Pöörutas, et istu sammal püksi?»

«Pöörutas.»

«Ja pani minema?»

«Nagu loll.»

«Ahah.»

Kiige all on vaikne, väga vaikne.

Jors ohkab uuesti, pakub Endlile suitsu, süütab ka ise sigareti ja ütleb:

«Vaata, kulla Endel, lapsena olid sa, jah, mäletan, niisugune loid ja vedel — nagu soolteta surnu. Aeg oleks see jätta, mida mehemaks saad, seda karjuvamalt oleks aeg jätta. Sest inimene ei pea olema mitte mõni vinka-vonka ojaniru, vaid kohisev jõgi... ja-jaa, kohisev jõgi kangete koskede ja vägevate kärestikkudega! Usu mind...» Jors pöördub tühjapilgulise Endli poole ja paneb käe talle õlale. «Tüdruk ootab, aga sa oled rahulik nagu kana enne koitu. Tee midagi. Tee! Suurt... võimast! Et meelde jääb, et raputab ja vapustab! Et jalad nõrgaks võtab! Hinge kinni lööb! Siis on ta su ees nagu tühi kott maas, tõsta ainult üles ja täida oma armastusega ära.»

«Mis ma teen?» küsib Endel tuhmilt.

«Mis sa teed, mis sa teed,» kordab Jors pahaselt. «Sulle topi nagu putru lusikaga suhu...» Äkki ei tea Jors isegi, mida Endel tegema peaks. Jors mõtleb, Jors pingutab, kui saaks praegu ühe kena lonksu, küll siis lööks midagi särtsakat särisema! Aga lonksu pole vajagi, juba kisub Jorsil nägu selgeks ja silmad hakkavad nagu kassil hiilgama. «Tead, mis! Kutsu ta merele... vii Rahulaiule! Jah — just nimelt Rahulaiule!»

Jors vaatab rõõmsalt Endlile otsa. Vaat on idee, mis varandust väärt!

Rahulaid on väike saar, õigemini, laid oma viie kilomeetri kaugusel rannast. Aastakümneid tagasi lõid kalurid sinna osmiku püsti, sest vanasti oli neid kordi sagedasti, kui tuli tormivarju leida. Tänapäeval sinna enam peatuma ei jäädud, sest paadid olid kiiremad ja tormi eest jõuti alati õigeaks ajaks randa tagasi. Kõigele lisaks oli Rahulaid isevärki ka selle poolest, et sinna polnud kordagi ulatunud naissoo esindaja jalg.

«Vii ta Rahulaiule... Vaadake lilli ja linde, tehke tuld, käige ringi. Hütt peaks seal praegugi püsti olema. Justkui väike paradiis...»

«Kuidas ma paadiga... Kesse annab...»

Jors naerab.

«Vaat Jors Kesse küll ei anna, selle nõksu pead ise välja mõtlema, kuidas vanast Pärdist» — Pärt oli sadamas öövalvur — «kuidas vanast Pärdist mööda libised, kuidas paadivõtme ja mootorivõtme oma kätte sokutada...»

Mida hullu ma küll teisele soovitan, käib äkki Jorsil peast läbi. Sellest võib pärast ju ilmatuma lament tulla... Aga taganema Jors enam ei hakka, ta maalib Rahulaiu võlusid justkui pintsliga Endlile silmade ette, ja mida sõnaohtramalt ta seda teeb, seda rohkem hasarti läheb. Helde arm, miks ta omal ajal ise selle peale ei tulnud — kes teab, kuidas kõik oleks läinud, kui ta Piili-preili mingi krutski abil oleks Rahulaiule meelitanud!

Endli vaikimine ajab Jorsi ägedaks.

«Tead, poiss, kui sa sellega hakkama ei saa... kahetsed, elu lõpuni kahetsed ja nutad, et oleksin võinud, oleksin pidanud — vohh!»

Oleks võinud, oleks võinud... Helde jumal, need on ju peaaegu Piili-preili sõnad!

«Tegu on vaja, mees, tegu!» möirgab Jors Endlile otse kõrva.

Kaks aastat tagasi sattusid nad Helvega bussis kõrvuti istuma. Jors oli trallakas tujus, jutt jooksis, lömps liikus, siis ta pörutaski, et näe, pidin sulle kah kunagi kosja tulema, aga Kaarlimäe Ülo trügis ette, ja kui sellele kuulutati, et tulgu või Inglise kuningas ja nii edasi... siis tõmbas temagi, Jors, oma plaanile kriipsu peale — ja teab mis heast me mõlemad nüüd ilma oleme! Jors rääkis seda naljana, naeris laginal, et teine taeva pärast ei arvaks, justkui oleks tal tõi taga olnud. Helve muigas ja ei lausunud midagi. Alles siis, kui nad külateel lahku keerasid, vaatas Helve talle äkki otsa ja ütles:

«Oleksid võinud tulla, ega sa Ülo ole.»

Ütles ja astus edasi.

Niisama hästi oleks ta võinud Jorsile puuhaamriga pähe lüüa. Pärast seda jõi Jors kaks päeva üksinda, ei otsinud kellegi seltsi, keeras isegi ukse seestpoolt lukku ja tõmbas kardinad akendele ette. Kolmandal päeval astuti areldi õuele, peljati päikest ja võõraid inimesi ning kaoti kibekähku tagatuppa teki alla. Neljandal päeval ajas Jors selja sirgeks ja elas endiselt edasi, püüdes kõike olnut ja kuuldot unustada.

«Tegu on vaja, mees!»

Tegu... Tegu?

Järsku Jors tardub. Ta silmad lähevad jahmatusest suureks, suu kukub lopsti! lahti ja kandiline lõug hakkab erutusest võdisema.

Tegu!

Endel vaatab Jorsi nagu ilmutust, ta ei mõista, mis tema hea nõuandjaga lahti on. Jors oleks justkui karistuseks oma patuste soovitude eest kellegi käsul kivistunud. Endlil hakkab hirm.

«Kuule... Mis sul's on? Mis... juhtus?»

Jors ei vasta. Jors maigutab tükk aega suud ja ütleb siis veidra, judinaid pealeajava kähiseva kurguhäälega:

«Tasa... Ära sega... Suur mõte tuli inimese juurde.»

Jors hingab sügavalt, hoiab hetke oma tähelepaneliku pilgu Endli rumalavõitu näol, sirutab käe. Endel ulatab kohmetunult käe vastu. Jors raputab tugevasti noormehe kätt, mõtleb, raputab uuesti, lapsatab teise käega vastu reit — ja juba on ta mootorratta seljas ning kaob valju plärina saatel kaasikust ja kiige alt.

Jors ja tema suur mõte kihutavad tulistvalu Sänni poole.

Jors seisab tagatoas vana tualettpeegli ees. Seda peeglit mäletab Jors juba sellest ajast, kui ta alles poisike oli. Harva on ta oma pika elu jooksul siia pilku heitnud; habet aetakse ikka käsipeegli abil ja köögilaua taga. Praegu aga uurib Jors ennast mitu minutit ülalt alla ja alt üles.

Nojah, niisugune ta siis on, niisugune lihtne ja — hm — asjalik. Kui kujutada ennast mustas ülikonnas valge särki ja kollast-pruuni triipu laia lipsuga —, kas ei paista ta siis kenakesti pidulik ja puhas välja? Piili õuel lagunevate hoonete taustal peaks üsna mõjuka mulje jätma. Seisaks seal ja ütleks, mida on aastakümneid ütelda tahtnud: mis oleks, kui teeks sinust, preilist, proua? Ei, ei, kus seda, nõnda ta muidugi suu sisse kuulutama ei hakka, asja tuleb ajada kultuurselt ja soliidselt — kui kasutada Suislepa kultuurimaja juhataja lemmiksõnu. Ettevõtmist peab ümbritsema ilu ja hingelisus, sest see ei ole lustikäik lakka või heina kaarutamine kraavipõhjas — see asi on tõsisest tõsisem.

Jors vaatab ennast ligemalt ja kaugemalt ning püüab ette kujutada, mis pildi ta peaks Piili-preilile jätma. Millegi uuega tal uhkustada pole, ta on teada, aga eks nõnda ole ka Helvega? Pärast mitmeid märkuandmisi ja vihjeid oleks lihtsalt hullumeelsus lasta tal oma seitse asja kokku panna ning kaduda, sest nende vahel on ju — ja see on Jorsi arvates kõige tähtsam — salaside. Just salaside, niisugune seletamatu, mida tajuvad ainult nemad kaks, mille olemust nad isegi vist ei oskaks täpselt seletada, aga mis ometi aastakümnete jooksul juhuslikel kohtumistel teeb neid veidi kohmetuks ja loob nende vahele mingisuguse imeliku, teistele nähtamatu pingevälja.

Jah, aitab ideede väljapakkumisest igale ettekomistajale, aeg on aidata ennast, teha teoks tegu ja viia ellu suur mõte. Jors teab, et Helvel elab linnas ema õde tütreaga, küllap ta ennast nüüd nende poole seadma hakkab. Muidugi, mis elu see ihuüks seal Piilil on? Aga kui nüüd — homme või ülehommene näiteks — sellele kõigele vastu seada Sänni elu ja olemine, Jorsi hea süda ja vaibumatu vaikne tunne, kena tasane kodukülas edasiaskeldamine ning täisvärk elu naisterahvale, kellel kõik hingeline ja ihuline poolikuks jäänud — kas need vägevad väärtused ei kaalu linna kolimise ja kuskil toanurgas konutamise priskelt üles? Mis? Ah?

Jors on rahutu, ta lõpetab peegli ees poseerimise, otsib majas tegevust: pärast seda mõtet ei saa, ei kõlbagi lihtsalt niisama, käed rüpes, vahtida. Tuleks millegi kallale karata, et sisemist erutust vaigistada, tuleks natuke rassida ja mütata — kas või selleks, et saada kinnitust oma jõule, et saavutada enesekindlus ja rahu. Sest see minek — homme või ülehommene — tuleb ette võtta kaine pea, rahuliku meelega ja sügava sisemise vääriskusega.

Jors otsib tegu ja leiab selle õues suure vana haava juures.

Haab maha! Kümme korda on ta sellele mõtelnud. Möödunud sügistormiga murdus üks jämedatest okstest, seest on ta tõenäoliselt läbi ja läbi mäda ning kõigele lisaks nagu kiuste maja poole kaldu: natuke tugevat tuult, ja ongi puu põiki katusel. Tõmbab haava maha, saab

tükkideks, lõhub, laob lauda seina äärde riita — paras portsjon mäsamist videvikuni!

Jors uurib puud nagu vana vaenlast, justkui sõltuks sellest jagusamistest takistusteta tee Piilile. «Saan su põrgulise ise maha, mitte ei lähe küla peale abi järele,» mõtleb Jors, tal on tunne, nagu jälgiksid teda Piili-preili terased silmad. Kõigepealt tuleb kuidagi üles saada ja paar jämedamat oksa maha saagida — siis pole ohtu, et puu vastu tema tahtmist ennast maja poole seadma hakkab. Jors tassib puu alla redeli, käsisaie ja «Družba», redeli abil jõuab ta esimesele jämedale oksale, sikutab redeli üles ja sätib selle üsna kindlalt kahe oksa ja tüve najale püsti, juba turnib ta mööda redelit nagu ahv järgmise juraka oksa juurde ja seal hakkab käsisaag sihka-sahka pihta.

Siin maa ja taeva vahel haarab Jorsi ülev meeleolu. Laseks või laulu valla! Aga ei — Jors mõtleb hoopis sellele, missugused peaksid olema need sõnad, millega ta Piilil oma jutu lahti lööb. «Ma siis nüüd tulin.» Ehk nõnda? Või: «Kunagi ei ole hilja.» Või: «Keegi ütles, et oleksid võinud tulla, ega sa Ülo ole.» Nonoh, siin tuleb natuke aru pidada, millest alustada. Esimesed laused on kõige tähtsamad. Kui juba sõit sees, ei siis ole pidamist karta, Jors teab ja tunneb ennast ning on muretu.

Äkki sähvatab läbi Jorsi pea mõte, et kui nad peaksid ära registree-rima, siis saab Helve endale tema nime. Helve Kesse... Jors kordab seda mitu korda, ütleb kohe kõvasti, et kõrvadel oleks hea kuulda, kuidas kõlab. No... kõlab, miks ta ei peaks kõlama, mis sellel Kesse-nimel häda on! Muidugi, isesugune ta ju ivake on, aga ons Jors selles süüdi, et vaarisa Sänni Mihkel, kelle mõisasaks välja kutsus ja temalt armulikult päris, mis priinime ta endale himustab, oli põrgulikult kõva kuulmisega vanamees. Parun küsinud korra, küsinud teise, Mihkel lükanud käega kõrva paruni poole ja muudkui vastu: «Kesse?» See olnud tema lemmikküsimus iga asja puhul, teati põlvest põlve rääkida. Parun pärinud uuesti, Mihkel jälle: «Kesse?» Parunil karanud hing täis ja ta käratanud: «Kesse ja kesse! Mina küsip see viimane kord, mis sa, lontrus, familiaks tahtma?!» Jälle: «Kesse?» — «Sina rummal innimeseloom!» kisendanud parun. «Gut, sina saama Kesse olema ja lorril lõpp!» — Kas see just täpselt nõnda oli, kes seda kosta teab, aga nõnda räägiti ja niisugune veidrake see liignimi oli, võta heaks või pane pahaks.

Jäme oks vajub raksudes maha. So-oh, asi liigub. Jors tõstab sae, et asuda järgmise ja niisama hullu kallale, kuid jätab töö pooleli: ta märkab kedagi kiirel kõnnakul majale lähenemas. Jors ajab kaela õieli ja püüab lehtede vahelt külalist ära mõistatada. Liiva Edgar, Senta mees! Seesama Edgar, traktorist, kes kontori-Siirit piirab. Mis tal siia asja? Jorsi hinge valgub kuri kahtlus: kas siin pole seost heinamaal juhtunu ja Mareti lõugade vahel? Mis seal's ikka, üks kohe ole kuulda ja näha, püüab Jors rahulikuks jääda, seab end oksale mugavalt istuma ja süütab suitsu. Tulgu mis tuleb, tema tänast meeleolu ei suuda rikkuda ükski vägi, tema otsus on kõva nagu konks aidaseinas ja just see aitab tal kõigele kartmatult ülevalt alla vaadata.

Ja siit ülevalt Jors vaatabki, kuidas Edgar õuele tormab, otsivalt ringi vahib, nagu tagant tõugatuna Sänni uksest sisse hüppab ja

minuti pärast jälle keset õue tagasi on. Kae imet, Edgar on kainusest kaugel! See äratab tõsist tähelepanu, sest Edgar võtab viina ainult oma sünnipäeval ja suurtel riigipühadel. Nüüd kõigub ta siinsamas Jorsi all, too jämeda kerega tugevaõlgne mees, rajooni omaaegseid kangemaid pommitõstjaid. Jors jälgib uudishimulikult, kuidas Edgar lauda, kuurialuse ja õunaia läbi ratsutab, Jors raputab elegantselt tuhka alla ja küsib osavõtlikult:

«Külamees, keda sa otsid?»

Edgar vahib jahmunult ringi ja taipab üles puu otsa vaadata.

«Ah seal sa kurat oled!»

«Siin neh, nagu näed.»

«Tule, kurat, alla!»

«Pole mõtteski, mul töö pooleli.»

«Tule alla, räägime nagu mees mehega, mis sa seal kükitad!»

«Mis on lahti?»

«Ah mis on lahti!» karjub Edgar hirmsa häälega, nii et pool Ablaku küla vastu kajab. «Ah sa ei tea?! Kohe saad teadma!»

Niisugusena pole Jors Edgarit veel kunagi näinud, ja ausalt öelda, täna oleks ta teda sellisena veel kõige vähem näha tahtnud. Aga juba haarab Edgar puust kinni, justkui soovides seda raputada, et Jors nagu õun maha potsataks. Paraku jääb tema jõumehe-ramm vana haava vastu piskuks. Edgar nohiseb nagu vihane härg, võtab hoogu ja püüab hüpates madalamast oksast kinni saada, kuid pärast paari ebaõnnestunud katset jätab karglemise järele ja nohiseb veel kurjakuulutamavalt.

«Tule heaga alla, ma ütlen sulle.»

«Pole praegu plaanis,» vastab Jors leebelt. «Võta, palun, pingile istet ja jutusta, mis sind vaevab.»

Heldeke, Jorsil on ammu selge, mis Edgari nohisema ja karglema paneb. Aga praegu on ainuke õige tee keerutada, oodata, aega võita...

«Mis sa seal konutad — kardad tulla või?!» paugub Edgar nagu kahurist.

«Oh ei, ma lihtsalt mõtlesin maailma natuke teiselt tasapinnalt uurida,» selgitab Jors sõbralikult. «Vaata, alati me näeme inimesi ja asju ikka otse ja sirgelt. Siit uue nurga alt paistavad asjad hulga huvitavamad, usu mind.»

«Ma sulle teen huvitavamaid!» kiristab Edgar hambaid, nõnda et Jorsil käivad külmajudinad üle selja. «Mis sul mu Sentaga oli, ah?»

Nüüd on küsimus esitatud ja vajadus vastata.

«Armas aeg, mis mul olema pidi?» imestab Jors ja tema silmavaade on liigutavalt siiras.

«Kogu küla plära täis! Mis? Ah? Kurat, Senta on mu naine ja laste ema, sina aga, sina aga —» Edgar ei leia õiget sõna, ta lööb lihtsalt käega ja urahtab.

Jors seab ennast oksale mugavamalt istuma ja lausub:

«Naine ja ema, ütled. Vaat sealt see su harjumuse orjus peale hakabki...»

«Mis sa plämpad, mis orjus?!»

«Oleme ju kõik siin taeva palge all harjumuse orjad,» selgitab Jors oma kõrgelt kõnetoolilt püüdlikult. «Sa oled sellega harjunud, et Senta

on su naine, oled harjunud, et teil on lapsukesed. Aga kas ei peaks seda ühtemoodi mõtlemist murdma? Sama palju oled sa tema mees ja lapsed on ka sinu omad sama palju, mis? Mida sa siis naisterahvalt rohkem nõuad kui iseendalt?!»

«Ära, kurat, tule mind õpetama!»

«Ma ei õpeta, ma selgitan. Ja usu, seda mõistan ma teha tänu sellele oma uuele positsioonile siin ülal kõrges. Kas sa oled näiteks... nõ ütleme, kas sa oled kunagi aiavärvavat kuskilt kõrgemalt vaadanud? Ei ole, eks. Või oled sa kas või kassiroju selle värskel nurga alt näinud? Kindlasti mitte. Aga seda on vaja, mees, seda on väga vaja, muidu läheb mõte rooste ja pead õigeaks ainult seda, mida otse sihid...»

Edgaril läheb kops üle maksa.

«Kui sa kurat alla ei tule, ma saen su sealt õrrelt maha!» kisendab Edgar ja haarab mootorsae. «Sajad mul jalgade ette maha, sa vana till!»

Vihane mees sikutab starterinööri, juba lööb mootor plärisema, saag hakkab võppuma ning vana haava mahavõtmine läheb täie hooga lahti.

Hm, enam pole nalja, muutub Jors murelikuks. Allaronimise võrduks vist enesetapmisega, fakt on see, et ühest sinisest silmast pääsu pole, hullemat ei julge mõteldagi. Mis kosilane ta siis enam on? Langeda kangelaslikult koos puuga — see oleks lausa lõpp! Ja veel tänasel päeval!

«Jäta järele, pörguline!» karjub Jors ülevalt. «Tahad inimest ära tappa?!»

Edgar näib kõigeiks valmis olevat, ta tõmbab käega üle higise otsmiku ja laseb edasi.

«Pane seisma, kuula, ma räägin su'ga kõik klaariks!»

Edgaril pole kõrvu, töö käib et lust vaadata.

«Edgar, kurat, mis Maret'i plära sa usud?!»

Edgar vaatab üles — ja tõmbab sae välja, suretab mootori ning jääb ootama.

Nüüd pole aega pikalt arutada, nüüd tuleb juhust kasutada ja vaenlane ühel hoobil relvituks teha.

«Mis pagana jama sa ajad? Mõtlesin alguses, et teed nalja! Mis mul su Sentaga, tule taevas appi? Lolliks oled läinud või? Ma nägin kah Maretit poes ja kuulsin oma kõrvaga, mis ta seal plättras! Käisin, jah, korra kaarutamas, su naine niitis seal eemal, läksin koju õlut tooma, jätsin reha loole, ei mina tea, kus su Senta vahepeal oli, käis ehk põõsas pissil — ja siis oli, jah, Maret teda otsimas käind, nägi ühe vikatit, teise reha ja — kas sa teda, idioti, ei tea — kohe pani paari! Tola! Ega tema mõte mujal käi — ikka kes kellega, kuidas ja kui kaua! Ptüü! Kas sa siis oma eide käest ei küsinud?!»

Edgar on ivake vait ja ütleb siis:

«Küsisin.»

«Noh?»

Jors ootab hinge kinni pidades vastust. Jäävad peigmeespoisi kandidid terveks või maetakse see mees ja tema suur mõte —?!

Edgar ei vasta, peab hetke aru ja küsib hoopis:

«Läksid õlut tooma... Kus see õlu sul on?»

Vahiks psühholoogi!

«Kui sa märatsema ei hakka, tulen alla ja teeme suu seks.»

Edgar ei vasta midagi, Edgar põrnitseb jalgade ette maha ja nohi-seb, aga, noh, õnneks nii... vaikselt.

Jorsil on nüüd kiire käes. Juba on ta all, juba suveköögis.

«Jumal, jumal,» pomiseb Jors ja laseb kaheliitriise toobi pahinal täis. Kallaks ta nüüd rutem sisse ja rahuneks maha, saaks hakata inimese moodi edasi elama...

Edgar joob, maigutab suud, joob veel ja ütleb:

«Hea õlu.»

Jors noogutab rõõmsalt pead. Asitõend läks arvesse, taevale tänu!

«Kuradi Maret,» ohkab Edgar ja istub pingile.

Varsti toob Jors teise toobitäie, mehed istuvad pingil nagu kaks kägu ja ajavad mahedat juttu. Jah, nõnda see oligi — läks poodi, Maret kukkus plärama, naised kilkasid, hing kargas täis, põrutas koju, Senta polnud, tõttas heinamaale, ka seal polnud, istus oma kööki kapi kõrvale ja keeras kolmveerand pudelit alla. Tuli Senta, sõimas naise läbi, see ajas vastu, laualamp lendas nurka ja kaks taldrikut takka-otsa. Ja siis siia. Maailmas peab valitsema selgus, kurat võtaks.

Jors on sellega väga nõus, noogutab, ahhetab ja elab teisele kaasa. Ise aga mõtleb: näe, va vingerdis vale annab siin ilmas ikka paremat lohutust ja priskemat palsamit kui tõbine tõde.

Õlu teeb oma ettenähtud töö ja Jors peab jällegi pihhiisa ametisse astuma. Mis temast ja Siirist, see kõik on tühi lori. Niisama naljaks mõeldud. Noh, kui just tõde lagedale kraapida, siis üks siin olnud paras jagu jonnit ja trotsi. Ja Edgar kurdab, kuidas Senta teda tükil ajal enam voodis ligi ei lasknud. Miks ei lasknud, heldeke? Küllap enda süü — oli üksvahe tööd palju ja nädalate kaupa väsinud kui laip, üks see ajanud naise nina vingu ning pani põhjust kontori kandist otsima. Näe, juhtub...

Juhtub, juhtub, on Jors nõus, elus juhtub kõike, mis sa teed. Ja kuulab osavõtlikult, kui tore naine on Senta ja kui ilus oli kollase kupliga laualamp, mille ta Sentale aasta tagasi sünnipäevaks kinkis. Lähen ja lepin ära, otsustab Edgar, Siiri käigu kus kurat, abielu ja armastust tuleb hoida ja mitte nagu nartsu jalgade all trampida. Jors kuulab ja mõtleb, et pagana imelik on see inimeste tundeelu — seal tihkus Senta, et armastab, siin ägab mees, ise aga elavad kiusus ja kättemaksutuhinas. Jors ei saa seda värki tõsiselt võtta, aga ega ta seda ütle — mis tal nende narrustest? Jors muigab salamisi ja on asjast lihtsalt üle, sest ainult see, mis temal hinges, on sügav kui kaev ja suur kui Sulu laht.

Lõpetanud kolmanda toobitäie, leiab Edgar, et aeg on hakata sõnu ellu viima, ja ajab end pingilt püsti. Jors ei hoiä külalist tagasi — mingi enne, kui on liiga täis ja uued kahtluseussid kallal! Äkki tuleb Jorsile idee. See on mees, kellele võib ühe küsimuse esitada, see on oma asjadega nõnda hädas, et ei oska teise pärimisest tagamõtet välja pigistada!

«Kuule, mis jutt see oli,» teeb Jors oma hääletooni nii ükskõikseks kui vähegi annab, «et Piili pidi tühjaks jääma?»

Edgar ei saa kohe aru, mis puutub tema draamadesse Piili, siis aga taipab, et küsimus kuulub külauudiste lahtrisse, ja noogutab:

«Ülehomme.»

«Mis ülehomme?» hakkab Jorsil üle kere imelik.

«Ülehomme on kolimine... Käis hommikul kontoris masinat kauplemas... Jääb tühjaks jah. Pidi lehte kuulutuse panema, äkki leiab ostja.»

Edgaril pole mahti märgata, mis on Jorsiga lahti, Edgar ütleb «hüva siis...» ja kaob kodu poole uut elulehekülge keerama.

«Ülehomme! Ülehomme! Tule taevas appi!»

Taevas appi ei tule ja juba kolmandat korda tänase päeva jooksul tardub Jors kivikujuks.

7

Jah, pidulik on see mees, tõsine ja väarikas, kes istub vankris rullikeeratud rohelisel tekil, aiste vahel Viku — ikka seesama Piili valge hobuse Tega aus järeltulija. Must ülikond, valge särk, kollaste-pruunide triipudega lai lips, hall kaabu, ja vaiba ääre all pudel «Viru valget» — niisugune on see välispidine varustus, mis teeb mehe teisemaks, seemisest põnevast hingevõdinast ei maksa rääkidagi. Sellist tegelast nagu ei kõlbakski va Sänni Jorsiks hõigata, siin tuleks viisakamalt kõhatada ja tagasihoidlikult tähendada, et huvitav, kuhu lugupeetud pensionär ja Isamaasõja veteran Georg Taanieli poeg Kesse peaks niisugusel õhtusel ajal minema... mitte ei oska ära mõistatada?

Ja imelik on mõelda — Jors ongi terves laias maailmas see ainuke, kes teab, kuhu tee viib. Isegi Viku ei oska seda aimata, sest Viku sündis siis, kui Tega elas juba kolhoosihobuse elu, need mõned korrad aastas, millal Vikul on tulnud Piilil abiks olla, pole talle erilist muljet jätnud, sest peresid, kelle vahet käia tuli, oli kahe küla peale rohkesti. Tõsi, Viku võis mäletada sooja vastuvõttu, mis Eltsu ja Helve poolt talle Piilil osaks sai: siin poldud kitsid leiva-, saia- ja suhkrutükki-dega, sest üks olnud Viku kaudne mälestus Piili kunagistest hiilgeaegadest... Kostitati ja patsutati, kui Elts veel elas, pillati pisargi, justkui oleks tegemist kadunud pojaga, kes haruharva juhtub sisse astuma. Niisiis polnud Vikul paraku õrna aimugi, missugune suur sisuline tähendus tema praegusel astumisel on.

Kui Jorsil kohe Edgari mineku järel kangesti kiire hakkas, siis üks esimesi otsustusi oligi — mitte mootorrattaga, mitte jalgsi, vaid nimelt Vikuga. Viku on osake Piilist, Viku oleks justkui vahendaja Piili ja Sänni vahel, Vikut võiks isegi neljajalgseks isameheks nimetada, ja sellest pole midagi, et ta ei räägi — Viku on sümbol. Ja Vikuga saab ainult täna minna, sest homme hommikul peab ta hobuse tallimehele üle andma, nõnda oli kaup. Ja üldse tulebki ainult tänane päev kõne alla — nii Viku pärast kui ka sellepärast, et homme võib juba hilja olla ning ülehomme on seda surmkindlalt.

Huvitav küll, mida Piili-preili praegu teeb? Kas vajub ta peale mingisugune kummaline, seletamatu rahutus, mis sunnib nagu midagi või kedagi ootama, või kohmitseb ta ükskõikselt oma kappide ja sahtlite

ARDI LIIVES

1796

kallal, pidades asjaliikku aru, mis linna kaasa võtta, mis prügiauku saata? Või istub ta hoopis aias puude ja pöösaste vahel pingil ja mõtleb, et nüüd ta siis läheb siit lõplikult ning nukrutseb — ja äkki näeb sealsamas õunapuu all pisikest kohkunud linalakka tüdrukut? Ja lausa kuuleb, kuidas tüdruk poisile ütleb: «Ära karda, ma ei ütle isale.» Ja kuidas ähmsid pois taskud õunu täis topib ning kibekähku sääred teeb. Eks pane see Piili-preilit naeratama, eks meenuta mõndagi hilisemast, eks või see isegi kergelt ohkama panna, et kõik nõnda on läinud, et enam midagi ei muutu, et nüüd algab vaikne vanadus linnamüüride vahel. Jah, kui ta praegu tõesti sedasorti mõtetega tegeleks, siis oleks hea küll — see nagu valmistaks sisukalt ette hetke, millal külaline, vana Viku ees, äkki sisse sajab...

Jah, vana Viku! Siis oli Viku veel noor ja vilgas hobune, kui Jors kord temaga esimehele jaama vastu sõitis, too käis Tallinnas kaluritele püügiriistu kauplemas. Ei, ega Jors olnud mingi hobusemees, aga tal oli tööpäev seljataga ja ta vedeles parajasti niisama kontori külje all. Hobusemees ise oli täis kui tina ja otsiti mõnda kainemat, kes ohje hoida jaksaks ja suudaks pidada hobust, kui see tormakaks läheb. Siis Jors ennast pakkuski. See oli veel sel ajal, kui Helve ootas oma Erichit, kuid Jors lihtsalt tahtis talle pilku heita ja paar lauset vahetada, sest pärast oli tore päevade kaupa mõtteid mõlgutada, mida ütles üks ja mida vastas teine, kuidas Helve talle otsa vaatas ja huvitav, mida ta ikka päriselt mõtleb ja arvab Jorsist, kes temalt hulk aastaid tagasi kaks magusat musi kätte sai.

Helve käis kogu aeg jaamas tööl, pärast sõda ta sinna läks ja pensioniraamatuga sealt tuli. Jaam, kurivaim, asus üle viie kilomeetri kodust eemal ja kui Helve vanemaks jäi, kutsus kolhoos teda kontoris, lastesõime või sööklasse tööle, kuid Helve raputas pead ega vahetanud kohta. Siis rahvas lõöpiski, et ta ei saa seda teha juba oma nime pärast — Piili-preili oli ta niikuinii ja kassapreilik olemine aitas seda ainult kinnitada, aga keda siis tänapäeval kolhoosis kontoripreilik või sõimes lastesõimepreilik hüütakse?! Ja oligi nii, et need, kes teda nime järgi ei nimetanud, rääkisid temast ikka kui jaama kassapreilist ja kassapreili ise oli sellega hästi rahul.

Tookordne sõit oli aga pöörane: poolel teel hakkas hobune perutama ja tuhatnelja tormama, et ole mees ja püsi vankris! Kauaks seda püsimit polnud — kurvil lendas vanker küljeli, Jors uperkuuti maanteele, hobune lohistas veel mõni aeg vankrit järele ja jäi lõpuks puristades seisma. Jorsil valutasi külg ja käsi, hea meelega oleks ta hobust tõsiselt udinud, aga mis sellest enam abi? Kui Jors vankri uuesti ratastele sai ja tahtis peale ronida, ajas Viku kõrvid kahtlustäratavalt kikki. Jors jõudis kähku tagasi hüpata, Viku pani minekut ja jäi paarisaja meetri kaugusel seisma ning vaatas uudishimulikult talle järele lonkava külamehe poole. Ja nõnda läks see totter sõit kuni jaamani: nagu Jors lähemale jõudis, pani Viku ees kappama, jäi Jors liiga kaugele maha, ootas hobune kannatlikult, et mees lähemale jõuaks. Jors ei jõudnud seda käiku pool aastat takkajärele ära vanduda. Ja kassaluugistki jäi pea sisse pistmata, sest kuidas sa valutava ihu ja marraskil näoga ikka nalja viskad või kahemõttelist lora ajad?

«Vaata sa mul...» hakkab Jors hobusele ütlema, kuid nüüd juhtub

midagi ootamatut: kurvi tagant kihutab neile suures tolmupilves vastu takso, Jorsi kohal röögatab signaal, Jors jõuab veel märgata, et autos istub naabri-Miide, õnnis nägu peas, ja tema kõrval on televiisorikast, kui äkki on Jors tugevast tõukest vankris pikali ja algab midagi hirmus tuttavat, algab see, millest alles mõteldud sai, justkui oleks Viku Jorsi mõtteid lugenud ja püüab nüüd kunagist kangelastegu korrata! Sa kurat küll! Viku laseb marus, vanker lausa lendab külateleel ja Jors on rohkem õhus kui oma rullikeeratud rohelisel tekil. Jors tirib ohje, karjub ja vannub, aga Vikul paistab olevat üksainus huvi: saan ma selle kena kosilase seegi kord tolmu keerata? «Need kosjad võivad haigemajas lõppeda,» käib Jorsil läbi pea, aga õnnetu olla pole tal aega, Viku hoog ei raage, Jors käib vankris kord ühele, kord teisele küljele, vahepeal lebab päris pikali, «Viru valge» pudel kukla all. Ohjade abil sikutab Jors end jällegi püsti, mõirgab nõnda, et kõik Ablaku küla koerad ehmunult haukuma kukuvad, kuid Vikut ei mõjuta miski: temale meeldib täna niisugune kiire kosjasõit ja asi ants!

Piili talu teeots ligineb silmanähtavalt. Otse lasta pole mõtet, arutab Jors palavikuliselt, sest siis sõida äkki terve külanõukogu põiki läbi — taevast teab, kus Vikul peatumise tuju tuleb! Prooviks pöörata? Jors tõmbab järsult ja kogu jõuga hobust paremale, Viku oleks seda nagu oodanud, sest kindlalt ja ühtlases rütmis pöörduki ta Piili taluteele — nõnda et sõit läheb justkui õiges suunas... Kas tõesti veab veri teda oma emakese, mära Tepa kodutallu — miks ta sindrinahk siis muidu äkki juhtimisele allus?!

Nüüd läheb uhke sõit otse õuevärava suunas. Jumal tänatud, väravapooled on irvakil! Viku kihutab väravast läbi, pooled lendavad laksudes ja raksudes laiali, et siis hooga vastu vankrikülgi põrgata, Jors röögatab, nüüd põrutavad nad otse õuele ja — oh-sa-mu-meie! — algab üks mehine sõit mööda Piili pikergusi ja ümmargusi lilleklumpe, et roosid ja gladiolid lausa oigavad! Jorsi otsmik on hiline, tema hall kaabu on tont teab kus, ühe käega hoiab ta vankriservast, et mitte välja lennata, teisega tirib ohje, ise nõnda seljakile seatud, et enam istuli ei pääsegi! Viku, sa kurat, oleks justkui tsirkusekoolis käinud, nüüd laseb ringiratast ümber kaevu nagu mööda areeni ega jäta ühtki klumpi ega puhmast õnnistamata. Nõnda teeb meeletu Viku kaks tiiru ümber õue ja koos sellega on Piilil lillede kallal kena puhas töö korda saadetud. Jors tirib ohje, hambad ristas, ja äkki suudabki hobuse kuuletuma sundida, kuid suunata pole tormavat looma kuhugi mujale kui otse laudaukse peale. Jors suleb silmad, Viku kihutab mürtsatades vastu ust ja paneks vist siit läbigi, aga uks peab vastu, aisaotsad rak-satavad vastu ukselaudude — ja Viku, armas loomake, jääb imestunult värisedes seisma.

Jors ronib vaevaliselt vankrist maha, tema käed ja jalad värisevad. Jors tõmbab kahe kämbлага üle näo ja ohkab justkui pärast rasket töötasa. Ta vaatab mõtlikult üle õue. Nojah, vaadata pole siin suurt midagi... Suurt mitte midagi.

Jors seob ohjad konksu taha — Viku on praegu suur rahu ise, kurat, kui tõmbaks talle ühe siraka! — ja vaatab murelikult maja poole: mil-lal sealt siis nüüd tullakse ja oma õue imetlema asutakse?

«Issand jumal!»

Jors pöörduv nagu käsu peale ja seisab Piili-preiliga vastamisi. Väikesekasvuline ja habras, heleda peaga ja klaari, vaata et liigagi valge näonahaga suuresilmne kuuekümne lähedal naine vaatab ette ja taha, paremale ja vasakule. Siin ta siis nüüd mul on, mõtleb Jors, siin seisab mu armastus ja valu, mu unistus ja hingepiin, mu mälestus ja lootus. Kohe-kohe klaarime selle rumala loo ära ja asume juttu asja poole nihutama...

«Mis siin lahti on?!» vahib Helve jahmunult Jorsile otsa.

Jors viipab vabandavalt lauda ukse ees mõtlikult nohiseva hobuse poole.

«Viku, põrgulise, süü,» seletab ta. «Kukkus äkki perutama, tormas nagu hull — ime, et mu luud-kondid veel koos on! Oli seda pahandust nüüd tarvis! Aga mis sa teed, loom on loll.»

«Ah loom on loll,» tunnistab Piili-preili Jorsi kuidagi iseäralikult, läheb Viku juurde, patsutab ja silitab teda ja ütleb:

«Näe, siin kuulutatakse, et sa oled loll. Hu-vi-tav...»

Jors ei saa aru, kas Helve narritab teda või võtab asja tõsiselt.

«Ega see tal esimene kord ole... Paarkümmend aastat tagasi oli mul temaga jälle —»

«Ei tea, miks sinul ikka temaga jälle on?» uurib Helve ja tema suured silmad tõmbuvad pisikesteks ja piklikeks. Äkki tõttab naine paari pika sammuga otse Jorsi ette ja ajab oma nina peaaegu vastu mehe nägu. Jors ei taipa, kas teine kukub kohe kallistama, ja astub arusamatuses sammu tagasi.

«Nojah. Ah loom on loll. Ise täis mis täis.»

«Kus ma täis!» hüüatab Jors solvunult. «Mõni lonks õlut! Ei teind mina talle midagi — üks auto tuli vastu, Miide istus veel sees, juht andis signaali, küllap ta sellest segaseks läks!»

«Kuula aga kuula,» paneb Helve käed puusa ja mõõdab meest ülevalt alla. «Viku on süüdi, auto on süüdi — eks ole! Ohjade hoidjas on süü, ma ütlen sulle! Ära tule mulle seletama! Taevane arm, mis mu õuest on saanud!»

«Ausõna, ei ole minu süü,» püüab Jors meeleeheitlikult naist veenda. «Ma istusin rahulikult, siis tuli auto ja... Tirisin ohje kui hull, aga temale ei mõjund miski!»

«Jäta loom heaga rahule!» hüüatab Helve teravalt ja esimest korda tabab Jorsi kõrv naise hääles imelikku kriiskavat tooni. «Tema ema Tega oli rahulik ja kuulas sõna, ei kartnud autot ega traktorit, kust see Viku seda hirmu pidi õppima?!»

«Kus, pagana pihta, mina tean, aga ogaraks ta läks, mis sa mõtled, et ma temaga siin meelega galoppi ajasin!» muutub Jors pahuraks, aga tõmbub kohe tagasi ja ütleb lepitavalt: «Ma ise ka segamini klopitud, rumal õnnetus, aita ütelda, mis teha, et asi heaks saaks.»

Piili-preili aga ei võta Jorsi ütlemist kuulmagi, ta mõtleb omi mõtteid ja hakkab äkki arutama:

«Aga ega ei imesta kah... Tega oli hea rahulik, kui meil oli, aga seal kolhoosis sai ta kõvasti vatti. Ja kas ma ei tea, kuidas see kah-tallimees, see Viilupi Andres, see viimane joodik, loomadega käitus. Ma nägin oma silmaga, kuidas Tega läks iga aastaga närvilisemaks. Ja eks see siis Vikusse edasi kandus. Ega siin ole midagi teha. Looma

ei maksa lolliks sõimata, loom ei ole süüdi, mis temaga tehakse. Kui Tepat poleks omal ajal käest ära kolhoosi võetud, ei siis Viku peru oleks... Ei siis oleks õu rikutud ja üks täismees ära klopitud!»

Jorsi suu vajub jahmatusest lahti. Mis jobajuttu siin nüüd aetakse? Kas see tõesti on Helve pila, millega ta pole harjunud ega oska äkitselt aru saada, või mõtleb ta seda kõike tõsiselt? Ei, ei, siin tuleb kiiresti selgust nõutada, muidu viimaks ei jõuagi jutuga hobusekronust kaugemale! Aga eelkõige on vaja too viimane rumal etteheide ümber lükata...

«Mina pole täis, mis sa ometi räägid,» püüab Jors ennast hästi selgelt ja rahulikult väljendada. «Kas sa siis mind ei tunne —»

«Tunnen, tunnen.»

«Natuke õlut sai tehtud, päeval paar lonksu veini...»

«Ah nüüd tuli vein ka välja.»

«Ma räägin ausalt ära, sa näed ju oma silmaga, et olen sirge ja selge.»

«Eks ma ole kuulnud, et sa kannatad kenasti, aga ega ma seda ka vooruseks pea.»

«Mis siin pidada, kallid inimene, noh, juhtus, mis me seda klaarime...»

«Või mis me seda klaarime! Õu nagu sea songermaa!»

«Sa tahtvat ju ise ära kolida!» püüab Jors juttu järsult tähtsamale käänata. «Teeme siin natuke korda ja ma toon sulle oma aiast kimbutäie linna... kas või iga nädal...!»

Noh, see oli nüüd küll ilusasti öeldud ja vääriks soojemat suhtumist.

«Pole mul su kimpe vaja!» ei avalda Helvele mõju miski vihje ega varjatud lüürika. «Kolin jah, ja millal ta ükskord müüdnud saab — sellest pole lugu! Aga minu süda ei kannata, kui loom ära rikutakse ja siis pärast veel aetakse kõik patud tema kaela kah! Jumal, mul on see päev selgesti meeles, kui nad vaese Tega järele tulid,» muutub Helve hääl peaaegu nutuseks. «Ema ütles, et mina neile oma looma viima ei lähe, tulgu ja võtku, kui vägi ja võim käes! Ema nuttis nädal otsa takkajärele! Ja siis polnud talle süüa ette anda, mäletan küll, lausa luukere oli, pane või toed ümber, et püsti seisaks! Ime, et üldse hing sisse jäi ja jõudis veel Viku ilmale tuua!»

«No mis nendest vanadest asjadest, üks see kõik ole ju teada,» ütleb Jors ruttu ja lohutavalt.

«Teada jah, aga kui jälle meelde tuleb, siis piinab hinge!»

Mis imelik looma-armastus see nüüd äkki on? ei saa Jors aru ega oska kuskilt otsast juttu jätkata. Aga selleks ei antagi mahti, sest Helve vaatab talle üsna põlglikult otsa ja küsib:

«Kas sina polnud ka selles kambas, ah?»

«Mis... mis kambas?»

«Kes Tega järele tuli.»

«Ei olnud.»

«Ära valeta. Kuhu's sa jäid? Mind ei olnud kodus, ma ei mäleta. Küll juba olid! Noh, paras kah — Tega viisite minema ja Viku tegi sulle paraja sõidu!»

«Mis hullu juttu sa ajad!» tuleb Jorsile ahastus peale. «Mis eest mind karistada vaja — juhtus õnnetus ja —»

«Sinusugustega need õnnetused koos käivad jah,» lööb Helve käega ja muigab irooniliselt. «Eks sa olnud ka üks esimesi kolhoosi jooks-
jaid!»

«Tule jumal appi,» ringutab Jors käsi ja vaatab justkui abi otsides ringi. «Mis sul kolhoosist, misasja sa ometi!»

Jors ei saa Helvest mõhkugi aru. Jorsil tekib tunne, nagu ei seisaks tema ees mitte teada ja tuttav inimene, vaid hoopis keegi päris võõras. Jors uurib segaduses Helve nägu ja märkab naise nina kõrval peaaegu kopika suurust punast punni. Jors mõtleb, et imelik, ta pole kunagi varem seda märganud, millal või millest see küll tulla võis? Ja mis siin üldse toimub? Mis hobuste elulugusid ja kolhoosi loomisega seotud küsimusi siin arutatakse? Mida see kõik tähendab? Kas ma olen tõesti pörutamisest segaseks läinud ja ei saa enam millestki aru? On viimane aeg teist juttu teha, tähelepanu mujale vedada, küsida midagi — aga mida, mida?!

«Kust see... punn sul tuli?» pahvatab Jors äkki välja esimese peas liikunud mõttekese, näitab näpuga naise näo peale ja taipab sedamaid, et praeguses olukorras veel totrama pärimisega välja tulla oleks praktiliselt võimatu.

Ja nõnda see ongi, sest Helve nägu tõmbub äkki laiguliseks ja ta käratab:

«Mis sul mu punnidega asja?! Lolliks läinud! Mine maga ennast välja!»

«E-e-ega ma paha pärast...» kogeleb Jors ja tunneb, et enam pole pidamist: kõik-kõik läheb absoluutselt viltu. «Ma — näed — tulin ja tahtsin...»

«Kust sa tulid?» hüüatab Helve. «Matustelt või?!»

Jors heidab pilgu oma mustale ülikonnale ja ütleb:

«Ei, mis... Ma tahtsin tegelikult —»

«Mis asja sa tegelikult tahtsid? Ümberringi on näha, mis sa tahtsid! Sõida heaga minema, ei minul ole enam aega küla iga tola jaoks! Saab siit veel enne surma minema, jumal tänatud!»

Piili-preili kaob tupp, üks lendab paukudes kinni ja keeratakse raginaga lukku.

Jors seisab keset Piili õue, must ülikond tolmune ja lips viltu kaelas, äkki on siin väga vaikne, Vikugi on jätnud oma nohisemise, ümberringi valitseb rahu — justkui polekski siin toimunud midagi imelikku ja arusaamatut, justkui kõik peabki nõnda olema: sõtkutud lilled, lagunenud kõrvalhooned, kõrgesse rohtu kasvanud õunaaed, lukustatud uks — ja kõige selle üle maad võttev seletamatu nukrus.

*

Üksik mees istub kalda ääres sammaldunud kivil ja vaatab merele.

Palju peaks neid aastaid veel nõnda istumiseks antud olema? Viis, kümme, viisteist või rohkem? Aga küllap oleks vist päris hea ühel päeval kas või sellelsamal kivil oma paraja pikkusega elule kriips alla tõmmata. Ja kedagi tülitamata vaikselt minna. Ja just niisugusel päikeseloojangulisel õhtul, kus meri klaar ja taevas õrn ning ümberringi igituttavad hääled: kajakate kisa, lainete rahulik loksumine vastu rannakive ja kakuamipaadi kauge podin.

Kakuamipaadi podin?

Mees ajab end sirgu ja vahib tähelepanelikult merele.

Seal ta lähebki, see paat, silm seletab kahte peanuppu. Paadi nina hoiab vasakule, sinna, kus asub Rahulaid oma kiviklibuse kalda, madalate kadakate ning kunagi ammu-ammu tormivarjuks ülesäetud osmikuga.

Mees ajab silmad suureks. Ta ei tea, kas tunda rõõmu või kurvas-tada. Mis sa ütled — ja võttiski poiss kätte ja läks! Issake, mis jama võib sellest tulla! Hakka aga jälle Haraldiga —!

Mees mõtleb, et nüüd saab küll Endel teada, mis värvi on Virve silmad, mõtleb, kuidas Senta heinamaal kükitades lohutamatu nuttis, mõtleb õnnelootustes Miidele televiisorikasti kõrval — ja mehe südamesse poeb nõnda suur kurbus, et sellega võiks kogu maailma kinni katta.

Mees ei taha kaugenevale kakuamipaadile enam järele vahtida. Ta kõmbib pikkamisi teele tagasi, istub vankrile, ütleb hästi tasa «nõõ», ja Viku sõidutab mehe koduvärvast sisse.

Hobune rakkest lahti võetud ja koplisse viidud, jääb mees mõtlikult vana haaba silmitsema. Saehambad tüves, seisab see justkui haavatu, ja äkki hakkab mehel puust hale. Aga midagi pole enam parata: homme tuleb ta maha võtta, nüüd on ta ohtlikum kui enne, nüüd, vigasena, ei jäta korralik torm teda kauaks püsti.

Mees libistab pilgu üle õue ja pilk jääb pidama suveköögi uksele.

Homme tulevad poisid õlle järele. Peaks enne sāngi pugemist nõudele silma peale viskama.

Mees tõukab jalaga suveköögi ukse valla ja — tardub.

Täna juba neljandat korda.

Hämaras suveköögis ümber laua istuvad kolm kogu — Rebase Anton, Uppaugu Paul ja too uus — istuvad ja vahivad talle uudishimulike nägudega otsa.

KULDNE APHRODITE

Aleksandria poeetide vaimus

1

Poiss, mida naerda sul on? Ema vastu ju ikkagi austust
võiksid sa tunda, ja kui ei tunnegi ehk nagu teised,
siis vähemalt ära nii silmnähtaval moel teda pilka!
Teenijanäitsikuile su muiged on liigagi ilmsed
ning jumalannagi on, sa ju tead, tagarääkimiskartlik.
Milleks tarvis on siis, et kõikide taevaste kõrvu
jällegi jutt läheb see: On maa peal Kyprisel asja;
näis, mismoodi on uus Anchises, ja kas tema seemnest
uus Aineiaski saab ehk sündima... Mul pole tahtmist,
et minu käikude kohta nad ei tea mis ära teaksid.
Kui sina teist nägu teed, võid olla ju, ent lase jalga
kõikide nooltega koos, vibu muidugi arvatud juurde,
kui nii jätkad sa veel ega väärselt käituda oska!...
Hei, kuhu tõttad sa, poiss? Pole sellega nii väga kiiret!
Enne sa võiksid ju veel sõna-paar siin poetada siiski,
sest ise näed sa ju ka, et mul on mõndagi mõelda.
Maa peal käid sina tihti ja see on hästi sul teada,
millist rõivast seal nüüd kantakse, millised soengud
seal nüüd näitsikuil ning naistel on ehtimas peasid.
Vaata, kas võin sel moel nüüd minna ma? Kas olen kaunis?
Jällegi naerad sa mul! Kas või ise kaasagi naera!
Oh sind poissi! Su suust nii raske on tõesõna kuulda,
et vist küll parem on küsimata mul jätta ka tähtsaim:
kas minu vastu nad veel usklikena tunnevad austust?
Nüüd tõsiseks lähed äkki ja kuidagi nõutuna tundud.
Raske on vastust anda, ma näen. Aga kui oma vöögi
kaasa ma viin, siis võin iga viimsegi uskmatu võita!
Eks sa ju tea, kuis Zeusigi kord võlus nii ära Hera,
kes mult laenand vöö, et peajumal pea päris kaotas.

On surelikega nii, et küll iga päev näha võiksid
üht imet seiramas teist, kui vaid nemad lahtisi silmi
vaataksid kõike, mis on, aga silmi nad liigagi harva
lahti ju teevad. Ja nii meil taevasil appigi minna
on vahel tarvis ja mõnd imetööd teha teoks erakordset,
et sõgedaks ei jääks nemad lootusetult oma maa peal.
Armastustki nad ei iga kord ole austada mõistnud,
kuldset kiirgust silm, mis argine, ei taba üldse...
Oh sinu naeru, mu poiss! Heatahtlik, tean, on su pilge,
kuid miks sa ei võiks mõnikord seda kokkugi hoida!

2

BOMBYKA

Miks nüüd vahtima jäid, Bukaios? On õhtu ju varsti,
ent ega õhtule minna me saa, kui kastmata peenrad.
Miks juba tiigile taas ei tõtta sa kannusid kandes?

BUKAIOS

Oo jumalanna, su hääl sama kaunis on kui ihuliikmed!

BOMBYKA

Mis sinul hakkas? Kas löi suvepäikene ehk pähe äkki?
Või tuli heast-paremast tuju niisama nalja sul heita?
Ei jumalannaks mind ole kutsund küll sina enne!

BUKAIOS

Aastaid mind oled petnud sa julmalt, oo jumalanna!

BOMBYKA

Küll on jutt! Aitäh, sest hea seda muidugi kuulda!
Eks jumalannaks end luba naised ju kutsuda meelsalt.
Nüüd aga aiale mõtle ja pooleli kastmisetööle!

BUKAIOS

Teesklust jätta on aeg, jumalanna, ja rääkida tõtt sul.

BOMBYKA

Tüütama hakkad sa mind, nali naljaks: lõppude lõpuks
eks abiellund ammu me kaks ning tea juba kõike,
mis võib teisest teada, ka halba ju rohkem kui tarvis.

BUKAIOS

Oh et vast täna mul sinu ausära märkasid silmad!

BOMBYKA

Või oled haige sa ehk, Bukaios, ja kutsuda arsti
tarvis on sulle? Sa teed murelikuks lausa ju teisel!

AIN KAALEP

1804

Nikias arvatavasti on nõus läbi vaatama sõpra.

BUKAIOS

Milleks arstist jutt! Luba, et sind põlvili austan!

BOMBYKA

Taevane võim, näe, põlvili maas minu ees ta ju ongi!

Ei, Bukaios, sa pead kohe tõusma ja endisel kombel rääkima nii nagu mees, kel järsk ning selge on ütlus!

BUKAIOS

Oh miks varjad sa veel seda, mis nüüd sai juba selgeks!

Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.

Kahtlust noorena vist juba hauduma hakkasin vaikselt, nii poolteadmata küll, sest noorele tunduvad naised kõik jumalannade moodi, ta ehtsat leida ei oska.

Kuid üht-teist on küll unumatut praegugi mõelda, kas või see, et kinkides end esimest juba korda ei sina kurnand mind, vaid värskeks hoopiski muutsid.

Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.

Ning nii õrn, nii õrn siis tahtsin ma sealsamas olla, ühtjagu kartes, et on ehk tüütugi see sinu meelest, teistjagu uskudes siiski, et ei nüüd tüüta ma üldse sind enam kuidagiviisi ja sullegi jään väga armsaks.

Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.

Lahke Priapose toel imeasju ma siis teha suutsin, õppust võttes ka sest, mis kirja on armastajaile tarkade poolt kord pandud, et ei jääks oskused kaotsi.

Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.

Ei elupäevade seast kuid kahjuks kõik sama rõõmsalt kulgend meil, ning nüüd tahan öelda ma, et pole süüdi muu kui see mees siin, kui juhtunud on vahel halba, sest oma naist ei tundnud ta ikkagi nii nagu tarvis, naist, keda argist tööd tehes ka ei hüljanud mingi naerune tarkus, mis võis vaid taevase loomuga olla.

Tean, jumalanna, sul on see viis, et mõnd surelikku endaga siin või seal vahel pead abiellumisväärseks; siis ühe maaeluea tema ustava naisena veedad, tahtmata pihtida talle, mis on sinu tõeline loomus, ning Bombykaks end ise näiteks kutsuda lastes.

Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.

Ei mina tea, miks sain täna just mina selguse kätte, ent kui kallasin vee ära kannude seest mina mulda ning üles vaatasin siis, nähes sind nagu muigamas veidi,

vöö! see vöö, mida sul pole enne ma märkama juhtund
— kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna —,
taipasin, et pole maine su rüht, pole iialgi olnud.
Andeks anna sa nüüd surelikule kõik tema nõtrus!
Kuldset kiirgust näen sind ehtimas, oo jumalanna.
BOMBYKA

Oh sind vaest, mis nii küll saab, seda kuidagi öelda
ei mina oska! Kas taas Bombykaks kutsuda suudad
mind nagu enne? On ehk jumalannast lahkuda õigem
ning mõnd maist head naist nii austada kui jumalannat?

3

Kord nägi keegi poeet unenäos suurt saali, kus seisis
raidkuju tuffava moega: ta seal iseendaga kohtus,
seal ise seisis, ja siis nägi teisigi, kes olid ümber,
kes aga raidkujud küll ei tundund: liikumas, naermas,
nāpuga sihtimas meest, kes varbaist juusteni marmor,
seal jumalannasid nāis, ihuvāel kõik, kaunid ja uhked.
Kuldset kiirgust saal oli tulvil, poeet aga peadki
pöörata enne ei saand, kui sest unenäost üles ärkas.

Toomas Vint

ARTHUR VALDESE LUGU

Talvepäeval, tolle tavatult külma talve päikesepaistelisel külmal hommikul, leidis kunstnik Vennet oma postkastist ajalehtede kõrvalt kirja Trapeežilt, kus oli ära toodud katkend ühest Arthur Valdese novellist, mis — nagu puudulik viide märkis, oli avaldatud 1908. aastal «Istandikus». Vennet istus hulk aega kirjutuslaua nurgal, kord silmitsedes tuhkjaskollast päikest, mis otsekui jääkirmet tagant alla piilus, kord jälle paberilehte masinakirjaridadega; viimaks ta nagu ärkas unelusest või mõtisklusest, võttis telefonitoru ja helistas dr. Jablonskile, kes on meie linna tuntumaid bibliofiile. Lugenud katkendi ette, ütles Vennet kohe, et tal on suuri kahtlusi sellise novelli olemasolu kohta üldse ja ta arvab, et tegemist on võltsinguga. Dr. Jablonski sõnas, et sellist ebavaldeslikku stiili Valdese pähe pakkuda on küllaltki julge nali, kuid lisas ebalevalt, et proovib asja veel uurida.

Ateljees oli juba piisavalt valgust ning Vennet istus ammu alustatud maali ette, just nimelt istus, sest ta ei teinud katsetki võtta pintslit, ta ei pannud isegi kitlit selga, üksnes istus ja vaatas väljas helkivat lund. Härmas puid, kõrsi, mis hangedest välja ulatusid. Naabermaja korstnast tõusvat suitsu. Ta otsekui kartis lõuendit, püüdis seda harjutada oma olemasoluga, istus vaguralt, nagu salamahti lootes, et lõpuks lõuend — see metsistunud, kurjavõitu koer — harjub temaga, muutub leplikuks ja võtab vastu, mis Vennetil talle anda on.

Juba mitmendat nädalat ei suutnud Vennet maalida. Talumatu seisund, mis oli alanud sügisel, süvenes tasapisi, kuni jõudis kätte kriisi: ta lihtsalt ei maalinud enam. Tavaliselt oli Vennet harjunud töötama palju ja peaaegu iga päev. Aga korraga oli kõik teistmoodi. Ta tundis viimasel ajal isegi vastikust värvilõhna vastu, aga ometi veetis oma töötunnid ateljees, kas midagi lugedes või lihtsalt niisama aknast välja vahtides. Kõrvalt vaadates paistis kõik korras olevat, Vennet ei kurtnud, tema olekusse oli siginenud isegi tasakaalukust või rahu, kui mõni sõpradest tuli külla, siis ei lasknud ta teda ateljeesse, andes ebamääraselt mõista, et tal on käsil midagi erilist, mis aga pole veel valmis.

Istunud tükk aega molberti ees, silmitsenud sädelevat lund, Vennet tõusis nagu vastutahtmist, seisatas veel viivu akna juures, seejärel kõndis noruspäi kirjutuslauani, võttis telefonitoru, aga asetas selle uuesti hargile. Siis ta alustas kirja Trapeežile, milles tänas huvitava

TOOMAS VINT

katkendi eest, kuid avaldas kahtlust, et autor pole siiski mitte see, kes viites antud, ja äkki, jättes kõik viisakusavaldused kõrvale, sõimas Trapeeži häbematuks intrigandiks ja võltsijaks — see oli kummaline, spontaanne vihapurse, milles Vennet tegelikult pani mõne reaga kirja kogu oma kibestuse võimetusest midagi luua. Kirja lõpus lubas ta Trapeeži ilma jätta K. Borelli esseedekogust «Kas Simson või Delila» — karistuseks... Muide, hiljem sai Trapeež tookord ärasaatmata kirja lugeda, ning siis ta kommenteeris seda karistust: Venneti rahu oli häiritud, ta oli ootamatult mõneks hetkeks eemale kistud iseene mina steriilsest nautimisest.

Jah, aga siin peab tegema väikese kõrvalepõike ja rääkima Arthur Valdesest täpsemalt: Venneti poolt avastatud Valdesest. Nimelt talve hakul juhtusin kord koos Vennetiga lõunastama ja prae ootel hakkas ta korraga rääkima, et Eestis oli tõepoolest kirjanik nimega Arthur Valdes, kummaline, meeletu andega inimene, kes juhendus põhimõttest, et tõeline looja loob ainuüksi enda jaoks, publik olevat liigne ballast, mis muudab tundmatuseni autori ideid, üsna sageli teisendab need vastupidisteks, loojale sootuks võõrasteks, isegi sõnastustäpsus ei oma kaalu — ka kõige lihtsamat sidesõna võib lugeda kümnetes varjundites ja adekvaatset teksti, mis täiuslikult samastuks loojaga, pole võimalik saavutada. Seetõttu on kõik loojad, kes publitseerivad oma teoseid, kas suuremal või vähemal määral aferistid, kellel on ükskõik, kuidas käitutakse nende ideedega, ja neid pigem ahvatleb looma võltsile tuginev kuulsus või käsitöölise tasu tehtud töö eest.

«Valdest peeti omal ajal sellise kontseptsiooni tulemusena üksnes albiks seltskonnakirjanikuks,» jutustas Vennet, «leidub ju kõikjal neid «suuri kirjanikke», kes pidevalt töötavad romaani või poemi kallal, kuid kellelgi teisel ei õnnestu kunagi ainsatki nende poolt kirjutatud rida lugeda. Ometi olevat sidunud Valdest Tuglasega lähedane sõprus, kuigi praegu on keeruline hinnata kahe nii erinevate vaadetega inimese suhteid. Vastandina Tuglasele oli Valdes nagu liblikas ja Valdese loomus — hedonistlik, liialdatud boheemlik — võis Tuglases isegi salajast kiivust üles kütta. On teada, et Tuglas oli üks neist vähestest, kes sai Valdese loomingut lugeda, ja siis tekkis (võimalik, et pärast üht tulist, rumala tüliga lõppenud vaidlust) Tuglasel mõte kirjutada jutt, kus ta vähemalt üldjoontes saaks kirjeldada novelle, mis olid määratud sündinult surema. Üsna lõbus on ette kujutada, millise muheluse saatel muutus Valdes sõbra sule all sõnakehvaks askeediks, kes hõiskab: «Mitte kaunishingi, vaid «väikekodanlasi»; mitte boheemiliikmeid, vaid «perekonnaisi»...», ja kui novell ilmus, võib arvata Valdese raevu, kes käis mööda Pariisi, vihmavarjuotsaga tuttavaid torkides ja Tuglast otsides...»

TOOMAS VINT

Siin olin ma lihtsalt sunnitud Vennetit katkestama. Vaatasin talle tookord naiivse uudishimuga otsa ja küsisin, kust ta seda kõike nii hästi teab. Vennet vajus longu. «Ega ma ei teagi,» sõnas ta, «1916. aastal oli Valdes Pariisis, võimalik, et ta ei osanud siis veel kahtlustadagi, et Tuglas on selle novelli kirjutanud, võimalik...» Ta ei lõpetanud, näppis mõtlikult habet ja vahtis äraoleval pilgul vaasi pohlavartega.

«Aga siiski, sa ju toetud mingitele faktidele?» pärisin nõudlikult.

«Jah,» ütles Vennet, «kõike seda rääkis mulle üks mees, Ants oli ta eesnimi, kohtusime juhuslikult õllesaalis, ta on klaverihäälestaja või töötab klaverivabrikus, ma ei saanudki täpselt aru, aga sellel pole ka tähtsust, ja ta rääkis, et ta isa oli olnud Valdese sõber... Kahjuks ma ei tundnud siis veel selle kõige vastu huvi, lihtsalt imetlesin, kuidas üks klaveripoleerija niivõrd hästi kirjandust tunneb...»

Nõnda, nüüd olen üht-teist jutustanud Valdesest ja küllap on paras aeg pöörduda tagasi Venneti ateljeesse, kus ta põdes masendavat loominguulist kriisi ja sai hommikul Trapeežilt kirja, milles oli katkend Valdese novellist.

Vennet kirjutab ümbrikule Trapeeži aadressi, kleepis ümbriku kinni ja tundis, et ta on lõputult väsinud. Väljas langesid harvad lumehelbed, päike oli kollane ja maad kattis imekerge külm lumi. Vennet heitis kušetile ning vahtis lage. Nii ainiti lage vahtides jäi ta magama ja nägi unes, et on Trapeežile külla läinud, nad istuvad köögis ning söövad suurest pruunist kausist soolatud peipsi tinti. Korraga tunneb Vennet vastupandamatut lõhkumiskirge, ta tahab haarata kausi tintidega, aga see on ketiga laua küljes kinni ja ei tule lahti, Vennetit haarab raev, ta tahab rebida laualt lina, kuid seegi on nagu laua külge kleebitud, ta tormab teise tuppa, hakkab kirvega kappi maha lõhkuma, ent kapi seinad on kivist ja Trapeež istub kapi otsas ja naeratab salapäraselt. Siis Vennet tunneb kohutavat külma ja ärkab. Akna taga langevad talvepõua üksikud lumehelbed.

Aga tegelikult oli see telefonihelin, mis Venneti üles ajas. Helistaja, dr. Jablonski, ütles nagu muu seas, et ta tahaks koos Vennetiga ühele vanainimesele külla minna. «Ma ei saa,» sõnas Vennet närviliselt. «Ma teen tööd.»

«Kahju,» ütles Jablonski, «ma mõtlesin, et te tunnete huvi Valdese vastu.»

«Mis!» Vennet lausa karjus telefonitorusse.

«Ma sain just teada, et on olemas üks Valdese käsikiri.»

«Jah,» kõneles Vennet erutusest võõral häälel, «ma tellin takso ja olen umbes veerand tunni pärast teie juures.»

Paarikümne minuti pärast, kui Jablonski Venneti kõrval autos istet võttis, lausus ta peaaegu kiretult: «Muide, me sõidame praegu Valdese

TOOMAS VINT

armukese Lilli Mureli venna juurde.» Vennet vahtis pensionärist arsti miimikata nagu nagu ilmutist. «Naljakas,» pomises ta äkki, «ma pole vist juba kaks kuud kodunt väljas käinud.»

«Olete arvatavasti palju tööd teinud,» lausus nagu küsides Jablonski.

«Jah,» neelatas Vennet oma sõna alla.

«Aga see Valdese lugu on isegi väga naljakas. Varsti pärast teie telefonikõnet tuli üks alkohoolik mulle raamatuid müüma. Minu meelest tal peaksid raamatud juba ammu otsas olema, aga täna ta tuli purjuspäi ja avaldas mulle oma saladuse: nüüd ta varastavat raamatuid. Teate, vahel on joodikud avameelsed ja ta võttis mind kui ärikaaslast ning pihtis, et raamatud olevat pärit perekonnast, kus neid ei hinnata, kuigi kunagi oli seal elanud kirjanik. Kirjanik? küsisin joodikult. Jah, keegi Valdes, ütles ta... ja teate, sel hetkel mõtlesin, et on tegemist mingi üleannetu kokkumänguga — hommikul helistate teie, siis see joodik... Aga tegelikult nii need maailma asjad käivad: kui kivike veereb, siis võib oodata laviinigi. Ausalt öelda, ma isegi ei imesta selle üle.»

Takso peatus.

Nad kloppisid uksele. Avama tuli pikka kasvu hall daam. «Ei, ei,» tõrjus daam nad tagasi, «ega Valdes olnudki kirjanik.» Seletused, viisakused, naeratused. Lõpuks nad istusid pitslinikuga kaetud laua taha ja daam pakkus neile teed. Pika palumise peale tõi kausta paberilehtedega. Vennet hakkas lugema. Jablonski jõi väikeste sõõmudega hiiglasuurest tassist teed.

Õhtul kirjutas Vennet Trapeežile uue kirja.

«Kallis sõber, olin täna hommikul Sinu peale tõsiselt vihane, mulle lihtsalt ei mahtunud pähe, et Sa võid mind sellise võltsinguga narritada, aga võltsing see Valdese katkend ju oli! Sa püüa ainult ette kujutada minu sisetunnet, kui ma kellelegi räägin, et Valdes oli tõepoolest olemas, ja mind kuulatakse, noogutatakse, aga ma tajun, et mind ei võeta tõsiselt, vähe sellest, seljataga räägitakse, et Vennetil on totter kinnisidee, muiatakse, sepitsetakse minu kohta kuulujutte. Loomulikult ma saan aru, kuivõrd keeruline on ümber lükata müüti, mis on rahvale müüdi, mitte tõelisuse pähe välja pakutud, kuid peab ka aru saama Tuglasest, sest ahvatlus kirjeldada ideaaloojat kaalus üles printsiibi austada Valdese tõekspidamisi. Kuid praegu see pole enam oluline, minu jaoks omab üksnes tähtsust, et selline isiksus oli olemas, see oli minu usk ja lootus ja nüüd lõpuks olen ma saanud ka selleks piisava kinnituse. Tead, kallis sõber, ma olen piiritult õnnelik, et täna hommikul Sinu kirja sain, sest kui ma poleks dr. Jablonskile helistanud, oleks tõenäoliselt Valdese nimi ta kõrvust mööda libise-

TOOMAS VINT

nud, ja kui ma hommikul kirjutasin, et jätan Sind ilma Borelli esseedest, siis võid nüüd olla kindel, et saad endale selle tundmatu saksa kunstniku gravüüri «Die gute Prise», mis minu kirjutuslaua kohal ripub, või siis Édouard Manet' «Nana» õlitrukis reproduktsiooni, mida Sa juba ammu oled kiivalt vaadanud... Ning nüüd kõige tähtsamast: täna sai dr. Jablonski teada, et meie linnas elab Arthur Valdese armukese Lilli Mureli vend!

Kahjuks on vend halvatud ja ta abikaasa ei lubanud meil teda tülitada, ta andis üksnes lootust, et ehk õige varsti mehe tervislik seisund paraneb, kuid see kõik pole veel nii oluline. Oluline on tõsiasi: Arthur Valdese novell. Tõenäoliselt ainuke säilinud käsikiri. Pealkirja ei olnud, puudusid lk-d 1—4; lk-d 17—18; lk. 26; lk-d 32—34; lk. 39; aga sellele vaatamata oli süžee tajutav, arusaadav, muide, stiil tolle aja kohta küllaltki kummaline, võimalik, et geniaalselt avangardistlik. Ja nüüd, kui lubad, resümeerin lühidalt seda kunstiteost.

Hakatuses on tavalised, rutakad pildid Tartust, tudengitest, peategelaseks keegi nooruk, kes teeb midagi, on kusagil, suhtleb kellegagi, argireaalsus, sügisene vihmane linn, ent kõik on antud nagu läbi uduvine, ei, mitte impressionistlikus koloriidis, vastupidi — terav tegelikkus on allutatud mingile lummapärale alatoonile, nagu mitteolemisele, nagu kuskil kõrval olemisele, on mulje, otsekui vihmane sügis oleks imbutunud tegelastesse, olukordadesse, peategelase hinge, ja sellest koloriitmaalist eralduvad ainult üksikud episoodid, meeletuseni värvi-ergad nägemused: armatsejad jõe kaldal, vaade majaperenaise aknasse, kus keskealine naine lahti rõivastub, kaste ning tunne täis kaubafoov ja mingi tüdruk sukapaela seadmas. Nii kirjeldus päevast päeva, nädalast nädalasse, nagu igav igavik, ja siis viib autor meid nooruki kambri- risse, ning kui seni oli kõik kuidagi kiiresti ülelibisev ja üldine, siis äkki tempo aeglustub: iga ese seal kambri- saab pikaks mälestuste ja assotsiatsioonide reaks, noormehe iga liigutus on nagu terve jutustus, märkamatu toimub lugeja samastumine peategelasega, otsekui oleks Valdes puudutanud meie kõige salajasemaid mõtteid, soove, tahtmisi, hingeliigutusi, ja siis läheme kaasa vapustavalt intiimse nägemustemaailmaga, kus romantilised pooltoonid varjutavad lapse- likku naiivsust ja küps, alles end väljaelamata tunne allub erooti- lesele kutsele, mis tekitab nooruki peas kohati lausa ebardlikke orgiaid, milles kõik tegelased, kes eelmistel lehekülgedel põgusalt mööda lip- sanud, äkki omandavad lihaliikkuse ja astuvad elavatena sellesse mee- letusse, kõikeunustavasse fantaasiasse... Siis hommikuvärvid, uus reaalsus oma helide, lõhnade, vihma ja porise hooviga. Tumehall argi- masin paneb hooratta käima ja viib pooleldi veel uneluste kammitas nooruki trepist alla, juba ta on astumas vihmassele tänavale, kui vaa-

TOOMAS VINT

tab korraks tagasi ja näeb midagi, mis teda veetleb, aga samal ajal hirmutab: temas toimub sünge võitlus — mõne hetke justkui tapleksid inimkonna ürgsed ihad ja kõige kaunimad soovid, nagu ideaalid ja olemusvõitlus. Veel võib lugeja kahelda tegevuse reaalsuses, kuid juba järgmisest lõigust muutub stiil — kõik, mis meie silmade eest läbi libiseb, on naturalistlik, jõe, masendav, see on nagu teotus, otsekui kauni maailma eitamine; jääb üksnes labane iha, mis jaotub majapere-naise, nooruki ja siis veel kellegi rasvast lotendava leskproua vahel. Jätk kirjeldus, mis pärsib erootilisi tundeid, nagu pilab kõik — nooruki iharad unelused jäävad lapsikuteks mängudeks selle uue mängu kõrval, kus nooruk ise on muutunud: pool looma, pool teenrit, pool orja, pool käest kätte antavat mängukanni... Siis saabub kriis... Ma pole kunagi varem kirjanduses kohanud nii lõplikku puhastust, enesest ja maailmast lahtiütlemist maailma jaatamise kaudu. Selles on midagi meeletult kaunist, see on veider ülemlaul elule läbi surma, võimas tervenemine... ja seejärel lõpp. Viimasel leheküljel hellitab üksnes külm kuu nooruki liikumatuid pärani silmi... Korruga tajusin, et ma ei ole lugenud kaunimat armastuslugu, just nimelt juttu armastusest, kuigi seal puudus traditsiooniline kaunis armastatu.

Kallis sõber, mul on väga kahju, et Sa ei saa seda novelli lugeda, sest kui ma olin viimase lehekülje ära pööranud, ütlesin Jablonskile, et nüüd põletame selle jutu ära, ma imestan siiani, kuidas ma suutsin seda nii rahulikult öelda, aga Jablonskil olid pisarad silmis, kui süütasin kaminas need võrratud leheküljed... Sa püüa mind mõista: Lilli vend oli halvatud, ta abikaasal oli ükskõik, Jablonski vaikis ja kogu vastutus oli minu peal, aga ma olin jutust nii vapustatud, et ma ei saanud teisiti, kui pidin Valdesele avaldama seda viimast austust, austust ta tõekspidamiste vastu, austust TEMA vastu, kes võib-olla oli ainuke tõeliselt lõpuni aus loovinimene, keda meil õnnestub kas või nime poolest tunda.»

*

Hiljuti kohtasin ma tänaval Trapeeži, meil tuli jutuks Vennet ja Trapeež rääkis, et kunstnik valmistub personaalnäituseks, millest töötab kujuneda meie kunstielu suursündmus. Ma polnud Vennetit ei tea kui kaua näinud ja imestasin, et ta on kosunud sellest kriisist, mis nagu haigus oli teda vallanud. Trapeež küssitas silmi, sügas habet ning jutustas mulle loo, millega te nüüd juba tuttavad olete. Ma ei tea miks, kuid mul tuli korraga pähe, et see kõik oli ainult näitemäng, kavalalt stsenaariumi järgi lavastatud müstifikatsioon, ja eks ma seda Trapeežile ütlesingi. «Ei, kullake, see, mis puutub Valdesesse, vastab kõik tõele,» sõnas Trapeež kiiresti ja hakkas mulle jutustama lugu, mida ma juba sügisel Venneti käest kuulsin.

TOOMAS VINT

Adolf Rammo

TULIN TAGASI

Olen tagasi
paekivi padjaks
taevavõlv tekiks
kadakas külje kõrval

Ilusal hommikul
Naroova ääres
ärkan kui lossis
sirutan pilku

Mälestus kepiks
igatsus rajaks
astun õuedest
akendest mööda

Elu tohutu
magnetraud kisub
kui õis mesilast
enese poole

OLID MINUGA KAASAS

Kodujõe kohal
kisendas merelind

linnusefornid tummusid
lapseeakingud kummusid
koskede kohas

Olid minuga kaasas
kummalgi kaldal aasad
kaevikuist puretud

karikakrad nii muretud

ADOLF RAMMO

1813

Oli mu silmis see
sõduri tee
plahvatav paene pind

Ja sa ütlesid Nüüd ma mõistan sind

PÄIKESE AIAS

Päikese aias
oma lapseea rõõme
sinuga jagan

Võta need pääsud
kivikindluste kohal
pilved ja tuul

Võta see jõgi
kaldamajad ja rajad
laevad ja paadid

Armunute kuu
võta pajust too tähed
kõhedalt koidult

Vana varblase
Silgusadama sillal
ulatan sulle

Puiestee ülal
on nii sinu kui minu
lähme mängima

Mängime sussi
aga kui tahad keksu
kulli või peitust

Päikese aias
nõnda kui ükskord nüüdki
leian su üles

ADOLF RAMMO

1814

HOMME HOMMIKUL

Homme hommikul vara
sinuga sõuame koos
läbi külma ja ara
vaikuse pilliroos

Viin sind kullake aega
millal kord olin noor
helas koos taevalaega
lootuste killavoor

LEPATRIINULE

Silm mul kaugel suitsul
mitmepäisel,
lepatriinu
ronib käisel.

Oh sa armas
täpiline,
ära sina
sinna mine.

Korstnad vastu
pilvenukka,
tumestavad
taevatukka.

Sind ma nõnda,
kui vaid vaja,
kannan käisel
eluaja.

Käime külast
kurke toomas,
külmas sooja
piima joomas.

Teretame
kalameest,
minupärast
jalameest.

Ning kui sõuan,
püsi käisel.
Suitsud kauged,
mitmepäised.

Korstnad vastu
pilvenukka,
tumestavad
taevafukka.

Sestap sind ma,
kui vaid vaja,
kannan käisel
eluoja.

Herman Sergo

KOOLIRAHA TEENIMAS

1

Metsapoole koolimaja suurkambris, kus lastele päeva esimestel tundidel rehkendust, vene keelt ja usuõpetust pähe tuubiti, seisid nüüd niihästi suuremad kui ka väiksemad harmooniumi ümber koos, laulsid «Kuldrannakest» ning ootasid kojulaskmist. Enamik püüdis kohe päris vapralt selle mängukapi keeltega üht tooni ja sammu hoida, mõni aga liigutas niisama kala kombel suud ning piilus aknast välja vaadata. Ja seal polnud täna tavaline sügavsügisene somp ega kalda-liivale libisev lokse, vaid suisa särts ilm, et hoia ja keela, nagu vanad mehed ütlevad.

Koolimaja õues ja kaugemalgi kasvavad rannamännid painutasid oma madalaid ja laiü kroone iilises meretormis maani, vehkisid oksid ja tõusid taas, võitlesid elu eest. Vettligi hallvattpilved sulasid kokku rannale tuiskavate laineharjadega. Vahetevahel helisesid aknaruudud rahehoogudes, sealsamas voolas mööda klaasi alla lausvesi, milles sulas lumelõrts. Kui aga vana õpetaja, kelle suurt kiilaspead ümbritses alt-poolt veel päris tihe hall juuksepeärg, oma lühikesed sõrmed klahvidelt üles tõstis ja vestitaskust kella välja õngitsema hakkas, olid kõik nelikümmend silmapaari lootusrikkad — küllap peaks juba päeva viimane tund hända näitama! Ega see kella võtmine nii kiiresti käinudki. Kõigepealt päästeti lahti pintsaku tuhmunud vasknööbid, millelt ankur veel päris hästi välja paistis, siis sai õpetaja kinni üle rinna kaarduvast hõbedasest ketist ja sikutas seni, kuni lagedale lupsas suur vana-aegne samast metallist uur. Õpetaja plöksatas kaane lahti ja silmitses kulmukaari liigutades läbi pisut ninale vajunud traatraamides silmaklaaside selle sihverplaati.

«Nõndaks, lapsed, aitab! Võite koju minna.»

Ainsa hetkega muutus «Kuldrannakest» laulnud lastekoor käratsevaks hakiparveks ja üksteist tõuklevaks jõuguks. Paari lühikese minutiga oli klassituba tühi ning vana õpetaja ainus elav hing selle vaikselt jäänud seinte vahel. Isegi sealsamas kõrval asuva koolmeistri-korteri suletud ukse tagant ei kostnud ühtki heli. Berta ja Liide olid küllap läinud lauta loomi talitama.

Metsapoole kooli juhataja ja ainus õpetaja ühes isikus, Jaan Valver, sõlmis sõrmed selja taha kokku ning kõndis pinkide vahel edasi-tagasi. Mis ta sinna kambrite poole enne läheb, kui naisel lehm lüpstud ja seapõrsas söödetud.

HERMAN SERGO

Õpetaja jäi akna alla seisma ja vaatas välja. Paistab, et loetab vee veelgi kõrgemaks. Juba praegu kõndigu Berta mööda laudu ja purdeid, enne kui lauda juurde pääseb, varsti ujutab mere üle lävepakkude tupp. Ei tea, mis need vallaisad küll mõtlesid, kui nad omal ajal koolimaja sellele rannaliivapõndakule ehitada lasksid. Oleksid võinud rajada hoone kaldajärsaku männisalu äärde. Ent kõrgemal olid ju jõukamate meeste maad ja põlluväljad. Kus sinna! Vaata siin, Kitse Pauliine, Kiti Mihkli, Läti Andrese ja Anne Aadu osmikute vahel, olgu ka haridustemplil hea küll! Kuid mis seal ikka nuriseda — see seitse vakamaad kooli juurde kuuluvat põldu ja lisaks tükk kirikuheinamaad annab pidada lehma ja mullika, seapõrsa ning kümme konna lammast, asi seegi. Kirikumaa kasutamise tasuks peab ta küll olema ka köster ja peale koolitöö küla usulised kombetalitused ära tegema: lapsi ristima, noorpaare laulatama ning surnuid maha matma. Veeringud, mis ta vallakassast saab, kaovad aga sõrmede vahelt nagu vaht. Või neid kulusid siis vähe on.

Oli tsaariajal, mis ta oli, kuid kogu see värk käis nagu pisut laiemas kaares. Laevaehituse platsid kirvekõlinat täis, rannarahval tööd ja leiba. Häädemeeste kõrtsis istusid ametimehed, õllekannud ees, tagatoas reederid ja kaptenid ning ajasid äriasju. Sealsamas temagi oma esimese madrusekauba maha tegi.

Mõne aasta pärast olid tal tüürimehepaberid taskus ja valge müts peas. Siis, kui kapten Raudsepp Heinaste merekooli peale pandi, ei unustanud ta ka oma hakkajat tüürmani ning nii sai Jaan Valverist navigatsioon- ja merepraktika õpetaja.

Palgal polnud viga. Korter, lambiõli ja küttepuud prii. Varsti oli tal osa raha isegi intresside peale pandud. Õnneks läks ka naisevõtmine. Juba tüdrukupõlves oli Berta tagasihoidlik, vähese jutuga ja töökas inimene. Naiseas hea abikaasa, kes talle ajapikku kolm poega sünnitas. Esimene ristiti onu järgi Feodoriks, teisest, Nikolaist, sai vana Raudsepa nimekaim ja kolmas päris vanaisa ja isa nime — Jaan. Viimasena, siis kui lastele lisa nagu enam ei oodatudki, tuli ilmale tütar Liide.

Poisid, kõik kolm, olid terved, tugevad ja sirged nagu raudnaelad. Pikkuse poolest emasse läinud — isast peajagu üle. Pärast Orajõe nelja talve läksid kaks vanemat poega teineteise järel Riiga õpetajate seminari. Tahtsid saada koolmeistriks nagu isagi.

Ja siis see äraneetud revolvrripauk Sarajevo!

Sõja algul olid inimesed rahulikud, sest tapatöö toimus kusagil kaugel, kuhu kellegi käsi ega silm ei ulatunud. Kuid aasta pärast oli saks oma laevadega Düüna suudmes sees ja kogu elu pöördus pahupidi. Riia õpetajate seminar oma õpilasperega kolis Volgamaale, Heinaste merekool suleti. Jaan Valver aga uskus sellal Romanovite vägevusse ja arvas, et kõik on vaid paanika ning mõne lühikese kuu küsimus. Sai koha Metsapoole vallakooli peale ja jäi paremaid aegu ootama.

Ent tsaaride kolmesaja-aastane troon lükati upakile, ei aidanud seal hümnid sõnad: «Jumal, keisrit kaitse sa!» ega kindralite kuldpaelad. Valverite abielupaar oli mures poegade pärast. Kuid seminaris õppivad poisid tulid kevadel koju, päevitusid suvel rannapäikese käes pruuniks ja pidasid plaani, mis sügisel saab. Isa keelust hoolimata

sõitsid nad Venemaale tagasi, et seminaris õpinguid jätkata. Ainult see kõige noorem, Jaan, jäi vanematele silmarõõmuks. Pärast läks Pärnu gümnaasiumi. Kevadel aga kauples end kihnlaste halujaalale madruks, just nagu isagi oli omal ajal teinud.

Talvel vastu kaheksateistkümnendat oli vald juba saksa soldateid täis. Klassituppa kästi riputada keiser Villemi pilt ja igal hommikul selle ees palvetundi pidada.

Siinsest merekoolist ei saanudki enam asja. Laevad lasti põhja, mehed maeti merehauda. Väljakuulutatud väikesele Eestile jätkus Tallinna, Käsmu ja Kuressaare merekooli meestest enam kui küll.

Kumbki Venemaale läinud poegadest ei tulnud tagasi. Niihästi Feodor kui ka Nikolai surid nälja ning raske palavikuhaiguse kätte.

Rannateed mööda, läbi loikude ja lumelortsi, tuli pikk noor mees. Meremehekott põigiti üle õla, vihmamantel üll, säärikud jalas. Peas südvest. Vastu tormihooge ja iilisid ettepoole vimmas, rühkis mees jõudsal sammul kitsukesel liivarajal otseteed koolimaja poole. Ja isa tundis tulijas poja, kelle ta kunagi oli ristinud omaenda eesnime järgi ning keda ta mitu päeva oli oodanud.

Jaan Valver noorem heitis märja meremehekoti esikunurka.

«Tere, isa!» sirutas tulija käe.

«Tere-tere! Kogu tee Pärnust niiviisi — kand ja varvas? Buss ju veel tulemata.»

«Ei hakanud ma pileti peale raha kulutama. Sain veoautoga pea-aegu siinemaani, jalgsi kõigest viis kilomeetrit.»

Noor Jaan võttis südvestri peast, lõi vastu põlve kuivemaks, heitis varna. Sinnasamasse ka vett tilkuva vihmamantli. Istusid isaga köögi küdeva pliidi äärde taburettidele, kus heleda laka ja tööd teinud kämmaldegaga, arvata mõned aastad üle paarikümne poiss hakkas endal säärikuid jalast sikutama.

«Kus ema ja Liide?»

«Eks nad laudas ole, kus mujal,» vastas isa ja piilus sisse podiseva katla kaane vahelt, kus kees lihaleem. «Kohe tulevad, saab tulelt võetud suppi ja lüpsisooja piima.»

«Küllap jõuab — räägi, isa, mis siinpool uudist!»

«Mis meil siin, külakoht... Liivapere tüdrukud muutuvad üha kerajamaks, kõige vanemal kuulukse olnud kosjad. Keegi Pärnu poolt poiss. Sealt pesakonnast saavad mehed kohe päris mitu voozu pruutisid altari ette tuua. Võib-olla tuleb mul endal neist mõni paari panna.»

«Portsu Aadu räägib ikka veel külapoes oma jahimehejutte nagu vanasti?»

«Nojah, mis sel mehel muud... Anna aga lonks viina, ja küll sealt lugusid tuleb. Valetab või räägib tõtt — teab ta seda enam isegi.»

Veel rääkis isa, pliidi all tuld kohendades ja puid koldesse pistes, kuidas pommis peaga kindralid Eesti—Läti piiri vana Taltsi Peetri õuest sinka-sonka läbi viinud. Elumaja jäänud Eestimaale, ait ja laut Läti territooriumile. Peldik kah. Irvhambad rääkivat koguni, et enne rihma kaelariputamist toodavat Tallinnast tempel ja viisa. Ning kui Peeter seda kõhust läbikäinud kraami kevadel tahab tara taha peenna

peale vedada, siis maksku tolli. Kõik segi nagu soolikad oina vatsas.

«Eks seesamune piir mullegi jalgu jäi,» muutus isa tõsiseks. «Poleks piiri, oleksin praegu jällegi õpetaja Heinaste merekoolis, aga nüüd on see lätlaste poole peal. Mul pole muud järel kui ankrutega nõõbid. Ema tahab juba ammust aega pintsakule teisi ette õmmelda, aga... Nojah, mis siis suures ilmas sünnib?»

«Mis suurt ilma seal «Pauliinel» Soome ja Taani vahet nõeludes... Madrusmehe asi! Mis läbi illuminaatori pullisilma kätte paistab... Öhtuti, pärast tööd rontväsinud, koisse ja — unes näed, see on.»

«Kas siis sügise poole suve tüürimeheks ka ei pandud, nagu lubati? Sul ju ligisõidu-paberid taskus, üks kursus Tartuski läbi tehtud.»

«Kus sellega! Kär aja mehed nüüd teisi... Oma sugulased ja tuttavad ees. Ole õnnelik, kui madrusenagi peetakse. Mõtlesin algul, et ehk annab sellest palgapiskust midagi kõrvale panna, aga söök läks kallimaks, kui ette maaliti, siis veel ühel reisiril unustasin oma pühapäeva-ülikonna lahtiselt kappi, sellele kulutas tormiga vastu hõõveldamata lauast sein a hõõrudes augud sisse, tuli uus osta... Ja nüüd, isa, on mul taskus täpselt viiskümmend marka. Võta vastu või viska välja.»

«Pole meil siin, tänu taevale, veel leiva, kartuli ega silgu puudust, aga muud... Noh, jõuluks soolame sea tünni... Küllap talve üle ajame. Lehm ka ikka tilgub... ise tead, kuidas kodus...»

«Ega sa, taat, rahadega aidata saa, et Tartusse...?»

«Ei, poeg, seda jõudu mul ei ole, Pärnusse saatsin leivakoti järele, sugulaste pool elasid poolmuidu. Suviti tuupisime sinuga kahekesi — jätsid korda kaks eksamitega klassikursusegi vahele. Ka tüürimehe teadmiste omandamisel sain sulle abiks olla, aga nüüd... Niikaugele minu jõud enam ei küüni. Sa oled ju kursis, kuidas siin... Vald annab koolmeistrile ainult nii palju rahapalka, et sa just nälga ega alasti ei jää. Kogudus vaene — talituste eest saad heal juhul kindapaari või vorstirõnga. Juhtub, et mõni jõukam mees naise võtab, lapse ristib või ära sureb, siis on õpetaja Pärnust ise jaol.»

Noor Jaan tõmbas ärritatult sõrmedega läbi heledate juuksekahtude. «Ja minul jäävadki siis hariduse otsad sõlme sidumata. Kaks valikut — kas hallparunile sulaseks ja tõngu eluaeg sõnnikuhunnikus nagu Sea-Peet või siis laeval madruseks. Ei, kurat! Parem hakkn pangaröövlis, hobusevargaks või valerahategijaks! Kas tõesti pole ilmas moodust, kuidas saaks nii palju raha, et piisaks paari aasta koolikuludeks, kas seaduse raamides või väljaspool neid?»

Isa sulges pliidiukse, võttis katlakaanelt kulbi ja segas suppi, et see põhja ei kõrbeks. Heitis pisut pelgliku pilgu oma keevaliseks läinud pojale. Lausus, nagu tunneks ta end teise sassiläinud saatuses süüdlasena: «Küllap mul oleks ehk mõni hea sada alles, kui mitte see surnuaed... Sa ju mäletad, et siitkandi rahvas omad koolnud alati Heinaste kalmistule viis. Aga nüüd jäi see ala lätlastele. Lõunanaaber kartis, et meie sinna salapiiritust veame, ja otsis igakord kirstu läbi. Mõõdavad, uurivad ja sehkendavad, mõnikord nõuavad koguni põrmu väljatõstmist. Kaua sa sihukest kometit välja kannatad! Siis sõitsin suvel iseenda kulul mitu korda Tallinna, ajasin asju, kuni uus kalmistu koht ära kinnitati.»

«Kas siis kogudus või konsistoorium kaasa ei aidanud?»

HERMAN SERGO

«Aitas ainult nii palju, et talgutega langi võsast lagedaks saime ja kiviaia ümber ladusime.»

«Nojah, kulutasid, siis kulutasid. Sellest piskust poleks mu kooli-rahaks ikkagi piisanud.»

Kööki kostis välisukse lõksatus.

«Ema ja Liide tulevad laudast. Varsti saab süüa!» rõõmustas õpetaja ning ruttas ust avama, et naist oma kaevult toodud veeämbrate ja pisitütart vasikajoogi kibuga sisse lasta.

2

Kurb ja armarmetu metsa ning mere vahele surutud kaluriküla. Tosina osa taresid, maadligi õlgkatused, längus viilud oma mustavate unkaaukudega vastu uduhalli oktoobriõhtut. Tõusuvee kartusel on enamik paatidest kaidel kõrgele kaldale tõmmatud, kiluvõrgud kuuridesse ja katusealustesse korjatud. Ei ühtki puud elamutele varjuks. Põhjast vaatab vastu lage meri, avatud loodest kirdeni. Mis seal veel puudest rääkida! Hilissügisese tuuled-tormid on oma loevetega viimase kui mullapeotäie ja kargemätta merre viinud. Järele on jäänud viljakandmatu liiv, kõva nagu laudpõrand, eriti kevaditi, kui talvine lumi selle tasaseks on triikinud. Suvekuiva ja maasvetega astud aga just nagu jahuvakas. Jah, vaid ülal, kaldaastangul kasvavad männid ja need ongi ainsad, millel ilu otsiv silm puhata võib.

Külakese nimi on Põhjaranna Võnkküla. Nimi on säärane arvata-vasti sellepärast, et rannajoon keerab siinkohas järsu nõksuga kagusse ja lahepõhja tarede ridagi jääb keskelt täisnurga all murtud joonena veepiirile truuks kaaslaseks. Põhjaranna aga sel põhjusel, et sellise nimega külasid leidub teisigi Eesti saartel ja küllap mandrilgi.

Ent nagu igas kehvas kaluriperede kobaras märkab silm nendegi seas paari kobedamat majakest, mida küll häärberiteks nimetada ei saa, onniks aga kah ei kutsu. Neil on peaaegu uued roogkatused, paelahmakad harja kaitseks, lühemad räästad, suuremad aknad ning uhkuseks ees klaaspalkon.

Ühte säärasesse kogunes vastu sedasama oktoobriõhtut kümme-kaksteist meest. Enamik siitsamast Võnkkülast, kaks või kolm Viinis-tult ja üks koguni kaugemalt, Kaberneemest. Kõik nad mahtusid pere suurtuppa laua ümber istuma. Ka laes põleva petrooleumilambi valgussõõrist jätkus kõigile paras jagu silmaseletust. Sõõrist väljapoole jäi ainult perenaine oma vokiga, vanaäti mõrrahark ja laste voodid. Muide, kogu noorpere oli kööki käratatud ja neile antud kõva käsk — ei ühtki piuksu! Toas tuleb tähtis nõupidamine, millest esialgu ainsatki sõna väljapoole neid seinu minna ei tohi.

Kas nüüd meeste hingeõhust või akna vahelt pahisevast tuulest kõikus laelamp veidi ja tema õlitoosi vari liikus laual edasi-tagasi. Kuid ega see kedagi seganud, sest kirjatööd ju polnud. Oli veel aeg, kus rannameeste seas sõna enam maksis kui sulesolksutaja pookstavid.

«Egas midagi, kes kutsutud, on tulnud ja kellelegi pole teadmata, miks me siia laua ümber kogunesime,» võttis roikana pikk ja sooni-

HERMAN SERGO

line rannamees jutuotsa üles. Mehel oli üle pea kammitud, just nagu harja alt tulnud linade karva juukselakk, ja kõrget laupa löikav vere-soon paisus seda jämedamaks, mida kauem ta rääkis. Temale oli selle meestosina ühe mütsi alla koondamine olnud vähemalt niisama ränk töö kui kalu täis noodapära tõmbamine üle paadiserva piitade vahele.

«Igaühega üksikult oleme asjast juba kõnelnud, aga pole paha, kui ma kõigi kuuldes veel kord oma mõtte paari sõnaga lagedale toon,» jätkas seesama Lahelõuka Oss ehk ristimiskirjade järgi Oskar Kronberg, kes siitmaja peremees oli. Tema tugev kalamehekämmal oli rusikas ja trummeldas eriti tähtsate väljaütlemiste puhul vastu suurest küürimisest süüsooniliseks ja oksakühmuliseks kulunud värvimata lagedat söögilauda. «Vaatame pisut enda ümber, ja mis me näeme? Siinsamas on Kär aja käega katsuda. Maad samasugused mere-liivased nagu meil, rand kiviklibune ja elutu. Ka meri, mis loeveega nende lävepakkusid loputab, pole heldem kui meie oma siin Võnkküla all. Nõus? Aga vaatame nende elamist-olemist! Uhked häärberid peaaegu nagu Palmse parunil, purjekaid meres nii palju, et maste annab lugeda, ja kõiki ei jaksa nad isegi meeles pidada, igatahes oma küla naiste nimedest ei jätku. Veel aastakest paar-kolm, ja Tallinna sadamasse ujub laev, suitsu ajav toru peal, ahtris «Elli», «Selli» või «Nelli», kodusadam Kär aja.»

Kõneleja pühkis kuuekäisega otsaesiselt higi ja laskis vapralt edasi: «Aga mis meil? Hea on, kel katus vihmavee väljaspool peab ja võrgukalts kuuris ning paadikäula kalda ääres. Jaa, mis õigus, see õigus, neil on palju juba isadelt saadud, rikkus põlvest põlve, tänapäeva mehed tüürmani- ja kaptenikoolist läbi käinud, ütlevad mõned teist. Mis Kär ajast rääkida! Kär aja meestel merekool käe-jala juures, haridus üle aia võtta. Aga meilegi paistab nende koolihoone lahe tagant kätte. Mõnisada aerusammu. Mõöda maad, jah, poole päevaga ära ei astu. Aga talvel jääga?»

Mehed vaikisid ja kuulasid. Lahelõuka Ossi oldi harjunud kuulama. Noor mees veel küll, aga igal lausel pea otsas ja saba taga.

«Teate mille on asi?» lõi Ossi kämmal vastu lauda. «Selles, et meie isad-emad ei viitsinud ise õppida ega ka oma poegi-tütred kooli saata, võime neid tõepoolest süüdistada. Muidugi ei räägi ma neist, kel see üle jõu käis, vaid neist pudelipanka panijaist, intresside peale andjaist ja kirstupõhja rublameestest, kes enda väljavabandamiseks ütlesid, et koolitatud meestest tulevad ainult hobusevargad ja valerahategijad, üle algkooli õppinud tütredest lita. Ja siin me siis nüüd oleme... Kuule, Vähe-Villem, ütle sa edasi, mul selg särki all märg juba. Sinuga me seda asja kõige enam arutanud oleme.»

Vähe-Villem, lühike ja lai mees, aastat kaksikümmend viis vana, tõusis koguni püsti, kartes vist, et ta hää l muidu teisteni ei ulatu.

«Mis siin enam palju... Kui me nüüd kas või sellesama laua ääres oma lapsed kooli panna lubame ja ütleme, et panemegi — egas me seepärast Kär aja meestele ikka enne üht-kaht põlve järele jõua. Vaja oleks nagu midagi muud ja käegakatsutavamata ära teha. Näete ja teate küll, et siinsamas Soome lahes, Åransgrundi all, seisavad laevad ankrus, piirituslastid peal. Müüvad, aktsiisi- ja tollivabalt, kellele kulub, ja miljonid käivad käest kätte. Kas me oleme mehed või memmed?»

HERMAN SERGO

Muretseme kamba peale alguseks kas või üheainsa kiirpaadi ja proovime kah oma õnne! Lööme punti! Osa mehi paati tegema, paar-kolm Soome, Rootsi ja Norrasse uurima, kust maa lahti, nagu mehed muiste ütlesid. Mootori tellime otseteed «Skandia» käest. Kevadeks olgu kahekümnesõlmeline olla! Julge mees roolipinni pidama! Muidugist, suveöödega palju ära ei joonista, aga oma aja pärast on jälle sügis, ööd pikad ja pimedad nagu praegu.»

«Õigus!» langes tosin rasket rusikat vastu lauda, nii et lamp laes ehmus ja perenaise vokk nurgas vait jäi. Vanaäti võrgusilm jäi kinni tõmbamata. Lapsed köögis pidasid hinge kinni.

«Aga lubage mulle siiski paar küsimust!» nihutas end rinnaga üle laua juba keskeale lähenev mees. «Kui kiiret paati piirivalve üldse pidada lubab? Ja teiseks, kust võtame nii palju raha, et sihukese sartsaka mootori sisse saab? Ja veel üks asi, võib-olla see kõige tähtsam — kus on see julge mees, kes selle lendava hollandlase roolipinni pidama hakkab?»

«Küll mina vastan vähemalt kahele esimesele küsimusele,» võttis vahepeal jahtunud Lahelõuka Oss uuesti sõna. «Alles mõne aja eest ei lubatud kalamehe paadile üle viieteistkümne sõlme, aga nüüd paistab, et kiski kurat ei kontrolli. Aja kas või meri lõhki! Raha me kokku saame! Mul on iga mehe lubadus kirjas ja kriips all. Suvel oli meri üsna helde, ja kui nüüd sügiskiludega ja varatalvise kalapüügiga vähegi õnneks läheb, unnahavid pealekauba, siis... Aga see kolmas küsimus pole tõesti nii lihtne vastata.»

«Igatahes on selge, et meie endi seas säärast nagunii pole. Julgusest üksi on vähe,» löikas Alapere Joosep sekka. Tema telliskivipunane tuuldunud nägu lõi nii paljude meeste ees tarka juttu tehes lausa lõkendama. Muide, rannas nalja viskamas oli ta mees omal kohal, aga siin polnud pula ajamise paik. Jätkas siiski vapralt: «Käraja meeste pundist ehk küll leiaks, aga sealt aru laenama minna... See sell peaks... Kas teate, mis ta minu arvates kõike peaks?»

«Nonoh, mis ta siis ikka peaks?» uratasid mõned vanemad mehed.

«Minu arvates peaks see mees oskama kurssi maha panna ka seal, kus kallas enam kätte ei paista. Palju mis... Udud, tormid, triivib sind ulgumerele... Võib-olla on tarvis Botnias, Rootsiski ära käia. Kompassi ja kaardita läbi ei saa. Koolis käinud tüürman peaks ta olema.»

«Keeled kah suus,» arvas keegi.

«Viskama vähemalt inglisi ja saksa. Soomlasega saab naasama hakkama.»

«Noor ja karme pööruga pealekauba!»

«Omade vastu aus, teistega tehku, mis tahab.»

«Randrüütelitele peaks oskama näidata ka püssi, kui vaja.»

«Ja mitte ainult näidata,» irvitas teiste seas üsna noor mees ja tõmbas parema käe nimetissõrme konksu.

«Jah, säärast meest meie seas pole, kuid juhatada võin küll,» tõusis laua ääres taas püsti Vähe-Villem.

«Lase tulla, aga ära sa Kärajalt kedagi pakkuma hakka! Nagunii näitavad meie peale näpuga ja irvitavad: «Võngilised niihästi külanime kui ka mõistuse poolest!» hüüti Vähe-Villemile.

HERMAN SERGO

«Ei ole see Käräja mees, kuid nende «Pauliinel» saime temaga suvel tuttavaks küll.»

«Kes ta sul on ja mis ta oskab?»

«Kannatust!» manitses Villem. «Las ma hakkan peale üksipulgi ja järjekorras. Mehe nimi on Jaan Valver ehk Valvere Jaan, nagu meie teda laeval kutsusime, tähendab, Käräja meeste «Pauliine» peal. Tema oli madrus niisamuti kui minagi.»

«Madrusmehi on meil endalgi,» ei suutnud üks oma suud paotamata jätta.

«Ja-jah, aga sel madrusel on tüürmanipaberid tagataskus, ainult Käräja meestel oma sugulased ja isavenna-konnapojad ees, egas need teisi kaardi ja kompassi juurde usalda. Ise teate. Niisiis Valvere Jaan. Pärit Heinastest, kus tsaariajal oli kuulus merekool. Seal oli ta isa, nimepidi samuti Jaan, õpetajaks. Nüüd kusagil Orajõe kandis valla-kooli peal. Noor Jaan viskab vabalt mitut väliskeelt: inglise, saksa, venet. Ka läti keel on tal vesi ja soomlasest saab aru. Peale selle on ta Tartu suurkoolis ühe aasta seadusi õppinud. Mis aga julgusesse puutub, siis ütleb, et läheks kas või vanakuradi vanaemaga paari, et ülikooli jaoks raha saada. Kui te veel seda meest näeksite! Üle kuue jala pikk, rusikas kämlaga lööb kas või härja uimaseks. Saab vihaseks, silmad löövad põlema, vaata, et tuleb ja tapab. Igatahes «Pauliine» ruhvis temaga küll keegi tüli norida ei julgenud.»

«Vana see mees siis on, et nii palju on jõudnud õppida ja ilmas ära teha?»

«Küllap juba perekonnamees ja... Ei sellest tule...»

«Mõni aasta üle paarikümne,» üllatas Vähe-Villem oma vastusega kõiki. «Kuidas ta aga jõudnud on, ka sellest kõneles. Saime temaga headeks sõpradeks. Koid olid meil ruhvis kõrvuti ja seal ta mu pärimiste peale endast vahetevahel rääkis. Suurt juttu ta ei armastanud, aga sõna siit, teine sealt... Suvi oli pikk ja lõpuks sai mulle selgeks kõik, kus ning kuidas...»

Tsaariajal elanud Heinastes läbisegi nii eestlasi kui ka lätlasi. Jaani emaks saanudki lätlane. Nüüd häda lahti — kumbki vanematest ei räägi teise keelt. Armuasju ajanud küll ka sõnadeta, aga ega abielus siis ainult see... Venet osanud mõlemad ja nii saanud Valvere Jaan juba lapsest peast kolm keelt suhu. Isalt eesti, emalt läti, mõlemalt vene. Inglise ja saksa õppinud gümnaasiumis. Küllap igasuvised meresõidud andsid ka omajagu juurde, sest nagu öeldakse, üks öö jutuka lõbulapsega õpetab keelt enam, kui terve aasta jooksul koolis saad. Isegi mina ei lase end oma kesise peaga inglaster-sakslaster maha müüa, mis siis veel temast rääkida! Aju teisel iga kandi pealt löikaja. Nüüd ülikool pooleli, isal aga rahakotirauad tulised, omal näpud põhjas. Madrusepalgaga miskit suurt ära ei joonista — hea, kui suled selga saad.»

«Ei-ei!» löid mõned kahtlema. «Nii noor ja naa palju läbi teinud...»

«Sa mõtle ikka ise kah! Nende aastate sisse peab mahtuma gümnaasium, merekool, praktikasõidud... Peale selle veel üks talv Tartus...»

«Ära unusta, et ta isa on kooliõpetaja. See tuupis poisile kodus hommikuti tõustes ja õhtuti voodiski veel. Söögi alla ja peale. Ta võis eksameid andes hüpata üle klasside, ja mis meresõidu praktikasse puutub,

HERMAN SERGO

siis on mehel ja mehel niisama suur vahe nagu Hiiumaalt va Hanslepa Aadu meremehekasti ja tema omaniku vahel. Kirst sõitis kümme aastat ja kirstuks ta jäi, aga Aadu ise oli selle aja jooksul jungast ulgumerkapteniks saanud.»

«Jah, see poiss oleks paras küll, kui su jutus nüüd pisutki tõtt sees on,» arvati.

«Pareme ta siis vanakuradi vanaemaga paari, las näitab, mis oskab ja võib.»

«Kus ta praegu on?»

««Pauliine» jäi talvekorterisse — küllap ikka isakodus või Tartus,» arvas Vähe-Villem. «Ma võin katsuda talle kirjutada.»

3

«Jaan, sa ei aimagi, mis mõte mul korraga praegu läbi pea käis! Oleksin ma poiss, hakkaksin kah meremeheks!»

«Aga sa, Linda, ei tea, mis mõte jälle minul tekkis! Oleksin ma tüdruk, püüaksin kinni mõne minusuguse, tulevikuga mehe ja elaksin tema kulu ja kirjadega elukese õhtule — kas on linnukesel muret! Hüppaks seal oksa peal, rõõmsalt tõstaks hääle.»

«Ärme soovime midagi, mis nagunii kunagi täide ei lähe. Nii ongi kõige parem. Oleksin ma tõepoolest poiss, lähaksin sinuga võib-olla kunagi veel kaklemagi. Mis viga sõbrad olla nagu praegu?»

«Ja oleksin mina tüdruk, hakkaksime võib-olla armastama üht ja sedasama poissi, ning vahekord samuti untsus... Ei, oleme rahul, nagu on.» Ja Jaan võttis Lindal õlgade ümbert kinni. Tüdruk aga liibus poisi vastu ja sulges silmad. Laskis end juhtida kitsal metsarajal, mis mereranda välja viis.

Neiu oli pikk ja sale, tema hele juuksepehmakas langes seljale nagu kosk. Poiss aga veel palju pikem, samuti katmata peaga, juuksed veelgi heledamad, kehalt aga hoopis nurgelisem. Puusadest kitsas, õlgadest lai. Tüdrukul tedretähed ja põselohud, poisil intelligentne nägu pisut kahvatu, nagu laua taga istujal, noorel laubal paar varast mõttekortsu. Kummalegi poleks andnud enam kui kaksikümmend aastakest.

Tüdruk oli Rohuküla sadama tolliametniku tütar, kes aasta-paari eest Tallinna Lenderi gümnaasiumi lõpetas ja nüüd selle suure haridusega muud ei osanud peale hakata kui et sai isa tutvuste kaudu liinimajakate süütajaks-hooldajaks, mille eest maksti söögiraha jagu palka. Hea seegi. Kerge amet ja aega jäi isa ning enda jaoks. Ema tal nagu poleks olnudki, sest niikaua kui ta mäletas, oli isa lesk. Memm kustunud juba siis, kui Linda olnud alles aastane.

Noormees oli Põhjaranna Võnkküla meeste kiirkaatri «Ilo» kipper Jaan Valver.

Linda ja Jaani tutvus algas üldse mitte originaalselt ega romantiliselt. Poiss sai teada, et tollimees Kodarmaal olla ilus koolitatud tütar, ning tegi sinna asja. Küsis piima osta. Kuid Kodarmaal polnudki lehma, mida kipper samuti teadis. Linda vaatas korda kaks poisi otsa

HERMAN SERGO

ja läks kaasa juhatama, millisest Rohuküla perest seda kõige paremat ja rammusamat piima saab. Ka tüdruk oli kuulnud, et uuel sala-kaubaveo-kaatril olla tore noor kipper, kes küla vallalised naisterahvad otse ahhetama ja igatsusest ohkima võttis.

Kust teadis Linda, et «Ilo» oli ehitatud salakaubaveoks? Seda rääkis jälle isa, kes sääraseid asju esimesel pilgul oskas paika panna.

«Sellel laeval peame silma peal pidama, muidu teeb ta veel palju pahandust,» oli isa ütelnud.

Tütrel silmis aga lisas see «Ilo» kipri pea ümber saladuse ja uljuse kuma, ning mida rohkem ta nüüd kevadõhtuti noormehega kokku sai, seda sõbramaks ja armsamaks poiss talle muutus. Ja kohtusid nad algul just nagu juhuslikult, nüüd aga juba kokkuräägitud ajal ja kohal. Linda isa küll torises vahel, et mis see siis olgu! Kas ma sind selleks koolitasin ja oma viimase veeringu su peale ära kulutasin, et sa seaduserikkujaga amiseerida saaksid? Aga ta sai ka aru, et siin kolkas ei leia tüdruk nagunii endale kedagi. Olgu siis kas või kontrabandist. Pealegi polnud mees seda mühkama-juhkama sorti. Ning teiseks-kolmandaks: patuteod piiritusega olid tal veel tegemata. Kaatergi alles värvi alla minemas.

Õhtuhämarus laskus juba veele, kui noored mere äärde välja jõudsid. Nagu samblatutid ujusid laiud ja saarekesed vaikes väinavees. Ees, Muhu kohal, kumas eha, selja taga, puudealuse padriku varjus, alustas ööbik oma õhtust armuviit. Madalalt vurises üle nende peade pessa hiljaks jäänud lind.

Vaikne ja üksik oli see rand ja sadam. Eriti õhtuti. Et aga siin omal ajal elust ja liikumisest puudu polnud, tunnistasid ainult mahapõlenud kaiehitiste jäänused ning mingi hoone varemed. Seal asunud endisaegne sõjalaevastiku ohvitseride kasiino. Nüüd leidis neis varju üksik eit, kes kunagi Riia linna kõrtsides laineid löönud ja ilma teinud, nagu räägiti. Pärast tulnud ta siia Nikolai madruseid teenindama ja ootavat neid oma seitsmest aastakümnest hoolimata tagasi.

Sellest jutustas Jaan ka Lindale ja küsis, kas see peaks tõi olema.

«Kõik sa oled jõudnud juba ära kuulda ja meele pidada. Kogu Rohuküla minevik ja sadama ajalugu sul otse peo peal. Isegi see, kus Kasiino-Kati vanasti laineid löi. Aga mina kuulsin midagi ka edaspidise kohta. Suvel tuleb siin elu ja liikumine missugune! Siit, Rohukülalt, hakkab läbi käima Stokholmi reisilaev. Isal käed-jalad tööd täis, minul vaatamist kui palju! Prouad ja preilid, tualetid ja lornjetid!»

«Ja härrade silindrid, poisivolaskid sindrid, taskusse pudeleid laovad, rannavõsasse kaovad,» ladus Jaan omakorda sõnad riimi.

«Sa oled lihtsalt võimatu!» löi Linda lepaoksaga Jaanile vastu kaela. «Mina räägin tõsijuttu, sina aga lööbid. Hakkab jah laev käima — «Sidonia»-nimeline. Nädal ja reis. Isale see ei meeldi, et rannasõidureisijaid välissadamast tulnud laevale lubatakse. Aga ülemate korraldus: olgu kõikide sisereisijate puidu-padi ja tunnid-tannid ahtrisalongi plommi alla pandud. Muhus-Pärnus lastavat nad nõõride vahel maale nagu läbi kadalipu. Ja siin on sealt tulijate jaoks seesama tsirkus. «Nahka panevad hea elu!» ohkab isa. Mina aga rõõmustan, näen kas

HERMAN SERGO

või üht nukka pidigi, mis suures ilmas sünnib ja millised inimesed seal on.»

«Kuni mõni hakkaja härrasmees sind õnge võtab ja ära viib — seniks-kuniks muidugi.»

«Ära muretse, Jaan, mul pole vaja hakkajaid härrasmehi ega vararikkust, mulle jätkub sinusugusestki!»

«Ja mulle merest ja sinu silmadest.»

«Aga näe, meri lipsas sul suust esimesena, minu silmad alles teisel kohal.»

«Merest saab ju kala, mida me siis sööma hakkame? Ilu ei kõlba patta panna!»

«Kaatrile oled pannud soomepärase nime «Ilo», aga miks?»

«Ega «ilo» ole ainult soomekeelne sõna. Ka meil lauldi vanasti: «Ilo sõitis jõge pidi, laulu laia välja pidi.»»

«Hakkad sa sellega siinsamas tavalisi kalu püüdma või soomlastele «alasti ahvenaid» viima?»

«Ja seda küsib minult tolliametniku tütar! Kas isa käskis välja meelitada? Kust sina, tirts, üldse tead, et piiritusenõusid alasti ahvenateks kutsutakse?»

«Kes siis veel teab kui mitte tolliametniku tütar? Aga tühja ära lobise! Minu isale pole agentuurandmeid vaja. Sulle ütlen küll nii palju, et ära sa temaga omapoisitehingut proovigi teha! Ei lähe läbi! Raksu pealt teatab sinna, kuhu vaja. Selle koha pealt ta ei nõtku.»

«Aga sina, Linda?»

«Oma Jaani käes pehme ja painduv nagu pajuvits.»

«Ütlesid küll, et sul pole vaja vararikkust, aga oma Jaani pluss puud ja laevad veel pealekauba — ega sul selle vastu kah miskit ei saaks olla? Või kuidas?»

«Ega ole vist küll, jah.»

«Nii et selle väljavaate taustal saaks nagu sinuga tehinguid sõlmida?»

«Alasti ahvenad?»

«Kas või nende püügiks.»

«Nõus!»

«Käsi?»

«Võta mõlemad! Aga lao siis välja oma tehinguplaan, kus minagi saaksin tegelane olla.»

«Veel mitte, kuid üks kava turgatas mul pähe küll. Alles ähmane — tuleb aeg, saad teada.»

«Musi selle peale!»

«Kas või kolm korraga!»

«Ei, mina musi ruudus ega kuubis ei tunnista, kõik ilusasti üksikult, järjekorras ja kombekohaselt.»

Ega sellest kevadisest ööst enam palju järel olnudki, kui Jaan Linda koduvärvani saatis. Ent tolliametniku toas põles veel tuli.

«Taat ootab. Säärane ta on. Tuled hilja, ei kiida ega laida. Vaatab ainult otsa ja küsib: «Oled õhtuga rahul, Linda?» — «Rahul ikka,» vastan. «Noh, jumal tänatud!» kohmab isa ja tatsab magama.»

«Üle prahi vana!» arvab Jaan.

«Muidugi!» on Linda nõus.

Jaani sadamasse jõudes on juba suur koit. Ja sealsamas Läänemuuli ääres seisabki Põhjaranna Võnkküla meeste «Ilo».

Säärast suurpaati andis tol ajal Eesti randades otsida ja üpris võimalik, et see olekski leidmata jäänud. Viinistu kõige kuulsama laeva-meistri Vikmansonini näputöö. Just nimelt näputöö, sest nii peent ja samaaegselt tugevat töötlust ainult sae, kirve ja hõõvliga ei tee. Vaja on veel kõõbitsaid, kõõveldaid, tesseleid ja nikerdusraudu. Keres tammekaarad, ümber tõrvamännist plangutus, mis kirvetera ja hõõvliraua ees tuld sülitab. Koos tsingitud naelte ja vaskpoltidega, et tammes leiduv parkaine ning meresool neid läbi ei võtaks. Vöörist kuni üle poole paadi pikkuse ulatuv varitekk viiekordsest vineerist, present peal. Ahtris purjeriidest katte all rootsi «Skandia» kakssada hobujõudu. Paat üleni kaitsevärvi — sinkjasvalge, reelingulatid laki all. Vöörtäav rauaga löödud, ülaotsal ettepoole üle vee kummarduv punasest puust näkineid, kes nagu külmi veeprintsmeid kartes oma paljaid rindu ristiskäsi kaitseb. See näkk oli enne ühe vana, kunagi randunud laeva täāvikaunistus olnud ja nüüd siin endale uue aluse leidnud. Kuid ilustus on omal kohal ja sobib. Niisamuti on ka tiikpuust rooliratas teist iga teenimas.

Nimel «Ilo», nagu kipper juba Lindale mõista andis, on niihästi soome kui ka vanaeesti keeles üks ja seesama tähendus. Mõlema sugulashõimu rõõmuks see paat ehitatud oligi, põhjanaabritele piirituse-toojaks, Viru ranna meestele rahaallikaks.

Uus alus oli registreeritud Tallinna sadamas kala- ja transpordipaadina. Laevapere — kolm meest: kipper, motorist ja madrus.

Ent milleks toodi paat kõigepealt siia, Rohuküla sadamasse? Ametlikud põhjendused olid loomulikud ja veenvad. Kogu Eesti pikal rannajoonel pole teist säärast lainetest kaitstud ja täiesti tolmuva kohta laeva värvimiseks kui Rohuküla sadam. Aga siin oli ka mitteametlikke eeliseid. Ainult selles jumalast ja inimestest mahajäetud Muhu väina lageda ranna ääres oli võimalik korraldada proovisõitu, kiirusekatseid, parda tugevuse ja kalde mõõtmisi, niisamuti leida kõige sobivam lasti paigutusplaan ning teha sadu muid proove, mõned neist üpris iseäralikud.

Alles paari päeva eest viis kipper kümnekond eri suurusega mitmekordsest marlist kokkulastud suhkrukotikest ja -kotti muuli taha, sidus nende külge vanast päästevööst lõigatud korgitükid ning uputas vette. Nüüd jälgis ta iga päev, kui kaua aega võtab, kuni teatav kaal suhkrut väinavees ära sulab. Miks? See oli Valvere Jaani saladus.

Väikeses sõupaadis käis ta ja loodis Odrarahu ümbrust, Hobulaiu kallast ja otsis Voosi kurgust hauakohti. Juhtus mõni rannamees oma purjekäulaga mööda minema või küsis kohalik kalur, vastas ta: «Kooستان uut väinakaarti.» Ja egas ta palju valetanudki. Suurele pärgamentpaberile oli ta tõesti kandnud kaldakontuurid, sadu sõõre, ristikesi, numbreid ja kriipse. Vöhiku silm sealt küll miskit välja ei luge- nud.

Esimeseks proovisõiduks mõõtis Jaan rannale lindiga meremiili pikkuse lõigu ja ajas püsti mörravaiadest kolmnurgad, otsas tuust õlgi, et nende kollakasvalged pead kaugele üle vee paistaksid. Kiiruskat-

HERMAN SERGO

sele kutsus ta kaasa ka Linda ja ei teinud tüdruku ees üldse saladust, milleks ta merele läheb.

Hommikul kohe pärast liinimajakate väljalülitamist lippas Linda korraks kodust läbi, et heita kummeeritud mantel selga ja jalga tõmata isa säärikud. Nõnda oli Jaan soovitanud, sest paat minevat esimest korda merele, kus ta pidi välja võtma kõik, mis need 200 rootsi hobust anda suudavad. Küllap seal võib tuulega pritsmeidki paati tulla.

Kui Linda sadamasse jõudis, jõuras mootor juba sügava jõrinaga. Kipper ulatas neiule käe üle reelingu ja kergelt nagu uluk hüppas tüdruk alla paati.

«Kas isa ei küsinud ka, kuhu sa lähed?» küsis Jaan tervituse asemel.

«Küsis küll.»

«Ja sina?»

«Ütlesin, et lähen «Ilo» kapteni kaasas proovisõidule. Käskis küsida, ja kui oskan, siis ise tähele panna, kuimitu sõlme paat teeb. Ütles veel, et kahju, pole teist meest valmis varutud ega kaht kronomeetrit, arvestaks rannast vaadates ise «Ilo» kiiruse välja.»

«Uudishimulik vana sul.»

«Arvad, et paljas uudishimu? Sinu paadist on meil piirivalvuritega palju juttu olnud.»

«Millist juttu?»

«Ikka neist alasti ahvenatest, mida pärast mihkclipäeva püüdma hakatakse.»

«Jaaniaegseid öid nad ei karda?»

«Ei paista nii välja. Alasti ahvenas häbenevat valgust.»

«Ei mul ole siin miskit saladust!» heitis kipper käega. «Räägi neile kõik, mis näed ja kuuled! Joosep, anna otsad lahti! Villu, tasa edasi!»

Lühike ja lai motorist, kes polnud keegi muu kui Põhjaranna Võnküla Vähe-Villem, ja tellisekarva näoga madrus Alapere Joosep, täitsid käsu ja uhke paat libises kunagisest tulekahjust mustahambuliste muulivaiade vahelt välja.

Linda seisis rooliratast hoidva kipri kõrval, vaatas kordamööda poisi pinevil nägu, kaatri lahedat jooksu ja kaugenevat kallast. Sõude- ja purjepaadiga oli ta ennegi sadamast väljas käinud, aga see oli nende kõrval päris laev. Ja kiirus! Käigulained jooksid terava nurga all vöörast ahtri poole just nagu kaks valli, põrgates kokku laisa hommikuse loksega, mis liigutas end veepinna all nagu kari ümarseljalisi loomi. Ahtris pulbitses ja kees, kiiluvee joom ajas üles valget vahtu.

Kipper tõstis parema käega kaelas rippuva kiikri silmade ette, vasakuga keeras kergelt rooliratast. «Villu, nüüd, kõik, mis tulla annab!»

Mootor mõiratas ja paat tõusis otsekui lendu. Kiiluvee kobrutav kaar kerkis ahtrist kõrgemale ja tormas aluse poole, nagu tahtes seda enda alla matta. Käigulainete harjadele tekkisid vihased murrud. Veetuisk käis üle paki, ulatus ahtrinigi, mattis nähtavuse. Kiirpaat otse sukeldus vette, ta kere värises ja vappus.

«Uihh!» ehmus Linda, tõmbas pea õlgade vahele ja hoidis mõlema käega lendlevaid, juba läbimärgi juukseid. Tugevasti ümber pea seotud rätik oli korraga oma teed läinud. Villu ja Joosep pilgutasiid teineteisele silma. Kipper hoidis sekundinäitaja pintsakuhõlma varjus,

jälgis pingsalt selle osuti liikumist. Vahevahel heitis ta pilgu möödarmavale rannajoonele. Tema valge lakk lehvis tuulevalla, vastu nägu tuiskas lausvett. Jaani ilme oli nagu suure summa peale kihla vedanud õnnekütil hipodroomi ratsavõistlusi jälgides, nagu viimase veeringu lauale ladunud kaardimängijal. Ja mitte ainult nägu. Kehagi oli tal kummargil ja vedruna pingul, käsi lükkas rooliratast vööri poole, just nagu tahaks ta paati oma kaaluga veelgi suuremale kiirusele aidata.

«Käik maha, Villu!»

Mootor vakatas. Kipper keeras rooli ja paat, mis polnud jõudnud inertsi kustutada, kaldus kreeni, rüübrates pardaga vett. Seda oli kipper ette näinud ja tüdrukul teise käega õlgade ümbert kinni võtnud.

«Hirmus, mis?»

«Mõni asi nüüd, millest hirmu tunda!» ahmis Linda õhku ja tema õlad värahtasid mantlikrae vahelt allavalguva külma vee tõttu. Neiu ilme polnud tema sõnadega kaugeltki kooskõlas.

«Kui palju me läbi ajasime?» küsis Vähe-Villem, kui kaater sadama muulide vahelt sisse jooksis.

«Viisteist,» vastas kipper. «Justament ühe ööga Pärnust Tallinna. Öhtul Uulust laaditud kalad parajasti hommikuks pealinna perenaise söögilaual.»

Niipea kui Linda oli end koju kuivatama jooksnud, kogunes väike meeskond paki alla kokku.

«Noh?» uudishimutses Joosep.

«Andis välja?» oli Villu nägu üksainus ootus.

«Kakskümmend kaks,» sosistas kipper.

«Hurraa, buurid! Vaata, see on juba miskit! Kaks üle ootuste ja lootuste!» olid Võnkküla mehed vaimustuses. Nende mõtte- ja kätetöö oli vilja kandnud.

4

«Ilo» värvimine, katsetamine ja varustuse muretsemine võttis oma aja. Alles rukkiõie-räimepüügiks sai Valvere Jaan oma kaatri asjad ja muud ettevõtmised niikaugale, et võis tavalise kala ja alasti ahvenate peale mõtlema hakata.

Põhjaranna Võnkküla mehed jätsid Jaanile täieliku tegevusvabaduse. Kaatergi oli kirjutatud ainuüksi Jaan Valveri nimel, terve see äri ja asjaajamine pidi püsti seisma usalduse najal. Oli ju Põhjaranna meestel igaühel oma majaosmik, võrgud-mõrrad ja paadikäula, rääkimata naistest-lastest, kes kõik tare seinte vahel elasid ning paadist-püüstest oma leivanatukese said. Oleks «Ilo» nende nimel olnud, tähendanuks see sissekukkumise korral pere aia ja hange vahele jäämist, süüdlase aastateks rootsi kardinat taha saatmist. Sest nii suurt trahvi, kui salapiirituseveo eest määrati, ei oleks keegi ära maksta suutnud. Aga sihuke pennita poissmees nagu Valvere Jaan, kellel püksipaargi kusa-gil võlgu võib olla... Mis temal... Ainult hea pea ja ausus omade vastu olid tema vara, hasartmängija iseloom ja teotahe tema ettevõtlikkuse piits.

HERMAN SERGO

Ja hakka teda kuulama ja vaatama, siis pole poolt tundigi vaja mõistmaks, et tal on neljakümneaastase mõistus, kolmekümnese jõud, nooruki kärsitus ja energia. Üksainus pilk talle, ja sul ei jää mingit kahtlust tema ebatavalistes võimetes. Aga ta võib ka teeselda ning võhikut petta. Siis on tema nägu siiralt lapselik, silmad sinised ja nii süütu vaatega just nagu kolmeaastasel. Ainult kui ta neid naeratades kissitab, siis särab sealt küll pisut nagu noore rebase kavalust.

Nii, alguseks oli vaja, et kõik kalamehed, piirivalvurid ja tolliametnikud harjuksid «Ilo» nõelumisega Eesti randades. Selleks oli tarvis end näidata küll siin, küll seal, peamise baasina Rohuküla sadam. Käidi Pärnus, Uulu rannas, Orajões ja Hiiumaa sadamates. Osteti kalu sisse ja kupatati Tallinna. Kurss võeti tavaliselt rannapiirist kaugemale, sageli säärasele vahemaale, et Soome kaljukühmud kätte paistsid. Pealinnas müüdi kohad, lõhed ja angerjad maha ning mindi Nekomanist turski tooma. Tallinnast viidi mõnikord poekaupa ja ega reisijaistki ära öeldud, ainult üle kaheteistkümne neid peale võtta ei lubatud. Vaadaku, miskit saladust «Ilo» reisisid polnud. Kusagil ei aetud läbi üle neljateistkümne sõlme, ainult kui väga kiire oli, kui kalalast kippus hiljaks jääma, siis pingutati kasinasti viieteistkümne miilini tunnis.

Sageli kirus kipper kõigi kuuldes, et paat on laisk, mootor oleks võinud olla viiskümmend hobust tugevam. Kuid oli neliteistkümmendki tol ajal suur kiirus tavalisele paadile, kel Pärnu «Seiler» või soome «Vickström» sees tiksus, sest tavaliselt ei saadud kaheksatki kätte. Rääkimata harilikust purjekäulast, mis üksnes kõige vedusamas tuules kuus ja vähe üle selle võis võtta. Ainult kuni kahekümnesõlmesed piirivalvekaatrid vajusid «Ilost» kohinal mööda, ja nii mõnigi kord näidati talle sealt trossiotsa, mis tähendas, et pilkamisi puksiirtõud pakuti.

Jõudepäevadel tagus ka «Ilo» ise Hobulaiu all vaiad põhja ja viis liidu mõrdu välja. Odrarahu liivale pani ta ventselid väikekala varitsemale. Siis oli asja iga päev Rohuküla sadamast väljas käia.

Nii hariuti temaga pisitasa ja hakati iuba uskuma, et see suur merepaat on ainult Orajõe noore kiprimehe eralõbu ja noisil seliataga vanemate tengelpung. Räägiti küll, et kipri isa olla kõigest kooliõpetaja, kuid kes see teab, võisid tal ju olla peale palga veel oma laevaosad ja tulu enam kui mõnel ministril. Kristian Dahl oli kah omal ajal Heinaste merekooli peal ametis, kuid möllas oma laevadega kuni Siberi randadeni välja. Ju seal siis pidi rahakott taga olema. Mis säärastel viga oma poistel lasta lulli lüüa! Aga mine sa teist tea — võib-olla äkki teenibki lõhede-angerjate pealt! Muhu väinas mõrrad-püüsed, poekaup, reisijad ja hangeldamine. Pisut siit, pisut sealt, ja tulebki ots otsaga.

Nii rääkis enamik rannameestest, kuid piirivalve kaatritelt nähti oma ninast kaugemale. «Nüüd suvel, valgete öödega, jah, aga septembris-oktoobris tuleb tal silm kõvasti peal pidada. Neliteist-viisteist sõlme pole küll suurem asi kiirus, kuid on seda piiritust purjepaatidelgi püütud randa tuua. Kahju ainult, et nüüd ei lubata piirivalvuritel enam minna üle kolme miili rannast eemale. Mis sa siin saad! Mõne väikese venna oma mõnekümne liitriga. Aga seal varitsedes

vedasid teinekord säärase loomuse, et preemiaraha eest võisid peale härja ja hobuse kas või talu pealekauba osta. Ja kurat, sedagi sandikopikat, mis nüüd haruharva sülle kukub, oota kah nagu rebane oinamunade kukkumist! Millal pole kassas raha, millal konfiskeeritud kaup veel oksjonil müümata või arvele võtmata,» kirusid randrüütlite kaatrimed oma tänamatut tööd.

Ent sellegi peale vaatamata varitsesid nad maanukkide ja saarekühmude taga ning vähemagi kahtluse korral kihutati välja mõnd paati või jaalat läbi otsima.

Suve algul hakkaski «Sidonia» kurseerima Stokholmi—Rohuküla—Kuivastu—Pärnu—Riia liinil. Rohuküla rannaeided nägid esimest korda oma elus tõeliste daamide tualette ja lornjette ning muud enam ei teinud, kui lõid risti ette ja rääkisid maailma lõpust. Ja mis muud sa võisidki oodata, kui juba naisterahvad meeste ees poolalasti edvisitasid ja aust ega häbist ei hoolinud.

Ega need Rootsi turistid olnudki muud kui sealsed juuksurimamslid, maalrisellid ja võrtspoepidajad, kes odava rahakursiga Eestimaal ja Lätis miljonäri mängida võisid.

Linda vaatas kas või silmad peast. Rääkis ka Jaanile, kui too oma «Iloga» sadamas olema juhtus, õhtuti säärase õhinaga nähtust ja kuul dust, et poisil päris tegu oli kõigele kaasa elada.

Taadil olla see kõik olnud algul nii harjumata ja uus, et ta Tallinna korraldust, mis rannasõidureisijate kohta käis, põrgu põhja kirunud. Nüüd aga harjuvat pisitasa, ei võtvat kõike nii pedantse täpsusega ja olevat päris rahule jäänud. «See üks plomm ees või taga, mis «Sidonia» ahtrisalongi uksele igal väljumisel panna tuleb!» Nööride tõmbamise ja trepi panemise jätnud ta täiesti laevameeste enda mureks.

Suuremat tööd ja tüli tegevat isale Stokholmist Tallinna peale suunduvad reisijad. Aga mis sealgi — teada see turisti pagas. Mõni paar pesu, sadakond sigaretti ja pudel viina. Kõik. Väikesed kohvrid laskvat ta avamatult läbi, ainult suurematesse vaatavat. Ja mis sa sealtki leiad! Naistel sitsi-satsi ja meestel mõni lisaülikond või liigne kingapaar. Väga harva, kui midagi ära võtta tuleb või tollitrahvi määrata.

Ka «Ilo» kipper püüdis neil päevil, kui «Sidonia» Rohukülas sees käis, sadamas olla. Käis kiiruga parandatud ja reisijatelaeva jaoks kohendatud-koristatud kail edasi-tagasi ning jälgis laeva ja sellel sagijaid, käed seljal, laup kortsus.

Ning siis ühel õhtul, Lindaga oma tavalisel rannaraja jalutuskäigul olles küsis ta neiult: «Kas sa nüüd oled valmis täitma oma kolme pitseriga kinnitatud lubadust?»

«Millist?» imestas Linda.

«Kevadist, kui meil alasti ahvenate püügist juttu oli.»

«Ah jaa! Niikaugel?»

«Niikaugel. Kui nüüd aitad ja õnneks läheb, siis toon sulle algul kuu, pärast päikese ning kõik tähed su kambri akna alla, laon hunnikusse, ise istun otsa ja laulan kitarri saatel serenaadi.»

«Ja mina avan akna ja ütlen: tule, mu unistuste prints!»

«Ning noor kuningapoeg läheb printsessi kuningliku isa juurde, lan geb ühele põlvele ja palub tema tütre kätt.»

HERMAN SERGO

«Nali naljaks, aga mis osa sa selles näidendis mulle annad?» lõpetas tüdruk sõnademängu.

«Mitte midagi erilist. Tean, et su isa käib vahel palgapäeviti ja mõnikord patrull ajal Tallinnas, kust ta sageli õhtuks tagasi ei jõua. Piirivalve patrull liigub siinkandis iga nelja tunni tagant.»

«Tahad siis minu poole tulla? Trääsa sihukese jutu peale!»

«Seda kah, aga ootame pikemaid öid. Selle mõne tunni pimedaga, mis nüüd augustiöödel on, ei jõua ma sulle auku pähe rääkida.»

«Aga mida sa siis jõuaksid?»

«Palju muud. Kuula ainult! Kõigil neil öil, kui isa kodus pole, jääd sina alumise liinimajaka juurde valvesse. Ja kogu see aeg, kui sadamas õhk piirivalvest puhas on, hoiad sa liinitule all süüdatult mu prismaklaasiga ankrulaternat. Ongi kõik. Laterna võtad kaasa juba täna õhtul ja viid otse tuletorni putkasse, aga nii, et kuri silm peale ei satu. Selge?»

«Tuleb mul palju öid sel kombel valvata?»

«Tõenäoliselt palju.»

«Mitut reisi sa siis kavatsed...?»

«Lepi sellega, mis ütlen! Enamat ei kisu sa mult ka tangidega välja.»

«Sa siis ei usalda mind täielikult?»

«Usu ja usalda, kontrolli ja korrigeeri.»

«Selge, ma ei solvu.»

«Kolm pitsarit?»

«Ah, Jaan, Jaan!» ohkas neiu pärast suudlust. «Jäta kõik oma silgud-siiad, kõik alasti ahvenad ja muu! Too mulle parem otsekohe päike ja kuu, tähed ja planeedid!»

«Need maksavad raha.»

«Tule siis üksi kas või ilma kitarrita mu akna alla ja laula: «Kas sa lubad mulle tulla, mulle tulla, oma olla...» Ja mina sulle vastu: «Jah, ma luban sulle tulla, sulle tulla, oma olla, kuni...» ja need teised laulusõnad sinna otsa. Pole mulle vaja ummiskingi ega maani särki.»

«Jälle sa, Linda, lähed mul luuleliseks! Elame ikka veel selles proosailmas, kus tühi tüli majasse toob, nagu vanad ja meist kogenumad teavad.»

«Mis ma sinuga teen! Aga jumala pärast, ära sa mul sisse kuku!»

«Kõik sõltub sinust.»

«Täna alates, saab tehtud!» lubas tüdruk ning lisis hetke pärast: «Aga kui sinuga midagi peaks juhtuma, siis põletan seda laternat su mälestuseks kuni elu lõpuni sealsamas majakas ja ootan just nagu Kasiino-Kati. Tea seda! Jumal, Jaan, ma kardan!»

«Kordan veel, kõik sõltub sinust. Hoolitse sina ainult, et latern tõesti õigel ajal ja õigel kohal põleb, muu jäta minu mureks.»

*
Rohuküla tolliametnik Kodarmaa oli sõitnud päevase rongiga Tallinna peavalitsusse aruandeid viima ja palga järele. Möödunudnädalasel «Sidonia»-reisil oli ta kellegi rootsi turisti kohvrüst üleliia sigarette leidnud. Ka need tuli ühes tollitrahviga üle anda. Kodarmaa pidi

aga kindlasti järgmise hommikuse rongiga tagasi olema, sest taas oli reisilaevapäev. Möödas olid need head ajad, kus võis kas või nädala pealinnas õemehe juures veeta. Öhtuti kinos, teatris, vahel sekka koguni kohvikus istuda. Luusida päeviti linna vahel ja vaadata, kuidas laias ilmas elatakse-ollakse. Puistata peast Rohuküla unisus ja loidus.

Juba öhtuhämarikust saati istus Linda alumise liinimajaka pisikeses putkas, «Ilo» ankrulatern aknal, ja kudus endale talveks kampsunit. Jah, kaugel need sügisvilud ja vihmad enam... Juba augusti keskpaik käes. September-oktoober oma udude, tuulte ja tormidega on varsti ukse ees.

«Ilo» oli paari päeva eest sadamast välja sõitnud. Jaan ütles, et Käräja lahte, Viinistusse ja siis Tallinna. Eks sealt näe, kuhu veel, enne kui tagasi saab.

Linda käekella osutid lähenesid südaööle... Varsti oli vaja tuli pooleks tunniks ära kustutada, sest kella kaheteistkümne või poole ühe paiku käib piirivalve soldat siin oma kontrollkella keeramas. Mõnikord aga, kui randrüütlid öösiti kusagil küla peal ülemuse teadmata tantsimas käisid või muidu ehale minna kavatsesid, andsid nad oma kontrollkella võtme järeletehtud dublandi Linda kätte, kes siis nende eest määratud ajal kella kruttis.

Täna öhtul lootis Linda jälle, et keegi tuleb ja toob võtme talle, aga ei miskit... Võib-olla oli paelamees teada saanud?

Kergelt tukastanud tüdruk ärkas koputuse peale. Ukse taga seisis piirivalvur, püssirihm üle öla, mahavõetud täägiga raud selja taga püsti.

Tüdruk ehmatas, avas laterna ja puhus tule pimedaks.

«Vaatan juba kaugelt — majaka plinktule all veel teine, seisev. Öigesti arvasin, et Linda ise siin. Aga see pole sul ju harilik lamp! Signaallatern! Kust sa sihukese said?»

Hirmu pärast ei saanud neiu algul sõna suust.

«Märgutuli salakaubavedajatele või?» naljatas randrüütel heatahtlikult, kuid säärane nali ajas tüdruku veel enam ähmi täis. Vastata oli aga vaja ja kiiresti, enne kui piirivalvur tõemeeli kahtlema hakkab.

Ja Linda ei valetanudki palju.

«Sihukest lollust võib välja mõelda ainult üks soldati pea,» hamustas tüdruk vapralt vastu. Sõnadega kasvas julgus ja kõrgepinge all töötav aju leidis ainsa tõepärase väljapääsu. «Kuula, me oleme sinuga vanad tuttavad ja ma usaldan sind nagu oma venda. See pole ju meie vahel ainus saladus. Kui palju olen ma sinu eest kontrollkella keeranud, sel ajal kui sina Mäetoa Tilde voodi äärel istusid, ise tead... Ka mul on nüüd oma romaan. Laterna andis mulle «Ilo» kipper, ja kui isa kodus ei ole, siis see siin ka põleb, et ta teaks sadamasse sisse põigata, kui öösel juhtub mööda sõitma...»

«Noh, selge, selge, Linda. Või siis sinul kah romaan! Mõtlesin juba, et sinusugune okkaliste sõnadega neiu kedagi endale lähedale ei lase. Vaata aga vaata!»

«Ära sa jumala pärast kellelegi... Ons neid jutte ja vihjeid vaja!»

«Kella neljase kontrolli lubad ära kruttida? Säh, võti!»

«Asi see... Vii Tildele terviseid kah!»

HERMAN SERGO

Södur lahkus. Linda süütas uuesti laterna, võttis taskuräti, pühkis higiseks läinud laupa, selga ja põuekumerusi.

Södur aga jõudis enne Tilde juurde minekut kordonist läbi käia, jalavarjud vahetada, sest kuhu sa säärikutega lähed, ja teiste kontrollkellade suhtes oma seltsimehega läbi rääkida. Kõneles talle muidugi ka Linda romaanist ja signaaltulest. Säärases kolkas nagunii uudiseid vähe. Kella ühe paiku, kui valvekaater öösel maale lubatud mehi tuli pardale võtma, sai sellest teada kogu randrüütlite ujukoosseis. Lindat tundsid ju kõik.

Täpselt kell kaks öösel seisis piirivalve suurpaat taas Voosi kurgus, must ja nähtamatu nagu tont, ning valvas oma valvamist. Osmussaare poolt lähenesid eredad käigutuled — punane, roheline ja nende vahel, pisut kõrgemal, valge. Kui tulija oli jõudnud kaatri traaversile, löödi talle prožektor peale. «Ilo», parajas raskes lastis, pööras aeglaselt, umbes kuuesõlmese kiirusega Paralepa liinidele.

««Ilo», ahoi!» hüüdis kaatri noor ja hakkaja komandör läbi ruupori. «Mis last ja kuhu?»

«Salapiiritusega Pärnu,» vastas «Ilo» kipper.

«Keri põrgu!»

«Ka sina ise käi sinna, kuhu on võimatu minna!» hüüti vastu.

«Rohukülla Linda poole lähed! Teada kõik. Ta on täna öösel üksi ja ootab.»

«Võib-olla lähengi, sinu asi! Pardale kontrollima tuled? Torka jälle mõni riidepall oma oraga läbi, Pärnu linna kaupmehel pole müügi-vaeva.»

«Küll ma sulle sügisel torkan! Arvad, et ma su plaane ei tea!» ähvardas piirivalvekaatri komandör ja laskis «Ilol» minna.

Valvere Jaan oli puudutanud kaatrimehet hella kohta. Suvel, kui «Ilo» Tallinnast poekaubaga Heltermaale läks, mindi kontrollima ja pisteti üks kahtlaselt kandiliseks näviv villase riide pakk täakidega läbi lootuses leida sealt kümneliitrine plekknõu salapiiritusega. Jaan tegi akti ja piirivalvurid pidid kalli kanga välja maksma.

Randrüütlid jälgisid läbi kiikriklaaside «Ilo» liikumist ja kui nägid, et see tõesti Rohuküla liinidele pööras, löid käega: «Olgu sel kipril kah lõbus öö! Meie asi... Aga et Linda... Jah, vaikne vesi, sügav põhi!»

«Ilo» suhtes ei saanudki piirivalvuritel seekord kahtlust olla. Tallinnast oli kordonisse juba ette helistatud, et paat kella üheksa ajal õhtul välja sõitis, ja valvekaatri asi oli kontrollida, kas see õigel ajal ka väina sisse sõidab, arvesse võttes selle kiirust, tuult ja lainet. Ainuke asi, mis truudel salakaubitsejate karjastel pähegi ei tulnud, oli varjatud lisakiirus, mille arvel «Ilo» oma kursile avamerel suure jänesehaagi sisse tegi, ilma et keegi neist kaldavõsa ääres varitsejatest kurja undki oleks näha võinud.

Niipea kui Valvere Jaan oma merepaadiga Rohuküla sadama söeks põlenud muulipostide taha oli jõudnud, topati mootor ja üle parda heideti rasked kotid, mis õhumulle pinnale jättes põhja vajusid. Seepeale sildus kaater lõunamuuli äärde ja kaile lossiti tavalist reisirijatekraami, mis lähemal vaatamisel olid ehitusmeeste riistakastid, kraavihallide kirstud-kotid ning küladest või ja vasikanahkade ülesostjate

pütid-sekid. Mõne kasti külge oli seotud mähitud teraga kirves või puldanisse keeratud saag. Kottidest paistis labidavarsi. Jah, suurel maal nähtavasti ehitushooaeg juba lõppemas, või tõttasid saarlased, kes «Sidoniaga» Muhu-Kuivastusse tahtsid pääseda, koju naistele appi vilja lõikama ning rehte peksma. Kraami saatsid «Iloga» Rohukülasse ette, sest raudteel vedu käib enam tasku peale.

Ja kui Linda kaile vastu jõudis, oli kipper see, kes käisega näolt higi pühkis ja tüdruku pisikesse vöörikamorkasse viis, kus neiu oma kesk-õise seikluse piirivalvuriga maha vuristas.

«Linda, sa oled mul tõesti üle prahi!» kiitis Jaan ja tal oli tüdruku vaprustest nii hea meel, et ta laginal naerma pahvatas. Kipper tundis end vabanenuna raskest taagast, südamelöögid muutusid tavaliseks, kehagi kergeks, just nagu oleks «Ilo» last tema enda turjalt maha võetud. «Ära nüüd oma laternat enne süüta, kui ma jälle ütlen. Hakka- vad viimati tõesti sind kahtlustama ei tea mis patuteos,» ütles mere- mees ja surus Linda sooja kätt.

«Nagunii tunnistasin juba ise oma romaani üles — mis pattu seal enam . . . Aga muide, su alasti ahvenad?»

«Võivad oodata.»

«Minu süü tõttu, et ma tukkuma jäin, sa mind nüüd enam ei usalda?»

«Ole rahul, Linda, ei ole sul miskit süüd. Tegid enam, kui ma oota- sin ja lootsin. Nüüd on piirivalvel selge pilt, miks ma nii sageli ja vahel ootamatult, nagu ilma mingi põhjusega Rohukülla sisse sõidan.»

«Aga ma käskisin ju soldatil suu pidada, nagu ma tema Tildestki kellelegi ei hinga.»

«Ära muretse, juba teavad kõik su augustiööde salaromaanist, ala- tes kaatrikomandörist kuni kordoni kokani välja.»

«Kuidas ma nüüd enam neile ja üldse siit-inimestele silma vaatan? Varsti kõmab kogu küla. Sa ei tea veel, kui uudisteahned on siitkandi eided.»

«Ära häbene! Kõik tuleb asjale kasuks. Lõpuks oled sa ju mehele- minekuealine neiu, ja kui selles vanuses keegi su voodipardal istumas ei käi, on see enam häbiks kui auks ning lõhnab juba pudikapa ja kassi järele. Ja kui poogivadki sulle külge mõned amoraali oksakesed, kah asi! Tühi jutt ei võta tükki küljest.»

«Minugipoolest, aga nüüd lähen koju magama,» tegi Linda minekut.

«Mind kaasa ei kutsu?»

«Veel mitte.»

«Millal siis?»

«Enne laulad mu akna all serenaadi ja küsid valitsejalt printsessi südant ja kätt.»

«Kuningast mööda minna ei anna?»

«Nagu ei annaks.»

«Noh, ootame siis veel kas või niikaua, kuni kitarrri jaoks raha olen teeninud. Saateta kukub serenaad kehvalt välja.»

Hommikuse rongiga saabusid Tallinnast ka needsamad kraavihallid, ehitusmehed ja kaubitsejad, kelle kraami «Ilo» Rohuküla sadamasse maha oli pannud. Seadsid end oma kottide-pampude man ootama, kuni «Sidonia» sildunud, turistid kaldale läinud ning rannasõidureisijaid hakati peale laskma. Kogu oma koti- ja kastikraami viisid nad ahtrisalongi, kuhu Linda isa need tollinööri ja pitsatiga lukustatud ukse taha kinni plommis. Kõik korra ja kombe kohaselt, nagu kõrgemalt poolt kästüd.

Kuivastus ei küsinud keegi, miks needsamad töömehed uued piletid Pärnusse võtsid ja Saaremaale sõidust loobusid. Laev ju selleks on, et reisijaid vedada, miks ja kuhu, seda teadku igauks ise.

Ka Pärnus polnud mingi uudis, et saartel leidus lolle, kes selles pisikeses kuurortlinnas nii hilja veel tööd leida lootsid. Aga mine sa tea, äkki kellegi poolt ettekaubeldud mehed? Paistiski nii. Veomasin oli vastas, kogu kamp oma kirstude-kottidega mahtus sellele ära. Paistis koguni, et meestel seisis ees pikem tööots, sest milleks muidu nii rasked leivakotid ja suured tööriistade kastid? Mõnel ka juurtest punutud vägev korvkohver, tugev ohjanöör ümber. Kahel musklis mehel andis neid allalastud parrastega veoauto platvormile upitada.

Kogu see pisut hulljulge ettevõte oli ainuüksi Valvere Jaani ajuvili. Algul käis ta Põhjaranna Võnkkülas, kus esimese piirituselasti ostmiseks raha kokku korjati. Mõned laeva tõelised reederid küll kõhkleksid, et nagu varavõitu veel — ööd lühikesed ja selged. Aga kui kipper oma plaani juures püsis ja ähvardas keeldumise korral koguni sotid võtta, jäadi ohatas nõusse.

Sealtsamast külast valiti ka «kraavihallid», «puutöömehed» ja «pisi-kaubitsejad» ning kastid, kotid, kohvrid. Kõik nad läksid «Iloga» koos Tallinna, sealt aga sõitsid mehed rongiga Rohukülla, pagas jäi paati.

Niipea kui «Ilo» Suurupi nähtavusest välja jõudis, pandi «Skandia» kõige metsikumate tuuridega jõurama ja tunni-poolteisega oldi keset Soome lahte ankrus seisva, Panama lippu kandva laevukese parda ääres. Muide, ainult lipp ja dokumendid olid Panama omad, kõik muu kuulus eestlastele. Kipper ütles, kui mitu tuhat liitrit, ja plekknõud ehk alasti ahvenad otse lendasid käest kätte, laeva lastiruumist õkva kaatri pakikaitse alla. Hind oli teada, raha ette loetud, seda laevamehed ei kontrollinud. Aumeeste mäng. Aga teati ka seda, et petta saad ainult üheainsa korra. Pärast tüssamist sa mitut päeva enam elavate kirjas ei püsi. Salakaubavedajate omavahelised kirjutamata seadused olid kaugelt karmimad kui riigisisised ja rahvusvahelised paragrahvid.

Voosi kurku jõuti, arvesse võttes neljateistkümmesõlmest kiirust, õigeks ajaks, ja sellest siis ka kipri kindlus piirivalvega kohtudes. Tee peal löödi «töömeeste» kotid-kastid «alasti ahvenaid» täis, mis üle jäi, uputati Rohuküla mahajäetud sadamasoppi, kus ükski laev ega paat kai puudumisel silduda ei saanud. Igale kotile erinev ports suhkrut raskuseks, ja kipper teadis täpselt, millal ja kui palju neist pinnale ujub.

Iga «Sidonia» reisiga läks Rohukülalt paari tonni osa salapiiritust

HERMAN SERGO

Pärnu — kõik korra- ja kombekohaselt tolliplommi ja pitseri all. Sealsest sadamast aga viidi see ikka ühel ja selsamal autol, küll töömeeste, küll härrasmeeste, küll kalameeste pagasi pähe metsapõrgu peidikusse, mis oli teada vaid ühelainsal pärnakal, nimelt autojuhil. Too toimetas selle suliseva hiljem kanisterhaaval väikemüüjaile. Organisatsioon töötas häireteta ja mõne pisivennikese sissekukkumise korral seisid niihästi liitrikaupa rahakstegijad kui ka kinnivõtjad mõistatuse ees: mis teed kaudu kogu see hulk salapiiritust küll siiakanti oli voolanud?

Miks valis Jaan oma seekordseks peabaasiks just Pärnu? Kõigepealt oli selles piirkonnas talle tuttav iga maja ja metsatukk, niisamuti piirivalvepostid ning kogu nende kord ja korralagedus. Teiseks polnud sealsetel võimudel veel kuigi palju kogemusi säärase äri vastu võitlemiseks. Ja mis on kahtlusvabam kui tolliplommi alt võetud kaup?

Tallinn oli liiga hästi valvatud, seal olid piirivalvel kõige nupukamad pead otse kobaras koos. Mõne rannalautri ääres oleks aga säärane suurvedu otsekohe tähelepanu äratanud. Ainult läbi Rohuküla oskas Jaan avastada kõige ohutuma tee, ja sedagi tänu mitme juhuse kokkusaatumisele.

Juba «Ilo» esimene õnnakas ots tasus kaatri ehituskulud mitmekordselt. Põhjaranna Võnkküla meeste seljad sirgusid. Käräjatele ei vaadatud enam alt üles. «Oodake, küllap varsti vaenegi sauna kütab!» räägiti omavahel, kiideti õiget kipriivalikut, Valvere Jaani energiat ja lõikavat pead.

Ent kui tulid oktoobritormid, udud ja pilkasööd, läks enamik «Ilo» retkeist Soome randa. Need olid lühemad, kergemad ja vähema närvi-kuluga otsad, sest maaletoimetamine oli peamiselt põhjanaabrite mure. Konterbant tuli ainult merelt rannalähiste toimetada. Kõige tavalisemalt kulges see nii.

Vabas vees ankurdatud piirituslaeval viibis soomlane, kel rannas kõik vastuvõtmiseks valmis, kuid endal puudus kiirkaater. Või kui see tal oligi, siis riputi sel nii tihedasti sabas, et ära rannast liigu! Tasu asjus lepiti kokku paari minuti jooksul, ja mis seal õieti leppida, pool müügisummast oli tavaline taks. *Fifty-fifty!* Raha ette, kaup pardale, ja kui ühtki soome piirivalvekaatrit näha polnud, valitses kõike mattev udu või lumepaks, võeti kurss Soome lahe põhjakalda poole. Kipri peamine mure oli nüüd, et mitte mõnele ulgumerel varitsevale piirivalvelaevale sülle joosta (neil, soomlastel, sindritel, oli õigus seal patrullida). Ja paat juhtida just sinna punkti, mille lastiomanik kaardil kätte oli näidanud. Ent enamasti olid piiritusevedajad ise ka mere-mehed või kalurid ning head rannatundjad. Vaja oli neil pimedas määrgata vaid ühtainsat skääri või kaljunukka, ja edasi oli tee eksimatult teada.

Kaldal oldi tavaliselt vastas hobuste ja vankritega, sest kaugel rannakolkas ei äratanud hobuveoki kolin öösel pooltki säärast tähelepanu kui automüra. Ja tol ajal oli ju mootorsõidukeid hoopis vähe.

«Ilo» reisid-retked olid sagedased ja neid seiras õnn. Võnkküla mehed äkki otse suplesid rahas. Need mõned orgiad Tallinna «Mustas Kassis», harvemini ka «Kuld Lövis», kus arve võis mõnikord küündida tuhandettesse (sinna sisse ka purustatud mööbel ja lõhutud aknad),

HERMAN SERGO

oli saunakatlast kerisele sattunud tilk. Lahelõuka pikka Ossi hakati kutsuma piiritusekuningas Kronbergiks, aga ta oskas oma sõrmed salakaubast nii puhtad hoida, et isegi kõige rangem piirivalvur ega ükski paragrahve väänav prokurör tema küljes piirituselõhna leida ei võinud. Raha, nagu teame, ei haise. Kronberg oli ka säärane hundiauhoidja, kes oskas kogu oma pesa ümbruse puhta pidada. Ei sallinud valskust ise ega lubanud teistelegi. Omameeste keskel oli kuningal väeramatu ja tunnistatud voli algatada iga asja iseseisvalt. Kui tahtis, andis aru teistele kompanjonidele, ei tahtnud, ei andnud. Ja mis aru seal... Peaasi — raha voolas. Oli see siis aruandega või selleta.

Ka Valvere Jaani vili võrsus. Peale kaheajakroonise kindla kuu-palga sai ta kaks protsenti brutoläbikäigult, see tegi sügiskuudel kümme korda enam kui põhipalk. Tallinna pangas oli tal juba säärane arve, millest oleks vabalt piisanud kas või ülikooli kümne semestri kulude katteks. Kaatril hoidis ta ainult nii palju, et jätkus pisikuludeks. Ka isale, kui kodus juhtus käima, andis kahe mõõdu vahelt.

*

Kogu selle hasartse salakaubaveo kõrvalt leidis Jaan vahetevahel aega ajalehtigi sirvida. Eriti huvitasid teda salakaubaveost kõnelevad teated.

«Päevaleht» oli tellitud Rohukülasse, teisi ostis ta üksiknumbritena, kui Tallinna sattus. «Päevalehte» oli ta eelistanud just sellepärast, et selle trükk oli kõige suurem ja selgem ning hämaras kajutiuberikus (väike lamp põles sadamas vaid aku peal) kõige hõlpsam lugeda.

Tavaliselt oli see Linda, kes «Ilo» pardale tulles lehepataka kaasa tõi. Ja seal nad siis koiäärel istudes, pead koos, neid lugesid-arutasid. Oktoobris enam õhtuti väljas ei jaluta. Tõsi küll, tüdruk oli juba enne Jaani jõudnud lehed läbi sirvida. Ta teadis, mis poissi huvitas. Vajaliku artiklid ja laused olid pliiatsiga ära märgitud. Näiteks:

«Viimastel kuudel, mil piiritusevedu salakaubana kohutavalt suureks tõusis, võeti mitmelt poolt küsimus üles, kas praegune piirituse väljaveokorraldus otstarbekohane on...»

«Kasulikku asja ära ei muudeta,» naeratas Jaan ja lükkas lehe hetkeks kõrvale. «Riigikassasse voolab raha, salakaubitseja teenib ja rahvas saab odavat viina. Piirivalve preemiat küll kärbiti, aga nemad selles poliitikas ilma ei tee. Soomlased, jah!»

««Päevalehe» järgmises numbris ongi ära toodud väljavõtte Helsingi rootsikeelsest lehest «Hufvudstadsbladet», näe, siin!» osutas tüdruk teises lehes märgitud kohale.

«Kuritegevuse kasvamine Soomes,» luges kipper pealkirjast.

- - - «Suurelt osalt on selles süüdi ka vägijoomise äri, nimelt salavedu, mida Soomegi rannikul aetakse. Sagedatel juhtumistel on need salavedajad juba otsekoheselt kuritegusid toime pannud, sest nad on ju väga hoolimatud ja valmis kõige suurematele kuritegudele, et teelt kõrvaldada neid, kellest nad enesele kahju kardavad.»

«Ütle mulle tõtt, Jaan, ega sina kah äkki midagi säärast pole teinud?»

«Mis asja?»

HERMAN SERGO

«Noh, nagu lehes lausub — kedagi teelt kõrvaldanud.»

«Mina mitte, aga sina küll.»

«Mina?» imestas Linda.

«Aga see piirivalvur, kellelt sa kontrollkella võtme said ja kelle sina oma Tilde juurde saatsid. See oli ju niisama hea kui sõduri postilt kõrvaldamine.»

«Ära sa mul naljaga... Vasta!»

«Hea küll, aitab sulle sellest, kui ütlen, et seni pole ma ühtki pauku lasknud ega kellelegi käsi külge ajanud.»

«Jumal tänatud! Ja ära ka tulevikus... Ma ei saaks armastada inimest, kes... Saad aru?»

«Aga seni saad, kuni...?»

«Rumal!» sosistas Linda ja laskis oma linase pea mehe õlale.

«Pole viga, varsti on november. Detsember ehk veel ja ongi hooaeg läbi. Enam ma sellega üldse tegelda ei kavatse. Tuleval aastal lähen jälle Tartusse juurat õppima ja kahe keeru vahelt mõtlen kuidagi vanajumala ja koolmeistrist taadi abiga ka merekooli ära lõpetada. Kaugesõidukapten-jurist, ei kõla halvasti, mis? Nooremast peast sõidan merd, jään vanemaks, asutan Tallinna dispašöörkontori ja istun seal.»

«Aga mis saab sellest Lindast? Kõlban ma siis säärasele kõrgesti haritud ja pikkade ning keeruliste ametinimetustega härrale enam toatüdrukukski?»

«Ei, sina kõlbaksid isegi mu prouaks, toatüdruk aga sibab korviga sul sabas, kui hommikuti turule suvatsed minna.»

«Ära aja loba! Sa vaata parem, mis lehes veel head! Las ma loen sulle ette! «Salakaubavedajate organisatsioon sõjaringkonnakohtus. Ühes salakaubavedajatega süüpingil Tallinna piirivalve rajooniülem leitnant Raudsepp.»»

«Mis see Raudsepp siis tegi?»

«Kõrvaldas valvurid rannast.»

«Säh nüüd! Sedasama, mis sinagi, Linda.»

«No aitab, Jaan! Niisama hästi võiksid sa tema Tildet süüdistada.»

«E-ei, siin on vaks vahet,» väitis kipper. «Tema oli passiivne tege-lane. Magas ja samaaegselt ootas oma randrüütli koputust, aga sina olid aktiivne, tark ja kurikaval. Noh, ma annan sulle andeks. Oled auga oma kuu, päikese ja tähed ära teeninud. Mina aga kitarr, mille saatel ma sulle serenaadi tulen laulma.»

«Tähendab, et sel ööl midagi... Minust oli siis kasu?»

«Jah, justament samal ööl andsin oma sellieksami ja teenisin nii palju, et võin kogu semestri Tartus õppida.»

«Jaan! Miks sa sellest mulle enne ei hinganud? Kuidas sa seda tegid? Räägi ometi, inimene!»

«Kui seitsmekümmeselt oma memuaare hakkas kirjutama, küll siis loed. Ma pole suurem jahvataja-jutumees.»

«Seda on näha jah,» jäi tüdruk mossi. Sai aga peagi endast võitu.

«Hea küll, ma lepin oma saatusega, et sa mind ei usalda. Aga vaata siia, Jaan — tänases lehes:

«Piirivalve poolt kahe päeva jooksul tabatud kaks tuhat liitrit piiritust, kala- ja purjepaadid, hobused ja vankrid. Tulevahetus piirivalve

HERMAN SERGO

ja salakaubavedajate vahel. Saladuslik auto nr. 1050. Auto piirivalve tule all, autojuht näost haavata saanud.»

«Number üks tuhat viiskümmend,» kordas kipper poolkuuldavalt ja ta käsi langes tüdruku õlalt. «Kas auto tabati?»

«Ei vist, muidu ei seisaks siin — saladuslik auto number see ja see.»

«Tore! Lase edasi! Mis veel?»

«Ei midagi erilist... Tavaline kõmuartikkel. Lõpp ehk ainult huvitab sind: «Nurinat tekitab piirivalves asjaolu, et viimase aasta jooksul ei ole piirivalvurid oma lubatud osa tabatud salakauba väärtusest kätte saanud.»»

«Kõik see on vesi meie veskirattale. Mida enam piirivalve nuriseb, seda vähem aktiivne ta on.»

«Aga sa vaata, mis tänases «Päevalehes» veel on kirjutatud: «Pärnu sadamas purjelaev «Liinal» sadamas ankru küljes 40 kotti — 750 liitrit piiritust.»»

«Paras neile!» lõikas Jaan ja surus iseendal kätt.

«Miks nii? Nad ju sinu kolleegid firmas «Alasti ahven.»»

«Kolleegid küll, aga ka konkurendid.»

«Ah nii! Ma hakkin juba midagi nagu jagama,» lausus tüdruk mõtlikult. «Ega sa patune ometi...?»

«Jaga-jaga ja talitse oma jagamist, et sa teistele, eriti aga isale miskit edasi ei jaga!» oli kõik, mis Linda vastuseks sai.

6

Pikad oktoobrilõpuööd möödusid vaheldumisi lühikeste päevadega ja iga uus päikesetõus oli eelmisest hilisem, loojang aga varasem. Varsti oli aeg juba pooles novembris.

Tõsisemasse lahingusse randrüütlitega polnud «Ilo» veel sattunud, välja arvatud viimane Soome ranna reis, kus ta paar kuulipildujavalangut keresse sai. Põhjus oli selge reetmine. Tavaline ots Soome lõunaranna skääridesse, kus paat oma lasti mitte mõne lautri ääres maha ei lossinud, vaid rannas sõudepaatidele üle andis. Kõik läks kiiresti ja häireteta, aga kui nad just viimased piiritusekotid olid üle heitnud, löödi neile äkki kahelt poolt prožektorid peale. Sõudepaatidel polnud pääsu, kuid õnneks oli «Ilo» oma vööri algul kohe mere poole pööranud ja mootori tühikäigul töötama jätnud. Villul läks korda raskult täiskäik sisse lükata ja kuulekas suurpaat otse hüppas paigalt. Piirivalvekaatril nagu pisut kõheldi, siis hakkas üks neist põgenevat salakaubavedajat taga ajama, teine aga sõudepaatidega õiendama.

Ka soomlase kaater polnud seda laisemat sorti. Vahemaa ennemini lühenes kui kasvas.

Kipper teadis, et kui piirivalvurid tulistavad, on nad kohustatud esimese hoiatusvalangu õhku laskma ja alles siis, kui põgeneja ei peatu, ta sihikule võtma. Ent soomlane tegi kindluse mõttes ümberpöörduvalt. Õnneks keegi pihta ei saanud ja mootorgi jäi terveks. Isegi kuulide siutumine ei kostnud läbi mootorimüra kätte. Valang sattus paadikeresse. Kipper kuulis illuminaatoriklaasi purunemist, märkas aukude tekkimist kompassi alla. Nali oli siitkandist seekord üpris kaugel.

HERMAN SERGO

Ega teagi, kuidas see mäng eluga lõppenud oleks, kui raheil poleks appi tulnud. Nähtavus oli korraga null. Kursile järsk jänesehaak sisse, ja taas edasi. Nagu jahimehe püssi eest põgenev uluk pääses «Ilo» tagasi ulgumerele.

Nüüd siis arstis ta Rohukülas oma paadi haavatud parrast, vahetas illuminaatori ja mehed lödvendasid ülepingutatud närviniite.

Nagu alati tuli Linda ka seekord õhtul «Ilo» pardale, kaenlatäis lehti kaasas.

«Miks sul mehed päeval puupulki pardasse tagusid ja kuhu sa «Ilo» illuminaatori klaasi jätsid?» küsis neiu ja uuris oma nii lähedaseks saanud Jaani avalisest veelgi kahvatumat ja väsinud nägu.

«Ei miskit erilist, ajasin Tallinnas poltide otsa. Kaid neil remondis, aga hoiatussilti polnud. Sedapsi...»

«Miks sa siis juba seal ära ei parandanud?»

«Mitmest küljest oled sa taipaja tüdruk, aga seekord ei saa sa kõige lihtsamast asjast aru. Sinu juurde kippusin!»

«Sirista, sirista! Pidid need olema pikad poldid ikka küll, mis sul koguni kompassijala läbi torkasid, nii et killud taga,» naeratas tüdruk, kuid jätkas siis korraga hirmunud sosinal: «Ah, Jaan, Jaan! Ma kardan! Usu, see sul hästi ei löpe! Jäta firma «Alasti ahven» sinnapaika, kus too just praegusel silmapilgul on, ja hakka jälle inimeseks!»

«Kelleks sa siis mind pead? Ma käin ju kahel jalal.»

«Alati sa lööbid, kui mul tõsi taga on... Jäta, Jaan!»

«Hea küll, Linda, võtan teadmiseks.»

«Ja täitmiseks kah!»

«Võib-olla ka täitmiseks,» lausus mees rahustavalt ning hakkas lehti sirvima. «Mida sa siin viienda novembri «Päevalehes» ära oled märkinud?»

«Verine lahing salakaubavedajatega. Kallaletungimine piirivalvurile salakaubavedajate poolt Kaberneemes. Kaks meest haavata saanud. Piirivalve allohvitser läbi pekstud. Üks peksjatest tabatud.»

Sääraste pealkirjade ja alapealkirjade all järgnes kirjeldus, kuidas paat hommikul randa tulnud ja kuidas vapper nooremallohvitser Kranfeldt sellele peale sattunud ning tule avanud. Haavanud kaht kontrabandisti, kuid peksta saanud nende käest sellegipoollest. Abijõudude saabudes tabatud salakaubavedajatest üks, teised pääsnud paku.

«Kaberneemes,» luges kipper veel kord ja naeratas. «Hakkasid vist omapead kah midagi ära tegema. Hea, et nüüd nägid: ei see rahategemine igal mehel nii libedalt-lobedalt lähegi.»

«Kõiki teisi, kes sellega tegelevad ja sisse kukuvad, sa parastad,» laitis neiu ja tõstis noomivalt näpu.

«Ma ei parasta, kuid oma töösavust saab ju võrrelda ainult teiste tehtuga ja siit ka see heameel. Eks sinagi tunne rõõmu, kui sinu kootud kampsunil ilusam vikerkiri välja kukub kui, ütleme, näiteks Mäetoa Tidel?»

«Mitte ainult seda. Olen õnnelik ka selle üle, et kellelgi pole säarast Jaani kui minul.»

«Näed nüüd, pada põhjab katelt!»

«Teiselt leheküljelt samast numbrist: «Tallinnas Odra tänaval Salme

Kilu 7,5 l piiritusega. Salakaup hästi keha vormide järele valmistatud nõudes.»

«See Salme pidi ikka tõesti üks kilukõhn naine olema, et tema plekk-rindadesse ja kummipuusadesse seitse ja pool liitrit joodavat ära mah-tus,» tundis kipper sõnumist lõbu.

«Kohtupäev tollinõukogus. 23 isikule ühtekokku 4 381 677 marka tollitrahvi määratud.»

«Egas miskit, summa on soliidne, ainult et selle raha sissekasseeri-mise asemel tuleb need ligemale kaks tosinat meest veel takkapihta aastaid riigi söögil ja seebil pidada.»

«Näe, loe siit!» näitas Linda.

«Kuna piiritusega hangeldamine neutraalvetes soodsaid teenimise võimalusi pakub, asusid ka mitmed eesti laevad välismaa laevadega neutraalvetes võistlema. Selleks tekkisid mitmed osühisused ja kau-bamajad. Viimaste hulka kuulub ka kaubamaja «OKKO», kes aurik «Tormi» piirituselastiga salakaubavedajatele edasimüümiseks neutraal-vetesse saatis.»

«Viinistu, Kaberneeme ja üldse Põhjaranna meeste trust, kes nüüd, paistab, et ka võngilised oma kampa on võtnud.»

«Kust sa selle välja loed?»

«Mis see OKKO muud tähendab kui «Oskar Kronberg ja Ko». Kül-lap «Tormi» sisse kah kaarevahe kinni makstud. Selle auriku ostsid teised piiritusekuningad juba siis, kui Lahelõuka Oss alles paigatud pükstega käis. Kogu aeg remonditi teist. Nüüd lõpuks ollakse Käräja-kest isegi ees. Neil seal pole veel auriku poegagi. Aga kõik need mil-jonid, millega võngilised uhkustavad, on, vaata, neistsamastest käm-maldest läbi käinud ja mitte ühtki penni, milles polnud kokku lepitud, pole siia pidama jäänud. Olen ma olnud loll või tark? Mis sa arvad, Linda?»

«Ennemini vist ikka loll.»

«Selles võib sul küll õigus olla, aga... Ah, kurat nendega!»

«Kuidas see kaubamajade ja ühisuste asutamine nende käes nii kähku käib?» ei saanud Linda aru.

«Ah, kõik see värk on ainult paberil — registreerimise vaev, et saada kahtlastele tehingutele seaduslikku kaitset ning juriidilise isiku õigusi, sõnaga — paragrahvi väänamine.»

7

Talv tuli pehme ja soe. Lund peaaegu ei olnudki. Üksikud õised külmakahud ei jaksanud Muhu väinale jääkatet rautada, rääkimata Soome lahest ja lõunapoolsematest vetest. Nõnda oleks võinud ka rannaäärne navigatsioon kesta kas või läbi aasta. Ent keegi ei osanud säärast talveharuldust ette näha ja seepärast jäid purjekad ja väikse-mad aurikudki novembri lõpul talvekorterisse. Ka piirituslaevad, mis vabas vees oma kahtlast äri ajasid, müüsid ühegi seaduseparagrahvi vastu eksimata oma viimased vulisevad tagavarad ja hiivasid ankrud. Sõitsid, kes Tallinna Miinisadamasse, kes Danzigisse, tegema oma iga-aastast remonti.

HERMAN SERGO

1843

Ainult aurik «Torm», kel oli raudkere ja tugevad masinad, jäi välja oma reederitele jõuluraha teenima, sest süües kasvab isu. Värskelt kroonitud piiritusekuningatel polnud kavatsustki oma veevaldusi enne tõsisest võitlust külmadega talvele loovutada. Ka rannad olid veel jäävabad ja kaatrid võisid takistamatult oma konterbandi kaldale viia, jättes arvest välja muidugi tavalise tabamisohu.

«Torm» laadis alles novembri lõpupäevil Naissaarelt täie lasti ja lootis selle enne nääri maha sahkerdada. See tal õnnestuski, sest pööripäevaaegsed talveööd olid pikad ja pilkased, udud-tormid, lumepak-sud ja üldse heitlikud ilmad otseku salakaubaga tegelemiseks tellitud.

Võnkküla mehed, kes alles aasta eest olid kukalt kratsinud, kuidas kõhu kõrvalt «Ilo» ehituseks raha kokku kraapida, olid enamikus juba margamiljonärid.

«Ilo» käis Tallinnas, kus Jaan Kronbergi enda jutule pääses. «Kuningal» oli nüüd pealinnas oma residents, koguni koolitatud asjaajaja, kes «OKKO» keerulisemad rehnungid ja arvepidamised ära tegi.

«Tema majesteet» oli oma esimese «admirali» Valvere Jaaniga üpris rahul. Ei jaksanud ära kiita selle kavalust ja head pealehakkamist. Soovitas Jaanil talvekorterisse jäämise aja ise otsustada, igal juhul arvestada seda, et üks öö kõva külma tõmbab rannaveed nahkjäässe, mis kaatri puitpardad paari tunniga läbi võib saagida.

Ent kipri «kompaniist» lahkumisest ei tahtnud Kronberg kuuldagi: «Vii «Ilo» Pärnu vallikraavi talvekorterisse, ole kogu külma aja täie palgaga kodus, ja siis kevadel uue jõuga. Sest ka tuleva-aastased alasti ahvenad ootavad oma püüdjaid. Ma saan aru, et nüüd võivad su närvid läbi olla, aga küllap unustad, nagu naine lapsevaeva.»

«Ülikool mul pooleli ja...»

«Ülikool!» pahvatas Kronberg naerma. «Ülikool... Kuula, paadikipper, mul kõigest kolm talve köstri juures katekismust õpitud ja praegu võin sulle miljonid lauda laduda... Ülikool... Milleks? Oma kopikas on juba sinulgi, astu mu kompaniisse osanikuks ja ole mees! Ülikool!» osatas piiritusetuus veel kord halvustavalt. «Mõtle järele, ja kui «Ilo» talveks oma otsad kinni on pannud, räägime edasi.»

Seesama Lahelõuka Oss, kes alles aasta eest oli Võnkküla talutares Käräja meeste koolitarkust kadestanud, pani nüüd oma kipri teadmistepanu naeru alla. Oleks Valvere Jaan rääkinud merekoolist, oleks ehk «kuningas» asjasse armulikumalt ja arusaamisega suhtunud, sest iga tööline tundku oma eriala. Kuid ülikooli juurat õppima? Milleks? Juba taipas Kronberg midagi klassivahedest ja sedagi, kui ohtlik on seadusetark vastane isegi siis, kui kõik paragrahvid on rahameeste enda poolt kirja pandud. Et aga Jaan Valveri sugusest mehest talle kunagi võistleja või mingil muul viisil vaenlane saab, selles ta ei kahelnud. Seda ütles talle niihästi mõistus kui ka vaist, sest kaua säärane hakkaja mees end lõa otsas juhtida ei lase. Milleks tal teiste taskuid täita? Nagu ta ise ei oskaks rahaga miskit peale hakata!

Linda ei tahtnud kuuldagi, et Jaan sel talvel «Iloga» veel reisi läheb. Ega kipril endalgi enam õiget tahtmist olnud, sest milleks sellele tõusikule Kronbergile oma eluga mängides raha kokku ajada. Sellest hetkest, kui too oli lausunud halvustava sõna hariduse kohta, mõistis Jaan, et polnud enam endist vaest ja lihtsakoelist Lahelõuka Ossi.

HERMAN SERGO

Temast oli saanud piiritusekuningas Oskar Kronberg, kellele teised külamehed mahtusid kahe tähe alla — «Ko». Ja Jaan Valver, kes kogu selle rahariigi oli talle vallutanud, oli vaid lihtne paadikipper, kelle haridusesaamise mured-mõtted tema kolme talve katekismuse õppimise taustal otse naeruväärsetena näisid.

Jaan ootas nüüd Rohukülas oma «Iloga», et navigatsioonile viimase retkega punkt panna ja siis õige mehena kaater kodu lähedale, Pärnu talvekorterisse viia. Päeviti luges ta Haapsalu raamatukogust laenatud raamatuid või kordas ülikooli möödunud semestri konspekte. Sel talvel polnud enam mõtet Tartusse minna — hiljaks jäänud juba, kuid nüüd, kus isa pooltosina aasta palk pangas, sai rahulikult tulevikku vaadata. Tänavu talvel võis katsuda taadi abiga merekooli kaugesõidutüürimehe kursuse läbi teha ja kevadel eksamid anda.

Et Kronberg lubas kogu talveks põhipalga alles jätta, siis polnud mõtet enne kevadet äraminekust juttu teha. Jüripäevast aga järsk lõpp, sotid ja suveks mõnele Põhjamere jantsile praktikat sõitma. Sealt pääseb igal ajal tulema.

8

Õhtu eel tegi tuult. Virve tuli Hobulaiu poolt ja varsti kees isegi kogu Rohuküla muulitagune. Paralepa metsa kohale tekkis pigimust pilvesein, mis rullus üle laotuse nagu tõrvatud present. Kella neljaks oli väljas päris noor torm ja Odrarahu-tagune puha valges vahuvillas.

Vesi tõusis. Rukkirahu tuletornialune pisike maakühm oli veevalla, millest ainult majaka hoiatav sõrm välja vaatas. Ummikas tungis koguni Rohuküla kaitstud muulide taha. «Ilo» rapsis kinnitusotsi. Ja siis löi lausvihm robinal vastu kaid, langes ladinal tekile. Taevast tulevate vett oli nii palju, et piigarditorud kõike ära neelata ei jõudnud ja osa üle lainekaitse alla voolas.

Villasärgi väel ja katmata peaga tuli kipper tekile. Leidis motoristi masinapresendi all midagi kohmitsemas.

«Villu, pane masin sooja, merele!»

«Sihukese ilmaga?» imestas Vähe-Villem.

«Teised teevad sihukese ilmaga raha, aga meie sinuga ootame järgmist jaanipäeva. Kas nii?»

«Kuuleme ära, mis Joosep arvab.»

«Arvaku mis tahes, välja sõidame ikka!»

Madrus, kes varikatuse all rooliratta juures oli seisnud, tuli välja, vihmamantel üll, säärikud jalas, süüdivestergi hakkamas. «Arvasin ette. Täna sihuke öö, kipper kogu aeg istub ja mõtleb. Õigesti arvasin, et ega pagi tulemata jää, kui juba laeva jumal ilma haub.»

«Kuidas kütusega?» pöördus kipper veel kord Villu poole.

«Täispaagid.»

«Ja vett?»

«Kolmeks päevaks piisab.»

«Poole tunni pärast olgu masin olla.»

«Poole tunni pärast!» vastas motorist pisut tõrksa kuulekusega.

HERMAN SERGO

1845

«Kurat selle kipri sisse...?» küsis Villu mõttes iseendalt. «Nädalat poolteist ei liiguta lillegi, ja nüüd ootamatult nagu püssi otsast. Ei usalda ta enam meid või on Kronberg ise talle midagi sosistanud, millest hingata ei tohi?»

Juba muulide taga käskis kipper Joosepil ahtrisse maalitud paadime nime presenditükiga kinni katta, Villul aga masinalt täied tuurid välja võtta. Nähtavust polnud kuigi palju ja vaevalt randrütliidki midagi märkavad. Mürtsudes löi lühike väinalaine vastu raevukalt vett lõhkuvat vööri. Võimas käiguvall, mis vasakult pardalt vastu Hobulaui kallast ja paremalt Pinukse madalikule veeres, tuiskas harjad kokku Voosi kurgu murdudega, tekitades veesambaid, mis väikeste trombidena taeva poole tõusid. Ent alles Osmussaarest alates läks ilm laustumiks ja nüüd siis pidi «Ilo» näitama, mis Põhjaranna paadimeistrid väärt on.

Ja kaater tegi, mis suutis, ning veidi enamgi. Kipri kätest juhitud libises ta angerjana lainepihtide vahelt välja, sukeldus sujuvalt orgudesse, ajas end delfiinina püsti ning ründas kartmatult laugemaid veemägesid.

Mootoril jõudu jätkus ning ka kere oli võimas ja viss. Ainus nõrk koht oli «Ilo» paadi keskosa, kus pakialuse ja mootorikatte vahe oli tekita. Juhtus murdlaine küljelt tulema, lartsas sisse vett, mida Joosep ämbritäis teise järele välja loopis.

«Tormi» ankrukoht oli teada, kuid kas on seal säärase ilmaga mõnda suurvedajat, kel kaatrit vaja? Kui ei, siis võtab ta iseenda riisikol lasti peale ja uputab enne hommikut Rohuküla sadamasoppi, kus see kas või kevadeni võib seista.

Kipri kartus oli õigustatud. Ehkki salakauba randaviimine pole ilusa ilma töö, ei usutud Soome rannas ega Virumaa kallastelgi, et säärase särtsuga mõni kiirkaater nina välja pista julgeb. Veel vähem sõandas keegi oma kalapaadil piirituslaeva juurde popsutada või purjeramuga «Tormile» pardasse ajada, et kaubitsejat üle anda.

«Tormil» endal oli tihe tegemine, et ankrus püsida. Kettidele abiks oli välja lastud sadu meetreid terastrossi, nendel veel liivakotid peal liisaelastsuse andmiseks. Parras pardaga kinnitamise korral oleks laine kaks laevakeret paari löögiga lekiks materdanud, kuid kes on kavalam kui inimene? Kümneliitrised pleknõud pandi kottidesse, igasse viis või kuus, ujutati liini otsas ahtrist välja, kus need laineorust kahe harjalöögi vaheajal kaatritele õngitseti. Võttis küll pisut enam aega, aga pea need kaks tonni, mida «Ilo» säärase mürtsilmaga laadida võis...

Kipper Valvere Jaanile polnud mingiks saladuseks, et Muhu väina piirivalvele oli oodata uue vägeva laeva «Pikri» saabumist. Säärased agentuurandmed pärinesid Lindalt, kes oli Mäetoa Tilde piirivalvurist peigmehe usaldusalune. «Pikril» olla peal kuulipildujad ning pakil koguni kaks kahurit. Ta olla ümber ehitatud vanast torpeedokaatrist ning ajavat heal juhul oma kakskümmend viis sõlme läbi. Et aga seesama «Pikker» juba väinas oli, «Ilo» merele väljumist Põõsaspea nuka varjus seistes tähele pani ning teda ka jälgima asus, seda Jaan ei teadnud.

Sügisel, kui Soome lahe vabas vees paljud piirituslaevad seisid, oli

HERMAN SERGO

rannast väljuval salakaubamehe kaatril mitu kurssi valida — ühe, teise või kolmanda-neljanda juurde. Aga nüüd polnud ka «Pikri» komandöri teadmata, kus asub «Torm» ja et see on viimane laev, mis veel ankrul seistes alasti ahvenate ostjaid ootas. Seepärast ei olnud tal sugugi vaja «Ilot» nähtavuse piirides hoida, vaid ta pidas salakaubavedajaga umbes üht ja sedasama kiirust, seega neliteist miili tunnis. Suuremaks nad seda ei osanud arvata.

Sääraste «teadaolevate andmete» tõttu jäid nad «Ilost» palju maha. Lugu oli seda täbaram, et oma Muhu väina «neitsireisil» oli «Pikri» komandör otsustanud ülemuse käsust üle astuda ja salakaubavedaja sabas vabasse vette sõita, et tabamise peale kindel olla. Tuli tingimata näidata, mis uus kaater ja selle komandör väärt on. Ehkki ilm oli hullumatest hull, polnud ka endine torpeedokaater mõeldud ainult peegelsileda mere jaoks. Komandörgi oli juba mitut välku näinud mees. Mida jaksab «Ilo», jaksab ka «Pikker», arvas piirivalvelaeva pealik, ja ta ei eksinud.

Ent jõudnud «Tormi» lähedusse ja leidmata sealt eest ühtegi piirituskaatrit, ei osanud piirivalvurid sellele küll mingit seletust leida. Küsida «Tormilt»? Seal naerdakse neile näkku ja näidatakse trääsa. Aga mis see siis nüüd oli? «Ilo» ju ometi väljus! Võimatu, et ta veel siia pole jõudnud. Või läks see uus paat tõesti laine käes lekiks ja uppus kõigi oma meeste ja rottidega? Rahu nende põrmule! Jääb ainult soovida, et neile järgneksid kõik teised võimudele peavalu tekitanud piiritusemehed. Nii mõtiskles «Pikri» komandör.

Et aga «Ilo» oli jõudnud oma hästi saladuses hoitud kiiruse arvel juba lasti peale võtta ning just pool tundi enne «Pikri» kohalesaabumist lahkudagi, seda ei osanud arvata ühegi kavaltarga piirivalvehvitseri aju. Ametlikult, tollimees Kodarmaa andmetel, oli «Ilo» küll väljunud Tallinna, kuid säärase ilmaga võis ta sisse keerata ükskõik millisesse «hädasadamasse» või merelt hoopis tagasi pöörata — mine sa teda süüdistada! Ehk tegigi kursile silmuse ja loksus praegu kusagil Muhu väina saarenuki varjus, kipper magab kois õiglase und, samal ajal kui «Pikker» teda säärase koerailmaga mööda Soome lahte taga otsib, mõtles piirivalve ujuvüksuse komandör, pööras otsa kodu poole tagasi ning andis täiskäigu. Tuledeta, nagu niihästi piirivalvekaater kui ka konterbandisti kiirpaat tavaliselt sõitsid, võisid nad teineteisest kas või poole miili kauguselt mööduda, midagi kahtlast märkamata. Merekohin summutab mootorimüra.

Sügisööl aga, nagu teame, on üheksa poega. Vaevalt oli «Pikker» tundi-poolteist Voosi kurgu poole kihutanud, kui Soome lahte ootamatult rünnanud tsüklon äkki tormi ümber heitis ja raju valjuks loodetuuleks alanes. See taevatuud pühkis laotuse nii puhtaks, et sinna ainsatki pilveraasu järele ei jäänud. Täiskuu pani end keset taevakummi niipalju maksma kui suutis ja kõrged tormilained vajusid suurteks ummikvallideks, mis kaatriga laisalt suurt kiiget mängisid.

Horisont nihkus kaugemale ja Osmussaare tuletorn lõi oma plingi peaaegu kahekümne miili kaugusele, paistes ära Soome lahe keskele, kuhu ta oma põhjapoolsele sõbrale Bengtskäri majakale iga sähvatu-sega tervituse saatis.

«Pikri» komandöri meelehärmist ei aivanud «Ilo» kipper õhkagi.

HERMAN SERGO

Omataeda oli ta ainus tormi trotsinud alus vähemalt viiemilise raadiusega ringis, sest pärast ilma selginemist ja nähtavuse paranemist ei paistnud horisondil ühtki auriku topilatarnat, mis määruste järgi ei tohi alla viit miili ära kaduda.

Niimoodi silmadel mööda horisonti ringi lastes märkas Jaan äkki ahtris, kuualuses heledas triibus tumedat täppi. Kipper haaras kiikri ja selle abil võis täpil eraldada korstnat ja maste. Pime laev! See võis olla ainult teine salakaubavedaja või hullemal juhul piirivalvur, kes on usaldanud vabasse vette tulla... Veel kümmekond minutit teadmatus, ning siis oli Valvere Jaanil kõik selge. Laeval olid «Ilo» omast võimsamad masinad. Teiseks andis täiskuu valguses särav värske rohekashall värv ära, kellega on tegemist. Jah, see võis olla ainult «Pikker», sest soomlastel ju siiakanti pistmist polnud. Jõuaks nüüd, enne kui teine märkab, läheneva Eesti ranna metsapiiriga kokku sulada! Ainus lootus...

Aga ei, ka «Pikril» oldi eeskihutavat «Ilot» märgatud ja nüüd läks jahiks lahti!

Veel ei osanud piirivalvelaeva komandör arvata, et seekordne püssi eest põgenev uluk just «Ilo» on, sest kiirus ei klappinud. Kuid eks varsti selgub kõik, «Pikri» kahekümne viie eest pole pääsu kellelgi.

Samal hetkel, kui «Pikri» pakikahurist lasti hoiatuspauk, lõi prožektori valgusvihk «Ilo» sinkjasvalge parda helkima.

«Kurat!» vandus «Pikri» komandör, sest korrapealt oli talle selge «Ilo» seni hästi saladuses hoitud lisakäik.

«Ilo» kiprile oli klaar jälle see, et siin polnud kiirusega, ei tavalise ega selle lisaga, midagi peale hakata. Tuli tagaajaja kuidagi rivist välja lüüa või mõne kavalusega üle trumbata. Lasti üle parda heitmine on sinna näha. Prožektori valguses oldi nagu kärbes peegilil. Ja vahet polnud enam kui paar kaabeltaud.

«Püss!» käskis kipper Joosepit.

Jaan andis rooli üle madrusele, võttis laetud vintpüssi ja sihtis. Mootorimüra sekka käis vaevalt eraldatav terav raksatus. Kuid mitte ka nii nõrk, et poleks «Pikrile» kätte kostnud. Sellega oli lahing vastu võetud ja piirivalvelaeval õigus konterbandist kõigi pardal olevate relvadega uputada. Ent kaugelt kasulikum oli ta ikkagi täie lastiga kätte saada, preemia tasku pista, paat konfiskeerida ja seaduserikkujad kohtu alla saata. Kõik eeldused selleks olid olemas. Kiirus ja mehed kuulikindlate kahurikilpide taga. Peale selle ei soodustanud lainetus salakaubavedaja kuulide tabavust. Nagu näis, puudus «Ilot» kuulipilduja. Ainult püssiga ta kuigi palju kurja ei tee. Ja nii jätkas «Pikker» visa lähenemist,

Teise lasuga saavutas «Ilo» kipper selle, mida ta oli tahtnud. Prožektor kustus.

«Joosep, kähku petrooleumi-käigutuled põlema! Anna rool!»

Veel teist korda pääses «Pikri» komandöri suust «kurat», kui «Ilot» lastud püssikuul prožektorit tabas ning pärast selle klaasi läbimist ühel tekile tulnud motoristil reide jooksis. Komandör tahtis juba salakaubakaatrile kahurimürsku keresse saata, kui äkki nägi ümberpööratud «Ilot», täied käigutuled peal, enda poole tulevat. «Alla andis, saatan!» rõõmustas seadusesilm ja kamandas masinasse: «Stopp!»

HERMAN SERGO

Ehkki edelatorm oli valjuks tuuleks vaibunud ja loodesse kantunud, käis rajujärgne ummiklaine ikka veel kõrgelt, nii et kui mõlemad laevad laineorgu sattusid, ei näinud nad teineteisest mastiotsagi. Ja et veemäed-orud rullusid nüüd laisalt ja sügavalt, võis kuluda minuteid, enne kui kaatrid mõneks ajaks nähtavale tõusid.

«Ilo» kipper oli õigesti arvestanud. «Pikker» jäi hämmeldunult ootama ja vajus just laineorgu, kui salakaubavedaja ummika harjale tõusis.

«Mis loevad «Pikri» roostesöödud plekkõhukesed pardaplaadid «Ilo» tollise rauaga ülelöödud rammtäavi ees! Kahju ainult sinna kaunistuseks pandud merineitsist,» mõtles Valvere Jaan, kui ta pilvist söötva kotkana kõrgelt laineharjalt oma saagile peale langes.

Kipper, kes rooliratta taas oma valdusse oli võtnud, ei kõhelnud, ta käsi oli kindel, niisama kindel kui tahe uputada «Pikker» kõigi meeste, rottide, relvade ja muuga, mis pardal. Milline seadus lubab neil piraati mängida vabas vees? Surm neile!

Ent nii kiiresti, kui «Ilo» laineharjalt laskuski, taipas «Pikri» kogunud komandör vastase kavatsust peaaegu silmapilkselt. Ja masinatele antud täiskäigul sööstis piirivalvekaater süstkiirelt löögi alt ära. Ainult «Ilo» vandirauad löiksid kaatri ahtrisse sügava haava, millest puutehetkel sädemetevihm üles tuiskas. See pisike purustus oli aga niivõrd tühine ja kõrgel, et palju lekkvett läbi ei andnud.

Nüüd sattusid mõlemad laineorgu ja vägeva veevalli varjus ei paistnud kumbki teineteisele kätte.

Ära näinud oma manöövri ebaõnnestumise, siunas Jaan iseennast, et polnud osanud lööki enam «Pikri» vööri poole sihtida.

«Joosep, tuled parrastel vahetada ja ahtri poole paistma!»

Kui laevad taas laineharjale tõusid ja teineteist nägid, märkas «Pikri» komandör üllatunult, et tagaaetav veel kord rünnata kavatseb. Seda poleks ta tõesti oodanud! Nüüd tuli ära kasutada enda suurem kiirus. Mõne sekundiga pööras ta «Ilole» ahtri ja eemaldus mootoringudes hullunud salakaubavedaja eest. Pakikahurit ta hetkel kasutada ei saanud, kuid aega on, nangunii pole «Ilol» pääsu. Kiiruste vahe on selleks küllalt piisav.

Ent märgates korraka, et «Ilo» tuled liiga kiiresti hakkasid kaugusse kaduma, kuni hoopis kustusid, selgus «Pikri» komandörile ka see vastase manööver. Ning tema suust vallandus kolmas «kurat» otse südame loodimatust sügavusest. Ta kahmas oma uhiuue kardpärjaga kaunistatud mütsi peast, keeras käte vahel nutsakusse ja virutas üle parda. «Lasksin end petta nagu laps, esimese reisi junga, just nagu viimane loll!» Selle asemel et vastase läheduses kassi-hiirt mängida, kihutasid nad sajakilomeetrise tunnikiirusega teineteisest kaugemale. Nüüd teeb «Ilo» muidugi haagi paremale või vasakule ja sellest paari-meilisest edumaast talle piisab, et lasti üle parda heita ning kurssi ükskõik millisesse Eesti ranna sadamasse võtta. Kunagi kohtudes aga «tere hommikust!» vastu irvitada.

«Tahtsin Tallinna sõita, aga näe, jumala ilm... Prožektor? Pole näinud-kuulnud ei «Pikrit» ega tema prožektorit! Küsi omaenda meeltelt, kes ja kuidas. Mul pole kaatril mingit paugutegijat — otsi läbi! Paljugi, mis arvad, aga asitõendid! Neid sul ju pole! Ja oli sul üldse

HERMAN SERGO

tegu «Iloga»? Nime nägid? Ei! Jahtisid mõne soomlasega ja ühtäkki süüdistad mind!»

«Aga kipper, kipper! «Ilot» tunnevad kõik ja kuul motoristi jalas kõneleb enam kui sinu lõõpimine.»

Nii mõtles «Pikri» komandör. Kuid Valvere Jaan, märgates, et tal kavalus oli täppi läinud, teadis enam-vähem, mida mõtles tagaajaja. Ning otsustas talitada vastupidiselt. Ta lootis nimelt, et piirivalvurid nüüd juba mõttetust tagaajamisest loobuvad ja oma tavalisele postile, Voosi kurgu põhjapoolsesse otsa, valvesse jäävad.

Kõik oli ju õige, mida Jaan arvas, kuid ka tema polnud läbinägija ning ei võinud teada, et tema lastud kuul peale prožektoriklaasi elusolevust oli tabanud.

«Ilo» mereleminekut Linda nägi. Aimaski, kuhu. Kartis. Kuuldes kaugelt pärast keskööd tagasituleva paadi mootorimürinat, uinus ta rahulikult.

Tolliametnik Kodarmaa aga läks sadamasse ja piilus seal vana kasiino varemete varjus salakaubavedajate askeldust. Helistas pärast piirivalvesse. Seal oodati parajasti ambulantsautot haavatud motoristi haiglasse saatmiseks.

Valvere Jaan jõudis pärast Rohukülla kihutamist lasti vanasse tuttavasse sadamasoppi ära uputada, jõudis isegi oma mereveest läbiligunenud riided vahetada, enne kui areteerijad kohale tulid.

TÕDEMUS

Ma olen lüürik —
tunded, mitte mõistus,
mis siis, et viimast läheb rohkem vaja.
Reaal on aina sabas painajana.
Kui raudset naela põdrasambla sisse
saab taotud minu elu-olemisse.

Ma pole füüsik —
seadusi ei vaja.
On mulle niigi kuulda kellakaja,
on mulle niigi lähedane elu,
ta röömud, mured,
vaikne mõtiskelu.

Ma mõistan,
tore on, kui ilusasti
saab iga asja panna tema kasti,
ja kastid omakorda sobivad nii hästi:
kõlg-külje kõrval, mitte risti-rästi.

Kuid oma võlu on ka segadusel
ja oma hingesoojus Pegasusel.
Mis rööm on püüda ronida ta selga
ja hüüda: tundeid ma ei pelga!
Ja teha päris-päris salamahti
kõik kasti pandud tõigad lukust lahti.
Et saaksid mühada nad ringi omasoodu.
Et vabalt möllata võiks kõik maailma loodu.

MÄNGUD VARJUGA

ESIMENE MÄNG

Lähen otse päikese sisse.
Lähen otse päikesemasse,
jõudmata kunagi pärale.
Üks hapupiimamehike
püsib mu kannus,
laskmata mul minna meelest
mu seotust.

TEINE MÄNG

Päike on selja faga
ja lähen otse hämaramasse.
Üks hall päikesevigur
on mu jalus.
Päikesemängukann olen mina,
ainult päikeseviguri peremees.
Päikeseviguri, kes
tuletab mulle meelde,
et temast üle ikka ei saa mina minna.
Nõnda ta vigurdab seal
minu ja pärispimedade vahel.
Nõnda ta lahutab mind
pärispimedusest
ega olegi ainult vigur.

KOLMAS MÄNG

Kui päike oleks otse mu kohal,
oleks vari otse mu all
ja võiks arvata, et teda polegi.
Illusioon!
Sest kui ma käed laiali sirutaksin,
tekiks ilus selge joon
minust läbi
ja kriipsutaks maha
mu ennatliku heureka.

MADLI MORELL

1852

VIHMAVARJUMÄNG

Kui vihma sajab,
siis on varjud tuhmimad
või neid polegi.
Sest kõik on üksainus vari.
Siis avame me mõnikord vihmavarju
ja oleme selle all,
et mitte märjaks saada.
Seda on hea julge teha,
sest päike ei näe pilvede tagant,
kui imelikud on järsku inimesed
maa peal.
Ja kui palju nad korraga ruumi võtavad!
Ta ehmataks ju päris ära.
Ja vähemalt mul oleks
natuke häbi.

Kuigi päevavarjumõistus
tuleb tal ikkagi lahendada.

VARIATSIOONID

Kui ma laternate valguses kõnnin,
on mul mitu varju —
ees ja taga
ja külgede peal.

Varjud tulevad ühes minuga.
Tulevad ega tule ka.
Ühed tumenevad ja kaovad siis,
teised muutuvad teisteks.
Muutuvad nendeks, mis selgeks saavad,
kui ma edasi astun.

Kui ma laternate valguses kõnnin,
on mul mitu varju.
Aga mind ennast on ikka
ainult üks.
Jumal tänatud.

PÄIKESE VARJUMÄNG

Päike tahab varju vaadata,
mis ta teinud on,
aga ei saa —
ma olen tal ees.
Kahju päikesest. Ja endast ka.
Ma astuksin ju meeeldi
üle oma varju,
et päike seda tervenisti näeks.
Ja veel muugi pärast.

Seda varju võimu küll —
olla me all
ja olla meist üle.

VARJU HÜPPEMÄNG

Mu vari algab mu taldade all.
Tallan aina ta alguse peal.
Kui ma üles hüppan,
kaob ta mu jalajälgedest.
Kas talle ei meeldi mu tallamata olla?
Või katsub ta hoopis jalga lasta?
Aga siis olen ma jälle maas.
Ja vari on jälle mu vang.
Ja mina ta vang olen taas.

KOKKUJOOKS

Siht ees on nii sirge
ja selge,
aina astu edasi.
Silmapiiril jooksevad
ta servad kokku.
Kas tekib ummik?
Astuda, aina astuda,
siht ees on nii sirge
ja selge.

MADLI MORELL

Ja servad koonduvad
tulevikku kokku.
Ei maksa karta,
et see kokkujooks meid rohkem
peaks segama
hakkama
kui praegu.
Segavad teised kokkujooksud,
vastujooksud,
valutegevad,
heitumaajavad.
Lõpukokkujooks aga
jookseb eest ära.
Lootustvõlvalt.
Lootustjätvalt.

Voltaire

MIKROME GAS

Filosoofiline lugu

I PEATÜKK

ÜHE SIIRIUSE TÄHEILMA ASUKA REIS PLANEET SATURNILE

Ühel neist planeetidest, mis Siiriuse-nimelise tähe ümber tiirlevad, elas silmapaistvate vaimuannetega noormees, kellega mul oli au tutvuda tema viimasel reisel meie väikesesse sipelgapessa. Teda hüüti Mikromegas — väga paslik nimi igale suurele mehele. Ta oli kaheksa penikoormat pikk: ma mõtlen kaheksa penikoorma all kahtkümmend nelja tuhandet geomeetrilist sammu, igapäev viis jalga.

Mõned matemaatikud, need avalikkusele alati kasulikud inimesed, haaravad otsekohe sule ja rehkendavad välja, et kuna Siiriuse asukas härra Mikromegas on pealaest jalatallani kakskümmend neli tuhat sammu pikk, mis teeb kokku sada kakskümmend tuhat kuninglikku jalga, ja meie, Maa kodanike kasv on kõigest viis jalga ning meie planeedi ümbermõõt üheksa tuhat penikoormat, ühesõnaga, nad rehkendavad välja, et planeet, millelt ta pärineb, on ilma mingi kahtluseta täpselt kakskümmend üks miljonit kuussada tuhat korda suurema ümbermõöduga kui meie tilluke Maa. Looduses on see kõige loomulikum ja igapäevasem asi. Mõnede Saksa ja Itaalia isevalitsejate riigikesed, millele võib poole tunniga tiiru peale teha, annavad võrdluses Türgi, Moskoovia või Hiina impeeriumidega vaid õige ähmase ettekujutuse hämmastavatest kontrastidest, mis loodus on kätkenud kõigesse olemasolevasse.

Kuna Tema Hiilgus on just nii suurt kasvu nagu ma ütlesin, siis peaksid kõik meie kujurid ja maalikunstnikud kerge vaevaga üksmeelsele järeldusele jõudma, et tema talje võib olla viiekümne tuhande kuningliku jala ringis, mis on iseenesest väga ilus proportsioon.

Mikromegas on üks meie aja haritumaid päid; ta teab palju asju ja on ka ise mõndagi leiutanud: ta polnud veel kahesaja viiekümne aastanegi ning õppis, nagu kombeks, oma planeedi jesuiitide kolleegiumis, kui tuletas ainuüksi oma terava mõistuse abil üle viiekümne Eukleidese teoreemi, seega kaheksateistkümne võrra rohkem kui Blaise Pascal, kes tuletas mängeldes, nagu ta öde väidab, kolmkümmend kaks teoreemi ning kellest hiljem sai kesisevõitu geomeeter ja väga vilets metafüüsik. Noorukieas, umbes neljasaja viiekümneselt, lahkas ta hulgaliselt teatavaid vähem kui saja jala pikkusi, tavalises mikroskoobis

VOLTAIRE

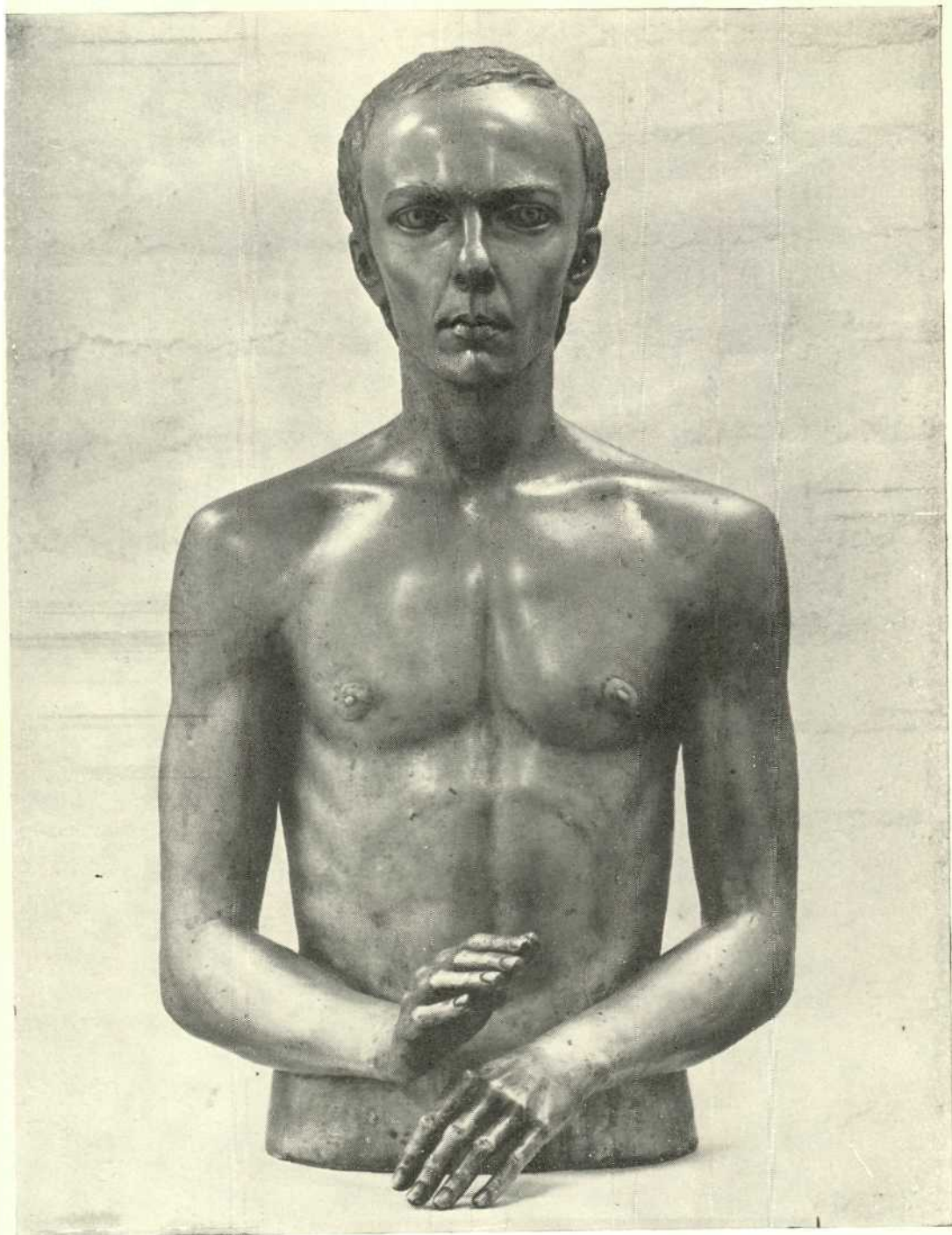
1856

AIME KUULBUSCH

Lugeja (Pronks) 1973

AIME KUULBUSCH

Juhan Viiding (Pronks) 1976

silmale nähtamatuks jäävaid tillukesi putukaid; ta kirjutas nende kohta väga huvitava raamatu, mis tõi talle mõningaid sekeldusi. Tema maa mufti, suur tähenärija ja võhik, leidis raamatust kahtlasi, sündsusetuid, jultunud, ketserlikke ja ketserluse järele lõhnavaid väiteid ning kiusas teda ägedalt taga. Küsimus oli selles, kas Siiriuse kirkude substant-siaalne vorm on sarnane tigude omaga. Mikromegas kaitses end väga teravmeelselt ning võitis naiste poolehoidu; protsess kestis kakssada kakskümmend aastat. Lõpuks laskis mufti raamatu seadusemeestel, kes polnud seda lugenudki, hukka mõista ja autoril keelati õukonda ilmumine tervelt kaheksasajaks aastaks.

Pagendamine õukonnast, kus vohasid intriigid ja keelepeks, ei valmistanud talle kuigivõrd meelehärmi. Ta luuletas mufti kohta väga naljaka pilkelaulu, millest too väljagi ei teinud, ja läks reisima planeedilt planeedile, et nagu öeldakse, harida «oma vaimu ja südant». Need, kes reisivad üksnes postvankri või tõllaga, panevad sealsete asukate sõidukeid arvatavasti väga imeks: meie siin oma tillukesel porihunnikul ei mõista ju midagi, mis maistest tavadest vähegi erineb. Meie rändur tundis suurepäraselt gravitatsiooniseadusi ning kõiki tõmbe- ja tõukejõude. Ta kasutas neid nii osavasti, et sõitis koos oma kodakondsetega planeedilt planeedile — otse kui lind, kes lendleb oksalt oksale — kord päikesekiire jõul, kord mõne komeedi abil. Ta läbis lühikese ajaga Linnutee ning ma pean tunnistama, et sealsete arvukate täheparvede taga ei silmanud ta mitte kusagil seda imeilusat taevast empüreami, mida kuulus vikaar Derham väidab end olevat oma pikksilmaga näinud. Ma ei taha sellega sugugi ütelda, et härra Derham nägi valesti, jumal hoidku! Aga Mikromegas, kes on tähelepanelik vaatleja, viibis kohapeal, ja ma ei soovi kellelegi vastu vaielda. Olles tüki aega ringi rännanud, jõudis Mikromegas planeet Saturnile. Nii harjunud kui ta oligi kõige uudsega, ei suutnud ta planeedi ja selle elanike väiksust nähes tagasi hoida üleolevat naeratust, mis kerib mõnikord ka kõige targemate inimeste huulile. On ju Saturn kõigest üheksasada korda Maast suurem ja sealsed asukad umbes tuhande sülla pikkused kääbused. Esialgul heitis ta oma kaaskonnaga nende üle nalja, umbes nii, nagu itaallasest pillimees Prantsusmaale sattudes Lully muusikat naerab. Aga kuna siiruslane oli väga arukas, siis taipas ta peagi, et mõtleb olend, ehkki ainult kuus tuhat jalga pikk, ei pruugi sellepärast sugugi naeruväärne olla. Ja ta sõbrunes saturnlastega, keda oli algul hämmastama pannud. Eriti head suhted olid tal Saturni Akadeemia sekretäriaga, väga nutika mehega, kes polnud küll ise midagi leiutanud, kuid oskas suurepäraselt pajatada teiste leiutistest ning tegi üpris kenasti lihtsaid värsse ja keerulisi arvutusi. Lugejate rõõmuks toon siin ära tähelepanuväärse kõneluse, mis leidis ühel päeval aset Mikromegase ja härra sekretäri vahel.

II PEATÜKK

SIIRIUSE ASUKA KÕNELUS SATURNLASEGA

Kui Tema Hiilgus oli pikali heitnud ja sekretär hästi tema näo ligi tulnud, ütles esimene: «Peab tunnistama, et loodus on väga mitmesesine.» — «Jah,» vastas saturnlane, «loodus on nagu lillepeenar, mille õied...» — «Ah,» katkestas teda Mikromegas, «jätke ometi see lillepeenar!» — «Loodus,» alustas sekretär uuesti, «on nagu blondide ja brünettide daamide ring, kelle ehted...» — «No kuulge, mis on mul asja teie brünettidega?» ütles Siiriuse asukas. «Niisiis, loodus on nagu pildigalerii, kus portreed...» — «Pidage!» sõnas rändur. «Ma ütlen veel kord: loodus on nagu loodus. Milleks otsida talle võrdlusi?» — «Et teile meeldida,» ütles sekretär. «Ma ei taha sugugi, et mulle meelditaks,» kostis rändur, «ma tahan, et mind õpetataks; ütelge kõigepealt, kui palju on teie planeedi elanikel meelegaorganeid.» — «Seitsekümmend kaks,» ütles akadeemik, «aga me kurdame pidevalt, et seda on vähe. Meie kujutlusvõime ületab meie vajadused; kuigi meil on seitsekümmend kaks meelt, rõngas ja viis kuud, tundume endile ikkagi piiratuina; kogu meie uudishimu ja meie seitsmekümne kahest meelest tulenevate rohkearvuliste kirgede juures jääb meile veel küllalt aega igavust tunda.» — «Täiesti usutav,» kostis Mikromegas, «sest meie planeedi elanikel on ligi tuhat meelt ja ikkagi pesitseb meis mingi ebamäärane ihalus, mingi rahutus, mis meenutab meile lakkamatult, et me oleme põrm ja et on olemas palju täiuslikumaid olendeid. Olen veidi ringi rännanud; olen näinud surelikke, kes seisavad meist palju alamal, ja teisi, kes seisavad meist võrratult kõrgemal; kuid ma pole veel kusagil näinud selliseid, kel poleks rohkem ihasid kui tõelisi vajadusi ja rohkem vajadusi kui võimalusi neid rahuldada. Kes teab, ehk jõuan ühel päeval maale, kus pole millestki puudus, kuid tänini pole ma niisugusest maast veel kuulnud.» Seepeale laskusid saturnlane ja siiriuserlane mitmesugustesse oletustesse, kuid pärast pikka ja vaikukat, ent kahtlase väärtusega targutlemist olid nad sunnitud faktide juurde naasma. «Kui kaua te elate?» küsis siiriuserlane. «Oh, väga vähe aega!» kostis saturnlasest käabus. «Täpselt nagu meiegi,» ütles siiriuserlane, «ka meie hädaldame alailma, et elu on lühike. See on vist küll üldine loodusseadus.» — «Paraku! Meie elu kestab kõigest viis-sada suurt päikeseringi,» ütles saturnlane. (Meie ajaarvamise järgi teeb see välja umbes viisteist tuhat aastat.) «Saate isegi aru, et see tähendab surra peaaegu samal hetkel, mil oled sündinud; meie elu on täpes, meie iga — silmapilk, meie planeet — üksainus aatom. Vaevast oled saanud hakata teadmisi koguma, kui tuleb surm, andmata sulle mahti neid elus proovile panna. Mis minusse puutub, siis ma ei söanda teha mingeid tulevikuplaane; ma tunnen ennast veetilgana ääretus ookeanis. Ma häbenen, eriti teie ees, nähes, kui naeruväärt on minu osa selles maailmas.»

Mikromegas vastas talle: «Kui te poleks filosoof, kardaksin ma teid kurvastada, avaldades teile, et meie elu on seitsesada korda teie omast pikem; aga te teate liigagi hästi, et kui tuleb aeg tagastada oma keha elementidele ja uuendada looduse elu mõnes muus vormis, teisiti

VOLTAIRE

1858

öeldes — surra; kui see muundumise silmapilk on käes, siis teeb täpselt üks välja, kas oled elanud terve igaviku või üheainsa päeva. Olen viibinud paikades, kus elatakse tuhat korda kauem kui minu planeedil, kuid veel sealgi kuuldus nurisemist. Ometi leidub igal pool terve mõistusega inimesi, kes lepivad oma saatusega ja tänavad kõiksuse Loojat. Ta on paisanud sellesse universumi arvutul hulgal erinevusi, kuid ka teatava imetlusväärse harmoonia. Näiteks on kõik mõistusega olendid üksteisest erinevad ning ühtlasi üksteise sarnased mõtlemisvõime ja tahtmiste poolest. Materia on kõikjal, kuid igal planeedil leidub tal iselaadi omadusi. Kui palju erinevaid omadusi on teie materiaal?» — «Kui te mõtlete omadusi, milleta see planeet ei saaks meie arvates eksisteerida niisugusena, nagu ta on,» ütles saturnlane, «siis neid on kolmsada, näiteks ulatuvus, läbitungitamatus, liikumine, gravitatsioon, jaguvus ja ülejäänud.» — «Nähtavasti piisab sellest piskust kooskõlas kavatsustega, mis Loojal teie väikese eluasemega oli,» arvas rändur. «Ma imetlen kõiges tema tarkust; ma näen kõikjal kontraste, kuid näen ka proportsioone. Teie planeet on väike ja selle elanikud samuti; teil on vähe meeli, teie materiaal on vähe omadusi — see kõik on Kõigevägevama kätetöö. Mis värvi on teie päike, kui hoollega uurida?» — «Valge, tugeva kollaka varjundiga,» ütles saturnlane, «ent jagades tema kiire osadeks, näeme, et see sisaldab seitset värvi.» — «Meie päike on punakas,» ütles siiriislane, «ja meil on kolmkümmend üheksa algvärvi. Kõigi päikeste seas, millele ma olen lähenenud, ei leidu ainsatki, mis teisega sarnaneks, nii nagu teie planeedil ei leidu kaht täiesti sarnast nägu.»

Esitanud palju seda laadi küsimusi, tundis ta huvi, mitut põhisubstantsi Saturnil eristatakse. Ta sai teada, et neid on kõigest kolmekümne ringis, nagu jumal, ruum, materia, ulatuvad olendid, kel on võime tunda, ulatuvad olendid, kel on võime tunda ja mõelda, mõtleavad olendid, kel ulatuvus puudub, ühed, mis on läbitungitavad, ja teised, mis on läbitungitamatud, ja ülejäänud. Siiriuse asukas, kelle koduplaneedil leidis kolmsada põhisubstantsi ja kes oma reisidel oli avastanud veel tuhat, viis Saturni filosoofi ülimesse hämmastusse. Pajatanud teineteisele veidi sellest, mida nad teadsid, ja üsna palju sellest, mida nad ei teadnud, ning vestelnud terve Päikese täistiiru, otsustasid nad lõpuks teha koos väikese filosoofilise reisi.

III PEATÜKK

SIIRIUSLASE JA SATURNLASE REIS

Meie filosoofid valmistusid võtma kurssi Saturni atmosfääri, kaasas kenake hulk matemaatikainstrumente, kui ilmus kohale saturnlase armuke, kes oli kuulnud nende ärasõidust ning tuli pisaraid valades etteheiteid tegema. See oli kena väike brünett saturnlanna, miniatuurset kasvu — kõigest kuussada kuuskümmend silda —, kuid see-eest paljude muude võludega. «Oo, julmur!» hüüdis ta. «Tuhat viissada aastat panin ma sulle vastu ja nüüd, kus ma lõpuks olen sulle andu-

nud ja vaevalt sada aastat sinu embuses veetnud, jätad sa mu maha ja lähed mingi teisest maailmast pärit hiiglasega reisima! Mine pealegi, sa uudishimutseja, kes sa iial pole tundnud armastust; kui sa oleksid tõeline saturnlane, jääksid sa mulle truuks. Kuhu sa tormad? Mida sa tahad leida? Isegi meie viis kuud pole nii suured hulkurid kui sina, isegi meie rõngas pole nii muutlik; nüüd on lõpp, iial ei armasta ma enam kedagi.» Filosoof suudles teda, nuttis koos temaga, nii läbi ja lõhki filosoof kui ta oligi; daam aga, olles minestusest toibunud, läks ühe kohaliku kergatsi juurest lohutust otsima.

Vahepeal asusid meie uudishimulikud rändurid teele; nad hüppasid esmalt rõngale, mis osutus kaunis lamedaks, nagu üks meie väikese planeedi nimekas elanik oli väga õigesti oletanud; edasi suundusid nad kuult kuule. Üks komeet möödus päris viimase kuu lähedalt, nad kargasid sellele koos oma teenrite ja instrumentidega. Läbinud umbes sada viiskümmend miljonit penikoormat, kohtasid nad Jupiteri kaaslasi. Siis maandusid nad Jupiteril endal ja jäid sinna terveks aastaks; selle aja jooksul said nad teada ülihuvitavaid saladusi, mis oleksid praegu trükikojas, kui mitte härrased inkviitorid poleks leidnud sealt mõningaid krõbedavõitu ütlemisi. Kuid ma lugesin seda käsikirja kuulsa peapiiskopi de . . . raamatukogus, kes lubas mul oma raamatuid vaadata ja kelle suuremeelsust ning lahkust ma ei jõua eales ära kiita.

Ent tulgem tagasi meie rändurite juurde. Jupiterilt lahkunud, läbisid nad umbes sada miljonit penikoormat ning jõudsid planeet Marsi kohale, mis, nagu teada, on viis korda väiksem kui meie väike maa-kera; nad nägid kaht kuud, mis kuuluvad sellele planeedile ja mis pole meie astronoomidele seni silma hakanud. Tean küll, et isa Castel hakkab väidet kuude olemasolust ümber lükkama, ja isegi üsna vaimukalt; mina aga toetun neile, kes otsustavad analoogia põhjal. Need tublid filosoofid teavad, kui raske oleks Marsil, mis asub Päikesest nii kaugel, toime tulla vähema kui kahe kuuga. Olgu kuidas on, meie sõpradele paistis see planeet nii tilluke, et nad löid kahtlema, kas nad seal öömaja leiavad, ning jätkasid teekonda, nagu reisijad, kes põlgavad ära viletsa külakõrtsi ja kiirustavad edasi lähimasse linna. Kuid siiruslane ja ta reisikaaslane pidid varsti kahetsema. Nad rändasid kaua aega, aga ei leidnud midagi. Lõpuks märkasid nad valgusekuma: see oli Maa; äsja Jupiterilt lahkunuile näis ta haletsusväärne. Kartes, et neil tuleb teinegi kord kahetseda, otsustasid nad siiski seal peatuda. Nad hüppasid komeedi sabale, ja tabanud virmalise, istusid sellesse ning maandusid Läänemere põhjakaldal uue kalendri järgi viiendal juulil tuhande seitsmesaja kolmekümne seitsmendal aastal.

IV PEATÜKK

MIS NENDEGA MAAL JUHTUS

Veidi aega puhanud, sõid nad eineks ära kaks mäge, millest nende teenrid neile küllaltki osavasti roa valmistasid. Seejärel võtsid nad nõuks uurida väikest planeeti, kus nad viibisid. Nad suundusid kõigepealt põhjast lõunasse. Siiruslase ja tema kodakondsete sammude pik-

VOLTAIRE

kus oli harilikult umbes kolmkümmend tuhat kuninglikku jalga; saturnlasest kääbus püsis vaevaga ja lõõtsutades ta kannul: tuli ju temal teha ligikaudu kaksteist sammu, samal ajal kui teine astus ühe. Kujutlege (kui niisugused võrdlused on lubatud) tillukest sülekoera, kes sibab Preisi kuninga kaardiväekapteni kannul.

Et meie võõramaalased on üpris kärmed kõndima, siis tegid nad kolmekümne kuue tunniga Maale tiiru peale; tõsi küll, Päike — või pigem Maa — sooritab selle teekonna ühe ööpäeva jooksul, tuleb aga arvestada, et oma telje ümber pööreldes läheb liikumine libedamini kui kõndides oma kahel jalal. Niisiis jõudsid nad pärast seda, kui olid kaenud nende jaoks vaevumärgatavat lompi, mida kutsutakse Vahe- mereks, ja seda tiiki, mis Suure ookeani nime all mutimullahunnikut ümbritseb, tagasi paika, kust olid teele läinud. Kääbusele polnud ookean kusagil üle poole sääre, hiiglane aga sai seal vaevalt kontsa märjaks. Nad tegid, mis suutsid: käisid sinna ja tänna, risti ja põiki, püüdes kindlaks teha, kas see planeet on asustatud või mitte. Nad kumardusid, heitsid käpuli maha, kobasid igalt poolt kätega; kuid tibatillukesed olendid, kes sellel planeedil roomavad, olid nende silmade ja käte jaoks liiga väikesed ning nad ei tajunud midagi, mis lubanuks oletada, et meil ja meie suguvendadel, selle planeedi asukail, on au eksisteerida.

Kääbus, kes tegi mõnikord ennatlikke otsuseid, arvas esialgu, et Maal pole ainsatki hingelist. Tema peamine põhjendus oli, et ta polnud kedagi näinud. Mikromegas andis talle viisakalt mõista, et tema arutlus pole veenev. «Kas pole tõsi,» ütles ta, «et teie oma väikeste silmadega ei näe mõningaid viiekümnenda suurusjärgu tähti, mida mina eristan täiesti selgesti; kas te tahate väita, et neid tähti ei eksisteeri?» — «Kuid ma katsusin väga hoolikalt,» ütles kääbus. «Aga taju- site halvasti,» vastas tema kaaslane. «Kuid see planeet siin on nii halvasti ehitatud,» seletas kääbus, «ta on nii ebatasane ja kujult otse naeruväärne! Kõikjal valitseb kaos; näete neid ojakesi, millest ükski ei kulge otsejones, neid tiike, mis pole ei ümmargused, ei kandilised, ei ovaalsed ega üldse mingi korrapärase kujuga, neid väikesi teravaid konarusi, mis sel planeedil turritavad ja mu jalad katki on kriimustanud?» (Ta pidas silmas mägesid.) «Peale selle, kas märkate, missuguse kujuga on kogu planeet? Kui lapik on ta poolustelt ja kui kohmakalt tiirleb ta ümber Päikese, nii et pooluste kliima on paratamatult eluks kõlbmatu? Mulle näib, et terve mõistusega olendid ei peaks iial tahtma niisuguses paigas elada; öieti see asjaolu sunnibki mind oletama, et siin pole kedagi.» — «Ja mis sellest,» ütles Mikromegas, «võib-olla siinsed asukad ei kuulugi terve mõistusega olendite hulka. Ometi tundub, et see planeet siin pole loodud asjatult. Teile paistab siin kõik korratu, sest Saturnil ja Jupiteril on kõik nagu nõõri mööda tõmmatud. Aga võib-olla just sellepärast valitsebki siin mõningane segadus! Eks ma rääkinud teile, et igal pool, kuhu mu reisid mind on viinud, olen näinud hämmastavaid erinevusi?» Saturnlane vaidles kõikidele väidetele vastu. Sõnasõjale poleks iial lõppu tulnud, kui õnneks Mikromegas poleks ägedas jutuhoos oma teemantkeed katki rebinud. Teemandid pudenesid maha: kenad väikesed kalliskivid, ühed suuremad, teised pisemad; suurimad võisid kaaluda nelisada naela ja kõige pise-

mad viiskümmend. Käabus korjas mõned teemandid üles ning tõstis silmade juurde; ta pani tähele, et tänu sellele, kuidas kalliskivid olid lihvitud, osutusid nad oivalisteks mikroskoopideks. Niisiis võttis ta ühe väikese mikroskoobi, mille läbimõõt oli sada kuuskümmend jalga, ja hoidis seda oma silma ees; Mikromegas valis teise, mille läbimõõt oli kaks tuhat viissada jalga. Mikroskoobid olid oivalised, kuid algul ei olnud sellest abi: silmal tuli nendega kohaneda. Lõpuks märkas saturnlane üht vaevumärgatavat asja, mis siples Läänemere lainetes: see oli vaal. Ta haaras selle väga osavasti väikese sõrmega kinni, aetas põidlaküünele ja näitas siiruslasele, keda teist korda ajas naerma ilmaruumi asukate väiksus. Saturnlasel, kes jõudis veendumusele, et meie planeedil leidub elusolendeid, tekkis sedamaid kujutlus, nagu elaksid siin üksnes vaalad; ja kuna ta armastas väga juurelda, siis hakkas ta kohe pead murdma, mil kombel nii imetilluke aatom liigub, kas tal on olemas mõtlemisvõime, tahe, vabadus. See probleem ajas Mikromegase suurde kimbatusse: ta uuris elukat väga kannatlikult ja tegi järelduse, et hinge jaoks pole seal küll ruumi. Rändurid kaldusid juba arvama, et meie koduplaneedil mõistusega olendid puuduvad, kui nägid Läänemeres ujumas mingit vaalast suuremat eset. Teatavasti naasis just samal ajal trobikond filosoofe polaarjoonelt, kus olid teostanud vaatlusi, mille peale keegi polnud varem tulnud. Ajalehed kirjutasid, et nende laev jooksis Botnia lahe rannikul karile ja et nad pääsesid vaevu eluga, aga räägitagu mis tahes, me ei tea iial, mis asjade taga tegelikult peitub. Jutustan teile otsekohe puhtsüdamlikult, kuidas lugu õieti oli, midagi juurde luuletamata, mis pole ühele ajaloolasele iseenesest mitte kerge ülesanne.

V P E A T Ü K K

KAHE RÄNDURI AVASTUSED JA ARUTLUSED

Mikromegas sirutas käe tasakesi koha poole, kus paistis see ese, lähendas sellele kaks sõrme ja tõmbas eksimise kartusel jälle tagasi, siis aga, sõrmi sirutades ja painutades, haaras osavasti laeva koos õpetatud härradega ning aetas õrnalt oma sõrmeküünele, püüdes leidu mitte puruks litsuda. «See loom on hoopis teist tõugu kui esimene,» ütles saturnlasest käabus; Siiriuse elanik aetas oletatava looma oma peopesale. Laeva reisijad ja meeskond, arvates, et maru on neid mingile kaljule kandnud, hakkasid hirmsasti sagima; madrused võtsid veiniankrud, viskasid need Mikromegase käele ja hüppasid ise järele. Geomeetrid haarasid oma kvadrandid, sekstandid ja lapi piigad ning laskusid siiruslase sõrmedele. Nad askeldasid seni, kuni too hakkas lõpuks tundma, et miski kõditab ta näppe: talle torgati raudkang jala-sügavuselt nimetissõrme. Selle kipitustunde põhjal ta järeldas, et loomake tema käes on endast midagi välja ajanud, kuid esialgu ta ei arvanud rohkemat. Mikroskoop, mille abil võis hädavaevu eristada vaala ja laeva, osutus jõuetuks nii kaduvväikeste olendite puhul, nagu seda on inimesed. Ma ei taha riivata kellegi enesearmastust, kuid ma

VOLTAIRE

1862

palun uhkeldajaid teha siin koos minuga väike ääremärkus: võttes inimese kasvuks ümmarguselt viis jalga, ei ole me maakeral suhteliselt põrmugi suuremad kui umbes ühe kuuesaja tuhandiku tolli kõrgune loomake kümnejalase ümbermõõduga pallil. Kujutlege olendit, kes suudaks hoida maakera peos ja kelle organid on proportsionaalsed meie omadega — täiesti võimalik, et niisuguseid olendeid leidub maailmas palju —, ja olge head ja mõtelge, mida need olendid võiksid arvata meie lahingutest paari külakese pärast, mis tuleb kohe jälle vaenlasele loovutada.

Pole kahtlust, et kui seda teost juhtub kunagi lugema mõni pikka kasvu grenaderikapten, siis ta laseb oma väeosa sõdurite mütsid vähemasti kaks jalga kõrgemaks teha; kuid ma hoiatan teda, et sellest hoolimata jäävad nii tema kui ta grenaderid tibatillukesteks.

Kui imeosav pidi olema meie Siiriuse filosoof, et märgata noid aatomeid, kellest ma äsja kõnelesin! Kui Leuwenhoek ja Hartsoeker nägid esimestena — või uskusid nägevat — seemneiva, millest me oleme tulnud, siis polnud nende avastus ometi kaugeltki nii imetlusväärne. Missugust rõõmu tundis Mikromegas, nähes neid väikesi asjandusi liikumas, uurides kõiki nende käike, jälgides kõiki nende toiminguid! Kuidas ta hõiskas! Missuguse rõõmuga ulatas ta ühe mikroskoobi oma reisikaaslasele! «Ma näen neid!» ütlesid nad nagu ühest suust. «Vaadake, nad tassivad midagi, kummarduvad, ajavad end sirgu!» Seejuures värisid nende käed niihästi suurest avastamisrõõmusest kui kartusest oma leidu kaotada. Saturnlane, kelle äärmine umbusklikkus pöördus äärmiseks kergeusklikkuseks, arvas nägevat, et need olendid on ametis soojätkamisega. «Ahaa!» ütles ta. «Ma tabasin looduse teolt.» Kuid ta otsus oli pealiskaudne ja seetõttu ekslik — viga, mida tehakse liigagi tihti, ükskõik, kas sealjuures tarvitatakse mikroskoopi või mitte.

VI PEATÜKK

NENDE JUHTUMUSED INIMESTEGA

Mikromegas, kes oli kääbusega võrreldes palju tähelepanelikum vaatlaja, nägi selgesti, kuidas aatomid räägivad üksteisega; ta andis sellest teada ka oma kaaslasele, kuid too, häbenenud oma eksitust paljunemise asjus, ei tahtnud tunnistada, et säherdused kübemed võiksid mõtteid vahetada. Temal, nagu siiriuslaselgi, oli annet keelte peale; kuna ta aga ei kuulnud meie aatomite juttu, siis ta järeldas, et neil puudub üldse kõnevõime: pealegi, kas on võimalik, et nii tibatillukestel olenditel on hääleorganid, ja mida olekski neil öelda? Selleks et kõnelda, peab oskama mõelda, või midagi sinnapoole; aga kui nad mõtlevad, siis peaks neil olema ka midagi hingetaolist; kuid omistada midagi hingetaolist neile kübemetete tundus talle absurdne. «Kuid alles äsja te väitsite, et nad armatsevad,» ütles siiriuslane, «tähendab, te usute, et armatseda saab mõtlemata ja sõnagi lausumata või vähemasti ilma end arusaadavaks tegemata? Kas te tõesti arvate, et argumenti välja mõelda on raskem kui sigitada last? Mina pean nii üht

VOLTAIRE

1863

kui teist suureks müsteeriumiks.» — «Ma ei julge enam midagi uskuda ega uskumata jätta, mu tarkus on otsas,» ütles käabus, «püüdkem neid putukaid uurida ning arutlegem pärast.» — «Väga hästi öeldud,» vastas Mikromegas, võttis otsekohe käärid ja hakkas küüsi löikama; ühest põidlaküünest valmistas ta kähku suure lehtrikujulise ruupori, mille peenema otsa torkas endale kõrva. Lehtri laiemasse otsa mahtus laev koos meeskonnaga. Kuuene rõngakujulised kiud püüdsid kinni ka kõige tasasema hääle, ja nii kuulis kaugest maailmast tulnud filosoof tänu oma leiutisele selgesti meie maailma putukate pirinat. Mõne tunniga õppis ta sõnu eristama ja hakkas lõpuks prantsuse keelest aru saama. Ka käabus jõudis niikaugemale, ehkki palju suurema vaevaga. Rändurite imestus kasvas iga hetkega. Nad kuulsid neid mutukaid rääkimas päris arukat juttu; see looduse vemp näis nende meelest seletamatu. Võite isegi arvata, et siiruslane ja saturnlane põlesid kannatamatusest nende aatomitega vestlusele astuda; kuid käabus kartis, et ta kõuehääle — ja Mikromegase oma veel rohkem — kurdistab neid mutukaid ja nad ei kuule ta sõnu. Hääle jõudu tuli vähendada. Nad panid endale suhu isevärki väikesed hambaorgid, mille teine, väga peenike ots ulatus laevani. Siiruslane hoidis kääbust süles ning laeva koos meeskonnaga oma sõrmeküünel; ta kummardus alla ning pidades kinni kõigist neist ja muistki ettevaatusabinõudest, alustas lõpuks tasasel häälel oma kõnet:

«Nähtamatud putukad, keda Looja käsi on suvatsenud ilmale kanda lõpmatus väiksusekuristikus, ma tänan teda, et ta oma helduses on avanud mulle saladusi, mis näisid läbitungimatud. Võib-olla minu õukonnas ei osutataks teile tähelepanu, kuid mina ei põlga kedagi ning ma pakun teile oma soosingut.»

Kui üldse keegi on kunagi hämmastunud olnud, siis olid seda inimesed neid sõnu kuuldes. Nad ei suutnud ära arvata, kust see hääle võis tulla. Laevavaimulik hakkas lugema kurjade vaimude väljaajamise palveid, madrused vandusid, laeva filosoofid ehisid süsteeme; kuid ükski süsteem ei aidanud neil selgusele jõuda, kes nendega võis kõnelda. Saturnlasest käabus, kelle hääle oli Mikromegase omast mahe-
dam, seletas neile nüüd mõne sõnaga, missuguste olenditega neil on tegemist. Ta jutustas oma reisist Saturnilt siia, kirjeldas, mida kujutab endast härra Mikromegas, ning avaldanud kahetsust, et nad on nii väikesed, küsis neilt, kas nad on alati olnud selles armetus seisukorras, millest on ainult samm täieliku olematuseni, mida nad teevad sel planeedil, mis näikse kuuluvat vaaladele, kas nad on õnnelikud, kas nad paljunevad, kas neil on hing, ja veel sada seda laadi küsimust.

Üks teadlasi, sõnakam ja söakam kui teised, ning solvunud, et võidi kahelda tema hinge olemasolus, sihtis vestluskaaslast läbi oma kvadrandi dioprite küll ühest, küll teisest paigast, ja kolmandast kõneles nõnda: «Kas te tõesti arvate, härra, et kui te olete pealaest jalatallani tuhat silda pikk, siis te võite...» — «Tuhat silda!» hüüdis käabus. «Helde taevas, kust võib ta teada minu pikkust! Tuhat silda! Ta ei eksi ainustki tolli. Mis! See aatom mõõtis mind, ta on geomeeter, ta teab minu pikkust, ja mina, kes ma näen teda ainult läbi mikroskoobi, ei tea veel tema oma!» — «Jah, ma mõõtsin teid,» ütles geomeeter,

VOLTAIRE

«ning ma möödan kohe ära ka teie hiiglasest saatja.» Ettepanek võeti vastu; Tema Hiilgus heitis siruli maha, sest püsti seistes oleks ta pea ulatunud liiga kaugele teispoole pilvi. Meie filosoofid löid talle pika puu kohta, mida doktor Swift mainiks, kuid mida mina hoidun nimetamast tema õige nimega suurest austusest daamide vastu. Seejärel leidsid nad rea omavahel ühendatud kolmnurkade abil, et nende ees lebab tõepoolest saja kahekümne tuhande kuningliku jala pikkune noormees.

Seepeale lausus Mikromegas järgmised sõnad: «Nüüd näen ma selgemini kui iial enne, et mitte millegi üle ei tohi otsustada tema välise suuruse järgi. Oo jumal, kes sa oled kinkinud mõistuse näiliselt nii põlastusväärsetele olevustele, lõpmata väike maksab sinu silmis sama mis lõpmata suur; ja kui leidub veel pisemaid olendeid kui need siin, siis võivad nad arukuselt koguni ületada neid toredaid elukaid, keda olen taevas kohanud ja kelle jalg kataks kinni terve planeedi, millel parajasti viibin.»

Üks filosoofe vastas, et inimesest palju väiksemate arukate olendite olemasolu võib julgesti uskuda. Ta rääkis Mikromegasele mitte Vergiliuse muinasjutte mesilastest, vaid Swammerdami avastustest ja Réaumuri uuringutest. Ta ütles lõpuks, et on loomi, kes on mesilastega võrreldes sedasama mis mesilased inimestega võrreldes ja mis siiruslane ise on, võrreldes nende tohutute elukatega, kellest ta rääkis, ja mis need suured elukad on, võrreldes teiste olenditega, kelle kõrval nad paistavad aatomitena. Vestlus läks vähehaaval aina huvitavamaks, ja siis lausus Mikromegas järgmised sõnad.

VII PEATÜKK

KÖNELUS INIMESTEGA

«Oo arukad aatomid, kelles Igavene Olevus on suvatsenud ilmutada oma tarkust ja vägevust! Küllap maitsete teie oma planeedil kõige puhtamaid rõõme: on ju teis nii vähe mateeriat ja nii ohtrasti vaimu, et teie elu möödub kindlasti üksnes armastuses ja mõtisklustes; see ongi tõeline vaimuelu. Siit leian ma püsiva õnne kantsi, mida kõikjal asjatult olen otsinud.» Selle kõne peale raputasid kõik filosoofid pead; üks neist, otsekohesem kui teised, tunnistas ausalt, et välja arvatud väike arv inimesi, kellest muide väga vähe lugu peetakse, on kõik ülejäänud hullude, kurjategijate ja õnnetute kari. «Meis on liigagi palju mateeriat, et palju kurja teha, juhul kui kurjus tuleneb mateeriast, ja üleliia palju vaimu, juhul kui kurjus tuleneb vaimust,» ütles ta. «Kas te ka teate, et näiteks selsamal silmapilgul, mil ma teiega vestlen, tapavad sada tuhat meie hullu suguvenda, kes kannavad mütsi, sadat tuhandet samasugust hingelist, kes kannavad turbanit, ja vastupidi; ning et nii on see tavaks peaaegu kogu maakeral iidsetest aegadest saati.» Siiruslane võpatas koledusest ja küsis, mis põhjusel nii nõdrad olevused omavahel nii ägedalt taplevad. «Tegemist on mõne teie kingakontsa suuruse poritükiga,» ütles filosoof.

VOLTAIRE

«Mitte et keegi neist mitmest miljonist mehest, kes end materdada lasevad, himustaks mõnd kõrrekest sellelt poritükilt endale saada. Asi on hoopis selles, kas see poritükk saab kuuluma ühele mehele, keda kutsutakse sultaniks, või ühele teisele, keda millegipärast kutsutakse keisriks. Kumbki neist pole kunagi näinud ega saa eales nägema seda väikest maalappi, mis on tüli põhjus, ja peaaegu mitte keegi neist olendeist, kes üksteist vastastikku maha notivad, pole ihusilmagagi näinud olevust, kelle pärast nad seda teevad.»

«Oo õnnetud!» hüüdis nõrdinud Mikromegas. «Arusaamatu, kust küll on pärit niisugune meeletu tigidus? Mul on kiusatus teha kolm sammu ja kolme jalahoobiga lõmastada kogu see naeruväärsete mörtsukate sipelgapesa.» — «Ärge nähke vaeva,» sai ta vastuseks, «nad kaevavad niigi endale ise hauda. Teadke, et kümne aasta pärast on neist viletsatest elus vast ainult sajandik; teadke, et isegi siis, kui nad poleks mõõka tõmmanud, viivad nälg, kurnav töö või liiderlikkus nad peaaegu kõik mulda. Muide, mitte neid pole vaja karistada, vaid tubaseid barbareid, kes oma kabinetis lõunasööki seedides annavad käsu miljon inimest maha tappa ja kes seepeale lasevad suure pidulikkusega jumalat tänada.» Ränduris ärkas kaastunne väeti inimsoo vastu, kelle juures ta avastas nii rabavaid kontraste. «Kuna teie kuulute tarkade väikesearvulisse leeri,» lausus ta neile härradele, «ega tapa nähtavasti kedagi raha eest, siis ütelge mulle, palun, millega te tegelete.» — «Me lahkame kärbeid,» ütles filosoof, «möödame jooni, liidame arve; me oleme ühel nõul kahes-kolmes punktis, millest me aru saame, ja vaidleme kahe või kolme tuhande üle, millest me aru ei saa.» Siiruslasel ja saturnlasel tuli otsekohe mõte neid arukaid aatomeid küsitleda, et teada saada, mis asjad need on, mida nad tõeks tunnistavad. «Kui palju on teie arvates maad Suure Peni heledaimast tähest Kaksikute suure täheni?» küsis saturnlane. Nad vastasid kõik kooris: «Kolmkümmend kaks ja pool kraadi.» — «Kui palju maad on siit Kuuni?» — «Täpisealt kuuskümmend Maa raadiust.» — «Kui palju kaalub teie õhk?» Ta arvas, et siin nad eksivad, aga kõik ütlesid, et õhk kaalub umbes üheksasada korda vähem kui niisama suur ruumala kõige kergemat vett ja üheksateistkümmend tuhat korda vähem kui tukatkuld. Neist vastustest hämmastunud Saturni kääbus oli valmis uskuma, et samad inimesed, kelle hinge ta alles äsja oli keeldunud tunnistamast, on lausa võlurid.

Lõpuks ütles Mikromegas neile: «Kuna te tunnete nii hästi seda, mis on teist väljaspool, siis küllap te tunnete veel paremini iseenda sisemust. Ütelge mulle, mida kujutab endast teie hing ja kuidas tekiavad teie mõtted.» Kõik filosoofid rääkisid korraga nagu ennegi, aga kõigi arvamused läksid lahku. Vanim neist tsiteeris Aristotelest, keegi nimetas Descartes'i nime, üks mainis Malebranche'i, teine Leibnizi, veel keegi Locke'i. Üks elatanud peripateetik ütles väga valjusti ja veendunult: «Hing on entelehhia ja algpõhjus, tänu millele ta on see, mis ta on. Just nii ütleb Aristoteles selge sõnaga Louvre'i väljaande 633. leheküljel. *Ἐντελεχεια εστι* jne.»

«Ma ei saa kreeka keelest hästi aru,» ütles hiiglane. «Ega minagi,» kostis filosoofiline mutukas. «Aga miks te siis seda Aristotelest kreeka keeles tsiteerite?» päris siiruslane jälle. «Seda, millest sa üldse aru

VOLTAIRE

ei saa,» kostis teadlane, «tuleb ikka tsiteerida keeles, mida ise kõige vähem oskad.»

Sõna võttis kartesiaan, ta ütles: «Hing on puhas vaim, mis on omandanud kõik metafüüsilised ideed juba emaihus, kuid kord sealt lahkunud, peab ta minema kooli, et õppida uuesti kõike seda, mida ta on kord nii hästi teadnud ja enam ei tea.» — «Mis kasu on su hingel emaihus sellest suurest tarkusest,» vastas kaheksa penikoorma pikkune olevus, «kui ta siis, kui sulle habe kasvab, nii rumal on? Aga mida sa selle vaimu all mõtled?» — «Mis küsimus see olgu?» kostis targutaja. «Mul pole sellest õrna aimugi; võib arvata, et vaim pole materiaalne.» — «Aga seda sa ometi tead, mis asi on mateeria?» — «Suu-repäraselt,» vastas inimene. «Näiteks see kivi siin on halli värvi, niisuguse ja naasuguse kujuga; tal on kolm möödet, tal on raskus ja ta on jagatav.» — «Heakene küll,» ütles siiruslane, «see asi näib sulle jagatav, raske ja hall, aga kas sa ei ütleks mulle, mida ta endast tegelikult kujutab? Sa näed mõningaid tema omadusi, aga kas sa tead, mis on tema olemus?» — «Ei,» vastas filosoof. «Tähendab, sa ei tea mateeriat midagi.»

Siis kõnetas härra Mikromegas veel üht tarka, keda ta hoidis oma pöidla otsas, ning küsis temalt, mida kujutab endast tema hing ja mida see hing teeb. «Mitte midagi,» vastas Malebranche'i jänger, «jumal on see, kes teeb kõike minu eest; ma näen kõike temas, ma teen kõike temas: see on tema, kes saadab kõik korda, ilma et mina end vahele segaksin.» — «Aga see on ju sama mis üldse mitte eksisteerida,» arvas tark siiruslane. «Ja sina, mu sõber, mida sina hinge kohta ütled?» pöördus ta ühe Leibnizi õpilase poole, kes sealsamas seisis. «Hing,» ütles Leibnizi jänger, «on osuti, mis näitab aega, sel ajal kui mu keha lööb tunde; või kui soovite, siis hing lööb tunde, sel ajal kui mu keha aega näitab; või hoopis minu hing on universumi peegel ja minu keha peegli raam: see on ilmselge.»

Sealsamas seisis üks tilluke Locke'i pooldaja ning lõpuks kõnetas Mikromegas teda. «Ma ei tea,» ütles too, «kuidas ma mõtlen, aga ma tean, et ma mõtlen üksnes tänu oma meeltele. Selles, et on olemas mitterateriaalseid mõtlemaid substantse, ei kahtle ma sugugi, kuid selles, et jumal pole suuteline varustama mateeriat mõtlemissuurega, kahtlen ma küll kõvasti. Ma austan Igavest Jõudu, ja pole minu arust sünnis tema vägevust piirata; ma ei väida midagi kindlat, ma usun vaid, et maa peal on rohkem võimalikke asju, kui me arvatagi oskame.»

Siiriuse asukas naeratas: ta leidis, et see filosoof pole teistega võrreldes mitte kõige lollim; saturnlasest kääbus oleks aga Locke'i jängrit meelsasti kaelustanud, kui nende kasvu erinevus poleks seda võimaluks teinud. Õnnetuseks leidis seal ka üks nelinurkse mütsiga pisilane, kes löikas kõigil teistel filosoofidest pisilastel sõnad suust; ta ütles, et teab kõiki looduse saladusi ja et need kõik on kirjas püha Aquino Thomase «Summa's». Ta vaatas taevaelanikke ülalt alla, kinnitades, et nemad ise, nende maailmad, nende päikesed, nende tähed — kõik see on loodud ainuüksi inimese tarvis. Selle jutu peale langesid rändurid teineteisele kaela, lämbumas ohjeldamatust naerust, mis Homerose järgi on jumalate pärisosa; nende ölad ja kõhud rappsid

kramplikest naerupahvakuist, nii et laev, mida siiruslane ikka veel oma küünel hoidis, kukkus saturnlase püksitasku. Pika otsimise peale leidsid meie heatahtlikud rändurid selle üles ja seadsid endisse korda. Siiruslane pöördus uuesti tillukeste mutukate poole; ta rääkis nendega väga lahkesti, ehkki oli südamepõhjas veidi pahane nende lõpmata väikeste olevuste lõpmata suure upsakuse peale. Ta lubas neile, et kirjutab kena filosoofiraamatu, just nende tarbeks üliväikeste tähtedega, ja et sellest raamatust saavad nad teada asjade olemuse. Tõepoolest, enne ärasõitu andis ta selle teose neile üle ja see viidi Pariisi Teaduste Akadeemiasse. Aga kui akadeemia sekretär selle avas, ei näinud ta midagi peale valgete lehtede. «Ahah,» ütles ta, «seda ma arvasin.»

30. mail möödus 200 aastat Valgustussajandi universaalseima mõtleja, «naerva filosoofi» Voltaire'i surmast. Ligi kuus aastakümnet sãras ta Prantsusmaa kirjandustaevas, kiirates selle aja jooksul niisugusel hulgal vaimuenergiat nagu ei keegi teine Euroopa kultuuriloos enne või pärast teda. François-Marie Arouet, kes 1718. a. võttis endale kirjanikunime Voltaire, sündis 21. novembril 1694 Pariisis jõuka notari perekonnas. Jesuiitide kolleegiumis sai ta hea klassikalise hariduse. Tänu oma sõravatele vaimuannetele tungis ta juba noorukina vabameelsete aristokraatide seltskonda. Skeptiline ajavaim ühtis ta enese loomusega, temast sai deist ja epikuurlane. Kuid ta avastas peagi, et teda, kodanlasevõsu, tunnistatakse vaid niivõrd, kuivõrd ta seda seltskonda oma luuletuste ja teravmeelsustega lõbustab. Oma terava keele tõttu tuli tal viibida 1717. a. üksteist kuud Bastille' vanglas ja 1726—1729 pagenduses Inglismaal. Tutvumine Inglismaa lähedamate ühiskondlike olude, eesrindliku teaduse ja filosoofiaga (Newton, Locke) aitas Voltaire'il kujuneda tõusva kodanluse silmapaistvaimaks ideoloogiks valgustuse esimesel etapil. Selle perioodi tähteoseks on «Filosoofilised kirjad» («Lettres philosophiques», 1734), mille Pariisi parlament laskis põletada. Voltaire nägi selgesti, et Prantsuse feodaal-absolutistlik režiim ja eriti katoliku kirik on pidureiks maa sotsiaalse ja majandusliku progressi teel. Kogu elu võitles ta sõnarelvaga selle inimestele vaid kannatusi toova maailma ümberkorraldamise eest terve mõistuse ja teaduse saavutuste alusel. Siiski polnud Voltaire ei revolutsionäär ega isegi mitte demokraat. Tema poliitiline ideaal oli ühiskonda reformide läbi parandav «valgustatud monarh». Kodanluse seisukohalt püüdis ta õigustada sotsiaalset ebavõrdsust. Ise deist, pidas ta jumala mõistet kui moraali ja korra alust rahvale vajalikuks («kui jumalat ei oleks, tuleks ta välja mõelda»). Ometi moodustab Voltaire'i loomingu kaalukama osa just religioonikriitika, mis on jätnud sügava

VOLTAIRE

1868

jälje järelpõlvede teadvusse. Prantsuse usuelu üldise formaalsuse, niisamuti kui fakti, et ükski kristlik-demokraatlik partei pole suutnud seal kunagi laiemat kõlapinda leida, panevad prantslased Voltaire'i külvatud skepsise arvele.

Suurema osa elust veetis Voltaire aadlilossides ja õukondades, lipitsedes kuningate ja vürstide ümber ning lastes lipitsustel endalegi meeldida, kuid jäädes seejuures ometi vaimset sõltumatuks. Hiilgusele järgnes seetõttu tihtigi järsk ebasoosing. Markantseim näide Voltaire'i kokkupuuteist «selle maailma vägevatega» on tema viibimine Preisi kuninga Friedrich II õukonnas (1750—1753), mis lõppes alandatud ja pettunud kirjaniku põgenemisega. Selleks ajaks oli Voltaire juba kuulus poet, dramaturg, filosoof, ajaloolane, aga ka klerikaalide leeris vihatud jumalasalgaja. Osava ärimehena kogus ta endale küllaltki suure varanduse, kuid olles võimudega pahuksis nii oma kodumaal kui Saksas ja Šveitsis, oli ta praktiliselt kodutu. Püsiva varjupaiga jälitamiste eest leidis ta alles 1758. a. ostetud Ferney' mõisas Prantsuse—Šveitsi piiril. Seal arendas ta intensiivset kirjanduslikku ja poliitilist tegevust, Ferney'st sai Euroopa vaimuelu keskpunkt. Igatsedes enne surma veel kord näha sünnilinna, sõitis 83-aastane Voltaire 1778. a. veebruaris oma uue tragöödia «Irène» etendustele. Valgustusideedest haaratud edumeelne aadel, kodanlus ja lihtrahvas võtsid teda vastu kuninglike auavaldustega. Pea täis tulevikuplaane, kustus see haigus-est ja erutustest murtud, ent iginoore hingega rauk oma heitliku elu suurima triumfi tipul. Kirikuvõimud keelasid teda matta, ja nii sai Voltaire'i põrmulegi osaks mitmeid vintsutusi, enne kui see sängitati 1791. a. prantsuse suurmeeste rahulasse Panthéoni. Kui järgmise sajandi keskpaiku Voltaire'i ja Rousseau sargad avati, leiti need tühjadena. Arvati, et ultraroyalistid või usufanaatikud on mõlemad põrmud hävitanud. Ent Voltaire'i pärand, mis koondas endasse ja otseku'i võimendas prantsuse vaimulaadi tunnuslikemaid jooni, on lahutamatu osa rahvuskultuurist.

Voltaire'i looming on mahult kolossaalne (kogutud teosed sisaldavad üle 90 köite) ja žanriliselt väga kirev, kuid põhimõtteliselt uut on tema teostes vähe. Uudne on hoopis tema isikus sündinud uus kirjanikutüüp — võitlev publitsist, kes käsitseb sulge nagu mõõka. Oma kuulsa deviisi all «Écrasez l'infâme!» («Lõmastage nurjatu!») suutis ta esmakordselt ajaloos kutsuda ellu uuelaadse nähtuse — Euroopa avaliku arvamuse, mis oli suunatud usufanatismi, kohtuvõimude kuritegude (Calasi, Sirveni jt. protsessid) ning kõige selle taga seisva katoliku kiriku vastu («nurjatu» all mõtles ta just kirikut). «Ideede ajaloos tähendabki ta looming mitte niipalju uute tõdede ja süsteemide leiutamist kui laialipillatud vabameelsete ideede ja kriitilise filosoofia koondamist ja aktiveerimist oma ajajärgus. Selle kaudu kindlustas ta mõtte- ja sõnarelvale prestiiži, mille vastu olid jõuetud koguni isevalitsejate survevahendid» — nii on iseloomustanud Voltaire'i elutööd A. Aspel.¹

Mõtiskledes maailmas vohava kurjuse üle, jõudis Voltaire jutustu-

¹ A. Aspeli eessõnast Voltaire'i tõlgetele «Zadig ja teisi jutustusi», Tartu, 1936.

ses «Candide» (1759) praktilise tegevuse filosoofiani: see maailm on halvasti korraldatud, ja et seda talutavaks muuta, peame jätma tühja targutamise ning «harima oma aeda». Kõrvuti Diderot' ja d'Alembert'i «Entsüklopeediaga» (1751—1772), millele ta kaastööd tegi, aitas ta looming varuda püssirohtu rünnakuks absolutismi alustugedele. Voltaire'i kui mõttevabaduse, õigluse, sallivuse eest, igasuguste dogmade kammitsaist vabastatud terve inimõistuse eest peetava võitluse sümboli tähendus ulatub üle tema ajalooliste ja klassipiiride tänapäeva. Prantsusmaal tähistati Voltaire'i ja Rousseau 200. surma-aastapäeva korruga (suri ju Rousseau kõigest kuu aega pärast Voltaire'i, 2. juulil 1778). Ajakiri «Cahiers du communisme» (nr. 6/7, 1978) nendib sel puhul: Voltaire ja Rousseau, need kaks erinevate vaadete ja elukäiguga vihameest, on mäginud määravat osa Prantsusmaa poliitiliste traditsioonide kujunemisel. 1789. a. «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni» üllad põhiprintsiibid, mis olid ammutatud peamiselt Voltaire'i ja Rousseau teostest, jäävad kehtima ka nüüdisaja prantsuse kommunistliku töölisliikumise võitluses suurrkodanluse vastu, eriti aga just isikuvabadusse puutuvais küsimustes.

Kirjanikuna järgis Voltaire klassitsismi — hääbumisele määratud feodaalajastu kunsti põhimõtteid. Antiikseid eeskujusid jäljendav ja reeglipärastatud, harmoonilist, üldist iluideaali taotlev prantsuse klassitsism elas oma kõrgaja üle 17. sajandi teisel poolel, mil andis eriti teatri alal väärtuslikke kunstiteoseid (Corneille, Racine, Molière). Voltaire'i võib õigusega nimetada selle suuna edukaks ankrumeheks. Shakespeare'i mõjul tõi ta oma tragöödiatesse mõningaid uuendusi, kuid pidas alati kinni kohustuslikust värsivormist ja «kolme ühtsuse» reeglist, astus välja kõige «madala» vastu kunstis. Ta oli veendunud, et kunstniku tõeline vabadus ei seisne reeglitest loobumises, vaid nende vabas valdamises. Kujutavas kunstis ja arhitektuuris püsis klassitsistlik traditsioon veel kaua elujõuline, kirjanduses seevastu oli tema selgroog 18. sajandi viimaseks veerandiks murtud: klassitsismi ülevuse ja selguse tõrjus välja kodanluse proosalisem ja sentimentaalsem maitse. Revolutsiooniaegne kodanikupaatos ehtis end siiski meelsasti Vana-Kreeka ja vabariikliku Rooma butafooriaga.

Tänapäeval tuntakse Voltaire'i peamiselt kui «Zadigi» ja «Candide'i» autorit. Ta loomingu põhimass — lüürika, poemid (nende hulgas rahvuseeposeks pürgiv «Henriaad» — «La Henriade», 1728, ja skandaali tekitanud kirikuvastane eeposeparoodia «Orléans'i neitsi» — «La Pucelle d'Orléans», 1755), teaduslikule ajalookirjandusele aluse pannud tsivilisatsiooniuurimused «Louis XIV sajand» («Le Siècle de Louis XIV», 1751), «Essee rahvaste kombeist ja vaimust» («Essai sur les mœurs et l'esprit des nations», 1756) jt., nüüdisnimestele abstraktseina tunduvad lavateosed, mida on Voltaire'il üle viiekümne — kõik see on 20. sajandil unarusse vajunud. Valgustuslikud probleemid, teoloogilised lahingud, millele Voltaire pühendas lõviosa oma loomingust, olid ülimalt aktuaalsed tema eluajal, kuid meie päevil — ja pole vist liialdus väita, et just tänu tema võitluse edukusele — on need oma tähtsuse suurelt jaolt minetanud. Sellest hoolimata võib Voltaire'i pidada loetavaimaks 18. sajandi prantsuse kirjanikuks.

Kõik Voltaire'i uurijad on üksmeelselt imetlenud tema võrratut

VOLTAIRE

1870

stiili: mõtte paindlikkust, vahedust ja selgust, märgleva kergusega voolavate lausete elegantsi, ütlemisviisi loomulikku sarmi. See on tõeline klassikaline stiil, mille väljaarendamisel oli suur osa Boileau'l. Puhtaimal kujul ilmnevad need omadused filosoofilistes jutustustes ja erakirjades, millest igauks on omaette väike meistriteos. Voltaire oli vaieldamatult 18. sajandi suurim poeet. Rokokooliku galantse ja vaimuka juhuluule žanris jäi ta ületamatuks.

Voltaire uskus saavutavat surematuse oma tragöödiatega («Oidipus» — «Oedipe», 1718, «Brutus», 1730, «Zaire», 1732, «Alzire», 1736, «Fanatism ehk prohvet Muhamed» — «Fanatisme ou Mahomet le prophète», 1742, «Mérope», 1743, jt.) — oli see ju klassitsismi esindusžanr, ning eluajal austati Voltaire'i kui «teist Corneille'd». Jäädava kuulsuse tõi talle aga hoopis tollal teisejärguliseks peetud jutustus, romaan, mille hülgeaeg seisis alles ees. Voltaire'i filosoofilised jutustused pole pelgalt autori teeside illustratsioonid, vaid täiesti iseseisvad teosed. Väliselt hüplikku, kiiretempolist süžeed, mis kulgeb pigem mõtte loogika kui elu loogika järgi, hoiavad koos harmooniline kompositsioon ja keskne idee. Jutustuses «Zadig ehk Saatus» («Zadig ou la Destinée», 1748) on selleks vastuolu üldise hüvangu ja üksikisiku tragöödia vahel, jutustuses «Candide ehk Optimism» («Candide ou l'Optimisme», 1759) maailma kurjuse probleem ja selle kaudu Leibnizi optimismifilosoofia väljaneermine. «Kohtlane» («L'Ingénu», 1767) kritiseerib teravalt valitsevat ühiskonnakorda ja moraali ning ühtlasi polemiseerib Rousseau «loomuliku inimese» teooriaga. Iga peatükk neis on omaette tervik ja nagu loodud ühe hingetõmbega ettelugemiseks: muide, Voltaire oli ise meisterlik jutustaja ja vaimukas vestluskunstnik. Autori pidev vahelesegamine sündmeste kulgu küll ironilistele kommentaaridega, küll päevakajaliste vihjetega annab neile lugudele erilise võlu. Voltaire pillub fantaasiasädemeid, purustab vastaseid groteski ja absurdi abil, naerutab lugejat, aga ühtlasi õpetab ja paneb mõtlema. Jutustuste kangelaseks on tavaliselt mõni rikkumatu mõistusega tegelane, kes esindab autorit (Zadigi on nimetatud Voltaire'i autoportreeks) ja kelle silmade läbi igasugused väärnähtused reljeefselt esile tõusevad. Voltaire'i tegelased ei ole paljalt sümbolid või marioonetid, neis peitub omapärane realistlik üldistus. Seda mõtleski Flaubert, kui ta kaitses Candide'i kriitikute vastu, kes nimetasid seda tegelest sisutuks: tema arvates on Candide «loll nagu elu» (bête comme la vie).

«Mikromegase» («Micromégas», 1752) loomise ajal oli Voltaire veel Leibnizi «ettekehtestatud harmoonia» idee mõju all. Pärast 1755. a. Lisaboni maavärinat lõi ta teatavasti selles kahtlema ja «Candide'is» naeris avalikult välja. Impulssi selle loo kirjutamiseks sai ta Newtoni ja Locke'i töödest, millega tutvus pagendusaastail Inglismaal. Hiljem, Cirey's elades (1734—1749), uuris ta koos oma teadusehuvilise sõbratari Emilie du Châtelet'ga Newtoni maailmasüsteemi põhjalikult (see oli Voltaire, kes laskis käibele anekdoodi Newtonist ja õunast). Oma osa «Mikromegase» sünni juures oli ka 1697. a. ilmunud raamatul «Vestlusi maailmade paljusest» («Entretiens sur la pluralité des mondes») ja selle autoril, kuulsal loodusteaduste populariseerijal Fontenelle'il (1657—1757), keda Voltaire karikeerib Saturni Akadeemia presidendi kujus.

Prantsuse teadlaste ekspeditsioon Lapimaale 1736.—1737. a. on tõesti sündinud fakt, mille najal Voltaire toredasti müstifitseerib.

«Mikromegase» põhjal võiks Voltaire'i koguni ulmekirjanduse üheks esiisaks pidada. Kuid nii nagu suurem ja parem osa moodsatest ulmelugudest lahkab ikkagi peaasjalikult maiseid probleeme, nii pole ka see jutustus midagi muud kui teravmeelne satiir omaaegse ühiskonna eba-kohtade pihta. Sõdade resoluutne hukkamõist kõlab tänapäevalgi ülimalt aktuaalselt. Hüperboliseeritud kosmosekülalised, kes meenutavad mõneti Rabelais' ja Swifti kangelasi, asetavad inimkonna saavutused ja totrused universumi mastaapi. Jutustuse puánt on sümboolne: tarkuse- raamatu valged leheküljed tuleb täita inimestel endil.

*

Läinud sajandi algupoolel anti Voltaire'i teoseid Prantsusmaal kor- duvalt välja. Kogutud teosed ilmusid kahel korral (1828—1834, 1877—1883). Restauratsiooniaastail loeti teda ahnelt opositsioonileeris. Üldi- selt aga häbenes 19. sajandi kodanlus valgustuskirjanikke nagu tõusik oma esivanemaid ja tunnustas nende hulgast ainult Rousseau'd. See- vastu sajandi lõpu Kolmanda vabariigi kodanlikud radikaalid tegid Vol- taire'ist lausa ilmaliku pühaku, vulgariseerides ta liberalismi ja anti- klerikalismi. Loeti ta ajalooteseid, samuti jutte, mis pakkusid kontrasti moevooluks tõusnud naturalismile. Voltaire'i stiili ja skeptilise vaimu mantlipärijaks sai Anatole France (1844—1924).

Meie sajandil avastati Voltaire'i filosoofilised jutud uuesti 30. aastail. need maitsesid jõgiromaaniidest väsinud lugejale nagu sõõm kihisevat šampanjat pärast rasket rooga. Neid neelati nagu seiklusromaane, moodi läks ka jutustusi kohati võrtsitav erootika. «Kadunud põlvkond» luges neist välja maailma absurduse visiooni. Pärast 1945. aastat kerkis Vol- taire'i populariseerijaid äärmiste parempoolsete parteist: ta skepsist püüti välja mängida sotsiaalse idealismi vastumürgina, tõsteti kilbile ta vaadete konservatiivsed küljed. See ei kahanda müidugi Voltaire'i väärt- tust. Nii Prantsusmaal kui terves maailmas on alati leidunud lugejaid, kes mõistavad ta loomingu tuuma — võitlust inimkonna hüvangu, mõis- tusel ja õiglusel põhineva maailmakorra eest. Uuemas prantsuse kirjan- duses on Voltaire'i laadis filosoofilist romaani viljelnud Vercors (s. 1902, «Ebaloomad» — «Les animaux dénaturés», 1952, e.k. 1970, ja «Sylva», 1961).

Eesti keeles on varem ilmunud kõik Voltaire'i tähtsamad filosoofili- sed jutustused: 1928. a. «Candide ehk Optimism» A. Saareste tõlkes (juba 1919. a. avaldas Fr. Tuglas sellest jutustusest kaks peatükki oma tõlkekogumikus «Valitud lehekülgi» II) ning 1936. a. «Zadig ehk Saa- tus», «Mikromegas» ja «Kohtlane» A. Aspeli eestinduses. Kirjaniku elu ja loomingut on Aspel tutvustanud biograafilises essees «Voltaire, Val- gustusajastu geenius» (1937). Hilisemal ajal on mõningaid lühemaid jutte ja satiire ilmunud perioodikas O. Ojamaa ja A. Kaalepi vahendu- sel. Voltaire'i luule on meil kahjuks niisama hästi kui tundmatu, vaid A. Kaalepi «Peegelmaastikes» leiame epistli (värssläkituse) «Raamatu «Kolm peiturit» autorile».

VOLTAIRE

1872

Eesti teatrilgi on olnud kokkupuutepunkte Voltaire'i loominguga. 1885. a. lavastas A. Wiera «Vanemuises» tragöödia «Muhamed» Goethe töötluses. Tallinna Töölisteater (1930) ja Tartu Töölisteater (1932) on mänginud «Kohtlase» happy end'iga instseneeringut pealkirja all «Metsmees». 1949. a. etendus Riiklikus Draamateatris karakterkomöödia «Veidrikud ehk Rohelise neeme isand» («Les Originiaux ou le Maître du Cap Vert», 1732).

Prantsuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud
MERIKE RIIVES

Jaanus Tamm

ELUTU LUGU

Sündis. Eluaeg orjas.
Vaskseid rahasid korjas.
Veerefas rattarumme.
Tagus ununenend trumme.
Ilm paistis silmadest läbi,
aga ei tundnud ta häbi.
Häbi, et eluaeg orjas,
võõraile kopikaid korjas,
lukustas võõraid uksi.
Ikka ja alati üksi.

Viimaks lukustus vaikus.
Surm. Võõranimene haigus.
Peielaud. Jutuvada.
Kõik jälle läeb oma rada.
Algab taas otsast peale,
pöörmata kurale, heale.

Sündis. Eluaeg orjas...

AASTATE PÄRAST

Surmalaagrite sosinais
hukkunud palju on riike.
Võim on alati ristanud
opositsiooniga piike.

Mõtlete? Mõtlege, mõtelge.
Õnnetus teile see ongi.
Tinased sõnad koldisuul,
ja ahju rändavad kondid.

JAANUS TAMM

1874

Tuhapilvedes lendlevad
lapsed ning isad ja emad.
Kellele võikski karjuda
põletusvaludest nemad.

Traataiatagustes ristab võim
opositsiooniga piike.
Aga ometi kukutab see
kuningaid ja nende riike.

Koledusist neist lõpmatu,
ütlete, kõland on laul.
Olgu. Paneme punkti siin.
Buchenwald, Auschwitz, Dachau.

APRILL JUUNIOR

Jälle sajab lõrtsi. Vettib aknaklaas.
Asfaldile kasvab porikihte taas.
Küsimus on lihtne: kuidas olla moes?
Karvamüts või kaabu? Mõlemaid on poes.

Leian kompromissi. Hoopis paljapäi
fänavale astun. Kuigi veider näin.
Aknaklaasineiu lendleb juuksetutt.
Peeqlis oma silmad. Naeru järgib nutt.

Viskan puruks prillid. Olen tasemel.
Elul lihtsalt minna, minna laseme.
Vaikus. Kogub tolmu lävi ukse ees.
Kuni arvet maksan, saab must vana mees.

ERAPOOLETU

lukusta ukсед
lukusta aknad
südametukseid
kuulamast lakka

silmaklappe
pruugi kui saad
tarvis siis pole
sünnimaad

lumine tänav
kaugeneb üha
keegi sind tänab
majade mühas

tänab või tänitab
täpselt ei tea
leiad aru
sest saama ei pea

PEALTKUULATUD KÕNELUS

ma mõtlen mõnest murest
kuid piinab mind üks hääl
see ütleb
et kõik on korras
et kõik siin ilmas on häa
ka kartul kasvab
voolab viin
ning kõrgeneb elatustase
see hääl mind sageli painab nii
et suikudagi ei lase

taas kajab kell ta jälle siin
rasvrappuv lõuahoid
käib kõne jama olla spliin

JAANUS TAMM

1876

ja pessimistid koid
kes püüavad õonestada üksmeelt
munedes südamevalu
ei kõnele kaukaga ühist keelt
ei väikestki äri talu
mul tekstist sellest villand on
küll saadaks kus kurat mõne
kuid kahjuks olen vaid telefon
ja katkeda ei või kõne

Toomas Varrak

REVOLUTSIOONIAASTA KAJASTUSI LÄÄNE PRESSIS

Alljärgnev põgus ülevaade vene revolutsiooni arengust 1917. aastal tugineb Lääne-Euroopa ja USA kaasaegses publitsistikas avaldatud materjalidele. Kuigi kirjutise allikaline baas katab ideoloogilis-poliitilise spektri vasakult paremale, ei ole autori eesmärgiks anda süstemaatilist käsitlust vene revolutsioonist või selle peegeldustest välismaa ajakirjanduses. Nii üheks kui teiseks on kasutada olev allikmaterjal liialt lünklik. Ühtlasi eeldab autor, et lugeja on revolutsiooni-sündmuste kronoloogia, üksiksündmuste omavaheliste seoste ja tähtsusega piisavalt tuttav. Soovimata öeldut korrata ja pretendeerimata kohale revolutsiooni uurijate seas, on järgneva eesmärgiks vaid eesti lugeja tutvustamine omaaegsete välismaiste arusaamadega Venemaa 1917. a. sisesündmustest ning nende tähtsusest.

Mõni sõna iseloomustamiseks kasutatud materjale. Need esindavad avalikku arvamust laias amplituudis: sotsiaaldemokraatia mitmesugustest varjunditest («Die neue Zeit», «Die Glocke») üle leiboristliku tsentri («The New Statesman») parempoolse tiiva äärmusteni («Svensk Tidskrift», «Det Nya Sverige»). Poliitilises plaanis esindab valik mõlema sõdiva poole (Saksamaa, Inglismaa) ja neutraalsete riikide (Rootsi) suhtumist. USA minetas kõrvaltvaataja-neutraali osa 1917. a. kevadel ja liitus Antandiga aprillis, s. o. ajal, kui Venemaal valitses kaksikvõimu näol teatav jõudude tasakaal. Valdavas enamikus kajastavad kasutatud materjalid vastavate maade poliitilise opositsiooni suhtumist Venemaa sündmustesse. Valitsusmeelne press on jäetud nimme kõrvale. Selleks on mitmeid põhjusi, millest vastavate materjalide nappuse kõrval osutame vaid ühele: sõdivate riikide valitsusringkonnad olid vaevalt nõus vene revolutsiooni tähtsust hindama teisiti kui käimasoleva sõja seisukohalt.

Ja lõpuks veel vabandus neile, kes mullusele juubelile mõeldes ootavad erilise tähelepanu osutamist just 1917. a. sügisele. Kaasaegne Lääne vaatleja võttis sündmusi Venemaal vähemalt 1917. a. piires enam-vähem tervikuna, milles üks ei olnud teisest oluliselt tähtsam. See, milles järelepõlv tagantjärele näeb revolutsiooni kulminatsiooni, oli üha teravamini maailmasõja väsimust tundvale Lääne vaatlejale ainult üks lüli kaugete revolutsioonisündmuste ahelas, selle tähtsuse tunnetamist takistas lühike ajaperspektiiv, vähene informeeritus vene revolutsioonilise liikumise eesmärkidest ja võib-olla ka veendumus, et ühiskondlike murrangute sügavusest rääkides kaldutakse ikka liialdama. Küllap oli sotsiaaldemokraatliku II Internatsionaali mandumine

TOOMAS VARRAK

möödukalt reformistlikuks liikumiseks, selle liikmete kaitsesõjaline hoiak jmt. niisuguse arvamuse kujunemiseks ka omajagu põhjust andnud. Alles pikkamööda toob oktoobripöördele järgnevate sotsiaalsete, majanduslike ning poliitiliste ümberkujunduste radikaalsus 1917. a. sündmuste hulgas esile oktoobri kui revolutsiooni kõrgpunkti.¹

*

Heites pilgu tagasi ühe inimpõlve vältel toimunud muutustele nii meie maa ja rahva elus kui ka maailmas laiemalt, tundub ajaratta käik vääramatu. Möödunud kannatused ja ohvrid ei meenuta enam teelahkmeid, mille ees rahvas on seisnud, vaid loovad pelga mulje ettemääratusest. Seetõttu kaldub pealiskaudne pilk hindama ajaratta käiku kergemaks, rahva elavasse mällu vajutatud jälge madalamaks, kui see on tegelikult.

Pilt reaalsusest aga selgineb, kui laseme möödunud sündmustest rääkida lehekülgedel, millel ühed olulised teated vaheldusid teistega, enne kui trükivärv õieti kuivada jõudis.

Mõistagi ei puudutanud vene revolutsioon 1917. aastal mitte ainult Venemaa rahvaid või nende tulevikku. Sõtta kistud maailm tundis nende sündmuste kaalu juba tollal. Nüüd teame, et 1917. aasta sündmused olid nii Venemaa kui ka kogu maailma jaoks hoopis suurema tähtsusega kui tavaline *coup d'état*, millena veebruari- ja oktoobripöoret mõistis kaasaegne. Ometi nägi enamik välisvaatlejaist tollal vene revolutsioonis üksnes käimasoleva maailmasõja heitluste ühte akti, hindas nende tähtsust eelkõige võitluste lõpetamise seisukohalt. Ning vaevalt tuleb selle üle imestada: 1917. aastaks oli konflikt nõudnud juba miljoneid inimelusid, jätnud paljud santideks ja kodututeks, loendamatult oli hävinud rahas hinnatavat ning hindamatut varandust, kiired manööverlahingud olid hääbunud poriste kaevikute närvesöövasse positsioonisõtta. Piltlikult öeldes, püssi all seisis $\frac{2}{3}$ maailmast, neist 20 miljonit meest kaevikuis. Sõda sõi iga aastaga järjest suurema osa järjest vähem tavalise kodaniku seedimisele sobivast rahvuslikust produktist.

Nendele, kes vastutasid päevast päeva töötava tapamaja korraliku käigu eest, s. o. sõdivate riikide valitsuste tegevus oli 1914. aasta suvest programmeeritud nii, et tulemuseks tohtis olla üksnes võit. Ehkki 1917. aastaks oli poolte olukord mitmeti muutunud, polnud valitsustel soovi valitud rajalt kõrvale astuda ega käimalükatud sõjamasinat peatada, kuigi iga aastaga nihkus lõplik võit üha kaugemasse tulevikku. Mida vähem tõenäoliseks aga muutus võit, seda suuremaid pingutusi oli selle püüdlamiseks vaja. Olukord nõudis järjest täielikumat ressursside mobiliseerimist, nende otstarbekamat kasutamist. Nagu teada, ei pidanud sellele pingele vastu «ahela kõige nõrgem

¹ Mõistega «vene revolutsioon» tähistati 20.—30. aastail üldiselt 1917. a. alanud radikaalseid muutusi vene rahva sotsiaalses organisatsioonis, kultuuris ja vaimses elus. Vt. «Encyclopedia of the Social Sciences», vol. XIII, London, 1935. Sellist käsitlust leiab ka nendel aastatel Läänes ilmunud entsüklopeediaist. Oktoobrirevolutsiooni märgitakse neis enamasti mõistega «bolševistlik riigipööre».

lülil». Veebruarirevolutsioonis ragises vana Venemaa kõigist õmblustest. Tsaaririigi kärisenud kestast kergitas kodanlik-demokraatliku revolutsiooni pärm uut Venemaad.

•

Sõjast väsinud ning näljase rahva raevuka hüüdega «Leiba!» pääses neljapäeval, 23. veebruaril (8. märtsil u. k.) 1917. a. Petrogradi tänavail liikvele laviin, mis mattis enda alla alles mõne aasta eest 300. juubelit pühitsenud Romanovite dünastia ja millest poole aastaga kasvas välja meie sajandi suurim sotsiaalne pööre. Öhtul peatus liiklus, kui rahvamass rüüstas leivapoode. Vabrikuit tulid tänavale tööliised ja täiendasid demonstratsioonide stiihilist programmi nõuetega «Rahu! Vabadust! Leiba! Maha sõda!» Võimud tegid meeleeheitliku katse jõuga kindlustada kontrolli sündmuste arengu üle. Sõjaväemundris politsei püüdis siseminister A. Protopopovi käsul relvade abil tühjendada tänavaid. Tagajärjeks oli mõnisada tapetut ja ülestõus Petrogradi garnisonis.

Kuigi veebruarisündmused iseenesest ei toonud kaasa muudatusi maailmasõja tehnilises seisus, ometi tärkasid Lääne-Euroopas uued lootused. «Vene revolutsiooni puhkemisel oli esimene loomulik küsimus, kuidas mõjub see rahu saabumisele,» kirjutab K. Kautsky² oma esimeses sellekohases kommentaaris.

Sõjakulude koorma all järjest enam küüru vajuvas rahvas elustasid vene sündmused lootusi peatsele rahule. Neile Läänes, kellele maailmasõda aga oli enam-vähem paratamatu sisemise tegevusprogrammi realiseerimine, pidi vene revolutsiooni tuli uuesti kirgastama võitluste lõppeemärki. Revolutsiooni petlikku kuma tõlgitseti Keski-riikides kui Antandi kokkuvarisemise algust. Isegi pärast Oktoobri-revolutsiooni võitu uskus osa saksa sotsiaaldemokraatidest, et vene revolutsioon oli Saksamaa võitude ilusaim vili («Die Glocke», 8. det. 1917. a.). Antandi riikides omakorda oodati, et revolutsioonituli puhastab tsaari õukonna germanofiilide intriigidest ning sisemisest laosest, loob eeldused energilise ja lojaalse valitsuse kaudu Venemaa tihedamaks ja efektiivsemaks sidumiseks Antandi sõjavankri külge. Mõlemad sõdivad pooled püüdsid vene revolutsioonist tulu saada.

23. veebruaril Petrogradis vallapäsenud sündmused arenesid tormilise kiirusega: rahvarahutused, sõjaväe üleminek meelevaldajate poole, Riigiduuma laialisaatmine määramata ajaks, selle omapoolne otsus tööd jätkata, Nikolai II loobumine troonist, Ajutise Valitsuse ning Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogude loomine — kõige selle operatiivset jälgimist ja hindamist Lääne-Euroopas takistas suuresti sõda. Arvesse võttes raskusi, mis on seotud sündmuste välise kesta all varjuvate arenguvõimaluste nägemise või prognoosimisega, tuleb vaevalt imestada, kui mõni nädal enne revolutsiooni algust «The New

---

² K. Kautsky (1854—1938) — Saksa sotsiaaldemokraatia ja II Internatsionaali teoreetik, sotsiaaldemokraatliku tsentrismi ideoloog; oli 1917. a. Saksamaa Iseisva Sotsiaaldemokraatliku Partei asutajaid.

Statesman» kirjutab, et liitlaskonverents³ toimub Petrogradis Venemaa kriisi tingimustes. Vihjates germanofiilide B. Stürmeri⁴ ja I. Šeglovitovi⁵ ametialaste positsioonide muutumisele valitsuses ning õukonnas, lisab ajaleht resigneerunult: «Ei ole liitlaste asi öelda, milline peaks olema vene valitsus, kuid iga ühine otsus valitsusega, milles uuesti domineerivad «tumedad jõud», on algusest peale kirjutatud vette.» Seda suurem pidi olema kergendus, mida ajaleht tundis Aju-tise Valitsuse 20. märtsi (u. k.) deklaratsioonist, milles väljendati veendumust, et «kõrge isamaa armastuse vaim [---] meie vahvatele soldatitele sõjaväljal tiivad annab». Võõra nime all antud vekseld äratav vähe usaldust. Seepärast lisab ka deklaratsioon sõnaselgelt: «Ajutine Valitsus peab pühaks liitused, mis meid teiste rahvustega seovad, ja täidab liitlastega tehtud lepinguid.»

Ettevaatliku ning kainelt kaalutleva inglise kodanlase jaoks selgitab «The New Statesman» mõni päev hiljem, et kindlal konstitutsioonilisel ja demokraatlikul alusel püsiv uus kord Venemaal kujutab liitlastele sadu kordi tugevamat ning väärtuslikumat jõudu kui vana režiim. Ja et lugejat veel enam julgustada, jätta talle eesmärkidelt segase ja tehnilises mõttes sohujooksunud sõjast mulje, nagu oleks tegu aruka ning eduka poliitikaga, täiendab leht: «Vene revolutsioon on kindlustanud liitlastele juba poole sellest, mida loodeti saavutada võiduga.» Vist kripeldas toimetuse südames kindlast toonist hoolimata pisike kahtlusekurat sündmuste edasise arengu pärast. Miks muidu oleks vihjatud sellele, et üks osa sotsialiste Venemaal kaldub rääkima rahust? Ei aita seda kahtlusekuradi hajutada ka väide, et nende mõju on ja tõenäoliselt jääbki väikeseks.

Tubli annuse oma hoost ja teravusest kaotavad Venemaa sündmused ookeani taga ilmuva kuukirja «Current History» veergudel. Märtsikuu lugejale esitab toimetuse Venemaa pöördeliste sündmuste pähe P. Miljukovi kõne peaminister Stürmeri vastu 1916. a. novembris. Ühendriike, keda maailmasõtta sekkumisest sel ajal lahutasid juba loetud päevad, huvitas Venemaa samuti eelkõige sõdiva poolena. Seepärast vastab ajakiri eitavalt omaenda retoorilisele küsimusele, kas Venemaa sõlmib separaatrahu, viidates sealjuures sel hetkel juba tegelikult endise välisministri N. Pokrovski vastavale avaldusele. Järgnevatel kuudel esitab ajakiri vene revolutsiooni sündmuste loendi, hindab positiivselt Ajutise Valitsuse tegevust, «mille tulemusena olukord Petrogradis järk-järgult normaliseerub». Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu eksistentsi ja tegevust ei pea ajakiri revolutsiooni selles faasis veel vajalikuks nimetada. Üldise olukorra iseloomustamiseks lisatakse siiski, et «massides ei ole rahutus veel kaugeltki kadunud».

³ Liitlaskonverents — 1.—20. veebruarini 1917 Petrogradis toimunud Antandi konverents, esimene idarindel ja esmakordselt autoriteetse koosseisuga. Inglise delegatsiooni kuulusid sõjakabineti liige lord A. Milner ja kindral H. Wilson, Prantsuse delegatsiooni G. Doumerque ja kindral E. Castelnau, Itaalia delegatsiooni juhtis V. Scialoja.

⁴ B. V. Stürmer (1848—1917) — Tsaari-Venemaa kõrgeim riigiametnik. 1916. a. märtsis-novembris peaminister; taotles rahu sõlmimist Saksamaaga.

⁵ I. G. Šeglovitov (1861—1918) — Tsaari-Venemaa riigiametnik, 1917. a. algul Riiginõukogu esimees; taotles rahu sõlmimist Saksamaaga.

Ookeanitaguse kodanliku vaatleja hoiak Venemaa suhtes oli 1917. aasta kevadel üleolevalt heatahtlik: Venemaa võib käimasolevas sõjas täita küll liitlase kasulikke kohustusi, kuid Ühendriigid tõstavad neile heidetud vaenukinda üles ja tulevad oma saatusega toime ka ilma kõrvalise abita.

Ehkki Saksamaale jõuavad teated Petrogradist mööda kaudseid teid, on saksa sotsiaaldemokraatia äärmiselt huvitatud revolutsiooni käigust. Ja seda kahel põhjusel. Ühe kohta neist kirjutab H. Cunow⁶ aprillis «Die Glocke» veergudel järgmist: «...Me nõuame, et niipea kui rahutahe Venemaal võidule pääseb, ulataks Saksamaa käe rahuks [---]. Omaenda eluliste huvide kaitsmine sunnib Saksamaad leppima Venemaaga pinnal, mis kindlustab mõlemale [riigile] arenguvõimalused. Rahu sõlmimine ei lõpeta USA poolt toetatava Briti impeeriumi rivaliteeti Saksamaaga.» Sellele stiilselt imperialistlikule arutlusele lisatakse sotsialistlik aktsent väitega, et leppimine on võimalik ainult kahe demokraatliku riigi vahel. Millised kohustused sellest tõest saksa sotsiaaldemokraatia liidrite ette tõuseksid, sellest ei räägi «Die Glocke» hiljemgi. Esimeses kommentaaris oktoobrisündmustele kinnitab ajakiri oma kõrvaltvaatajapositsiooni veelgi selgemini: «Kui momendil ka vene sotsialistid revolutsiooni eesotsas seisavad, ei ole revolutsioon seetõttu veel sotsialistlikuks muutunud. Ta on ja jääb kodanlikuks revolutsiooniks.» Nii võis «Die Glocke» toimetus oma arvates rahumeeli ning käed rüpes jälgida sündmuste arengut teisel pool rindejoont, tunda heameelt ja rahulolu ühtaegu: nende jaoks oli sotsiaalse revolutsiooni instrumendiks Venemaal eelkõige Saksa imperialism. Saksa sotsiaaldemokraatia šovinistlikult meelestatud tiib näeb oma kohustust tekkinud olukorras kõigepealt poleemikas demokraatliku valitsuse loomise kasuks Saksamaal, rahu sõlmimise eest ühel rindel, et seejärel edukamalt jätkata võitlust teisel. Seetõttu kõlab toimetuse hoiatus oma vene seltsimeestele, et «sõja jätkamine võib juhtida revolutsiooni kahtlustäratavale teele» poliitiliselt õige kahemõtteliselt. Toimetuse selline arusaam proletariaadi rahvusvahelisest solidaarsusest teenis V. I. Leninilt sarkastilise hinnangu «Die Glocke» kohta, kus kirjutab «kogu see saksa imperialistliku kodanluse «sotsialistlike» toapoiste kamp [---]».

Saksa sotsiaaldemokraatia teise tiiva (Kautsky jt.) arusaamu vene revolutsioonist väljendab «Die neue Zeit» saksapäraselt ülevas stiilis: «Uus maailm sünnib praegu Idas. Verejoobumuses, püssirohusuitsus ning sõjahulluse purustusmaania tõuseb hävivas maailmaosas säravana vene revolutsiooni fooniks, uue maailmaajaloolise etapi rajaja, internatsionaalse, sotsialistliku rahuidee kandja.» Sellist hõiskamist, mille taga on samuti lootus, et vene revolutsioon «murrab läbi raudsest ringist, mis tõkestab teed rahu sõlmimisele», püüab tasakaalustada K. Kautsky kainusele pretendeeriv analüüs «Vene revolutsiooni väljavaated» («Die neue Zeit» 6. 04. 1917). Hinnates mitmesuguste tegurite osa revolutsiooni edasise käigu kujunemisele, lõpetab ta optimistlikult «Mis ka ei tuleks, meie rajame oma [lootused ja arvestu-

⁶ H. Cunow (1862—1936) — saksa sotsioloog, ajaloolane ja etnograaf, 1917. a. sotsiaaldemokraatliku teoreetilise ajakirja «Neue Zeit» toimetaja.

sed] sellele, et demokraatia võõrandamatud õigused ja vabadused ning ühes nendega proletaarne massiliikumine ja massiorganisatsioon poliitilise võimu haaramiseks proletaarses revolutsioonis on Ida-Euroopas nüüdsest peale vähemalt sama kindlalt rajatud nagu Läänes.»

Ajutisel Valitsusel oli viimase keiserliku valitsusega võrreldes vähemalt teoreetiliselt mõnevõrra suurem tegevusvabadus. Ei olnud ju tema tõuganud maad sõtta ja nii ei olnud tal formaalselt ka kohustust sõda võidukalt lõpetada. Ometi sidusid teda kukutatud valitsusega nähtamatud ja küllaltki tugevad sidemed. Kui võit, mille nimel vana režiim oma hinge andis, oleks tolele toonud vaid au ja kuulsust (paremal juhul pisut maad juurde aadlile), siis rahvarevolutsiooni kukil ja Ajutise Valitsuse näol võimuletunud kodanlus oli sõja edukast lõpust üsna praktiliselt huvitatud. Välisturgude ja kapitaliga suhteliselt tiheidalt seotud suurkodanlusele oleks võit andnud võimaluse kärpida viimase poole sajandi vältel jõudsalt tiibu sirutanud saksa kapitali sulgi. Aga ka väiksemad sahkerdajad sõelusid väledalt sõja sogaseis laineis ja lõiksid profiiti. Seetõttu võis Ajutine Valitsus oma manifestis õigusega teatada: «Suur asi on sündinud», ja lisada mõne kõlava fraasi järel, et sõda jätkates «on Ajutine Valitsus selle usuga vaimustatud, et ta rahva tahtmist täidab ja terve rahvas toetab teda ta ausas püüdes Venemaa õnne kindlustada [- - -].»

Astudes sõja küsimuses — revolutsiooni puhkemise seisukohast kõige tähtsam küsimuses — langenud režiimi jälgedes, võis Ajutine Valitsus loota ainult heale õnnele, et vältida tsaaririigile osaksaanud saatust. Kuid selle asjaolu märkamiseks ning siit tulenevate järelduste tegemiseks olid kodanlike või revisionistlike lehtede vaatlejad liialt pimestatud veiklevast sõjatulest, liialt kammitsetud kainest kodanlikust tarkusest Venemaa sotsiaalsete ja poliitiliste jõudude iseloomu või võimaluste hindamisel. Liialt radikaalne oli pööre, mis ootas oma järje saabumist oktoobris, selleks et välismaine vaatleja osanuks seda märgata 1917. aasta kevadel või suvel. Poliitika jäi niisugustele vaatlejatele valitseva klassi eesõiguseks, mänguks, millesse rahva kaasa-tõmbamine on vaid režiivõtte osavama mänguri käes. Sellepärast kirjutab rootsi konservatiivse kodanluse ajakiri «Svensk Tidskrift» 1917. a. kevadel senistest vene sündmustest kokkuvõtet tehes: «Sala-jõudude poolt vallapäastatud rahvaliikumine võttis varsti ulatuse, millega initsiaatorid algselt vaevalt olid arvestanud.» Toimetuse jaoks oli asi «selge»: veebruarirahutused olid tekkinud siseminister Protopopovi ja ohranka manipulatsioonide tulemusel, mille eesmärgiks oli anda valitsusele argumendid Riigiduuma laialisaatmiseks ning rahu sõlmimiseks Saksamaaga. Veel 1918. aasta kevadel kirjutab vaatleja äärmiselt parempoolses ajakirjas «Det Nya Sverige» samas vaimus, kuigi argumentatsioon on eelnevale risti vastukäiv: «Veebruarirevolutsioon oli algselt mõeldud sõjast surmväsinud rahva vaimustuse stimuleerimiseks, et vabadusideaalide nimel jätkata sõjalisi pingutusi.» Ehkki märkamata ei jää Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu tegevus, mitut masti sotsialistide kaalukas osa poliitilises elus, on «Svensk Tidskrift» sel ajal kindel: «Palju räägitud vene sotsialism väärib vaevalt tõsist tähelepanu», ning lisab, et ainult suhteliselt väikesearvuline, enam-vähem väänatud ideoloogiaga intelligen-

tide ringkond on sotsialistid selle sõna otseses mõttes, ja needki tegelevad enam formaalsete targutuste ning diskussioonidega marksismi või teiste dogmaatiliste õpetuste tõelisest tähendusest või rakendamisest.

Sellise hoiaku puhul sotsialistidesse või sotsialismi üldse on loomulik, et kodanlane neutraalses Rootsis vaatleb Venemaal arenevat revolutsioonilist liikumist üksnes kui maailmasõja üht tähelepanuväärsemat sündmust. R. Kjellén⁷ väidab oma maailmapoliitika ülevaates («Det Nya Sverige» 1917, nr. 7) otseselt, et teda ei huvita vene sündmuste sügavam põhi, vaid nende mõju sõjale ning maailmapoliitikale. Seegi tol hetkel kainaena tundunud arusaam varises ajaproovis. «Tarkade» meeste tähtsad mõtted osutusid sõnakõlinaks, meenutamaks vaid «kaine» otsustusvõime ekslikkust või kohatust seal, kus võrseid oli hakanud ajama põhimõtteliselt uus. Just 1917. aasta kevadiste sündmuste allhoovuses liikusid jõud, mis peatselt kujunesid otsustavaks teguriks kogu maailmapoliitika, sealhulgas ka sõja küsimustes.

*

Veebruarirevolutsioonis toimunud pööre ei teinud lõppu sõjale, isegi ei lähendanud seda strateegia tehnilises mõttes. Hoopis vastupidi, Veebruarirevolutsioon oli eelmänguks palju sügavama tähendusega sündmustele, aga 1917. a. kevadel-suvel ei osanud kodanlikud poliitikud seda veel märgata. Tõsi küll, pisutki avarama pilguga vaatlejad toetuvad Euroopa kodanlike revolutsioonide enam kui sajandi pikkustele kogemustele ning väidavad varakult, et «vastavalt kõikide revolutsioonide seaduspärasusele [---] peab [revolutsiooni] raskuspunkt kalduma tulevikku». H. Cunow püüab «Die Glocke» veergudel seda teesi täpsustada ning laseb väitega: «draama keskne vaatus algab alles siis, kui üldiste valimiste tulemusel kokkuastuv Asutav Kogu asub ette valmistama konstitutsiooni» märgist kaugelt mööda. 1918. a. jaanuaris, kui Asutav Kogu koguneb oma esimesele istungile, on sotsialistlik revolutsioon Venemaal astunud nii pika sammu edasi, et Asutav Kogu on sunnitud laiali minema, tegemata eelnevalt ühtegi konstruktiivset ja elujõulist ettepanekut uue ühiskonna kujundamiseks.

Kui ka vaatlejail ei jätkunud pilgu teravust märkamaks vene sündmuste arengut sotsialistliku revolutsiooni suunas, siis seda tähelepanelikumad olid nad jälgima kaalukskele kõikumist eri poliitiliste rühmituste ning nende taga seisvate sotsiaalsete jõudude vahel. On loomulik, et sõdivates maades tõlgendati seda liikumist eelkõige sõja ja rahu terminite abil. Vaatlejate tähelepanu (sõltuvalt leerist) oli keskendatud ühele või teisele vene sündmuse aspektile. Nii köidab «The New Statesmani» juulikriisi⁸ päevil hoopis Brussilovi pealetung. Jäädes truuks oma üldiselt optimistlikule toonile, kirjutab ajaleht 7. juuli numbris: «Petrogradis omas teade võidust momentaanset ja tähele-

⁷ R. Kjellén (1864—1922) — Rootsi kodanlik riigitegelane, Göteborgi ja Upsala ülikooli õppejõud, geopoliitika rajaja.

⁸ Juulikriis — 3. juulil 1917. a. Petrogradi Viiburi rajoonis alanud stiihilised meelevaldused Ajutise Valitsuse vastu, mis ähvardasid paisuda relvastatud välajaastumiseks. Ajutine Valitsus kasutas demonstratsioonide vastu relvi. Juulikriisiga lõppes kaksikvõimu periood.

panuväärset mõju. Hetkega kadus üldine depressioon, äärmuslik vähe-
mus pühitigi minema areenilt. Kuigi maksimalistid (s. o. bolševikud —
T. V.) on endiselt aktiivsed ja Ajutine Valitsus nõrk, võib ainult selgest
kangekaelsusest eitada, et üldine olukord on helgem kui mõni kuu
tagasi.» Isegi pärast juulirahutusi ei märka ajaleht Brussilovi aktsiooni
ebaõnnestumise taga Venemaa siseolukorra pingelisust, ehkki kirjutab,
et «poliitiline separatism tegutseb kõikjal». Hinnates vene revolutsiooni
üksnes lülina Antandi sõjaliste pingutuste ahelas, peab toimetus Aju-
tise Valitsuse võimetuse põhjuseks asjaolu, et selle tegevust takistab
«pseudoparlament», s. o. Petrogradi Nõukogu. Viimane on ajalehe
arvates välja kasvanud pinnast, mille on loonud «hiljuti kukutatud
režiim, [kes] sünnitas vaimselt ebanormaalse rahvuse».

Pealkirja all «Venemaa läbib sügavat kriisi» kirjutab ookeanitagune
ajakiri «Current History» septembris: Vene revolutsioon elas üle kõige
sügavama kriisi 1917. a. juuli lõpuks. Konservatiivsed ringkonnad Ing-
lismaal ja USA-s arvestasid tõsiselt kodusõja ja anarhia puhkemisega.
Kuid kriisi haripunktil näitasid massid tähelepanuväärset enesevalit-
semist. Mõne nädala jooksul suudeti taastada «seadus ja kord».

Teisel pool rindejoont huvitub sotsiaaldemokraatlik press rohkem
kodanliku revolutsiooni konvulsioonidest Venemaal kui sõjategevuse
arengust rindel. «Kriisi põhjused asuvad sügavamal,» kirjutab «Die
neue Zeit», «ning seisnevad haigutavas vastuolus, mis valitseb süga-
vatest sotsiaalsetest reformidest ning energiliste majanduslike abi-
nõude rakendamisest keelduva kodanluse ja revolutsioonilise demok-
raatia organite püüdluste vahel kindlustada revolutsiooni saavutused,
kaitsta laiade rahvamasside huvisid.» Sellele lisatakse: «Kui see olu-
kord iseeneses sisaldab suurt traagikat, siis sõja jätkamine ainult
tugevdab neid vastuolusid.» Lausa kategoorilistes väljendites sõnastab
selle mõtte, saksa sotsiaaldemokraatia šovinistliku ingrediendi ja
imperialistliku kodanluse ühise soovi «Die Glocke»: «Kiire rahusõl-
mimine on revolutsiooni tungiv käsk!» (21. 07. 1917.)

Esitades arvukalt fakte sotsiaalse ja poliitilise elu lagunemisest, eri
poliitiliste jõudude omavahelisest konkurentsist ja revolutsiooni poolt
loodud uute võimuorganite tegevusest, summeerib ajakirjandus oma
tähelepanekud Venemaa olukorrast kokkuvõttesis, milles objektiivne
hinnang põimub võimetusega näha edasise arengu kõiki võimalikke
konsekventse. Usus sotsiaalse elu olemasolevate aluste vankumatusse,
pimestatud maailmasõja traagikast, ei suuda kodanlikult või refor-
mistlikult häälestatud vaatleja pidada tõenäoliseks, et ühiskondliku elu
kokkuvarisemise tingimustes võiks initsiatiivi haarata väikesearvuline,
kuni viimase minutini pöranda all töötanud partei, saavutada lühikese
ajaga masside toetuse ning raiuda raudse käega läbi Venemaad kägis-
tav sõja ja laose sõlm.

Võimu traditsioonilist mehhanismi tundvad vaatlejad ootasid lahen-
dust teisalt, kui see tegelikult tuli.⁹ Nii peab K. Kautsky aprillis vähe-

⁹ Juba Veebruarirevolutsiooni põhjusena nägi R. Kjellén võimu nõrkust. 1917. a.
suvel ta kirjutas: «Kindlasti ei olnud viimane tsaar oma kutsumuses halvem kui
paljud tema eelkäijad. Pigemini kaldutakse talle omistama heade kavatsuste ja
vastutustunde näol vourusi [---]. Kuid [---] valitsejana oli tal puudus, mis on
hullem kui kuritegu, nimelt nõrkus.»

malt teoreetiliselt võimalikuks (ehkki vähe tõenäoliseks) «tugeva mehe» ilmumist armeest. Apelleerides juulikriisi tulemustele, millest Ajutine Valitsus väljus võitjana, väidab R. Kjellén, et Kerenski näol ilmus «diktaator, oodatud Messias, vene Napoleon». Kornilovi mässu ajal kerkib sellise lahenduse võimalus viimast korda ajakirjanduse veergudele. «On küllalt, kui öelda, et kindral Kornilov ja Kerenski rabelevad diktaatori koha pärast» («The New Statesman» 15. 09. 1917). Vene situatsioonis on Kerenski niisugustele kõrvaltvaatajatele «revolutsioonilise riikluse viimane panus; keegi ei tee saladust, et hoopis ohtlikum anarhia kui see, mida seni on nähtud, luurab tagaplaanil» («Svensk Tidskrift» 1917, nr. 4). Aga juba juulikriisi järel oli «Die Glocke» veergudel kõlanud nagu prohvetikuulutus: edasi saab revolutsioon areneda ainult üle praeguste võimukandjate, s. o. Kerenski peal!

Sel ajal kui välismaised vaatlejad näevad Venemaal anarhiat vaheldumas olukorra stabiliseerumisega, arenevad seal poliitilised ja sotsiaalsed protsessid vääramatult suunas, mis loovad tingimused edukaks relvastatud ülestõusuks oktoobris. Sündumuste käigus kondenseeruvad järjest enam vastandlikud sotsiaalsed ning poliitilised jõud, kellevahelises jõukatsumises peatselt otsustatakse Venemaa tulevane arengutee ja koht maailma ajaloos. Kuid nende protsesside sügavus jääb välisajalehtede veergudel avamata, ehkki tagantjärele paistavad mõningad otsused jõudude vahekorra või tegevuse eesmärkide kohta haaravat probleemi tuuma. Nii kirjutab «Die neue Zeit», et «oktobristid» ja natsionalistid [kadetid] peavad oma eksistentsi eest tänama üksnes Stolõpini valimisseadust¹⁰, et «bolševikud» ehk maksimalistid soovivad (erinevalt «menševikest») realiseerida revolutsiooni programmi täielikult («Det Nya Sverige»), et vene revolutsiooni sõlmküsimuses põimuvad sotsiaalsed probleemid (eelkõige maaküsimus) sõjast tekitatud raskustega.

Kõigest sellest hoolimata peavad erinevad välisvaatlejad visalt kinni oma meelisteemadest, ootavad, et vene revolutsiooni areng tooks lahenduse just nende maade ees seisvatele probleemidele. Inglismaale on selleks eelkõige efektiivne Antant. «The New Statesman» kirjutab 1. septembril seoses ülevenemaalise kongressiga Moskvas: «Valdav enamus 2500-st delegaadist väljendas muret korra puudumise pärast ja tendentside suhtes, milles väljendub kalduvus sõlmida separaatrahu, oli kindlalt meelestatud Lääne demokraatia abistamiseks.» Kommentaaris Kornilovi mässu kohta väidetakse, et kergus, millega mäss lämmatati, suurendas Ajutise Valitsuse ja peaministri, s. o. Kerenski prestiiži. Ka «Current History» lugejale kinnitatakse, et septembrikuu kogemus tegi Ajutise Valitsuse tugevamaks kui kunagi varem, inspireeris usaldust revolutsiooniprotsessi järjepidevusse, purustas reaktionääride ja monarhistide lootused ja hajutas kõik kartused, et Venemaa sõlmib separaatrahu. Veel oktoobri keskel on toimetus veendu-

¹⁰ Stolõpini valimisseadus — 3. juunil 1907. a. II riigiduuma laialisaatmisega koos väljakuulutatud määrus valimisseaduse muutmiseks. Selle tulemusena muudeti mitmeastmeliste valimistega valitavas seisuslikus riigiduumas seisuste esindusproportsioonid. Aadel ja suurkodanlus kindlustasid uue valimisseadusega endale 65% valijameestest.

nud, et Venemaa «sisepoliitika on omandanud vormi, mida võib pidada stabiilseks võrreldes segadusega, millest see väljus Kornilovi mässu järel».

Saksa sotsiaaldemokraatlikke ringkondi sunnib Kornilovi mäss samuti analüüsima Venemaa sisepoliitilist olukorda, hindama eri poliitiliste rühmituste võimalusi riigilaeva juhtimisel. 12. novembril esitab H. Cunow artiklis «Revolutsioonikaos» pildi jõudude vahekorra-
rast. Selles nenditakse sotsialistide leeri sügavat lõhestatust ja juhitakse tähelepanu kadettide partei tegevusele. Autor väidab, viimased on valitsusest lahkumisega saanud jalge alla kindla pinna ja teostavad nüüd osavat kampaaniat sotsiaaldemokraatide vastu. Seega viitab H. Cunow kaalukeele liikumisele jõudude vahekorras paremale.

Revolutsioonistaasta eredamaid hetki, tsaarivalitsuse kukutamine, on sügiseks juba kauge minevik. Vahelduva eduga kulgenud võitlus Ajutise Valitsuse ning Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu vahel on muutunud välismaisele vaatlejale rutiiniks, mille tähtsust varjutavad teated rindeilt ja mida hinnatakse rindesündmuste kontekstis. Jooksvates teadetes Venemaa kohta hakatakse järjest enam informatsiooni andma sõjategevuse arengust idarindel. «The New Statesman» esitab 3. novembri numbris pealkirja all «Petrograd — juulist oktoobrini» kokkuvõtva kommentaari, milles olukorda pealinnas iseloomustatakse järgmiselt: «Sündmuste arengusuund on endiselt ebaselge. Tähelepanuväärseim muutus, mis torkab silma Petrogradist eemal viibitud paari kuu järel, viitab sellele, et revolutsioon on väljunud ilmsest kaosest ja vormitusest, astunud orgaaniliselt terviklikku arengufaasi.» Sisuliselt udusele üldhinnangule lisandub informatsioon, et Petrogradis on üldine kord kindlustunud, meeolud rahunenud. Esimest korda öeldakse, et maksimalistid on bolševikud ja et nende mõju on viimastel kuudel kiiresti laienenud. «Tööliste osavõtt miitingutest on vähenenud, kuid püsima jäänud osa hulgas levib kiiresti bolševism.»

Ajalehe järgmises, 10. novembri numbris on Petrogradi sündmustele pühendatud lühike toimetuskommentaari. «Sündmuste areng Venemaal on kiire. Ajutise Valitsuse ja Petrogradi Nõukogu vahel pikka aega kestnud võitlus on teravnenud. Bolševikud, keda juhib M. Lenin, on saavutanud kontrolli Nõukogus, ja nüüd näib, et see on laienenud kogu pealinnale. Lenini programm nõuab kohest vaherahu, maa jaotamist talupoegadele, majanduskriisi kõrvaldamist.» Omalt poolt lisab toimetuse arvamus: perspektiivis ootab kodusõda; kõik sõltub armee suhtumisest.

Mitte nii operatiivselt, kuid umbes samasuguse pildi sündmuste käigust maalib oma lugejatele «Current History». «Venemaa asub kodu-
sõja keerises. Ülestõus toimus Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu komitee korraldusel [---] Nikolai Lenini — äärmuslike radikaalide revolutsioonilise agitaatori juhtimisel [---]. Pärast 8. novembrit, mil avaldati esimesed napid andmed valitsusasutuste hõivamisest bolševike poolt, ei ole järgneva 10 päeva jooksul saanud autentseid teateid Venemaalt.» Sellele järgneb olulisemate sündmuste objektiivistlik loetelu. Muu hulgas öeldakse, et Simbirskist pärineva Nikolai Lenini õige nimi on Vladimir Iljitš Uljanov.

R. Kjellén kirjutab oma järgnevas maailmapoliitika ülevaates 1917. a. novembri keskel: «Venemaa on praegu anarhia ja kodusõja keevas katlas, milles bolševikud näivad olevat loonud midagi Pariisi Kommuuni taolist pealinnas. Mis sellest kõigest edasi saab, ei oska keegi veel öelda. Suure poliitika kontekstis näib ainult kahel võimalusel olevat suurem tähtsus. Üks neist peitub tendentsis riigi lagunemisele rahvuslikeks koostisosadeks ja teine püüdluses sõlmida kohene rahu.»

Saksa reformistlikult sotsiaaldemokraatilt näivad oktoobrisündmused olevat röövinud võime igasuguseks hinnanguks. «Die neue Zeit», mis siiani oli olukorda üsna operatiivselt ja huviga kommenteerinud, avaldab novembrikuu numbris artikli «Vene sotsialistlik ajakirjandus revolutsioonis», nimetades selles ainult möödaminnes bolševistlikku pööret Petrogradis. Alles 1918. aasta jaanuaris köidavad vene sündmused uuesti lugeja tähelepanu artiklites Vene välisministeeriumi saladokumentide avaldamise ja agraarküsimuse kohta. Esimene kokkuvõttev käsitlus oktoobripöördeist ilmub 25. jaanuaril V. Blossi¹¹ sulest pealkirja all «Uus vene riik». Märtsinumbris ilmub samalt autorilt uus kirjutis «Revolutsioon-eksperiment».

*

Seatud ootamatult vastamisi sotsialistliku revolutsiooniga, täiesti ootamatu käiguga sündmuste arengus, ei osanud vaatlejad esialgu ka oma positsiooni täpsustada. Nagu eespool nägime, kosus «Die neue Zeit» alles 1918. aasta jaanuari lõpuks jahmatusest, mille neile valmistas bolševike võit. Ja isegi teadmine, et viimaste näol on Venemaal võimule tulnud rahupartei, ei vähendanud nähtavasti saksa sotsiaaldemokraatia parempoolse tiiva ehmatust ega leevendanud pahameelt.

Inglise publik võis uuesti lõkkelöönud uudishimu vene revolutsiooni käigu suhtes rahuldada mõnevõrra varem. Mõõtuandvad ringkonnad esitasid kõhklematult oma hoiaku: valitsus ei kavatse tunnustada anarhiste, kes esinevad Vene valitsuse nime all. «The New Statesman» on leebem. Tuletanud meelde, et Lenini programm sisaldab nõudeid viibimatu vaherahu ja rahu sõlmimiseks, maa jagamiseks talupoegadele ning majanduskriisi lahendamiseks, väidab ajaleht, et tegemist on sotsiaalse revolutsiooniga. Vaagides retrospektiivselt sündmuste arengut, süüdistab leht kindral Kornilovit, kelle mäss ajas nõukogud bolševike rüppe. Ainsaks lootuseks neile, kes endiselt loodavad Venemaad kasutada Antandi sõjaratsuna, näib olevat olukorra ebastabiilsus. «Bolševike võim ei tugine mitte garnisonide ja elanikkonna toetusele, vaid pigem nende inertsusel,» väidab «The New Statesman» ning teeb sellest järelduse: «Üks näib olevat kindel, nimelt see, et bolševikud tõenäoliselt ei suuda hoida võimu.» Samal ajal ei kahtle leht bolševike otsustavuses kaitsta revolutsiooni saavutusi lõpuni. 17. novembri numbris esitab ta oma tulevikuprognosi: «Tugev valitsus peab nüüd tekkima. Avalikust hukkamõistust ning hukkamis-

¹¹ V. Bloss (1849—1927) — saksa sotsiaaldemokraatlik ajakirjanik, kirjanik ja riigimees.

test on vaevalt pääsu. Tulevikus kannatavad inimesed tõenäoliselt ka oma arvamuste, eksituste ja rumaluse pärast. Venemaa tuleb päästa iga hinna eest ja saab päästetud...»

Aga revolutsiooni atmosfäär on möödunud kaheksa kuu vältel oluliselt muutunud. «The New Statesmani» korrespondent J. West kirjeldab seda pealinna elurütmi muutustes. Kadunud on kevadiste ja suviste miitingute sõnarohkus ja ilukõne, kadunud on varem lainetanud loosungite meri. Selle asemele on astunud sihikindel ning otstarbekalt korraldatud poliitiline töö. V. I. Lenini kõne I ülevenemaalisel nõukogude kongressil Smolnõis oli «hämmastavalt praktiline ja kestis kõigest 20 minutit». Sellest hoolimata «ei võinud ühelgi kohalviibijal, küünikud välja arvatud, jääda märkamatuks [üldiselt] kasvav tunne, et Lenini kõne võib kujuneda inimkonna ajaloo piirikiviks».

Neutraalses Rootsisis ironiseerib R. Kjellén kõrvaltvaatajana: uue Vene valitsuse rahu «seesam» — ei mingeid kontributsioone ega anastusi — on väga praktiline sõjas lüüasaanule. Kuid ka tema on sunnitud tunnistama, et kui maailmasõda lõpebki Läänes viigiga, mille tulemusena taastatakse *status quo ante bellum*, siis Idas on igal juhul resultaat midagi niisugust, mis juhatab sisse uue ajastu inimkonna ajaloos. Kuid R. Kjelléni jaoks on uuel ajastul sootuks omamoodi sisu. «Vaid üle püha Venemaa varemete võib toimuda edasine areng. Venemaa kui rahvusriik jääb endiselt püsima suurriigina [---], kuid ta ei kujuta enam otsest ja vahetatut ohtu kõrgematele tsivilisatsioonidele: tema agressiivne teravik on murtud. Tal tuleb leida oma loomulik koht [---] suure puhvrina, mis vahendab ja pehmenab valge ja kollase [rassi] kontakte.»

Kaks revolutsiooni ühe aasta vältel oli liig mitte üksnes saksa sotsiaaldemokraatiale. Vene sündmustega vahetult kontaktis olev «The New Statesman» küll elavneb oktoobrisündmuste käigus hetkeks, kuid siis näib toimetus kaotavat orientiirid hindamaks sündmuste arengut. Sellekohast informatsiooni ei toeta enam toimetuskommentaar. Ülestõusule järgnenud perioodil, kuni aasta lõpuni avaldab «The New Statesman» õieti ainult kaks artiklit, milles jälgitakse revolutsiooni arengut. Esimene neist ilmub 17. novembril pealkirja all «Venemaa ja bolševikud» ja teine detsembrikuu kahes järgnevas numbris väliskorrespondent Julius Westi sulest pealkirjaga «Bolševistlik revolutsioon». Viimane võtab kokku oktoobripöördest saadud vahetatud muljed.

Võimetest tabada sündmuste käigu põhijoont räägib 8. detsembri toimetuskommentaari. Siin on ühesainsas teates ühendatud informatsioon bolševike võimu konsolideerumisest (Peakorterit ülevõtmine, läbirääkimised Saksamaaga) ülevaatega Asutava Kogu valimistest. Ajalehe sõnade kohaselt ei omavat «bolševikud [---] selles isegi oma triumfi hetkel midagi enamusetalist».

Ülejäänus näivad korrespondendid klammerduvat ainsasse kindlasse tõsiasja, mille tähtsus peaks lõppude lõpuks garanteerima ka vene sündmuste arengu taandumise kodanliku mõistuspärasuse sängi. See tõsiasi on maailmasõda. Nii teatab «The New Statesman» 15. detsembril: «Ükskõik millised ka ei oleks bolševike pahateod, seda tuleb nende kasuks öelda, et nad on selgelt näidanud, mida nad mõtleavad «demokraatliku rahu» all.»

Teadetega Brest-Litovski läbirääkimistest lõpetabki «The New Statesman» oma Venemaal puudutava informatsiooni 1917. aasta detsembris. Sellesama teemaga alustab ajaleht 1918. a. esimeses numbris Venemaa olukorra tutvustamist. Nüüd on toimetus nähtavasti lõplikult matnud lootuse, et Venemaa käimasolevas maailmasõjas veel liitlasena tegutsema hakkab, ja jõudnud üsna tõepärasele järeldusele Antandi sisemiste suhete kohta. «Käesolevas kriisis on tähtsam kui kunagi varem,» kirjutab ajaleht, «et liitlased [---] käituksid bolševistliku valitsusega nii tsiviliseeritult kui võimalik, eelkõige teeksid kõik nendest oleneva, et veenda Venemaal meie sõja-eesmärkide puhuses, nende kokkulangevuses Venemaa eesmärkidega. Me oleme käitunud Venemaa sõja vältel halvasti [---], oleme lubanud ajakirjanikel esitada hirmsaid ettepanekuid viiside ja vahendite kohta Venemaa karistamiseks [---].»

Nagu eespool juba nimetatud, huvitus R. Kjellén vene revolutsiooni-sündmustest ainult maailmapoliitika kontekstis. Ka oktoobri relvastatud ülestõusu põhjused leiab ta nendest seostest: «Ilma mingi kahtluset kaotas Kerenski oma mängu bolševike vastu just sõjapoliitikas.» Kuid endale tuttavas ainevallas ei eksi R. Kjellén vähem, kui näiteks saksa sotsiaaldemokraadid eksisid revolutsiooni käigu perspektiivi hindamisel. 1918. aasta kevadel, mil Saksamaa sõjalise kokkuvõriseseni novembrirevolutsioonis on jäänud vähesed kuud, kirjutab R. Kjellén Bresti rahulepingu maailmapoliitilistest tagajärgedest: «Antandile tähendab see kadunud lootust lõplikuks võiduks, ähvardavat kättemaksu.»

*

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäevale pühendatud pidulikus kõnes ütles L. I. Brežnev: «Oktoobrirevolutsioon lahendas loomulikult eeskätt meie maa probleeme, kuid oma olemuselt ei olnud need probleemid lokaalsed, vaid üldised, millised ühiskondliku arengu kulg oli seadnud kogu inimkonna ette.» Tänasekski ei ole võitlus erinevate teede pärast nende lahendamiseks vaibunud, vaid, vastupidi, haaranud järjest laiemaid eluvaldkondi. Seetõttu pälvivad tollased sündmused ikka ja jälle tähelepanu ka kodanlikes ringkondades.

Revolutsioonistaasta kümnendal juubelil kirjutab inglise uurija James Mavor oma raamatus («The Russian Revolution». London, 1928), et mitte mingisugune sotsiaalne areng ei ole ühendatav bolševistlike meetodite või poliitikaga. Veel nelikümmend aastat hiljem ilmub Läänes tuntud ajaloolase ja ajaloo filosoofi A. J. Toynbee toimetusel artiklite kogumik «Vene revolutsiooni mõju 1917—1967», mille eessõnas seatakse kahtluse alla revolutsiooni positiivsed sotsiaalsed saavutused. Tõsi küll, sellele lisatakse, et Euroopa intellektuaalset elu pärast Esimest maailmasõda ei ole võimalik mõista, arvestamata täiel kaalul 1917. a. novembrisündmuste mõju.

Ülaltoodu kinnitab, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kaasaegseid kodanlikke või väikekodanlikke arusaamu ja hinnanguid revolutsiooni kohta ei tule vaadelda uudishimu kõditava anakronis-

mina. Hoopis enam väljendavad need kontrrevolutsiooni tollast ideelist dispositsiooni. Ja nii nagu maailma revolutsioonilise uuendamise protsess toetub ideelisele järjepidevusele ning töölisklassi võitlustraditsioonidele, nii säilib ka kontrrevolutsiooni ideoloogias järjepidevus. Ainult et võitluse tulemust ideoloogiate vahel ei otsusta lõppkokkuvõttes argumentide veenvus või ideeline järjepidevus, vaid materiaalsete elutingimuste muutus. Sedamööda, kuidas töölisklassi võitluse toimele mureneb pind kodanluse jalge all, kaotab järk-järgult oma mõju ja veenvuse kodanlik ideoloogia.

Eduard Raska

NOORSOO ÕIGUSTEADVUS JA KURITEGEVUSE PÕHJUSED

Vabariigis korraldatavate noorsoouuringute üks kesksemaid probleeme on noorte kuritegevus. Ehkki kuritegevus tundub oma sotsiaalselt kaalult noorte elutegevuse teiste külgedega võrreldes vähem tähtis, on ta ometi ühiskonda kui tervikut häiriv tegur. Pealegi tähendab kuritegevus konkreetsete inimeste tasandil paljude traagikat.

Tähelepanu keskendamine just noorsoo kuritegevusele johtub aga suuresti kuritegevuse enda arengu seaduspärasustest. Nimelt on selgunud, et kuigi meie ühiskonnale on iseloomulik kuritegevuse üldine vähenemine, ei saa paraku rääkida noorte kuritegevuse märgatavast vähenemisest. Noorte osatähtsuse suhtelist tõusu selles võimendab viimasel ajal veelgi kurjategijate absoluutne noorenemine.

Nimetatud probleemi on nõukogude kriminoloogid üsnagi põhjalikult uurinud. Erialane kirjandus pakub hulgaliselt teoreetilisi konstruktsioone, millest igaüks seletab kuritegevuse ja konkreetsete kuritegude toimepanemise põhjuslikke mehhanisme omamoodi. Seitsmekümnendate aastate algusest peale on sageli toetunud hüpoteesile, mis õiguserikkumiste ja kuritegude vahetu põhjusena käsitleb lünkasid õiguserikkujate (kurjategijate) õigusteadvuses, kusjuures õigusteadvust ennast vaadeldakse õiguslike teadmiste, emotsioonide ja tahtelise momendi ühtsusena.¹

Et nimetatud hüpoteesi olulisemaid teoreetilisi aspekte on «Loomingu» veergudel juba varem vaadeldud, püüame siinkohal analüüsida õigusteadvuse ja kuritegevuse vahelisi seoseid kindlate uuringute andmetest lähtudes.² Toetume põhiliselt prof. Ilmar Rebase juhendamisel Tartu Riikliku Ülikooli kriminoloogia laboratooriumis kogutud andmetele meie vabariigi kohta. Ühtlasi pakume ka mujal NSV Liidus läbiviidud samalaadsete uuringute tähtsamaid tulemusi.

Esimesed sotsioloogilis-kriminoloogilised uuringud õigusteadvuse ja kuritegevuse vaheliste seoste väljaselgitamiseks korraldati õige varsti pärast vastava hüpoteesi püstitamist. Seejuures juhendas mitmeid uuringuid kas otseselt või kaudselt hüpoteesi üks autoreid, tuntud nõukogude õiguspsühholoog A. Ratinov. Vastupidiselt ootustele ei

¹ Vt. И. И. Карпец, А. Р. Ратинов, Правосознание и причины преступности. «Советское государство и право», 1968, № 12; А. Р. Ратинов, Структура и функции правового сознания. — «Проблемы социологии права». Vilnius, 1970, lk. 178—187.

² Vt. E. Raska, Noorte õiguskasvatuse kriminoloogilisi aspekte. — «Looming», 1974, nr. 12.

EDUARD RASKA

saadud sõnaselget kinnitust hüpoteesi paikapidavusele. Tõsi, noorte kurjategijate ja õiguskuulekate noorte õigusteadvuse võrdleval uurimisel tehti kindlaks mitmeid erinevusi, kuid need ei puudutanud õigusteadvust, küll aga mõningaid muid isikut iseloomustavaid tunnuseid (näiteks avastati olulised erinevused haridustasemes, eluorientatsioonides, kõlbelistes vaadetes, õigusliku informatsiooni allikates jms.).³

Veelgi enam, märgatavaid erinevusi ei täheldatud ka kuritegevuse intensiivsusest kahe vastandliku regiooni elanikkonna õigusteadvuse sisu ja arenemisastet võrreldes.⁴

Saadud uurimistulemusi kogumis võiks formaalselt hinnata kui argumente I. Karpetsi ja A. Ratinovi hüpoteesi vastu. Tõesti, kui noorte kurjategijate õigusteadvus ei erine seaduskuulekate noorte õigusteadvusest, kui kuritegevuse intensiivsus teatavas paikkonnas ei sõltu antud regiooni elanikkonna õigusteadvuse arenemisastmest, siis on kuritegude toimepanemist raske seletada lünkadega õigusteadvuses. Kõik on õige formaalselt. Sisuliselt aga tuleks uurimistulemusi hinnata kui mitteadekvaatset, sobimatut tõestusmaterjali kontrollitava hüpoteesi vastuvõtmiseks või kummutamiseks.

Küsimuse tuum taandub antud juhul nn. mõõtmisinstrumendile, õigusteadvuse kvaliteedi empiiriliste näitajate süsteemile. On selge, et empiiriliste näitajate õnnestunud ja teaduslikult põhjendatud valik määrab suures osas ära uurimistulemuste väärtuse. Samavõrra vaieldamatu on seegi, et puudused mõõtmisinstrumendis ei saa jääda kajastumata uurimistulemustes.

Uurimustes, mille tulemusi eespool tutvustasime, asetati õigusteadvuse empiiriliste näitajate süsteemis keskele kohale õiguslike teadmised, normitundmine, ja seda põhimõttel: et käituda õiguspäraselt, peab tundma õigusnormi, olema sellega sisemiselt solidaarne ning omama tahtejõudu õigusnormi ettekirjutuste tegelikuks täitmiseks.

Säärane arusaam õigusteadvuse elementidest ja nende vastastikusel seosest rajaneb teadvuse struktuuri üldiselt tunnustatud mudelil, mille järgi eristatakse teadvuse tunnetuslikke, emotsionaalseid ja tahtelisi komponente. Vastuväiteid kutsub esile üksnes nende komponentide äärmiselt kitsas ja ühekülgne tõlgendamine.

Asetades võrdusmärgi õigusteadvuse tunnetuslike komponentide ja õiguslike teadmiste summa vahele, peab ühtlasi eeldama, et õigusteadvuse olemasolu lahus konkreetsetest õigusnormidest (ja nende tundmisest) on mõeldamatu. Üldises plaanis tähendab säärane võrdustamine õigusliku reaalsuse (s. o. reaalsete ühiskondlike suhete õiguslike aspektide) taandamist õigusnormide kogumile.

Tegelikult on õigusnormide kogum vaid õigusliku reaalsuse üks elemente kõrvuti õigusprintsipiide ja -ideoloogiaga, õiguslike traditsioonidega, tegeliku õiguskorraga jne. Arvamus, et õigusteadvus pee-

³ Vt. Г. X. Ефремова. Изучения правового сознания молодежи. — «Вопросы борьбы с преступностью», вып. 19, Москва, 1973, lk. 47—51.

⁴ Vt. Право, правосознание, мировоззрение. — «Советское государство и право», 1975, nr. 7.

geldab vaid üht õigusliku reaalsuse osist — õigusnormide kogumit — pole millegagi põhjendatud.

Õeldule leiame kinnitust nii praktilist laadi tähelepanekuist kui ka uurimisandmetest. Vähe on inimesi, kes võiksid kiidelda kriminaalkoodeksi tundmisega; suhteliselt halvasti orienteerutakse isegi kriminaalseaduse põhimõttelise tähtsusega normides. Teatava pildi Eesti NSV mõnede noorterühmade kriminaalõiguslikest teadmistest leiame tabelist:

Noorterühmad	Kriminaalõiguslike teadmiste tase (%)				
	Nõrk	Puudulik	Rahuldav	Hea	Väga hea
Üldhariduskoolide õpilased	4,6	46,6	30,0	16,0	2,9
Kutsekeskkoolide õpilased	5,2	42,5	35,4	14,2	2,8
Töölisnoored	2,3	42,5	34,8	16,3	4,1
Noored õiguserikkujad	7,5	33,6	29,0	16,8	13,3

Võrreldes teiste noortega on õiguserikkujate kriminaalõiguslike teadmiste tase mõnevõrra kõrgem, ometi pole see asjaolu neid takistanud õiguserikkumisi toime panemast. A. Ratinovi andmetel on rõhuv enamik kurjategijatest kuriteo toimepanemise ajal ja juba enne seda vägagi hästi teadlik teo õigusevastasusest. Järelikult pole alust eeldada, nagu kujuneks õiguserikkujate õiguslik informeeritus nende kontaktide pinnalt õiguskaitse organitega. (Vt. «Советское государство и право», 1975, nr. 7.)

Kui jääme seisukohale, et arenenud õigusteadvuse põhinäitajaks on õiguslike teadmiste tase, peaksime ühtlasi tunnistama, et meie noorte (välja arvatud umbes kolmandik noortest õiguserikkujatest ja kuueandik seaduskuulekatest noortest) õigusteadvus vajab tublisti korrigeerimist. Kui aga olla realist ja käsitada arenenud õigusteadvuse otsustava kriteeriumina õiguspärasest käitumisest⁵, siis ei saa õiguslikele teadmistele omistada kuigivõrd olulist tähtsust õigusteadvuse struktuuris.

Õeldu põhjal võime üldistada: õigusteadvuse tunnetusliku komponendi sisuks pole mitte teadmised konkreetsetest õigusnormidest, vaid õigusliku reaalsuse kui terviku subjektiivne peegeldus teatavate õiguslike ideede, arusaamade, ettekujutuste, mõistete jne. kujul. Õigusteadvuse säärast mõistetud tunnetuslik komponent, nähtuna läbi inimese suhtumiste, hoiakute ja emotsioonide prisma, moodustab ühtlasi õigusteadvuse emotsionaalse komponendi ratsionaalse tuuma.

Eesti NSV noorte õigusteadvuse emotsionaalset komponenti uuriti sotsiaalõiguslike hoiakute tasandil, kusjuures viimaseid

⁵ Vt. A. M. Яковлев. Правосознание как объект конкретно-социального исследования. — «Ученые записки ВНИИСЗ», вып. 23. Москва, 1971, lk. 14.

omakorda vaadeldi õiguslikult relevantse suhtumisena sotsiaalsetesse väärtustesse, mida kaitstakse ja propageeritakse õiguse abil. Vastavalt sotsiaalsele sisule saab eristada positiivseid ja negatiivseid sotsiaalõiguslikke hoiakuid. Kui sellist selgelt väljenduvat suhtumist ei ilmne, siis on tegemist sotsiaalõigusliku hoiaku väljakujunematuse, infantiilsusega.

Uurimise eesmärgiks oli selgitada välja noorte sotsiaalõiguslikud hoiakud: a) sotsialistliku vara, b) kodanike isikliku vara ja c) avaliku korra suhtes. Ühtlasi püüti selgitada, missuguste tegurite (sotsiaalsete faktorite) toimet noorte sotsiaalõiguslikud hoiakud kujunevad, ning määrata ligilähedaseltki kindlaks sotsiaalõiguslike hoiakute käitumuslik-regulatiivne potentsiaal.

Eesti NSV noorte sotsiaalõiguslikud hoiakud

Sotsiaalõiguslik hoiak		Täiesti positiivne	Positiivne	Väljakujunemata (infantiilne)	Negatiivne	Täiesti negatiivne
Sotsialistliku vara suhtes	seaduskuulekatel	8,6	64,6	24,7	1,7	0,5
	õiguserikkujatel	4,8	60,3	32,5	2,4	—
Kodanike isikliku vara suhtes	seaduskuulekatel	30,7	50,2	17,5	1,5	0,1
	õiguserikkujatel	18,4	45,6	32,8	3,2	—
Avaliku korra suhtes	seaduskuulekatel	11,9	42,9	37,9	6,7	0,6
	õiguserikkujatel	9,6	34,4	34,4	19,2	2,4

Ilmnes noorte sotsiaalõiguslike hoiakute valdavalt positiivne iseloom, seda nii seaduskuulekate noorte kui ka õiguserikkujate rühmas. Ometi on üksikuid noori, kelle sotsiaalõiguslikud hoiakud on negatiivsed, kusjuures õiguserikkujate hulgas on neid rohkem. Eriti selgepiiriliselt avaldub õiguserikkujate sotsiaalõiguslik negativism avaliku korra suhtes.

Tähelepanu väärib asjaolu, et suhteliselt palju on noori, kelle sot-

EDUARD RASKA

siaalõiguslikud hoiakud on alles kujunemisjärgus. Nii on keskmiselt igal kolmandal õiguserikkujal ja igal viiendal seaduskuulekal noorel need välja kujunemata, infantiilsed. Ühenduses sellega on huvitav jõuda selgusele, missugused tegurid noorte sotsiaalõiguslikke hoiakuid kujundavad.

Nagu teada, on viimasel ajal väga tõsiselt tegeldud noorsoo õiguskasvatusega. Tõhustunud on õiguspropaganda, koolide õppeprogrammidesse on sisse võetud erikursused. Samal ajal teame sedagi, et sageli kujuneb noorsoo õiguskasvatuse peamiseks sisuks õiguslik selgitustöö, õiguslaste teadmiste andmine. Õiguskasvatuse säärane orientatsioon oleks põhjendatud vaid tingimusel, kui õiguslaste teadmiste pinnalt formeeruksid noorte sotsiaalõiguslikud hoiakud, noorte sisemine valmisolek käituda õiguspäraselt.

Uurimine näitas, et seos noorte õiguslaste teadmiste ja sotsiaalõiguslike hoiakute vahel kas puudub üldse või on negatiivne, s. o. ulatuslikele õiguslastele teadmiste lisanduvad väljakujunemata või negatiivsed sotsiaalõiguslikud hoiakud ning vastupidi.

Õiguslased teadmised ja sotsiaalõiguslikud hoiakud ei moodusta ühtset fenomeni noorte õigusteadvuse struktuuris, nad pigem vastanduvad teineteisele. Viimane asjaolu lubab ühtlasi järeldada, et sotsiaalõigusliku hoiaku tegelik sisu ei ammendu kitsalt õiguslike emotsioonide ja suhtumistega. Sotsiaalõigusliku hoiaku näol on tegemist inimese ideelis-kõlbelise positsiooniga, mis hõlmab ka õiguslikult relevantseid suhtumisi.

Määrav tähtsus noorte sotsiaalõiguslike hoiakute kujunemisel on elukeskkonna mõnedel külgedel, eriti kasvutingimustel perekonnas. See mõju on nii otsene kui ka kaudne. Võib öelda, et kõik noorsoo õigusteadvust ja sotsiaalõiguslikke hoiakuid kujundavad tegurid toimivad suuremal või vähemal määral läbi perekonna (kodu) kasvatusliku mõju filtri. See filter ise on aga peaaegalikult ideelis-kõlbelist laadi.

Sotsiaalõiguslike hoiakute käitumuslik-regulatiivset potentsiaali mõõta on kaunis raske. Tõepoolest, inimese käitumine ühes või teises situatsioonis ei sõltu ainult subjektiivsetest hoiakutest. Sageli võivad määravaks osutada just situatsiooni objektiivsed tingimused. Sellepärast tuleb ka sotsiaalõiguslike hoiakute käitumuslik-regulatiivse potentsiaali hinnanguid käsitada vaid tõenäosuslike otsustustena.

Üks levinumaid meetodilisi võtteid sotsiaalõiguslike hoiakute käitumuslik-regulatiivse potentsiaali uurimisel on nn. õiguslikult kriitiliste situatsioonide meetod. Respondentile kirjeldatakse teatavat situatsiooni (näiteks avaliku korra rikkumist, vargust vms.) ning selgitatakse välja tema reageering kas a) hinnanguna või b) mõttelise käitumisvariandina. Meetodi täiustatud variandis esitatakse situatsioon dünaamikas, arenevana.

Rakendades õiguslikult kriitiliste situatsioonide meetodit Eesti NSV noorsoo sotsiaalõiguslike hoiakute käitumuslik-regulatiivse potentsiaali mõõtmiseks, tehti kindlaks, et noored lahendavad situatsioone lähtuvalt sotsiaalõiguslike hoiakute iseloomust. Samal ajal ei täheldatud statistiliselt olulisi korrelatsioone õiguslaste teadmiste ja õiguslikult kriitiliste situatsioonide lahendamise vahel. Seega erinevalt õigusalas-

test teadmistest võivad sotsiaalõiguslikud hoiakud reguleerida noorte käitumist.

Et sotsiaalõiguslikel hoiakutel on ilmne käitumuslik-regulatiivne potentsiaal, võiksime asuda seisukohale, et säärane potentsiaal peab olema ka defektidel sotsiaalõiguslikes hoiakutes. Eespool tõime noorte sotsiaalõiguslike hoiakute defektina esile sotsiaalõigusliku negativismi ja infantiilsuse. Püüame nüüd selgusele jõuda, kas ja mis määral nimetatud defektid õigusteadvuses võiksid determineerida noorte õigusvastast käitumist.

Otsimaks vastust sellele küsimusele, võtkem aluseks juba õiguserikkumisi toimepannud noorte sotsiaalõiguslike hoiakute üldpildi. Et siin leiame nii sotsiaalõiguslikku negativismi kui ka infantiilsust, peame esmajoones otsustama, kumb neist õigusteadvuse defektidest on õiguserikkumise aspektist suurema kaaluga ning seega noorele õiguserikkujale t ü ü p i l i s e m.

Sotsiaalõiguslik negativism kui ühiselu reeglite ja kehtiva õiguskorra eitamine sobiks õigusvastase käitumise sisemise determinandi rolli kahtlemata igati. Paraku veendusime eespool (vt. tabel 2), et sotsiaalõiguslik negativism on üsna haruldane mitte ainult seaduskuulekate noorte, vaid ka noorte õiguserikkujate hulgas. Tõsi, noorte õiguserikkujate suhtumistes esineb sotsiaalõiguslikku negativismi mõnevõrra sagedamini, kuid erinevus seaduskuulekatest pole küllaldane selleks, et käsitada seda õigusteadvuse peamise ja tüüpilise defektina. Ei ole välistatud muidugi võimalus, et mõnel üksikul juhul tõepoolest on sotsiaalõiguslik negativism toimepandud õiguserikkumise sisemiseks tõukejõuks.

Uurimisandmete põhjal võib öelda, et noorte õiguserikkujate õigusteadvuse peamiseks defektiks pole mitte sotsiaalõiguslik negativism, vaid sotsiaalõiguslik infantiilsus. Analoogilisele järeldusele on jõutud ka NSV Liidu teistes paikkondades läbiviidud uuringute põhjal.

Sotsiaalõiguslik infantiilsus tähendab, nagu juba eespool öeldud, sotsiaalõiguslike hoiakute väljakujunematust. Kuid see, mida pole olemas, ei saa põhimõtteliselt olla käitumise aktiivne regulaator. Vaadatuna õigusvastase käitumise sisemise determineerimise aspektist evib infantiilne õigusteadvus tähtsust ainult niivõrd, kui võrd ta ei suuda pärssida teiste, aktiivselt kriminogeensete tegurite toimet.

Siit jõuame teise üldistava järelduseni: noorsoo õigusteadvus on tõepoolest teataval määral defektne. Samal ajal on noorsoo õigusteadvuses esinevad defektid oma laadilt säärased, et neid ei saa käsitada õiguserikkumiste ja kuritegude vahetu põhjusena.

Viimasel järeldusel on sügavalt praktiline tähendus. Sageli kaldutakse noorsoo õiguskasvatuse tähtsust ülehindama. Arvatakse, et õiguskasvatus on kui mitte universaalne, siis igal juhul üks tõhusamaid vahendeid võitluses noorte kuritegevuse vastu. Paraku uurimiste andmed säärast vaatekohta ei kinnita. Samal ajal ei ole ka mingit alust eitada noorsoo õiguskasvatuse vajalikkust. Küsimus on vaid selles, et õiguskasvatus peab orgaaniliselt sulama noorsoo kasvatamise ühtsesse ja terviklikku protsessi, saama selle üheks tahuks.

Veendunud, et lüngad õigusteadvuses ei ole noorsoo kuritegevuse

vahetuks põhjuseks, jääb ikkagi lahtiseks küsimus, mida säärasel juhul käsitada õiguserikkumiste ja kuritegude vahetu põhjusena. Vastust sellele otsivad paljud kriminoloogid juba aastakümneid. Sellegipoolest puuduvad tänaseni kindlad, üldiselt tunnustatud lahendused. Milles on siis asi?

Nähtavasti mõnes mõttes vääras probleemiasetuses. Tavaliselt rajaneb kuriteo vahetu põhjuse otsing järgmisel mõttekäigul: kuritegu sünnib inimese ja situatsiooni vastastikuse toime pinnalt. Mida «kuritegelikum», kriminogeensem on inimene, seda neutraalsem kuriteo toimepanemise aspektist võib olla situatsioon. Ja vastupidi — kriminogeenses, kuriteole provotseerivas situatsioonis võib kuriteo toime panna ka inimene, kes tegelikult ei olegi kriminogeenne.⁶

Esimesel pilgul üsnagi loogiline arutus! Kuid seda ainult esimesel pilgul. Lähemal vaatlusel näeme, et seda laadi arutlustes ignoreeritakse inimese ja keskkonna vastastikuse seose dialektilist iseloomu. Inimene rebitakse kunstlikult välja oma reaalsest ühiskondlikest suhetest, reaalsest elutegevusest ja vastandatakse abstraktselt kui «inimene üldse» niisama abstraktselt ja sisutule «keskkonnale üldse». On täiesti selge, et säärase lähenemise juures peab ka kuritegu ise omandama teatava absoluudi tähenduse, muutuma «kuriteoks üldse», milles realiseerub abstraktse inimese (või abstraktse situatsiooni) «kuritegelik» kvaliteet. (Reaalselt on kuritegu alati hinnanguiline, suhteline. Vastavalt ühiskondlik-poliitilisele situatsioonile ja ühiskonna arengu konkreetse etapi vajadustele tunnistatakse (seaduslikus korras) teatavad teod lubamatuteks ja seadusega karistatavateks, s. o. kuritegudeks.)

Just nimetatud kuritegelikku kvaliteeti peetaksegi silmas, kõneldes kuriteo vahetust põhjusest. Ühenduses sellega on küllalt huvitav ja õpetlik jälgida lõputut diskussiooni sotsiaalse ja bioloogilise vahekorra kuriteo toimepanemise põhjuslikus mehhanismis. Põhiliselt vaieldakse siin selle üle, kas inimese «kuritegelik» kvaliteet on valdavalt sotsiaalse või bioloogilise, sünnipärase iseloomuga. Et aga mõlemad diskuteerivad pooled peavad silmas olematut, abstraktset «kurjategijat üldse», siis kaotab küsimus, milles nimelt tema kuritegelik kvaliteet peitub, suuresti oma mõtte. Igal juhul pole selle küsimuse lahendamisel ükskõik kumma diskuteeriva poole jaoks printsiipiaalset tähtsust.

Tegelikult ei ole võimalik mõista ja seletada inimese käitumist (sealhulgas ka kuritegelikku) reaalsest elutegevusest lahus. Mida üldisemas plaanis me elutegevust vaatleme, seda selgemini näeme selles valitsevat sisemist loogikat, seoseid põhjuse ja tagajärje vahel. Ning vastupidi, mida lähemale konkreetsele käitumisele, seda enam valitseb j u h u s.

Samamoodi on lugu ka kuritegeliku käitumise põhjustega. Mõisted põhjus ja tagajärg omavad siin reaalselt sisu ainult niivõrd, kui võrd peame silmas inimese elutegevuse üldisi arengutendentse ja seaduspärasusi. Mida «lähemalt» me kuritegu vaatleme, seda enam hajub põhjuslik ahel juhuse lõputus ookeanis. Seega on enamasti loo-

⁶ Vt. С. К. Питерцев, Понятие личности преступника. — «Вопросы личности преступника». Москва, 1971, lk. 10.

tusetu otsida kurjategija isiksusest või kuriteo toimepanemise situatsioonist vahetut põhjust, erilist kuritegelikku kvaliteeti, mis üheselt määraks ära kuriteo toimepanemise.

Õelduga ei taha me väita, et kurjategija ei erine millegagi seaduskuulekast kodanikust. Samuti oleme kaugel sellest, et eitada kriminoogeensete, kuriteo toimepanemist soodustavate või isegi tingivate situatsioonide olemasolu. Tahame rõhutada vaid seda, et konkreetse inimese või situatsiooni tasandil on kriminogeensus alati suhteline. Näiteks agressiivsus kui isiksuse omadus pole üksnes kurjategija prerogatiiv; niisama vajalik on see ka kangelasele. Analoogiliselt võib leida näiteid selle kohta, kus situatsioon, mis mõne inimese tõukab kuriteole, ergutab teist kangelaslikule eneseületamisele.

Noore kurjategija isiksuse uurimised nii meie vabariigis kui ka mujal NSV Liidus kinnitavad ülalesitatut. Uurimistega pole avastatud spetsiifiliselt «kuritegelikke» elemente noore kurjategija isiksuse struktuuris.⁷ Küll aga on välja selgitatud olulised nihked kuritegevuse toimepannud noorte väärtusarusaamades ja eluorientatsioonides.⁸ Eri-nevalt seaduskuulekatest noortest, kes väärtustavad elutegevuse loovvaimset külge ning orienteeruvad ühiskondlikult kasulikule eneseteostusele, hindavad noored kurjategijad peamiselt elutegevuse meelelahutuslik-tarbijalikku sfääri ja orienteeruvad eneseväljendamisele.

On ilmne, et säärane nihe väärtusarusaamades omaette võetuna ei ole küllaldane seletamaks mõnede noortekontingentide kuritegelikku aktiivsust. Küsimusele tuleks läheneda sootuks teisiti ja analüüsida, milline tähendus on väärtusarusaamade häbel noorte elutegevusele tervikuna.

Teatavasti on noorsoo elutegevuse telgprotsessiks meie ühiskonnas valmistumine tulevaseks elukutseks, ehk teiste sõnadega, sotsiaalne ja professionaalne enesemääratlemine. Selle keskse protsessiga on nii või teisiti seotud noorsoo elutegevuse kõik teised küljed.

Sotsiaalse ja professionaalse enesemääratlemise edukus, häireteta kulgemine oleneb kahesugustest teguritest. Et tegemist on enesemääratlemisega, s. o. protsessiga, kus noored ise otsivad oma kohta elus, ise seavad eesmärgid ning määravad kindlaks vahendid nende saavutamiseks, kuulub juhtiv osa siin subjektiivsele faktorile — noorte väärtusarusaamadele ja eluorientatsioonidele.

Samas aga on noorsoo sotsiaalne ja professionaalne enesemääratlemine peamisi mehhanisme, mille kaudu ühiskond taastoodab oma sotsiaalset professionaalset struktuuri. Sellepärast on ühiskond objektiivselt huvitatud noorsoo enesemääratlemise teatavasunaalisest (ja -viisilisest) kulgemisest.

Ühiskonna objektiivsete vajaduste ning huvide ja noorsoo subjek-

⁷ Vt. Социально-психологические причины преступного поведения и личность несовершеннолетнего преступника (Методики и результаты исследования, осуществленного с применением методов теории и распознавания образов). Деп. рукопись № 632, Москва, 1975.

⁸ Vt. В. Н. Кудрявцев, Причины правонарушений. Москва, 1976, lk. 200—214.

tiivsete eesmärkide vastastikune harmoonia kindlustabki lõppastmes noorsoo enesemääratlemise protsessi sujuva kulgemise. Olulised vastuolud selle protsessi objektiivsete ja subjektiivsete regulaatorite vahel võivad seevastu esile kutsuda kaugeleulatuvate tagajärgedega sotsiaalseid pingeid.

On ilmne, et kuritegusid toimepannud noorte subjektiivne väärtusmaailm pole vastavuses ühiskonna objektiivsete vajaduste ja huvidega. Ühiskond on huvitatud noorte orienteerimisest ühiskondlikult kasulikule eneseteostusele. Sellele on suunatud kõigi noorte kasvatamisega tegelevate ühiskondlike institutsioonide tegevus. Ja ainult seda laadi eneseteostus kindlustab noortele laialdase sotsiaalse tunnustuse. Ellusuhtumine, mille puhul on esiplaanil meelelahutuslik-tarbijalik eneseväljendamine, ei saa leida ühiskondlikku tunnustamist. Sellel pinnal kujuneb kriis (sotsiaalne pingeline), mille subjektiivne üleelamine tuleb arvesse kui noorte elutegevust tervikuna mõjutav tegur.

Sotsiaalse ja professionaalse enesemääratlemise kriis tavaliselt ei kutsu pööret noorte elutegevuses esile kohe. Pigem võime kõnelda pidevalt süvenevast protsessist, mille esimestel etappidel kõnealused noored hakkavad irduma eale omasest normaalsest elust. Samas sunnib vajadus leida sotsiaalset tunnustust neid noori otsima mõttekaaslasti, suhtlemisringkonda, kus tunnustatakse ja hinnatakse meelelahutuslik-tarbijalikkude ellusuhtumist.

Sotsiaalsete kontaktide nimetatud eripära omakorda hakkab kujundama spetsiifiliste ideaalide, väärtuste ja käitumisharjumistega subkultuuri. Tegelikult leiab säärane subkultuur väljundi nihilistlikus suhtumises sotsialistliku ühiselu reeglitesse ja normidesse. Sotsiaalse nihilismi ilminguna tuleb nähtavasti käsitleda ka noorte õigus-teadvuse eespool vaadeldud defekte.

Mõnede noorterühmade sotsiaalne nihilism ning selle pinnalt võrsuv ühiselu norme trotsiv eneseväljendamine (alates rõhutatult ekstravagantsest riietumisest ja lõpetades kuritegude toimepanemisega) on noorte sotsiaalse ja professionaalse enesemääratlemise kriisi kaugeltki mitte ainuvõimalik tagajärg. On täiesti mõistetav, et enesemääratlemise kriisi väljunditeks on ka säärased hälbend nagu alkoholi kuritarvitamine, enesetapud, psüühikahäired jmt. Sellepärast võime enesemääratlemise protsessi kriisi käsitleda mitte ainult kuritegevuse, vaid üldse noorte hälbiva käitumise põhjusena. Mis laadi hälbend ühel või teisel juhul aset leiab, sõltub väga paljudest asjaoludest.

Kuritegelikule eneseväljendamisele kõige altimad on sotsiaalselt vähemarenenud, madala haridus- ja kultuuritasemega noored. Sageli käsitataksegi nimetatud isikulisi omadusi kui kuritegude põhjusi. Tegelikult on need siiski vaid põhjuse toime isikulised stimulaatorid. Võime kõnelda ka situatsioonilistest stimulaatoritest. Viimaste alla kuuluvad alaealiste ja noorukite järelevalvetus, puudused sotsiaalse kontrolli süsteemis, hooletus materiaalsete väärtuste hoidmisel jmt.

Nihked mõnede noorterühmade väärtusmaailmas peegeldavad tegelikke protsesse ja vastuolusid noorte elutegevuses. Teatavasti on mitmed objektiivset laadi tegurid (teaduse ja tehnika revolutsioon, kiire-

nev linnastumine jms.) loonud olukorra, kus, ühest küljest, pikeneb sirguva põlvkonna kutsetegevuseks ettevalmistamise aeg, teisest küljest aga nõrgeneb noorte side reaalse töömaailmaga. Sellest tingituna on noored küllalt pikka aega passiivse tarbija seisundis, kelle jaoks (vanemate) töö omab tähendust vaid niipalju, kui see võimaldab rohkem ja paremini tarbida. Valdavalt tarbijalik eluviis isiksuse kujunemise otsustaval etapil ei saa jääda kajastumata noorte väärtusarusamades. Seda laadi vastuolu muutub veelgi teravamaks ühenduses akt-seleratsiooniga, mis niigi süvendab lõhet noorte bioloogilise ja sotsiaalse küpsuse vahel.

Peale selle võib mõnede noorterühmade tarbijalikkude ellusuhtumist kujundada materiaalse heaolu üldine kasv ja elutingimuste paranemine. Tänapäeval saavad vanemad rohkem kui kunagi varem pakuda oma lastele kõikvõimalikke materiaalseid hüvesid. Samal ajal püütakse lapsi «helge lapsepõlve» sildi all säästa nendestki vähestest kodustest töödest ja toimetustest, mida mugavustega korter võimaldaks. Laste aktiivsuse suunamine tarbimise ja meelelahutuste sfääri (mida näeme ennekõike elanikkonna nendes kihtides, kus kultuurilise vaimne areng jääb maha ainelise heaolu kasvust) paneb aluse ka vastavale ellusuhtumisele.

Võiks arvata, et säärase vastuolude kõrvaldamiseks piisab töökasvatuse ulatuslikumast rakendamisest. Ilmselt see nii ongi, kuid ainult töökasvatuse õigesti mõistmise korral. Paraku peetakse sageli töö mehaanilist lülitamist noorte ellu samaväärseks töökasvatusega. Veelgi enam, ollakse seisukohal, et sisendades noortesse soovi võimalikult kiiresti tööle asuda, oleme küsimuse lahendanud. Nii lihtne asi siiski pole.

Ühiskondlikku tootmist mehhaniseeritakse ja automatiseeritakse üha suuremal määral. Kui varem oli rahvamajanduses teretulnud iga kätepaar, siis nüüd vajatakse kutsetöökse põhjalikult ettevalmistatud noori. Ilma vastava ettevalmistuseta noored jäävad ka töömaailmas kutsumata külalisteks, kellele on raske leida rakendust ja kes ise ei tunne rahuldust. Seepärast peab tõelise töökasvatuse sisuks kujunema noorte orienteerimine eriala omandamisele läbi haridussüsteemi vastavate lülide. Seega ainult eesmärgikindel valmistumine kutsetöökse — õppimine — on noorte tegelik töö, mille prestiiži peab kõigi vahenditega tõstma.

On iseloomulik, et noored, kes ei mõista õppimise väärtust, ei suuda ka töös näha midagi enam kui vahendit, materiaalse heaolu allikat, ja ainult selle nimel nad tööleminekuga kiirustavadki. Praktiliselt tähendab see tarbijaliku ellusuhtumise kandumist töö sfääri, kusjuures tööd ennast hakatakse võtma ebameeldiva paratamatusena. Sellepärast pole ka midagi ootamatut, et õiguserikkumistele ja kuritegudele kalduvad peamiselt kutsealase ettevalmistuseta või puuduliku ettevalmistusega tööleasunud noored.

Lõpuks rõhutaksime veel kord, et noorsoo kuritegevus on sotsiaalne nähtus kõige laiemas tähenduses. Tema lätted ulatuvad sügavale. Teda mõjutavad elutegevuse sääraseidki protsessid, millel näiliselt on vähe ühist kuritegevuse determineerimisega. Kuritegevuse sotsiaalne iseloom õieti selles avaldubki — kuritegevust sünnitab tea-

tavaviisiline elutegevus tervikuna, mitte aga üksikud sotsiaalselt negatiivse iseloomuga, kriminogeensed tegurid.

Siit on ühtlasi selge, et kuritegevuse lätete otsimise asemel mingis ühes, elust suvaliselt väljarebitud faktoris, olgu selleks siis õigusteadvus, alaealiste järelevalvetus või muud seda laadi asjaolud, peame lähenema probleemile **süsteemselt**, noorsoo elutegevuse kui terviku kontekstis. Alles siis hakkame mõistma kuritegevuse sotsiaalse determineerimise protsessi ja oleme suutelised hindama iga üksiku teguri osa selles.

Harald Peep

KIRJANDUSLIK TEEKOND ARKAADIAST UTOOPIASSE

Sõnakunsti algusaegadest peale on temas täheldatud nii kujutavat kui ka kujundavat alget. Läbi aegade on kirjandusteostes põimunud jäljendus ja ümberkehastamine, tunnetus ja normi andmine, olnu jäädvustamine ja tulevikufantaasia. Pole neist vastandeist vaba nüüdispäevadegi kirjandus. Mis aga puutub tulevikufantaasiasse, siis eelkäijate naiivsuse üle naeru kihistades kuhjab tänapäeva utopist kokku ilmselt mitte väiksemaid naiivusi.

Ometi on midagi, mis kutsub utoopiasse suhtuma tõsisemalt kui lihtsasse fantaasiamängu. Teisenevad kirjanduslikud vormid, teiseneb ja avardub meile kättesaadav informatsioon, tajume ehk arenemisprotsessi seaduspärasusi eelkäijatest paremini, ent teatavad psühholoogilised lähtealused olevikust tulevikku silla ehitamiseks utopiaa varal jäävad suuresti samadeks.

Meenutagem seda, mis on öeldud groteski kohta. Grotesk lähtus tegelikkusest, kuid deformeeris seda ebardlikuks mingi kaugema eetilise või esteetilise ideaali nimel. Groteskis väljenduv romantiline või satiiriline eitus pole aga ainukeseks võimaluseks käsitleda metaforiseerivalt oma aja inimese ja ühiskonna arusamasid. Vähemalt niisama suure fantaasialennu ja sotsiaalse laenguga võib olla metaforiseeritud jaatus, ajas ja ruumis kaugete eeskujude pakkumine lugejaille, kujundamaks tema positsiooni olevikus.

Küllastumine moodsast tsivilisatsioonist ja kultuurist, looduseihalus, tehnika-pelg ja «vanade heade aegade» nostalgia pole sugugi tänased uudised. Samast juurest võrsusid ka õnneliku Arkaadia sajanditevanused müüdid. Theokritos, Vergilius ja nende loendamatud järeltulijad tegid sellest reaalsest Vana-Kreeka mägimaakonnast, mis traditsiooniliselt kasvatas ainult lambaid ja palgasõdureid, ihaldatud õnnemaa. Probleemitu ja õrn bukoolika kuulus nn. suurde kirjandusse aastasadu ja veel 17. ja 18. sajandi luule laulis Arkaadiast. Itaalia kirjandusakadeemia, mis asutati 1690. a. Roomas, kandis nime «Accademia dell'arcadia», Arkaadiast on luuletanud Fr. Schiller ja hilisemad suured luulemeistrid, kaudmõjud ulatusid meiegi pastoraalsesse värsitoodangusse. Loomulikult ei tarvitse me mööda vaadata asjaolust, et uusaegses lüürikas on see aine- ja käsitlusala valdavalt vaid tingliku poeetilise situatsiooni teenistuses, ent kui Arkaadia nimi ise muutus üksnes sümboliks, siis arkaadiapärast elupagu jäi kirjandusse veel küllaga, vastandamaks reaalselt elujärge norutunnil soovitule. Eriti iseloomulik on see, et looduslähedast ja pretensioonideta ideaalelu kipuvad suuresõnaliselt ülistama ja teistele soovitama üdini linlikud poeedid, kuid sellestki on võimalik aru saada: luule on siin kompensatsiooniks, lohutuseks haigete hingele.

Arkaadia luulendajatele omane põgenemine teise elustiili ei jäänud kirjanduses ainukeseks konstruktiivseks olevikueituse vormiks. Ühiskonna arengule orienteeritult tõusis esile nn. utopiate vorm, mis rööbiti kirjandusliku huviga pakub tähelepanuväärset ka ühiskonnateadlastele, olles nii ideeliselt sihiasetuselt kui ka sotsiaalselt mõjult arkaadiatest võrratult kaalukam. Arkaadiatele sarnanevalt

HARALD PEEP

1903

otsisid varasemad utopiad ideaalset mujal või minevikus, hiljem aga, seoses ajaloolise arengu tajumisega, sai nende olulisimaks ainealaks tulevikuihiskond. Paaril viimasel sajandil on sellele jõudsasti lisandunud poleemika oleviku elukorralduse ebakohtade ja ohtlike tendentside vastu.

Utopia mõiste läks kirjanduslikku käibesse Thomas Moruse 1516. a. ilmunud pika pealkirjaga teosest, mida järelpõlved lihtsalt «Utopiaks» hakkasid nimetama (tuntud ka «Kuldse raamatu» nime all), kuid juba Platoni «Politeia» annab ulatusliku pildi ideaalriigist, ka on Hekataios kirjeldanud muinasjutulist kimrite riiki, Iambulos rääkinud Etioopia mere saarel asuvast Päikeselinnast, salapärasest Thulest andis meie ajaarvamise 2. sajandil pildi Antonios Diogenes. Seega — olgugi et termin meie mõistemahus sündis hiljem — tegelesid mõttekujutusliku ideaalriigi probleemiga paljud antiigi ja keskaja mõtlejad. Võib-olla pole liigne meenutada ka rahvaluulet ja keskajal piibli edasiarendusena valminud lugusid tuhandeaastasest rahuriigist, tulevasesst paavstriigist jne. Ka neis väljendus koostajate soov näha meelepärasemat ühiskonda, ehkki Raimundus Lullus, Pierre du Bois ja Hieronymus oma mõttejõult enamasti eelkäijate tasemeni ei tõusnudki.

Mida tähendab siis sõna «utopia»? Seda on kreeka keele kaudu seletatud kui olematut paika, olematut maad, teise versiooni kohaselt ka kui õnnistatud ehk hüvemaad. Nii või teisiti kujutab utopia endast ühiskondliku teadvuse erilist vormi, mis — enamasti kujundilises teostuses — ühendab sotsiaalse ideaali, olevikueituse ja tulevikuprognooosi. Väljendustasandil seisab ta tihti belletristika ja poliitilise publitsistika piiril, uuemal ajal seostub ka teadusfantastikaga (SF).

Thomas Morusest peale on kirjanduslik utopia laialt levinud kogu maailmas. Vene sotsiaalutopistide legendide (17.—19. saj.) ulatusliku analüüsi publitseeris 1967. a. K. Tšistov, rootsi utopistide osa oma maa sotsialistlike ideede kujunemises valgustas 1913. a. I. Vennerström, itaalia utopistide iseloomustas 1943. a. üpris tendentslikult Delio Cantimori, ameerika utopiaid on analüüsinud V. C. Parrington (1947), W. A. Hinds (1961) ja H. V. Rhodes (1967), saksa utopiaid E. Cohn (1921), E. Reich (1928), T. Fink (1939) ja R. A. Lettau (1960), inglise omi V. Dupont (1941), L. A. Morton (1952) ja W. H. G. Armytage (1961). Siinkohal osutaksime aga veel ühele väga rikkaliku bibliograafiaga uurimusele, mis piisava selgusega näitab, kui levinud on utopiate vorm kogu maailmakirjanduses alates antiigist ning idamaadest ja lõpetades meie kaasajaga. Selleks teoseks on W. Biesterfeldi «Die literarische Utopie» (1974).

On loomulik, et sellise teoste hulga, eri ajastute, maade ja autoriisiksuste tõttu on utopiate üldpilt õige kirev ning ammendavat tüpologiseerimist mittevõimaldav. Mida kõike küll pole püütud utopiatesse mahutada! Pole siis ka ime, et on kirjutatud koguni spetsiaaluurimusi utopiates kajastuvast kasvatusideaalist (J. Prys 1913, K. Weber 1931, K. Schleicher 1970), meditsiinist, eriti aga hügieenist (H. Siefert 1970), tehnikast (A. Maluschka 1927, R. B. Schmerl 1960), naisküsimumest (E. Schomann 1911, M. Weinberg 1925), kehakultuurist (R. Varwig 1931), keeleküsimumest (E. Pons 1930), loodusteadusest (R. Stein 1916), utopiate arhitektuurist (G. Münter 1957, H. Rosenau 1959, G. Strauss 1962 jpt.), sadu teoseid poliitilisest ideaalist (see aspekt on nõukogude teaduses kõige suuremat tähelepanu pälvinud), suur hulk eri käsitlusi on pühendatud olematute maade geograafiale ja kosmograafiale. Imselt on aga teoste ainekust huvitavamad nende autorite üldfilosoofilised arusaamad, arenguprotsessi tunnetamise kordumatu omapära.

Mida ootab siis tulevikult kirjanik-utopist või mida ta kardab saabuvat? Kau-

gemäs minevikus löi selline kirjanik oma teoses pildi harmoonilisest ühiskonnast, nii nagu ta seda ette kujutas, arvestamata asjaolu, et reaalelus puudusid võimalused sellise ideaali teostamiseks. See oli puhtakujulisim didaktika, ehkki rüütatud kujundisse ning varustatud põnevuselemendiga — sellel imaginaarsel reisil teise ajastusse või ruumi pidi ka süzeeliselt intrigeerivat leiduma. Platoni «Politeia» ja Campanella «Päikeseriik» (1602) kuuluvad küll juba oma funktsioonidelt n.-ö. tarbekirjanduse hulka, kuid meenutades Dante tulevikuvisionööne, Rabelais' Gargantua üllatavaid seiklusi, Cyrano de Bergeraci kuuriiki (1657), Baconi «Uut Atlantist» (1624), Swifti «Gulliveri reise» (1726) ja mitmeid Voltaire'i töid, siis näeme, et just ilukirjandusliku vormi ulatuslikum tarvituselevõtt tagas sellele žanrile avarama kõlapinna.

Muinasjutuline põimus sellistes teostes reaalsega, innustas kujutlusvõimet ja aitas vastu võtta niisuguseidki ajast etteruttavaid arusaamu, mis kainemas teostuses või traktaadi vormis jäänuksid positiivse vastukajata. Nüüd aga mõjus fantaasiamänguline reis tundmatusse, kohtumine kummaliste eluvormide või tavatu elukorraldusega nn. kaasautoritunnest virgutavalt. Paraku on juba nii, et ajapikku taanduvad sellised teosed üha rohkem noorsoolektüüriks: täiskasvanute maailm otsekui minetakse võime argiarusaamadest kõrgemale tõusta, mängu abil maailma tunnetada. Meenutagem, millist üllatusväärtust sisaldasid meie enestegi jaoks noorpõlves loetud «Gulliveri reisid», «Gargantua ja Pantagruel», «Robinson Crusoe», «Candide», H. G. Wellsi, L. Bousсенard'i ja J. Verne'i raamatud, mis ühel või teisel kujul sisaldasid utopia elemente. Teoste sünni põhjustanud konkreetsed ajendid ja tõekspidamised ununesid või jäid lihtsalt teadmata, pilku köitsid uute mängureeglite avarus ning kutse eneseteostusele.

Hilisemate ajajärkude utopistid on palju teinud selleks, et utoopiate esialgne tähendus ühiskondliku mõtte arengus hääbuks. Muidugi ei kehti see suurte meistrite (M. Twain, J. F. Cooper, H. G. Wells, J. London, G. B. Shaw, G. Hauptmann, V. Brjussov, A. Tolstoi, K. Čapek, H. Hesse, S. Lem jmt.) utoopiliste teoste kohta. Klassikalise utopia parimaid traditsioone jätkavalt on nendes tunnetusalge ja humanistlik paatos esikohal. Siinkohal on mõeldud ainega spekulereivaid nn. massikirjanduse näiteid, loendamatu kollase ja musta põhitooniga ajaviitejutte, olgu nad siis Tarzani või James Bondi seiklustest, rohelisel mootorrattal Kuule lendamised, kolmanda maailmasõja kirjeldused (ühe inglise erukindrali oopust tutvustas «Literaturnaja Gazeta» alles 26. juulil) või muu kirjanduslik kits. Omal ajal pakkusid sellist lektüüri ka paljud eesti ajalehesabad. Kui hea noorsookirjandus lähendab lugejat küpsete täiskasvanute eluhoiakule, siis selline triviaalliteratuur kasvatab täiskasvanuidki lapsikuks.

Püüdkem piiritleda tänapäevase utopia mõningaid palgejooni. 1883. a. iseloomustas F. Engels sotsialismi arengut kui teed utopiast teaduseni. Ja tõepoolest, kui jälgida juhtivate utopistide tulevikukontseptsiooni läbi aegade, märkame, et suur osa neist seostab inimkonna tuleviku nende printsiipidega, millest juhitud sotsialism. Erinevused tulevad ilmsiks alles siis, kui autor, lähtudes oma aja arengutasemest, ideestikust ja teaduse ning tehnika olukorrast, hakkab välja joonistama konkreetse tulevikühiskonna pilti. Siis avaldub prognoosimise raskus paiguti otse rabavate naiivsuste kujul. Muidugi, kohati võib juhtuda ka imelisi üllatusi: keegi ei mõista seletada, miks «Gulliveri reises» on juttu Marsi kahest kuust (Swifti ajal ju teadus nende olemasolust polnud teadlik), ka mitmed J. Verne'i kangelaste käsutuses seisvad tehnilised vahendid materialiseerusid tegelikkuses tunduvalt hiljem. Siin võib olla tegu õnneliku juhusega (ühe märkitabanud detaili kohta võib tulla tuhandeid, mis alatiseks jäävad autori

fantaasialennu katteta viljaks), võib olla tegu ka võimega intuitiivselt prognoosida teaduse ja tehnika edasise arengu suunda. Ideed n.-ö. ripuvad õhus ja fantastile on nende ärakasutamine jõukohasem kui teadlasele. Selge aga on, et detaililt tervikule, s. o. tuleviküühiskonnale kui terviklikule süsteemile liikumine valmistab isegi leidlikumale ja erudeeritumale utopistile ületamatuid raskusi.

Vaadeldes nõukogude autorite utopia-elementidega teadusfantastikat (I. Jefremovi «Andromeeda udukogu», vendade Strugatskite looming jm.). Sellest tõuseb esile sotsiaalse progressi vääramatuse idee, teaduse ja tehnika arenguga kaasnev inimese kõikkvõimsuse ihalus, usk, et oleviku ebakohtadest üle saadakse ning inimene ise muutub harmooniliseks. See kõik on ilus ja vastab klassikalise utopia primaile traditsioonidele. Kuid ... me saame neist pildi, mis näitab üksnes täiustunud taustsüsteemi, mitte aga sellele vastavat loomevõimelist inimest. Tegelane, kes pannakse suhtlema teiste tsivilisatsioonidega või korrastama maa-pealseid ja kosmoses toimuvaid asju, on oma psüühikalt ja võimeilt üpriski sarnane keskpärase programme tegelasega, nagu neid paraku tunneme olevikuainelistestki töödest. Kui aga autori armust talle lisataksegi n.-ö. eraelulisi jooni, osutavad need peamiselt piiratud kujutusvõimele («kangelane» ei suuda lahti saada hirvmasest suitsetamisharjumusest või teeb lõögastumiseks totraid vemmalvärse või loeb kõikkvõimalike tehnikauuenduste kiuste vanaaegseid paberile trükitud raamatuid või kurameerib gümnaasisti kombel või ei salli kiilaspäid või ... Näidete rida teab igaüks pikendada). Mida ma tahan sellega öelda? Ilmselt on inimene ise (mitte tehnika lihtsa kasutajana või kruvikesena ideaalselt käimapanud riiklikus mehhanismis) utopistidele kõige raskemaks kujutamiseobjektiks. Temata aga jääb kauneimgi riigikorralduse mudel võõrandunuks. Ei kirjutata ju tänapäeval utopiaid ideaalsele valitsejale õpetlikuks lektüüriks (nagu olid Aquino Thomase, Macchiaveli, Morelly, Robert Filmeri ja Samuel Johnsoni vastavad tööd), vaid tavalisele lugejale, ühiskonna liikmele.

Nii nagu klassikalistes utopiates, püüab uusaegne utopiagi süžeeeliseks sõlmistuseks ära kasutada ebatavalise reisi motiivi. Muiste toimus selline reis enamasti meritsi (maakera tunti ju vähe), nüüd kosmoses või ajamasinaga. Reisiga kaasneb omakorda ootamatus (katastroof, mis viib rändurid tundmatule saarele või planeedile, kontaktid meie omast kõrgema või meile võõra tsivilisatsiooniga). See kutsub loomulikult esile tunnetus- või eneseteostustahte (vastuse otsimise küsimusele, mis ja miks on teisiti, kui meie harjunud oleme; sisseelamine või võitlus). Siis järgneb pragmaatiline väärtustamine ja autor hindab tegelaste suu läbi kõik selle uue ja arusaamatugi tingimusteta kas heaks või halvaks. Teise tsivilisatsiooni esindajate vastuvõetavale osale patsutatakse õlale (see õlg peab olema, sest enamik kosmosekirjanikest on raudselt veendunud, et tsivilisatsioon saab sündida üksnes inimkujuliste olendite najal). Ideaalriiki, mida mineviku utopistid otsisid, oleviku utopist eriti ei vaja, teda huvitab rohkem tehnika, mida ta paiguti otse kaubaturisti kombel põrnitseb. Teose lõpul on lahkumine — olgu siis tagasipöördumise võimalusega või ilma — emotsionaalsete rõhuasetustega. Selline ongi suure osa moodsate utopiate skeem.

Võib kerkida küsimus, kas on õige panna ühte patta kosmosefantastika ja utopiaid. Põhimõtteis ehk mitte, kuid ühisjooni on palju. Kosmosereisid sellistena, nagu fantastid neid kirjeldavad, saavad ehk toimuda millalgi tulevikus. Siit ka paljude selleaineliste teoste ajakoordinaadid ning katsed tähistada mitte üksnes üht kõrgemat etappi teaduse ja tehnika arengus, vaid ka sellele aluseks olnud üldsotsiaalses kujunemiskäigus. Jutt on muidugi mitte kosmoseteemalisest kõmuliteratuurist, vaid arvestatavast kirjandusest. Neis teostes, milles kujuta-

HARALD PEEP

takse aga kontakte teiste tsivilisatsioonidega, on sotsiaalne aspekt igal juhul ilmne ning nende lähedus klassikalistele utopiatele seisab kindlasti väljaspool kahtlust. Seega — kui tegu pole pelga seikluskirjandusega või insenerliku mõttespekulatsiooniga, sisaldab nn. kosmosefantastika ka utopiatele omaseid sotsiaaleetilisi või filosoofilisi probleeme.

Eespool öelduga seoses vaadeldgem ka nn. antiutoopiate küsimust. Seda, et ideaali kõrval tuleb anda hoiatavaid eeskujusid, mõistsid juba antiigi autorid. Utopia liik, milles polemiseeriti teise utopisti vaadete vastu, on esindatud juba Aristotelesel (S. M. Sterni 1968. a. ilmunud teos «Aristotle on the World-state»). Seda laadi on ka mitmete hilisemate autorite (J. V. Andreea, kes polemiseerib Campanellaga oma «Christianopolises» 1619, P. F. G. Desfontaines, kes avaldab 1730. a. «Uue Gulliveri» jmt.) looming. Kuid see kõik pole veel antiutoopia tänapäevases mõttes, nimelt hoiatuskirjandus juba olemasolevate ohtlike tendentside puhul.

Sellise negatiivse utopia termingi kujunes alles pikkade otsingute tulemusena. G. H. Huntemann soovitas 1953 terminit *mätoopia*, F. Stanzel 1963 *düstooopia*, K. Tuzinski 1965 *devolutsiooniline utopia*, ingliskeelses kirjandusteaduses on läbi lõõnud väljend *inverted utopia*, kõige laiemalt sai aga tuntuks *antiutoopia*.

1890. a. ilmus Chicagos Ignatius Donelly romaan «Caesar's Column, a Story of the 20th Century», milles autor tehniliselt kõrgesti arenenud tulevikühiskonda kujutades näitab, et säilinud eraomandus ning ebavõrdsus hukutavad selle kultuuri. Muide — juba Thomas Moruse «Utopias» mõistetakse eraomandus hukka kui ideaalsele ühiskonnakorraldusele mittevastav nähtus. Nii pole ka ime, et kapitalismiaja utopistid üsnagi hästi tajusid oma ühiskonna põhilist vastuolu ja hoiatasid selle jätkuva süvenemise eest.

Jerome K. Jerome'i «Uus Utopia» (1891) annab unenäo tulevikühiskonnast, kus inimene isiksusena on täiesti tasalülitatud. Aldous Huxley («Brave New World», 1932) satiiriline hoiak ameerikaliku eluideaali ja kaasaegsete pahede suhtes on samuti desillusionistlik, kõnelemata arvukaist Teise maailmasõja järgseist teostest, milles irooniline või ka traagiline utopia hoiatab juba kogu inimkonda. Meenutagem meilgi hästi tuntud Ray Bradbury jutustust «451° Fahrenheiti», William Goldingi «Kärbeste jumalat», pisut vanemat Hermann Hesse «Klaaspärlimängu» ja mitmeid teisi antiutoopiaid. Eriti on sõda, kogu planeedi hukutav aatomikatastroof või robotite vastuhakk inimestele (näit. Karel Capeki sellesuunalised tööd) antiutoopiate põhilisteks ainealadeks. Inimest ümbritsevad ohud pole aastatuhandete vältel vähenenud, vaid koguni suurenenud. Antiutoopia näitabki enamasti, et selles on süüdi inimühiskond ise, tema arenguvastuolud ja võimetus rakendada objektiivseid eetilisi kriteeriume iseenda suhtes. Arvukalt on ka satiire-antiutoopiaid, milles allegooria abil pilatakse ideoloogilisi vastaseid.

Sisuliselt täiendavad utopia ja antiutoopia teineteist: üks annab norme ja teine näitab, mis juhtub siis, kui neid ei järgita. Seda loomulikult ideede plaanis, kuid ka teoste stiilis leiab aset vastastikune täiendamine, sest tõsimeelset romantilist või pateetilis-publitsistlikku utopiate stiili vaheldab antiutoopiate must huumor, melodramaatilisus, paremate näidete puhul ka vahe stiil. Ja muudugi on mõlemale omane suur fantaasiavabadus aja, koha ja muude n.-ö. pisaajade piiritlemises.

Teeksimegi siinkohal väikese ülevaate utopiate aja- ja kohamääranguist.

Üheks levinumaks printsiibiks on ümmarguste arvude eelistamine. Nii on aasta 2000 saanud teose tegevusajaks õige paljudele autoritele (*Rétif de la*

Brettonne 1790, E. Bellamy 1888, J. Vogel 1889, A. Fuller 1890, R. Kipling 1909, P. Norelli 1928 jpt.). On autoreid, kes eelistasid oma ideede realiseerimiseks lühemaid tähtaegu. Need teosed, mille ajakoordinaadid on juba meie kontrolli all, viivad aga õige skeptilistele järeldustele konkreetset dateeritava utopia otsustarbekuses. Nii 1950. aasta (W. Stanley 1903, A. Steininger 1932) kui ka 1960. aasta (anonüümne autor Austrias 1926) prognoosid on osutunud sotsiaalse elu korralduse kui ka tsivilisatsioonitaseme osas üpris naeruväärseks.

Kiiresti kulgevas ajas on püsima jäänud — pisutki kindlamana — nende utopistide maine, kes oma sündmustiku kaugemasse tulevikku nihutasid. Teatavat huvi, ennekõike muidugi kirjutamisaja arusaamade peegeldusena, pakub 29. sajandi kujutus (A. Blair 1874), kuivõrd selles esineval ülemaailmsel vabariigil on mõningaid klassikalise utopia jooni. 30. sajandisse paigutab sündmustiku M. G. Conrad (1895), aastaga 2020 lepivad J. Neupauer (1893), H. W. Newte (1907) ja C. Cörrinth (1920).

Olgu öeldud, et paljude programmiliste teoste ajamäärang on läbinähtavalt tinglik. Nad väljendavad üksnes ideed ega hoolitse tegelikkuse illusiooni loomise eest poliitika, teaduse, tehnika jm. igakülge väljajoonistamise näol. See on pigem publitsistika kui belletristika, ent ilmselt suuremat tunnustust pälviv kui ilukirjandus, mis naiivrealistlikult püüab tulevikku kõigis detailides reprodutseerida. Paratamatult ilmnevad siin ajapikku üha suuremad naiivsused ning need pisendavad suurimagi idee.

Utopiate kohamäärang pole vähem mitmekesine. Siia kuuluvad idealiseeritud, kuid algselt reaalsed maakohad (Arkaadia, Tahiti, Austraalia, Peruu), muinasjutulisemad Atlantis ja Ofiir (viimane muide ka vene 18. sajandi utopistil M. Stšerbatovil), olematud või ebamääraselt tähistatud paikkonnad Maa peal (Utopia, Spensoonia, Eutroopia, Altruuria, Felsenburg, mõni nimetu saar), maa sisemuses asuv riik (anonüümse inglise autori teos 1755) ja muidugi loendamatud tähed ning planeedid. Kuule viisid oma teose sündmustiku anonüümset saksa autorid 1658, 1659, Francis Godwin 1629, Cyrano de Bergerac 1657, M. McDermott 1728 ja J. Friedel 1785 ning määratu hulk hilisemaid autoreid. Päike ei jäänud samuti asustamata, sinna viisid oma teoste kangelased Cyrano de Bergerac (1662) ja mitmed 18. sajandi anonüümised kirjamehed. Viimastel sajanditel on selliseid katseid vähem tehtud. Marsiga suhtleb J. Swift (1726) ja C. I. Geiger (1790), hilisemal sajandil eelistatakse rohkem päikesesüsteemist eemalduda, aga juba mitme sajandi vältel on meelsasti valitud ka mõni täiesti tundmatu planeet.

Kord juba niisuguste tunnusoonte vaatlemisele asunud, jälgigem ka tegelaskonna eripära. Vanimaile utopiaile on omane kujutada hästi struktureeritud ja suletud riiklikku süsteemi, kus igal kollektiivi liikmel on juba ettemääratult oma kindel koht. Sõltuvalt kirjutamisajast võis selles ideaalriigis olla isegi orje (Platon), riik võib olla feodaalne (W. van Haren, Morelly, C. M. Wieland, F. Bacon), kiriklik (J. V. Andreae, J. M. von Loen), uuemas utopias aga rohkem või vähem ilmekate sotsialistliku elukorralduse tunnustega (H. G. Wells, J. F. Bray, E. Davis, J. Fairfield, F. W. Hayes, kellelt muide ilmus 1894. a. teos «The Revolution of 1905», G. B. Shaw, J. London ning kõik nõukogude autorite tuleviku fantaasiad).

On utopiilisi riike, mida juhivad mitte poliitikud, vaid intellektuaalid ja kunstinimesed (F. G. Klopstock, F. L. Stolberg, D. S. Fajardo, M. de Melo, A. Schmidt), on naiste valitsuse all olevaid riike (L. Rostaing de Saint-Jory, J. D. Beresford, G. Hauptmann), on isegi lasteriike (E. Kästner, L. Pešek,

W. Golding). Kõigi nende tegelaskond mõjub oma ebakonventsionaalseis seostes hämmastavalt, virgutab kahtlema käibetõdedes ja kaasaegse elukorralduse vormides. Usna levinud on ka nn. õilsa metslase kuju, mis õieti juba Tacituse aegadest peale on vastandamist leidnud argiinimese mentaliteedile. Siit eriti 18. sajandi utopiates levinud eksootikaharrastus, siit kõikvõimalike robinsonaadide taustkangelaste idealiseeritus.

Lisagem mõned paralleelid eesti utopiatest või vähemalt sellistest meie autorite teostest, millel on kokkupuutepunkte teiste rahvaste utopistide loominguga. Loomulikult pakub meie sõnakunsti kujunemistingimusi arvestades siin huvi peamiselt 20. sajand, kuivõrd siis on tegemist juba enam-vähem originaalse mõttestikuga.

Uusromantiliste rühmituste tegevuse ajal sajandi algul omandas fantaasialooming erakordse tähtsuse. Nüüd polnud enam tegemist müütilise vaimuvalla või religioosse kujutluspildi luulendamisega, vaid rahvusvahelisele kirjandustraditsioonile tuginevalt püüti konstrueerida juba oma mängureeglitega tehismaailm. Paistab silma uusaegse müüdi harrastus Fr. Tuglase ja A. Gailiti proosas. Siin ei puudu imaginaarsed reisid (maailma lõppu, hiiglaste saarele, ihaldatud õnemaale), kummastavad ajanihked ega irrealsed paikkonnad. Spengleri ideede mõjul tungivad sisse ka hävingumeeleolud ja katastroofitunnetus («Purpurne surm»). Vastuoluliste aegade rüpes võrsunud utoopiliste piltide tonaalsus on enamasti rõhuv, tuleviku eest hoiatav.

Märkimisväärselt rakendab antiutoopia võtteid Hugo Raudsepp oma vemmälväärsilises komöödias «Sinimandria» ja kindlasti ka A. H. Tammsaare näidendis «Kuningal on külm». See «olematu maa Euroopa taladel», mille visandab Tammsaare, on ühel hoobil nii hoiatav prognoos kui ka pilkeline ajakriitika. Jättes kõrvale «Perekonnalehe», «Uudislehe» ja «Jutulehe» küsitava produktsiooni, võime toonitada, et kodanlikul ajal utopiad eriti viljakad polnud, kuid ka olemasolevates vähestes kaalukamates näidetes on küllaga üle aegade püsinud.

Eri peatükk on muidugi Fr. Tuglase looming. «Luua müüte, see on kõrgeim,» kinnitas ta kunagi. Varasema müüdiloomingu ergas, kuid sotsiaalselt väheorienteeritud laad teises ajapikku, andes aset eesrindlikust ühiskondlikust mõttest viljastatud visioonidele. Üheks selliseks on 1941. a. valminud «Viimne tervitus», teos, milles kajastub sõjaõudus ning hirm Euroopa tsivilisatsiooni hukkumise pärast. Minavormilises arutluses sirvib novelli tegelane sündmusi, mis kaasnesid nn. viimase sõjaga. Ta viibib hävinud Naapoli varemeis selle sajandi teisel poolel, ta ei tea teose algul ühtki teist sõjast elavana pääsnud inimest. Ja ta mõtleb, mõtleb inimsusest, üksindusest, inimlikust vastutusest tuleviku ees.

Ka 1971. a. «Loomingus» ilmunud «Helloi maa» väljendab Fr. Tuglase suhtumisi utopiavormis. Selle novelli tegelased on samuti kõikemuserdava katastroofi üle elanud. Ellujäänud vegeteerivad omaaegse tööstusmaastiku taustal, ranga meenutused kunagisest kaunist elust kutsuvad neis esile üksnes umbusu ja pilke. Kõik inimlikud väärtused on kadunud või tuhmunud, ka inimese intellektis ja tunnetes toimub taandareng. Kahe noore põgenemine teiste hukkumisele määratute hulgast ja väljajõudmine muistset Arkaadiat meenutava looduse rüppe annab alust uskuda uue elu algust, inimkonna taassündi. Mõlema novelliga hoiatab Tuglas kaasaegseid, püüab virgutada neis vastutust tulev põlvkonna ees.

Paul Viiding avaldas 1958. a. «Loomingus» novelli «Marsi ja Jupiteri vahel», mis viib lugejad aastasse 2058. Ühe kauge planeedi sotsiaalseist vastuoludest lõhestatud tegelikkuses, vastandlike süsteemide ennasthävitavas võidurelvastumises ning ideelis-eetilises kõngumises kangastuvad olevikulisel analoogiad, hoiat

tus inimkonnale. Rein Sepa «Viimne üksiklane» (1960) ja «Gaia peab startima» (1969) esindavad viimasel ajal suhteliselt harvemat positiivse utopia tüüpi. Nii näiteks kujutab kirjanik esimeses töös inimühiskonda aastal 2800, andes idees-tiku ja materiaalse keskkonna detailirohkelt ning paiguti üsna vaimukalt. Süžee-lise ja ideelise pinge aluseks on aastakümneid üksinda kosmoselaevas viibinud noore naise päästmine ja püüded teda uude ühiskonda lülitada, päästa teda tema ainukeseks eluvormiks saanud üksiolekust.

Mainida tuleb kindlasti ka H.-K. Hellati teoseid. Tema jutukogus «Fuugad paradoksile» (1973) on tajutavaid kokkupuutepunkte utopiatega. Iroonilise värvinguga «Kergemeelse kosmose hüpotees» ja H. G. Wellsist peale edukalt eks-pluuteeritud ajamasinale pühendatud «Sekundaaraja paradoks» kasutavad fantaasiakirjanduse klassikalisi reaale, kuid rakendavad ka koomilist efekti, sidumaks kõrgeleennulise ja fantastilise üsna sujuvalt argise ja igandlikugagi. Sama autori «Naiste Maailma» kaks köidet pole samuti vabad groteskist, kuid planeet Rendoni elukorralduse analüüs on juba kunstiliseltki arvestatavam ning vaieldamatult on ka sotsiaalne probleemistik kandvamalt kõlama jäetud. Pole siin ju tege-mist kaugeltki naisemantsipatsiooni võimalike tagamaade pilkelise avamisega, vaid kogu see riiklik mehhanism, mis nii jäigalt vastandub inimlikule algele, sunnib nägema kaugemaid analoogiaid, nägema selles antiutopias paljukihilist sotsiaalse elu arengutendentside analüüsi.

Uustrükis ««Loomingu» Raamatukogu» abil meile kättesaadavaks tehtud K. Ristikivi «Imede saar» on eestikeelseist antiutopiaist oma probleemistikult kõige laiahaardelisem, temas kajastub aga üsna olulisel määral kaasageses kodan-likus utopiaikirjanduses väljenduv skepsis, usaldamatus kõigi tänapäevaste sot-siaalsete õpetuste vastu. Traagiline iroonia läbib kogu teost ja kulmineerub autori kommentaarides teose reaalidele. On küllaltki tähelepanuväärne, et ka oma aja-loolistes romaanides on K. Ristikivi üpris sihiteadlikult rakendanud ajapara-dokse, mis lubavad nii minevikku, olevikku kui ka tulevikku näha ühes ja selles-samas kujundilises pildis.

Juhan Saare sotsiaalne utopia «Strontsium 90» (1963 kogus «Värviline mõte») maalib masendava pildi radioaktiivsete ainetega saastatud tulevikumaailmast, kuid sellele novellile omane sentimentaalne deklaratiivsus ideeliste lahenduste tasandil mõjub vähekunstiliselt. Eelistatavamad peaksid olema A. Valtoni gro-tesksed mudelsituatsioonid ja -tegelased mitmes jutustuses ja novellis (näit. «Muinasjutt Grandi leidmisest»). Neis on antiutopiaiale iseloomulikku hoiatus-paatost esteetiliselt mõjusamalt realiseeritud. Sotsiaal-olustikulise antiutopia loob oma romaaniga «Väntorel» ka A. Beekman, kelle teostes üldse tundub konk-reetne, otse visuaalne kirjeldus fabuleerimisest jõudsam olevat.

Üsnagi liigipuhast antiutopiat võime kohata dramaatikas. Meenutagem sellega seoses A. Alliksaare näidendit «Nimetu saar» (1966), A. Kaalepi näidendit «Iida-mast ja Adamast ehk Antimantikulaator» (1967), J. Smuuli groteskseid näiden-deid, E. Vetemaa teost «Jälle häda mõistuse pärast» (1975). Loomulikult ei tohi unustada meie utopiaautorite hulgast B. Kaburit, kelle jutustus «Kosmose ranna-vetes» ilmus 1966 ja kelle Ropsi-lood on kenasti tuntuks saanud ka väljaspool meie keele piire, näidates sellise aineala rakendusvõimalusi lastekirjanduses. Küllap väärib mainimist ka asjaolu, et eesti luules on nii Arkaadia kui Utopia otse-, sagedamini veel kaudsõnaline luulendamine kaunis levinud.

Eelöelduga pole ammendatud kogu materjali, kuid sellegi põhjal võib väita, et põgenemine pastoraalsesse idüllis, sotsiaalselt ja tehniliselt arenenuma elukorral-duse ihalemine, aga ka hirm olevikuelu ebakohtade süvenemise ees on kõik vil-

jastanud meie kirjanike loomingulist fantaasiat ning sünnitanud vastavaid arkaadiaid, utopiasid ja antiutopiasid. Viljakaim on kindlasti olnud viimane suund ning ka oma tunnetustasemelt ja kunstiliselt teostuselt pälvib ta suurimat tähelepanu. Mõõngem aga sedagi, et arkaadiate ja utopiate modifikatsioonid, vastavate struktuurielementide ärakasutamine muus fantaasialoomingus on kõige levinumaid võtteid. Praegusel ajal, mil kunstilise tinglikkuse piirid kirjanduses üha avarduvad ja toimub jätkuv belletristika ja publitsistika segunemine, on kõigil neil vormidel perspektiivi ja kõlapinda. Rahvusvaheline kirjanduskogemus saab meie autoritele siin tõhusalt toeks olla suurema väljendusjõu ja ideelise löövuse taotlemisel. Meenutagem näiteks Stanislaw Lem'i filosoofiliselt rikkaid kosmosefantaasiasid, kuid miks mitte ka I. Ehrenburgi, V. Majakovski, M. Šaginiani katseid ajaperspektiivi nihutada ning mängulise alge varal analüüsida olevikus juurduvat tulevikku.

Teekond Arkaadiast Utopiasse on olnud pikk ja eksimusterohkegi. Seda teed aga käib kirjandus ikka ja uuesti, kusjuures põhjustab seda mitte pelk elustpõgenemine, vaid kannatus kõige väärustunu pärast ja humanistlik ideelisus.

Martin Neithal

AJA PROBLEEMIST PROOSAKIRJANDUSES

Nõukogude kirjandusteaduses ja -kriitikas on viimasel ajal hakatud üha rohkem tähelepanu pöörama aja probleemile. «Aja kategoorial on ikka suurem ja suurem tähendus tänapäeva maailmamõistmisel ning maailma kunstilises peegeldamises. Aega käsitlevate kujutluste edasiarenemine on üks uue kirjanduse tähtsamaid saavutusi.»¹ Aja probleem tähendab sisuliselt fakti tunnetamist, et ajaga seotud küsimused muutuvad inimese jaoks üha aktuaalsemaks.

Olulised nihked leiavad aset psühholoogilises ajatajus. On hakatud loobuma kelladega mõõdetava aja absolutiseerimisest ning enam tähelepanu osutama subjektiivsele ajatajule. Subjektiivne aeg võib oma järjepidevuse kaotada või hoopis katkeda, ta võib aeglustuda või kiirenedä, vastavalt sellele, missugust emotsionaalset laengut tajuja kannab või missugustes sündmustes ta osaleb. Subjektiivse ajataju osatähtsuse suurenemine tõstatab küsimuse subjektiivse ja objektiivse ajakäsitluse vahekorras ilukirjanduses. Uurijad jaotavad aja objektiivseks ehk kronoloogiliseks ajaks, mida võib kelladega mõõta, ning subjektiivseks ehk psühholoogiliseks ajaks, mis kvantitatiivsetele mõõtmistele ei allu. «Aeg kirjanduses on *le temps humain*, aja tunnetus, mis on iseloomulik kogemuse ebamäärasele tagapõhjale või esineb inimliku elu kontekstis. [---] Nõnda defineeritud aeg on isiklik, personaalne, subjektiivne või, nagu tihti öeldakse, psühholoogiline. See tähendab, et me mõtleme ajast kui otseselt antud ja vahetust kategooriast.

Aja üle arutlemiseks on olemas ka teine võimalus, mis on samuti üldtuntud. See seisneb säärase ajakontseptsiooni konstrueerimises, mis ei ole isiklik, subjektiivne või kogemuslike terminite põhjal defineeritav, vaid üldine, objektiivne või loodusliku «aja objektiivse struktuuri» termini kaudu defineeritav. Siin on tegemist füüsikalise aja kontseptsiooniga, kus tähiseks on matemaatiline sümbol «t». See on ka meie üldkehtiv aeg, mida me mõõdame kellade, kalendrite jne. abil, kohandamaks oma isiklikku ajataju sotsiaalsete suhete ning kommunikatiivsete vajaduste jaoks.»²

Toodud arutluses tundub siiski midagi vajaka jäävat. On tõsi, et me ilukirjanduses ei puutu kokku rangelt defineeritava füüsikalise ajaga, küll aga leiame igal sammul eest objektiivse aja analoogi, seda eriti traditsioonilises proosas. Sellepärast tundub õigem mitte objektiivse ja subjektiivse aja vastandamine, vaid kommunikatiivse aja eristamine füüsikalisest ajast. «Tuleb vahet teha 1) homogeense, «tühja», füüsikalis-matemaatiliselt määratletud «objektiivse» maailmaaja, 2) konkreetse, näitlikult mõistetava subjektidevahelise aja, milles

¹ Д. Лихачев, Поэтика древнерусской литературы, Ленинград, 1971, lk. 232.

² H. Meyerhoff, Time in Literature. Berkeley—Los Angeles, 1960, lk. 4—5.

MARTIN NEITHAL

1912

me kõik elame, ning 3) rangelt subjektiivse aja vahel. On endastmõistetav, et kirjandusteostes kujutatakse vaid konkreetset subjektidevahelist või siis subjektiivset aega, mitte tühja füüsikalist aega.»³

Kommunikatiivne aeg on seega inimestevahelises suhtlemises kasutatav objektiivne aeg, mis leiab laialdast rakendamist objektiivse aja analoogina ka ilukirjanduses ning on suhteliselt subjektiivne olenevalt esinemise kontekstist.

XIX sajandi kirjanduses kujunesid välja teatavad konventsioonid, mida peeti vaieldamatult vajalikuks realistliku teose loomisel. Üks neist oli sündmuste esitamine kindlas ajalises järgnevuses. See on otseselt seotud taotlusega võimalikult täpselt reprodutseerida väliseid detaile, et sel kombel luua täielikumata reaalsuse illusiooni. Kuid liigne staatilistesse kirjeldustesse ning üksikasjadesse laskumine võib teose arengut niivõrd pidurdada, et tegelikkuse illusiooni loomine osutub võimatuks. Uuema kirjanduse tendents liikuda suurema tinglikkuse kaudu ühtlasi sügavuse poole ongi tihedas seoses aegade kasutamise keerukamaks muutumisega. Kuid sellesuunalisi katseid kohtame ka traditsioonilises kirjanduses.

Üks esimesi, kes väljakujunenud konventsioonidega teadlikult opositsiooni astus, oli L. Sterne romaanis «Tristram Shandy elu ja arvamused» (1759—1767). Sterne oli seisukohal, et kirjanduslikku loomingut ei saa võtta reaalsusena ning isegi mitte reaalsuse koopiana. See on omaette maailm, kus kehtivad teised seaduspärasused. «Paradoksaalselt alustas ta oma romaani mitte kangelase sündimisest, vaid sigitamisest, andes seejuures algusele mõistatusliku iseloomu.

Tuletame meelde, et raamatut nimetatakse «Tristram Shandy elu ja arvamused». Arvamused takistavad kogu aeg elu, «arvamused» ja «elu» eksisteerivad otsekui eri ajasüsteemides.»⁴ Sterne'i eesmärgiks oli kunstlike ajalise paigutuse reeglite ning süzeelise ehituse hülgamisega saavutada suuremat psühholoogilist sügavust. Kõike seda põhjendab ta arvukates autoripoolsetes arutlustes, mis tavalist ladusat arengut igal sammul ja kõige ootamatutes kohtades katkestavad. «Tema huvi keskendub rohkem tegelaste vaimsetele seisunditele ja nende olemusele kui tegudele; rohkem sellele, kes nad on ja mida nad mõtleavad, kui sellele, mida nad teevad. Oige kestvus on seetõttu subjektiivne ning väärtustatud, mitte kellaaegadega mõõdetav; järelikult on aja pikkus iga indiviidi puhul erinev, sõltudes tajuja vaimsest seisundist tajumise momendil. Välisel, objektiivsel, muutumatul kestvusel, mida pendli abil mõõdetakse, on romaanis vähe kohta, välja arvatud kontrastiks olemine psühholoogilisele kestvusele, sest välisel kestvusel ei ole omaette väärtust tunde- ja mõtteelu sfääri jaoks.»⁵

Aimates välise kirjeldamise ebapiisavust, hakkasid L. Tolstoi ja F. Dostojevski möödunud sajandi keskpaiku ulatuslikumalt rakendama tegelase sisekõnet. Mõlema kirjaniku sisemonoloogid on suhteliselt hästi korrastatud, nii et neid võib võtta ka lihtsalt monoloogidena. Selles suhtes on uuenduslikum V. Garšin, keda peetakse üheks teerajajaks alateadvuse ja selle piirimaile kuuluvate nähtuste kirjanduslikul kujutamisel.⁶ Tema jutustuses «Neli päeva» (1877) kirjeldatakse lahinguväljale haavatuna mahajäänud vabatahtlik Ivanovi elamusi nelja ööpäeva vältel. Agoonias vaeveldes kaotab Ivanov ajataju. Tema palavikulises

³ R. Ingarden, *Das literarische Kunstwerk*. Tübingen, 1965, lk. 247.

⁴ Б. Шкловский, *Художественная проза. Размышления и разборы*. Москва, 1961, lk. 329.

⁵ A. A. Mendilow, *Time and the Novel*. London—New York, 1952, lk. 171.

⁶ Vt. L. Stenborg, *Die Zeit als strukturelles Element in literarischen Werk*. Upsala, 1975.

ajus vilksatavad loogilise seose ja järjestuseta aistingud, nägemused, meenutused ja viirastused. Unenägu muutub tõeluseks, tõelus unenäoks, lähedane saab kaugeks, kauge lähedaseks, aja ja ruumi mõisted kas ähmastuvad või kaovad hoopis.

Aegade jaotamise ja paigutamise senisest keerukamat süsteemi ning tegelaste teadvuse sügavamaid kihte haaravaid väljendusvahendeid hakkasid järjekindlalt rakendada Marcel Proust, James Joyce, Franz Kafka ja Thomas Mann. Nende pöördelise tähendusega teosed ilmusid enam-vähem ühel ajal. Ilmselt oli tegemist ajastu tendentsiga. Uus sisu vajas uusi kirjanduslikke vorme, niisuguseid, mis paremini väljendaksid XX sajandi mõtlemises toimunud muutusi.

«Poetika süvenenud huvi ruumi ja aja kujutamise probleemide vastu kirjandusteoses on tihedasti seotud XX sajandi ilukirjanduse kogemusega. XIX sajandi kirjandus, kaasa arvatud realistlik, ehtas harilikult teose süžee üles ühe, kunstilistel kaalutlustel teistest teadlikult isoleeritud põhjusliku sündmuste reana. Sellepärast toimusid kujutatavad sündmused ühtses kronoloogilises järgnevuses. [- -] XX sajandi kirjanduses selles suhtes olukord muutus. Uues ja keerukamas ajaloosituatsioonis hakkas üha sagedamini ilmema vajadus kujutada mitte ühe, vaid mitme erineva põhjusliku liini ristuvaid ning vastastikku üksteist mõjutavaid sündmusi. Tulemuseks oli sagedane kõrvalekaldumine «ühtsest», järjekindlalt ajas ja ruumis arenevast süžee, eri aja- ja ruumitasandite ning kujutamisploani ühendamine ühes ja samas teoses.»⁷

M. Proustil on kesksel kohal aja ja isiksuse vahekordade sügavam lahtimõtestamine. See probleem sisaldub juba tema ulatusliku romaaneeria pealkirjas — «Kadunud aega otsimas» (1913—1927). Reaalsus ei ole Proustile see, milles me iga päev elame. Tõeline reaalsus, segavatest kõrvalmõjudest ning juhuslikest asjaoludest vabastatud, kujuneb välja alles meenutuste käigus. Et asju õigesti hinnata, on vaja distantsi, mineviku ja oleviku vahele astuvat kunstnikuteadvust, tema vaimust, mis annab ka reaalsele vaimse kvaliteedi. Proust ehtas oma teosed mämlulisele materjalile, taotlemata meenutuste täpset vastavust kord toimunud või mämlulise kogemuse kindlat järjestust. Inimese mämlus taastatavaid minevikumeenutusi ei saa tema arvates kronoloogiliselt korrastada, sest need võivad seletamatutel ajenditel ette ja taha haarata, uusi kvalitatiivseid seoseid luua ning hilisematest kogemustest mõjutatuna muutuda. Mämlu on komplitseeritud nähtus. Asjad ja sündmused, mida mämletame, on tihti seotunud asjade ja sündmustega, mida momendil tajume või mille peale loodame.

«Nende mämlustuste keskel on ta [M. Proust — M. N.] vägev võlur. Ta võib siin peatada aja kulgu, võib kombineerida, põhjalikult ja detailselt kirjeldada, tohult liialdada, mikroskoobi all vaadelda ja, kui vaja, olukordi muuta».⁸ Mineviku faktid muutuvad, mõtestuvad ümber ning elustuvad uuel kujul, moodustades keerukaid assotsiatiivseid seoseid. Prousti kunst on suurelt osalt assotsiatiivne kunst. Mõni väline ajend või meenuv pisiasi võib tegelase peas vallandada assotsiatsiooni reas, tuua kas selgemini või ähmasemalt esile algul seostamatuena tunduvald fragmente, mis teose arenduses hakkavad moodustama dünaamilisi struktuure. Need struktuurid aga on põhiliselt intuiitiivset laadi ning ei moodusta pidevald ajaseeriaid. Aegade ümberpaigutamine saab siin põhiliseks ja vältimatuks kujutamishandiks. Pidevuse puudumine ajalises järgnevuses komplitseerib põhjuslikke suhteid sel määral, et neid ei saa enam võtta teose

⁷ Т. М. Фридендер, Поэтика русского реализма. Ленинград, 1971, lk. 124—125.

⁸ A. Lunatšarski, Väliskirjandusest. Tallinn, 1977, lk. 336.

ülesehituse aluseks, nagu tehti traditsioonilises proosakirjanduses. Struktuuri korrastatuse tagas Proustile hoopis keskseks seatud tegelase teadvus, millest ta tahtis teha isiksuse säilitaja ja mis pidi võitma välismaailmas valitseva empiirilise kaose, positivistliku hetkekultuse. Nõnda ongi tegelase sisekõne romaaniseerias suhteliselt hästi korrastatud tervik, milles peegelduvad inimkonna ajaloolised saavutused, teadus, kultuur ja kunst.

Prousti «meenutuste kunsti» üheks teoreetiliseks tagamaaks on Bergsoni aja-filosoofia, milles oluline tähtsus on kestvuse (*durée*) mõistel. Kestvus ei ole seotud niivõrd kronoloogilise kui inimese subjektiivse ajatajuga. Bergsoni arvates ei ole aja voolamine üldse mitte kvantitatiivselt, vaid ainult kvalitatiivselt tajutav. Enam-vähem samal seisukohal oli ka Proust, keda võib teataval määral pidada Bergsoni teooriate rakendajaks ilukirjanduses.

Hoopis teistmoodi kui Proust kujutas inimese sisemaailma liikumisi iiri kirjanik J. Joyce romaanis «Ulysses» (1922), kus tegelase tajus arenevad subjektiivsed suhted leidsid veelgi komplitseerituma käsitluse. Kui Prousti romaaniseeria minategelane Marcel on peenenenud hingeeluga mittesekkuv isiksus, siis «Ulyssese» peategelane Leopold Bloom on pealiskaudne askeldaja, kes jõuab ühe päeva jooksul kõikjale.

Prousti tegelased elavad ning liiguvad kirjaniku meenutustes, minevikus, Joyce'i omad suurlinna tänavatel ja asutustes, vahetus olevikus. Proust väldib kokkupuuteid rahutu välismaailmaga, Joyce avab oma romaani leheküljed teadlikult stiihiale. Suurlinna kaootilist elurütmi ja peategelase katkendlikke vaimseid liikumisi kujutades põimib kirjanik omavahel niisuguseid assotsiatiivseid seoseid, kus reaalsus seostub irrealaalsusega ning lugejal on raske toimuvast ligikaudugi tervikliku ülevaadet saada. Kaootilisust püüdis Joyce väljendada-põhjendada tegelase teadvuse voolu abil, mille edasiandmisele on pühendatud peatähelepanu. Bloomi peas virvendavad läbisegi muljed vahetust tegelikkusest, meenutused ja tulevikunistused. Assotsiatiivsed seosed liiguvad tühisemalgi ajendil aladele, millel ei tundu algse mõttekäiguga seost olevat. Ta pilk peatub mõnel esemel, vastutulija vaevatabataval žestil või näoilmel, ja see võib vallandada assotsiatiivsete meenutuste või võrdluste rea. Need aga katkevad kohe, kui kerkib esile mingi uus mõte, mälestus või kujutus. Nii taotletakse katkelise lausestuse ning hüpleva kompositsioonilise ülesehituse abil vahetust inimteadvuses toimuvate keerukamate protsesside kujutamisel.

Kui Proustil säilis kompositsioon ning ajaline pidevus ühe tegelase sisemonoloogis, s. o. subjekti tasandil, siis «Ulysseses» nõrgenesid ning kaotasid tähenduse süželise ülesehituse, karakterikujunduse ja sündmuste ajalise seostamise kõrval ka teadvuse voolu meetodi abil kujutatavad alateadvusliku süsteemi sündmused, mis on ajatud, s. o. nad ei ole ajas korrastatud ega ajas muutuvad.

Äärmuslikuks näiteks on Leopold Bloomi naise Marioni sisemonoloog, mis haarab 51 lehekülge tihedat teksti ilma ühegi interpunktsioonimärgita ning väga harvade liigendatud lõikudega. Kui kommunikatiivne aeg päevastes stseenides tegelase subjektiivse ajatajuga siiski mingil määral seguneb ning me võime üsna täpselt määrata Bloomi teekonna ajalist kulgu, siis õistes stseenides on raske vahet teha, kus lõpeb subjektiivne ajataju ning algab see valdkond, milles ei kehti enam mingid ajakategooriad. Marioni monoloogis seguneb olevik, minevik ja tulevik ning kaovad põhjuslikud seosed. Pole selge, mis toimub varem, mis hiljem, kus lõpeb reaalsus ning algab irrealaalsus. Aeg asendub ajatusega, üleajalise olemisega, tegelikkus omandab müüdi tähenduse.

Harjumuslike ajaliste suhete nõrgenemist või kadumist võib samuti märgata

müütilise alge esinemisel kirjanduses. Kõige üldisemalt on kirjanduslik müüt ajatu skeem, mis käsitleb ühtede ja samade inimlike nähtuste igavest kordumist või taastulekut mingil modifitseeritud kujul. Neil nähtustel on küll olemas oma aeg, kuid see ei ole seotud historistliku ajamõistega.

Müütilisusega seoses tuleks juttu teha F. Kafkast. Oma ideid annab Kafka edasi suhteliselt lihtsas realistlikus väljendusvormis. Teose sündmuste edenedes aga nihutab ta tegelikkuse sammuvõrra kõrvale harjumusliku igapäevase tegelikkuse tasandilt. Väliselt on aeg ja ruum üsna täpselt piiritletud. Kirjanik määrab päevi ja aastaaegu, mõnikord isegi kellaaegu. Nii näiteks on putukaks moonunud Gregor Samsa varahommikul hädas raudse järjekindlusega kulgeva kellaajaga. Kuid kõik see on ainult kontrastiks, et selgemini näidata tegelase seisundi absurdust. Esialgu arvestab Gregor Samsa veel päevi ja nädalaid, hiljem muutub see talle tähtsusetuks ning ta ajataju ähmastub.

Üldistaval tasemel, seal, kus reaalsed situatsioonid muutuvad irreaalseteks ning põhjuslikud seosed kaovad, ei saa Kafka loomingus rääkida kommunikatiivsest, isegi mitte subjektiivsest ajast, vaid ajatust eksistentsist. «Kafka pakub järgnevusi, kujutab sündmusi, kuid need ripuvad ajalises vaakumis ning neid ei saa omavahel seostada, välja arvatud kõige üldisemas plaanis, nagu muusikalise liikumise või emotsionaalse rütmj osi. Aeg ei tõmbu kokku ega laiene, ei liigu ega seisa paigal, sest kõik need tegurid nõuaksid, et tegemist oleks tavalise ajamõistega. Näib, et aeg ei kuuluigi teema käsitlemise juurde, see ei alista ega ole alistatav, seda lihtsalt ei eksisteeri.»⁹

Proustist, Joyce'ist ja Kafkast teadlikumalt seadis aja kirjandusliku käsitlemise probleemj Thomas Mann oma romaanis «Võlumägi» (1924). (Sama kirjaniku loomingus ei saa siiski kõnelda ajaga teadlikust manipuleerimisest kui väljaarendatud meetodist.) Ühes oma loengus ütleb ta ise nõndaviisi: «See on ajaromaan kahes suhtes: ühest küljest ajalooline romaan, sest ta püüab anda pilti ajastust, Euroopast sõjaeelsetel perioodil, peale selle on aga romaani käsitusobjektiks puhas aeg ise, mis ei väljendu mitte ainult karakteri kogemuse kaudu, vaid ka omaette võetuna. Raamat ise on just see, millest räägitakse, sest kui seal kujutatakse noort kangelast ajatuse hermeetilises nõiduses, siis püüab ka kangelane ise kunstiliste vahendite abil aega kõrvaldada, püüdleb muusikalis-ideaalse maailmateraviku poole, mis annaks igal hetkel täieliku enesetunnetuse ning looks maagilise kohaloleku efekti.»¹⁰

Romaanis on arutlusi aja relatiivsuse ja subjektiivsuse ning psühholoogilise aja kvantitatiivsetele mõõtmistele mitteallumise üle. Kirjanik näitab, kuidas aktuaalne jutustamisaeg võib suuresti erineda sündmuste kujutamise ajast, et aeg võib inimese tajust olenevalt kas pikeneda või kokku tõmbuda.

Korduvalt räägib Thomas Mann aja kadumisest ning ajatust olemisest. Sellest lähtudes on mõned uurijad kasutanud «Võlumäge» kui kirjandusliku ajatuse näidet. Ent «Võlumäes» on aeg siiski olemas ning mitte ainult subjektiivselt, vaid ka objektiivselt, kelladega ning kuupäevadega mõõdetaval kujul. («Võlumägi» on põhiliselt traditsioonilise struktuuriga süželine teos, kus kehtivad põhjuslikud seaduspärasused ning sündmused arenevad minevikust üle oleviku tuleviku suunas. Süžee ja seda kandva sündmustiku olemasolu tingib aga ajalised suhted.) Siin on tegemist juhtumiga, kus sündmuste vähesus ning nende ühetooniline

⁹ A. A. Mendilow, *Time and the Novel*. London—New York, 1952, lk. 139.

¹⁰ T. Mann, *Einführung in den «Zauberberg»* (Für Studenten der Universität Princeton, 1939). — *Gesammelte Werke*, 12. k. Berliin, 1955, lk. 441.

kordumine tekitavad aja aeglase kulgemise illusiooni. Kui lausmaal (nagu romaani peategelane Hans Castorp välismaailma irooniliselt nimetab) valitseb Esimese maailmasõja eelne rahutu õhkkond ning ajapulss lööb tavalisest kiiremini, siis mägisanatooriumi igapäevane elu kulgeb endiselt ühetaluste sündmuste lõdvas rütmis. Objektivse ajarütmi määrab suletud kollektiivi subjektiivne ajatunnetus.

Kommunikatiivses ajas toimuva kõrval on «Võlumäes» pikemaid löike, mis on pühendatud subjektiivse ajataju ning sellega seotud nähtuste kujutamisele. Lumetormis kaob Hans Castorpil kommunikatiivne ajataju ning selgub subjektiivse ajataju relatiivsus. Enda arvates juba mitu tundi ringi käinud, vaatab ta kella ning ehmutab. «See oli pool viis. Kurat võtaks, peaaegu niisama palju oli see juba siis olnud, kui torm valla pääses. Kas ta pidi uskuma, et tema ekslemine vaevalt veerand tundi oli kestnud.»¹¹

Seoses subjektiivse ajatajuga pole huvituseta ka järgmine autoripoolne arutus: «Leidub oopiumisuitsetajate märkmeid, mis näitavad, et uimastuses viibija elab lühikese joobeseisundi vältel läbi nägemusi, mille ajaline ulatus on kümme, kolmkümmend ja isegi kuuskümmend aastat või mis kõik inimliku kujutlusvõime piirid ületavad, — seega on need nägemused, milles kujutletav aegruum tegeliku kestvuse tohutult ületab, milles valitseb ajaelamuse uskumatu kokkutõmbumine ning kujutlused kihutavad nii suure kiirusega, nagu oleks — ühe hašišipruukija seletuste kohaselt — joobnu ajast «midagi katkise kellavedru talolist kõrvaldatud»».¹²

Komplitseerituma ajakäsitlusega probleemid hakkasid huvitama ka mitmeid teisi kirjanikke. Kui Proustil ja Kafkal oli vähe järgijaid, siis Joyce'ilt eeskuju saanud moodustasid koolkonna, kuhu teiste hulgas kuulusid Virginia Woolf, William Faulkner ja Alfred Döblin. Woolf loobus peagi sündmuste ajalisesse järge-
nevusse paigutamisest, keskendudes inimteadvuses toimuva kujutamisele. Ta oli veendunud, et elu ei lase end vangistada konventsioonideks kujunenud valiku, süžeeilisuse ning põhjuslikkude seletuste raamidesse. Ta väitis, et kui kirjanik tahab olla vaba, siis kirjutab ta seda, mis seesmine sund talt nõuab, mitte seda, milleks väljakujunenud traditsioonid teda sunnivad. Ei ole vaja luua komöödiat, tragöödiat ega armulugu teatavate reeglite kohaselt. Ei ole vaja silmas pidada ka formaal-loogilisi struktuure, sest intuiitiivsed nägemused ning nende kujutamine võimaldab saavutada suuremaid psühholoogilisi sügavusi. Ajalistest kategooriatest huvitas V. Woolfi eeskätt käesolev moment, sest minevikku ei saa tema arvates algsel kujul taastada. Tema romaanid haaravad tavaliselt üsna lühikest perioodi, tegevus toimub nendes rohkem tegelase mõttemaailmas kui välises reaalsuses. Nii näiteks kujutab ta romaanis «Mrs. Dalloway» (1925) ühte päeva inglise kõrgemasse seltskonda kuuluva vananeva daami elus. Selle ühe päeva jooksul ei juhtu õieti midagi, mis põnevat pakuks ja tähelepanu vääriks. Proua Dalloway huvid keskenduvad endiste armuvahekordade meenutamisele, enda seltskondlikule positsioonile, lähenevale vanadusele, millega seostuvad surmamõtted.

«Teadvuse voolu» kasutuse heaks näiteks on W. Faulkneri «Hälin ja raev» (1929). Romaani esimeses peatükis näidatakse sünnipärase idioodi Benjy mõttemaailmas toimuvaid liikumisi. Mingitest ajalistest seostest tavalises mõttes siin rääkida ei saa, sest Benjyl puudub ettekujutus sellest, mis on olevik, minevik ja

¹¹ T. Mann, Der Zauberberg. Berlin—Weimar, 1968, lk. 688.

¹² Sealsamas, lk. 765.

tulevik, rääkimata sündmuste põhjuslikest seostest. Teises peatükis on kujutamisobjektiks Benjy venna Quentini teadvuses toimuv. Kaks viimast peatükki aga on eelmistele kontrastiks antud traditsioonilise realismi vormis.

Ilmselt analoogiast Joyce'i «Ulyssesega» näeme Alfred Döblini romaanis «Berliin, Alexandri väljak» (1929), kus kujutatakse endise lihttöölise Franz Biberkopfi seiklusi Esimese maailmasõja järgses Berliinis pärast vanglast vabanemist. Traditsioonilise realismi valdkonda kuuluvate väljendusvahendite kõrval kasutatakse siin tegelase mõtete voolu. Lugesid tekivad paratamatud paralleelid Leopold Bloomi ja Franz Biberkopfi vahel, kuigi nad kuuluvad eri sotsiaalsesse kihtidesse ning põhiliselt liiguvad erinevates ringkondades.

Maininud siin mõnda, juba «klassiku» staatuse omandanud autorit, võiks üksnes viidata mõjule, mis on jõudnud eestigi kirjandusse. Meilgi võib märgata suuremat tähelepanu osutamist subjektiivsele algele, vabamat aegade paigutamist teose struktuursel organiseerimisel, assotsiatiivsete seoste ning fantastika valdkonda kuuluvate elementide esinemist tegelaste mõttemaailma liikumises, sisekõnet ja mõtete voolu kui kirjandustehnilisi võtteid ning mingil määral ka müüti kui teose ehituslikku alust, ühesõnaga, tunduvalt suuremat tinglikkust vanade, väljakujunenud kirjanduslike konventsioonidega võrreldes. Kõik see on olemoodi seaduspärane. Aeg muutub keerukamaks ning ühes sellega ka aja kirjanduslik väljendus. «Kirjanduse pideva muutumise ja arengu põhjused peituvad ühelt poolt uutes tendentsides, probleemides ja konfliktides, mida ühiskonna arengukäik esile tõstab, ja teiselt poolt kirjanduse enda sisemistes seaduspärasustes, sisemistes dialektilistes arenguprotsessides. Otsib ju elujõuline kunst alati uusi teid ja võimalusi elu täiuslikumaks kujutamiseks, elunähtuste täpsemaks tabamiseks, inimhinge sügavamaks avamiseks. [- - -] Asja ei määra mitte niivõrd vorm, mida autor on valinud, mitte kujutamisevõtete tinglikkuse aste, vaid teose mõttesuund ja tundetoon, teost läbiva idee olemus ja kaal.»¹³

---

¹³ P. Kuusberg, Elunähtuste täpsemaks tabamiseks, inimhinge sügavamaks avamiseks. «Rahva Häääl» 5. III 1976.

Vallo Raun

RAAMAT KLAASIST SARKOFAAGIS

Ei tule meelde miski muu nii tihedalt eluga seotu kui raamat; tema väärtuse ja mõjujõu pikendusjooni saame tõmmata tundmatu-teadmatu lugeja tunde- ja mõttemaailma välja. Raamat kui kultuuritegur, inimkonna mõttekogum, tarkuse paljundus-võimendus läbi aegade... Aga kas raamatuvaatluseks on veel teisi võimalusi, ütleme, elust ja inimestest prepareerituna, tema steriilses elutuses, lohakasragisevas sõnastuses ja tüpograafilises tuimuses?

Jah, isegi sel puhul, kui me raamatut aktuaalse lugemismaterjalina ei kasuta, võib ta endas kanda iseväärtusi, tähenduslikkust, mis varjutab mõnegi äsjase toretseva kuldkirjas ilutrüki. Ei oska öelda, kui palju on veel võimalusi üksiku metsaraja vooklevuses avastada mõnda aita, mille salapärase riidekirstu põhjast saab sorida vasikanahkseid laudkaantega kõiteid; vist ei ole mitte kõik käes hoidnud mee ja mürrijärele lõhnavaid raamatuid, küll aga näinud nende räbalateni äralootud riismeid, mille kallal lisaks on jõudu proovinud niiskus ja närilised. Ja kui need meile näituse klaaspeegelduses vastu vaatavad, siis võib isegi niisugune platooniline taustarmastus meie fantaasiataju rikastada, sest miks mitte ette kujutada tammist lauda ja peeruvalgust, mille pilkvel see suurte teadmiste läte tarre laiali laotus, ja isegi võõrast külarahvast võiks kokkumeelitatuna juurde mõelda, sest maakeelse raamatu pika ajaloo kestel pole pea kunagi olnud raamatuid nii palju kui tahtmisihha nende järele.

Ja siin nad on, ühtaegu vaikivad ja kõnekad, selja taga maailma pahupidipööramise trots. 200-aastane Ramma Josep talupojakuues lugejale suuri tõdesid kuulutamas. O. W. Masingu väitluste elegants ja teravmeelsus senini paindumatus matsikeeles. Jõelähtme pastori aatekaaslaslik tõestus kõigile, et uus kirjaviis on igas suhtes parem kirjaviiis. «Palgatöö ja kapital», esimene eesti keelde tõlgitud Karl Marxi raamat, mis mõjus oma ilmumisajal 1906. aastal pommiplahvatusena: kohtupalati otsusel kuulus teos hävitamisele peenteks ribadeks rebimise teel. Esimene, esimene... Ja nii peegeldabki lõppkokkuvõttes raamatu ajalugu otseselt rahva ajalugu.

MÕTTEID JA MÄRKMEID

1919

Ei tea, et keegi oleks kunagi kohe alguses vana raamatut kirjutama hakanud. Ja ega raamatu vananemine ja iganemine üks ja seesama olegi. Eriti kui mõelda mõnede kordustrukkide esindusreani tänapäeva, meieni välja. Raamatu uus elu... On ju võrratu lehitseda just seda esmasraamatut, mis kannab koltunud lehtede kohal ajastu sündmusvaimu, mis lõhkus tavasid ja kujundas uut mõttekliimat ja millest peale algab võib-olla klassiku sünd. Ja et see pelk lehitsemine ainult kirjandusteadlaste huvivalgusesse pole jäänud, peaksid tõendama «Jenowewade» ja «Juttude ja Teggude» mitmekümnetuhandelised trükid tänapäeval, rahva keskel, kellele teose probleemistik ja sünniatmosfäär on tundmatud, vana kirjaviis sootu võõras ja segav. Ja pole sellise raamatu lehitsemis- ja lugemismõnu võtnud ka trükitehniline hoolimatus, mis selliste uustrukkide väljaandmisega paraku krooniliselt kaasas käib.

Nii et ikka jätkub meil tahtmist niisugust raamatut kätte võtta, vaadatamata selle liiga toonitatud ersatslikkusele. Või astuda näituseruumi, et sarkofaagi-väärrikuses näha neid, mis tõid midagi uut ja tsensorikeeldudele vaatamata läbi aegade on meieni jõudnud. Esteetilis-emotsionaalses uskontekstis võib raamat toonitada oma sotsiaalset tähendust aja ühel või teisel hetkel, ja jääb loota, et me nende näitustega süsteemikindlamalt ringi käime. Mammutnäitused on ikkagi juubeli maiusroog, sisuliselt enamat võivad anda tagasihoidlikumad-hubasemad ja ühekorraga haaratavad väljapanekud, mille koostamisel saavad raamatukogutöötajate kõrval teotseda ka bibliofiilid. Ilukirjandus, tarberaamat, õpik, kalender, perioodika, mille taustal oskad enam tunnetama ja hindama õppida seda seletamatut kaasasündinud raamatumagnetismi, ja väärtustub see kõige tavalisem ning käepärasem — meie tänapäeva raamat, mille tiraažiga me ehk liiga igapäevaselt uhkeldame.

Ei tohi unustada rahvatarkust: nii nagu iga uus saab vanaks, võib ka vana uueks saada.

PILDIST VÄLJATULEK

Viivi Luik: «Maapealsed asjad».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 64 lk.

Viivi Luige luulemaailm on muutunud. «Taevaste tuultest» kuni «Pildi sisse minekuni» võiks näha üht etappi, «Pildi sisse minekust» «Maapäälsete asjadeni» teist. Luuleilma muutumistega (nagu ka inimese muutumistega) on kummaline lugu: ühel hetkel näib — kui võrdleme tipmisi otsi, algust ja lõppu (seegi määratlus oleks tinglik) —, et varasema ja hilisema vahel ei ole nähtavat seost, lähemal vaatlusel aga avastame sisejoonise, erinevate võimaluste olemasolu, millest on domineerima hakanud esialgu varjul olnud kül. Muutumisaltisus sõltub inimesest-luuletajast, tema avarusest või kitsusest, erksusest, kuid ka ajast, isikuvälistest asjadest.

60-ndate aastate alguse ja tänase luule erinevus ilmneb ka Viivi Luige teisenemistes, piisab pealkirjade lugemisestki: «Taevaste tuul», «Hääl», «Lauludemüüja», vahepeal «Ole kus oled» ja siis — «Pildi sisse minek», «Põliskevad», «Maapäälsed asjad».

«Taevaste tuule» haprais visioonides, nutva liblika kojuviimise loitsus tajume teadmist ühtsustundest, mida enam ei ole, meenutus täuusest, mis kusagil mujal või möödunud: «olin tule juures / on tõsi» («Hääl», lk. 44). Paberile märgitud hääles on taotlus kohata ennast argisest väljaspool: «keset paberile märgitud häält / avaneb uks» (lk. 52).

«Hääle» luuletuste lõpplaused on tähenduslikud: «Lehitse läbi oma surm», «Pühitsetud olgu meie uned!», «Mäng,

heida armu!» jne. «Lauludemüüja» küsimus: mitu münti teenitakse lumesaju pealt, vaatab luules peegelduvat sisekosmost juba kõrvalt, väikese distantiga. Kuid siingi tajume veel luulet kui vihjet, loitsu, meeleolu, mis hakkab meis kõnelema olemusliku dissonantsi kaudu: luules kirjeldatakse seisundit, mille lähtepunkt on nähtava maailma, harjumusliku pinna taga ja mille valguses argipäev on käsitatav võõrastava unena. «Ülemlaulu» sõnakordustel põhinev meeleolu esitab pühana igapäeva kuldset vaeva, mustade aknaristide suletus kinnitab meile: «ühel päeval / enam kuhugi ei ole minna.»

Kolme esimese juba nimetatud luuletuskogu (kui «Pilvede püha» välja arvata) V. Luik eeldab lugejaski kaasheli, mis põhjustatud meeleolulisest resonantsist, nende mõistmiseks on vajalik *sissetundmine*, n.-ö. samale emotsionaalsele lainele sattumine. Neutraalsema, huvituma lugemise korral võib aga jääda luulendatud maailma piiri taha, sest nii konkreetseid ja üldmõistetavaid reaale kui viimases kolmes kogus lugejale lihtsalt ei saadud anda. Maailma avarus ja piirid olid temas eneses ja mõista võis seda luuleilma tema enese kaudu.

Selles luules kohtame igavikulist, just nagu isikuvälist vaatepunkti, isik elab läbi oma võõrdumust kareda, külma ilma suhtes kuni tundeni «Sa ei ole kunagi elanud / maailmas» («Hääl», lk. 23). Isikuvälisus on muidugi tinglik, õigem oleks öelda: isik tunneb end elusolevana mitte siin, vaid teises mõõtmes ja luule annab märku ideaal-

KRIITIKA

se ja argise vahelisest ebakõlast. Mida tugevam on ohutaju tavalise ja igapäeva ees, seda terviklikumat ja sisemat kooskõla võime eeldada visioonide alguspunktis: tule juures on tõesti olnud. Sellele olusuunale on tähelepanu juhtinud kord ka J. Kaplinski retsensioonis, mille pealkirigi kõnekas: «Nagu kanaarilind kaevanduses».

Nii ajatu ja suletud elamusisse kindistuv nagu varasem V. Luik ka võis paista, olid ta luules olemas kokkupuutepunktid välisilmaga, ka tänase, teisenenud luulega. Tema luule on ikka tegelnud ajaga hetke hapruse kaudu, möödumise ja olevast irdumise pingega. Varem luuletas ta just nagu siseajast, väärtuslik oli sisemise ja igavikulise kooskõla, mis olevikulist tahes-tahtmata nägi kui und, mõranenud peegelpilti ehtsast.

Nüüd on luuletava mina vaatepunkt muutunud ning sellest tingitult ka eneseväljenduse vahendid. Kirjeldatakse olevat ja liigutakse sedakaudu igavikulise ilma poole.

Kui V. Luik oli enne väga täpne meeleolude hapraimate nüansside edasiandmisel, siis nüüd on ta niisama täpne asjade ja maastike välispidise külje märkimisel. Asjade, maastike, elulugude ja saatuste kooskõla lõpppunkt on kunagise võõrdumismeeleolu lähtes, näib, nagu oleks jõutud ühe ja sellesama ringi vastandpunkti, teispoolsest siinpoolsesse, meeleolust mõtetes-tuseni, aimusest tõlgendusse. Siit ka «Maapäälsete asjade» luuletuste sententslikkus.

Luuletuste esimeses pooles kirjeldatakse pilti või seisundit, teises pooles antakse selle tähendus. «Talviste käikude» meeleolu algab kotta puhuvast tuulest ja lõpeb müütilise pildiga:

«Võib olla, et nemad ei näe
teineteist enam elu sees.
Lähevad üle lumemäe.
Üks on naine ja teine mees.» (Lk. 9.)

Selliseid näiteid võiks tuua teisigi. Tsi-teerigem vaid luuletuste lõppridu: «Aja päälkirja kõrval / on surma päälkirjad saamatud», «Kui saad, peab olema tunne, / et seda sa saad, mis tahad», «Maa tuleb tõesti ette / elus nõnda kui surmaski», «Kuidas sa kurja usud — / õiget häädkki näeb harva».

Varem märkis algset kooskõla meeleolu, nüüd asjad ise. Küsimus «Miks floksid mitu inimpõlve õitsevad?» rõhutab välisilma edasikestmist üle inimesele antud eluea piiratuse. «Need ajatud pildid ei kulu, / neil on olnud ka kahekesi» tunnistab situatsioonide korduvust, kui ka konkreetsed inimesed on teised inimesed teises ajas. On selge, et isamaast luuletada saab V. Luik ikka vaid lähtudes siinpoolsest, olevikus igavikulisust tajudes, mõeldes Eestimaast, isamaa laastkatusest, kui Leied, Lalsid ja Kolga-Jaanid veavad piima, nii kaugel suure ilma kärast, olles suure ilma sees kui midagi, mis püsib üle aegade.

Võõrdumusetagune, meeleoluline ter-viklikkuse ja keskendatuse tunne on jäänud, kuid nüüd nähakse seda teiselt poolt, konkreetse ilma igavesti kestvas, üksiku inimese tahtest sõltumatus kooskõlas. Tegemist on, kogu erinevusele vaatamata, sama maailmaga: millele enne vihjati, sellest kõnel-dakse nüüd avalikult. Kurbus jääb. «Ikka kahiseb lehti / me suurte kur-buste kohal», nagu «Lauludemüüja» lumesaju müümise iroonilise kõrval-pilguga harmoneerub tänanegi tõde-mus: «Tahes-tahtmata muudad rahaks / iga valusa hõike.»

Mitmes luuletuses võime sõnaselgelt aduda kokkukuuluvust ka võõrdumises kui milleski, mis meid kõiki ühendab, olgu see aeg, tuul või kevad, mis ikka tuleb «kui sa ka aadressi muudad». «Sõnumi» inimeste üksteisele kättesaamatuse kurbus ise on midagi, mis sisaldab lohutust, olgugi et kurba lohutust.

«Külmas kumavas märtsis
seisavad needsamad majad,
on samasugune valgus,
aga teine ja võõras sajand.» (Lk. 13.)

Oigem oleks siis öelda, et dissonants ja võõrdumustunne inimeste ja saatuste eraldatusest on jäänud, kuid läbi selle on hakanud selgesti kõlama ühtekuuluvustunne ajas ja elus, teadmine enese kohast selles maailmas. Luuletaminegi on üks tööviisi teiste seas, ikkagi kaksteist kuud proosa, sest:

«Kõigest on luuletatud, kurvast meelest ja külmast ilmast.

Tuisk jookseb võidu tuisuga, *tihane*
nokitseb pugu...

Ikka korterisügavustes hiilgavad
meie silmad
vastu pimedat talve, ja aega, ja
ajalugu.» (Lk. 22.)

«Maapäälsetes asjades» on optimistlikku eluhoiakut kõigele vaatamata. See «kõigele vaatamata» annab elujaatavale hoiakule erilise väärtuse, sest on teada kurbuste ja valugi hind. Olgu meil tegemist märtsieha või külma maikuuga, linna- või maavaatega, pildiga, mille sisse kord mindud, asetub nähtu ajaloolisuse konteksti, s.t. mõtestajaks on aja liikumine. («Selle aasta talv», «Sellel korteril on omad voorused», «Igavesed maastikud», «Sünnikoht» jt.)

Avaluuletuses «Vaade» ilmneb uus suhe või suhtelisus eriti selgesti: «See on see, et valgus tuleb tuppa sisse / toonitama musta uksepragu.» Vaatepunkti vahetus iseenesest ei ole midagi välist, vaid väljendab põhimõtteliselt uut olu, uut seisundit ja elamusteringi.

Kui varasema V. Luige luuleilmas oli ohutaju üheks emotsionaalselt organiseerivaks jõuks, siis nüüd näeb ta luuletaja seisundit ja tunnetusajendeid just nagu kõrvalt:

«Kui ei näegi üldse elu jooksul sõdu,

ega siis ei tea, mis maik on rahuajal.
Valge voodilina viskleb mööda rõdu.
Tume ohutunne tekib luuletajal.»
(Lk. 49.)

Küllap võiksime tõlgendada luuletust «V. L.» ka kuidagi teisiti, kuid mingi uue nägemis- ja liikumissuuna märk on kirjeldatu igatahes:

«Segi tihti läks säääl vanalinna
majas,
kumb on ettekujutus ja kumb on
uks.
Roheline taevas kella kolme ajal
inimeste näod teeb nüüdki
tundmatuks.

[— — —]

Valge keskööpäike vahib tühje toole.
Küll ta tolmund kiired kuivalt
tuikavad.
Teised ära minnes kojast huikavad,
mina kissis-silmi tulen siia poole.»
(Lk. 47.)

Maapealsete asjade igavik on nende igapäevasuses, kestvuses üle üksiku inimese ea. Loodus ja keskkond on püsivam kui indiviidi elu. «Maapäälsete asjade» luule kõneleb asjade ja maastike igavikust, kuid ka meist, kes me maailma oleme elama määratud ja selle maailma tavalisuses erakordset näeme. Luule asjadest ühendab me üksildused. Salapära on pilgus ja rohus, mis on ohtlikult vait.

Viivi Luige luule pöördumine ajaliku ja igapäeva kui luuletamist vääriva poole on märk argise poeetilise tunnetamisest, kuid ka üldisemast luule teisenemisprotsessist. 70-ndal aastail ollakse kainemad ja asjalikumad kui kümme aastat tagasi. Ühelt poolt on süvenenud tasakaalutunne, teisalt nähakse erinevaid tunnetusvõimalusi kui võrdväärseid, valugi on miski, millest kõneldakse otsesõnu ja ilustusteta. See nägemisviis iseenesest on elujaatusele vaatamata halastamatum, valgus toonitab varju, eraldatus ühendust

eraldatuses. End mängu ja maskide taha varjavast Jüri Üdist on saanud poosidevaba Juhan Viiding, «Pilvede pühast» ja «Taevaste tuulest» alustanu on jõudnud «Maapäälsete asjadeni».

Kestvuse, igaviku, ajaloolisuse ja lagendiku aja tunne on midagi üldisemat. On see pideme otsimise ja leidmise vajadus, keskenduspunkti saavutamine, on iseküsimus.

VESIPAPI VALDUSTES

Vesipapp: «Animalia».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 96 lk.

Seda raamatukest taas kätte võttes kerkis intrigeeriv küsimus, misvõrd on muutunud allakirjutanu suhe nende jutukestega, esseenovellidega, nagu Mäger nimetab. Nendega, mis esmasel kesksuvisel lugemisel voolasid nagu hane seljalt vesi, pudenesid nagu pärlikee aju poolkerade pinnale, jäid kuhugi teadvasse välisilma ilma olulise kaemusmuljeta. Kas on aeg minu kesken datust tõstnud, vastuvõtlikkust suurendanud ning muutnud sisse- (välja-?)elamisi selles tõsiseikadega läbi-põimitud sõnaekvilibristikas, mis kohati lummaseni taidurlik, kohati ülepakkevuseni naiivne? Ja, tõsi mis tõsi, liigootuslikud seisundid on kadunud, juurde- ja ettemõeldud fantaasia välja uhutud, suhtumine Vesipapi maastikesse selginud. Tema väljamõeldised on saanud veetlevamaks, tõsisündmused ei löö kindaga näkku, vaid peituvad kenasti jutukeste koesse, asjade ja sündmuste rollid on reljeefsemad kui enamalt. Mingi tabatava võlu on omandanud see varem abstraktne ja tehislik, tuntavalt konstrueeritu. Lummus on ilmunud tõsimeelsestesse heietustesse juhustest, tõenäosustest, piiridest, inim- ja loomavõimetest. Suhtumised neisse lugudesse või-

V. Luige viimase luuletuskogu siseilm on välisilm, mida säratab intensiivse elusuhte ja filosoofilise mõtetuse helk. Aimustest, sügavalt tunnetatud hetkemeeloludest on jõutud üksiku inimese ja ajaloo seoste nägemiseni, elamuslikkuse seisukohalt on hinnatavad mõlemad võimalused.

Ene Mihkelson

vad koletult erinevad olla. See, kes hellema ja tundelisema hingega, heldib Vesipapi nendest poolustest, millest mõttemängur külmalt üle ratsutab. Kontakteerumine, kontakteerumatus — millest see sõltub? Küllap eeskätt lugejaisiksuse süvastruktuurist, aga ka lugemisajast, -kohast ja -ruumist, meeelolutsemisestki, aga vahest on siin mängus ka midagi spetsiifiliselt vesipapilikku, mis alles läbi ajalise distantsi, läbi meenutuste hägu, läbi uuestipuudutamise laseb tema lugudel lugejani tulla. Midagi alateadvuslikku, mis salatsi kummitab ja kummitab, kuni mingi hetke, mingi sündmuse (ülelugemise) ajal mõistuse (mõistmise?) pinnale kerkib ning kaemuseks saab.

Oleks nüüd aeg ka nende lugude sisemikkudesse trügida, teha väljavõtteid ja üldistusi, tõlgitseda, ent see lugemisvara, mis algselt (ilmselt formaadi tõttu) trammi- või rongilektüürina tundus, osutub sedavõrd kompaktsiks, ühtseks ja lahutamatuks, et nood väljavõtted on nagu irdkehad. Tõsi, igas jutus on oma loomtegelased ja tegelane, kes neist ja nende juhtumistest pajatab, kes ennast, oma suhtumisi nende läbi avab. Tema arutluste üldisus on kõrge (elu, surm, juhus, tõenäosus, mäng), tema üksikasjad (ussi kestaajamine jm.) piinlikult täp-

KRIITIKA

1924

sed, ta ei lase käest detaile, mis jutulõnga sobivad. Arvatavasti segab arvustajaid see, et enamik üldistavaid tähelepanekuid on M. Mägeri järeلسõnas ära öeldud. Kellega siis vaielda: kas tuntud kriitikuga? Pigem jääda oma märkmete ja tundevirvenduste juurde!

Eksistentsiaalselt mõjus ja selge on avalugu «Piiramine» oma hiirte, usside ja inimeste kokkupõrkega. See meeleu, mõttetu heitlus. Juba ihuüksimõte sellest, et inimesed neis tingimustis oma laagrit maha ei jäta, vaid peavad vihast ja kavalat võitlust ning püüavad oma mittemiskiks osutuvat tööd teha, toob kananaha ihule. Aga süvitsimõjusad on ehk lood, mis mitte alati nii alasti pole, vaid enim kaude meie eksistentsi seletada püüavad, kus mõtete, kalambuuri ja assotsiatsioonide osadus on kirjeldatavaga võrdne või suuremgi. «Tuletorn», «Sõnum» ja «Äratundmised» on siin võimalikeks näideteks, millele «Võõras» ja «Kahekõne» selgelt alla jäävad. Nimetatuid esimene võinuks veel pinget juurde saada, olnuks ta esitatud tegelikkusena, mitte unena, kuigi ka nüüd saame mitmete tõlgendusvõimaluste kaudu küllaltki nüansirikka pildi. Lugejaluulud on siin teretulnud. «Sõnum» oma sõnuleletamatu sõnumiga ning «Kuningaseis» oma kõiksusesidemete otsinguga on selle raamatu tipud. Meie tehiskus, hästiseletatavas maailmas, meie mõistuspärasest harituses, kus juhuste roll loogikale taandub, löövad nad mingit nähtamatut häirekella sellest, et oleme

oma hingekest, oma vaistulisust kaotamas või vähemalt alahindamas nagu seni veel sõnastamata (aga ka sõnastatud) loodusseaduste mõjujõudu. Igas juhuses on kindel seaduspära — ärgem seda eirakem, ütlevad jutud. Mõni tõde või juhtniit on tabamatu, aga ega ta sellepärast olematu ole! Niimoodi väitleb Vesipapp.

Mõnda ka lugude teostuslikust küljest. Vesipapp kasutab otsekui tahtsi lühikest (ent on ka «Võõra» alguse ülipikka), hakitud, viimistletud, nagu mõnest teaduslikust loengust pärit lauset. Iga sõna täpselt omal kohal, iga sõna asend täpselt välja peetud, iga sõna vabastatud täiendite koormast niipalju, kui kontakt lubab. Teatud jäikusega lausest lausesse tulvavad assotsiatsioonid, teatud nõtkust ja vabadust valitud kujundite ja terminite pillerkaarid. Mis kõik ühtaegu ei eksisteeri: muinasjutumehed ja teaduslike traktaatide katked, lentsõnad ja vana-sõnad, ussisõnad ja kirjanduslik-kultuurilised assotsiatsioonid. Autor on materjalist mäekõrguselt üle. Sõnastuse täpsusele lisab meeoleolu poeetiliste kujundite küllus: «meri pole jäme», «kihnlaste oma norilaevadega», «paarkümmend ronka puude otsas... nagu suured mustad küünlad» jms., aforismilaadsed ütlused: «Unes oledki sa ise mis ise», «Siug on elus aeg ise» jm. ning vanarahvatarkused: «Uppuja haarab õlekõrrestki kinni» jt. Neid näiteid on hulgi. Peen taidur see Vesipapp oma järelejäetud pabereis!

Julius Ürt

MIDAGI LUULETUSTEST, LUGUDEST, MARGAREETAST JA KA VIJU HÄRMAS

Viiu Härm: «Luuletusi, lugusid ja midagi ka Margareetast». 1971—1973
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 191 lk.

Meie keskmiselt-noore luule puhul on küllaltki tavaline nähtus, et esikogus keeruka kõneviisiga ja keerutava kujunditesüsteemiga mitmekihilist kinni- ja lahtimõtestamist taotlenud autorid muutuvad iga uue raamatuga üha lihtsamaks ja kõnekeelsemaks — olgu siis rahvalaululisuse läbi või luulegeograafia ahenemise-tihenemise kaudu. Mäng ilma elulise otstarbeta, tõsidus ilma tahtmiseta rõõmsaks saada ning lahendust leida kaotavad kogust kogusse oma poosika tähtsuse, mõtted otsivad juuri, tunded — elu.

Võib-olla seepärast oligi Viiu Härma luuledebüüt viis aastat tagasi nii tavatu, silmapaistev ja üldiselt heaks kiidetud, et tasasel toonil elust ja inimestest kõneldes, vaoshõitud kirge kõnekeelsetesse lausetesse paigutades, sõnade ja mälestustega vabalt mändgides jättis luuletaja lugeja ette astumisel vahele kõrge kunstilise mängu etapi.

Esikogugu pealkirjatust korvamaks on poetess oma teisele luulekogule pannud õige pika nime. Luuletused on siin jaotatud viide tsükklisse, igaühel ees laule iseloomustavad, raamatu kujundaja Jaan Tammsaare pilguga nähtud Mona Lisa moondumised. Päril-Mona-Lisa, nagu ta mustvalges olla võiks, ehib üksnes Margareeta-lugu ja Viiu Härma näolisena ka frontispissi, lubades nõnda oletada poetessi ja Margareeta sarnasust. Kas see päriselt nii on, ei julge ütelda. Näib, et pigem vastupidi: Margareeta tundub poetessil olevat üks eemalt vaadatud kujusid (nagu teine ema ja end õunapuukoosa poonud meeski), sisse- ja mitte väljaelatud

tüüp. Ent Margareetast pikemalt edaspidi.

Algatuseks nentigem seda, et Viiu Härm, kellega esikogugu kaudu tutvusime, on alles jäänud. (See ei peaks olema põrmugi halb näitaja, kui ei taha toetuda halvale tavale teises raamatus laita seda luulelaadi, mis esimese luulekogugu puhul heaks ja omaks kiidetud.) Härma praegune luuleilm ei näita iseenesest mingeid ammandatuse tunnuseid. Kirjum kui «Pealkirjata» on «Luuletusi ja lugusid» küll. Ehk tuleneb kirjusus osalt ka raamatu mahukusest — annab ta ju välja nii mõnegi mehe valikkogugu paksuse —, ent teisest küljest laseb luuleraamatu tooni- ja mõttekirevus aimata, et Viiu Härm tahab muutuda, ehkki teab, et talle sobib ja tundub kodune praegune «oma» laad. Raamatus on üldisest toonist kõrvalekalduvaid luuletusi, nagu «Lapse argipäev» ja «mu laps lendab üle mere», on teiste silme läbi näha püütud lugusid, nagu «veere värten ja vurise vokka», «Lugu» ja «Sada salmi Margareetast», on ilusasti ütlemissi, nagu «kallaõied ei kinnitu varrele» ja «valgest marmorist pingil suudlesid kord minu kaela» — viimastest siiski ei oleta Viiu Härma uut sihtpaika, ennem usuks, et kuninglike kujundite keskel troonimine on luuletuskogusse paigutatud rohkem ilusate mälestuste heietamise kui reaalsuse mitmekesistamise mõttes.

H.-K. Hellat on V. Härma esikogugu arvustades leidnud, et Härmal on «midagi ühist Viivi Luige idamaise subtiilsusega». Tõepoolest, paiguti sarnanevad Luik ja Härm nii tundetooni, temaatika kui motiividegi poolest. «Luuletusi ja lugusid» näitab kujundihingesugulust vahest kõige rohkem «Põliskevade»-Luigega. Võiksime kõrvutada Härma «Kevade tulekut» ja

KRIITIKA

1926

Luige «Ema kirja», ühesugusele pilditaustale on üles ehitatud Luige «Tuba» ja Härma «täikalt sain esimese heeroosa kleidi». Mõlemal poetessil näib olevat üks suunitlus: pilti jäädvustatud hetk, sellest eemaldumine või sellesse jäämine. Enamasti ei haaku (pealtnäha) stroofide kahes esimeses vārsis esitatud pilt või väide lüüriilise deklaratsiooniga, mis antakse edasi kahe järgmise rea kaudu — pigem kuulub see deklaratsioon või üldistus järgmise stroofi mõttesse. Tüüpiline näide Viuu Härmalt: «usse ja maasikaid tuleb pidada silmas / hulkudes läbi rohu / Sellel on kerge elada suvel maailmas / kellel ei ole nohu.» Ja edasi teine stroof: «mis kõik lõhnab ja kannab hinge seest tuulde / viimase mōrkja vimma / haistan õhku ja maasikavārv imbub huulde / lasen kõik minna.»

Kuid oma põhiolemuselt, tahtmistelt ja jõult pole Luik ja Härm siiski sarnased. Härm on unistavam, meenutavam, minevikuhellem, ja kui viimase vārsitsükli luuletused välja arvata, siis justkui maal õnnelik olnud linnalaps, kes ei igatse taga maad kui pinda, kui elupaika, vaid rohkem kui lapsepõlve, muretut ja ilusat aega. Linn on Härmale nohuste-kōhaste laste, täiesti asjata häbi, pungil busside ja hādiste rōdulilledel kiratsemiskoht, kus «meelpead siin rōdu mullakastis / mu kurbust lillelisemaks ei sega».

Viiu Härma loodus- ja lembelüürika ilu, mida kriitikud juba esikkogu retsenseerides esile tõstsid, on jäänud teiseski kogus jõusse. Tema luuletustes ei mōju siirus naiivsusena, lihtne riim primitiivsusena. Läbi looduspiltide, läbi aegade meenutuse jutustab luuletaja pretensioonitult oma loo — vōetagu seda kuidas tahetakse. Tōsi küll, tema luule-mina on teises kogus märksa vāsinum, muserdatum kui esikraamatus. Aeg-ajalt on luuletaja mina nagu usaldav laps, kellega ei saagi muidu suhelda kui siiruse-uskumiskübemeid endagi suhtlemismālust välja

kaevates. Kui Härma esikkogu ilmestasisid just pikemad ballaadlikud kirjeldused lapse- ja täiskasvanute maailma kokkupuutest, siis teise raamatu tugevamateks luuletusteks pean lüüriilisi mōtisklusi, habraste looduspiltide kaudu lugejani jõudvaid meeleolusid, tundemeenutusi: «ei olegi kaugel see päev», «Meil sajab», «ādala vahel õitseb hiline ohakalill», «see talvine kustuv küla», «uued õied õites kirsipuu» ja sugestiivsusega mällusōōbiv «nüüd kui kartuleid sa / korvist kuhja paned». Viimati mainitud luuletuses näitab end puhtapilgulise Härma kõrval muldsete kātega Härm, kes oskab tunda «seda rōõmu mida ikka tunti».

Eepilise koega vanaema- ja lapsepõlveluuletused olid Härma esikkogus läbituntumad, mōtestatumad, selgemate ja siiramate kujunditega. Mitte, et «Luuletuste ja lugude» vanaemamōtisklused oleksid kesised üldse — seda kindlasti mitte, kuid olles lugeanud esikraamatust selliseid vārsse nagu «õige lihtsaid kindakirju» ja «kui jõuab päike paistma seda latva», siis tundub (ometi samale laadile truu) luuletus «juhusliku masinaga» nagu ka «tundsin ennast kurvalt» eelmise luuleleiva-teo kaapekakuna. Vōib-olla mōjuvad kõik need luuletused koos tervikuna kunagi, kui poetess koostab valik-kogu?

«Sada salmi Margareetast» on lugu, mille jutustamisetaotlust ei saa pidada lõpuni siiraks. Olgu poeem, olgu vārsitsükkel — ikka oleks tahtnud karakterite kirjeldamise kõrval nāha nende kujunemistki. Kui «Sada salmi» oli mōeldud ühe lapse sünni eelloona, siis tahtnuks lugeja vastava motiivi «sisse-sōōtmist» varem, mitte vaid kahes viimases luuletuses; kui autor tahtis kujutada «ühe naise lugu», pidanuks ta algama varasemast ajast või lõpetama hilisemal. Kōige kindlama kāega on loodud naabrinaise portree: siin liidab autor rea teravkeelseid, tūübikohaseid detaile (jutulekippumine, heldus uudis-

himu nimel) kiruvale-halavale kõne-
maneerile — ja ongi valmis täisvere-
line Igavene Naabrinaine. Nagu posi-
tiivse(ma)id tegelased ikka, pole Mar-
gareeta nii selgelt välja joonistatud.
Mõned detailid (üksildus, argipäeva-
kartus, iseenda mittemõistmine) lase-
vad oletada, et tegemist on Alveri Bar-
bara («Lugu valgest varest») ja meie
praeguse proosa meeliskangelanna va-
hepealse tüübiga. Eks ole me kirjan-
duses juba igitavaliseks muutunud
ebatavalise naise kuju — naisetüüp,
kes kodus käitub kui Marie Curie, labo-
ratooriumis (tööl) nagu koduperenaine?
See on enamasti andekas, tark ja ilus
näitsik, märgatavalt üle oma ümbrus-
konnast — ja üleoleku tõttu üksindu-
sele määratud, naine, keda ei mõisteta
(seni piduste meeste privileeg), kes
armastab kogu inimkonda, v. a. naab-
rid ja töökaaslased, kes leiab pilgu-
keseks küll vastassoost hinge- ja mõt-
tekaaslase, ent peab samas saatusele
alistuma — kas on mehel labane-tü-
hine kaasa, kelle vastu omatakse ko-
hustusi, või on siis naine ise seotud
rumala jõhkardiga. Härm on siiski
Margareeta vastu märksa leebem kui
prosaistid. On alguses Margareeta
üksiklane, kes «endalt küsis ja kostis»,
kelle kodu on üsna lüürilistel põhjustel
purunenud. Muidu nii hoolikalt
detailiga ümberkäiv autor ütleb: «ta
elada ei osanud öise kuuta /aga mees
kõik öised ajad magas...» See seik,
millele toetavaid detaile ei leia, ei poe-
tiseeri Margareetat, vaid muudab ta
teab-kust sajandist tulnud kaunishin-
geks. Ilus ja kirjanduslikult tavatu on
see, et autor kingib Margareetale uue
armastuse loo — tõepärase, elulise loo,
millest peab sündima laps. Lillepettus,
kabemäng, akendepesemine näivad ole-
vat just selle armumise mälestusmär-
gid. Ent kahjuks on beebiasjadega täi-
detud kohver viimane detail, mis selle
loo tunnusmärkidega kokku kõlab: pal-
milehest kiik kurenokas ja pajuvile

tulevase isa taskus kuuluvad hoopis
teise kujunditemaailma. Margareeta
lugu jääb pooleli, otsekui määratud-
sid sada salmi ta kestvuse. Margareeta
ja Härma teiste luuletuste lüüriline
kangelane ei näi kattuvat — vastasel
juhul teaksime, et Margareeta-lool on
ilus, valulik-õnnelik lõpp. Ent lugeja
peab alla suruma kartuse, et ärev
hommikune mähkmetesoorimine võib olla
Margareetale samasugune omapärat-
semine kui möödujaile aknast järele-
naermine loo alguses. Võib küll toetuda
vanale ütlemisele, et naine on küsi-
mus, laps — vastus, kuid nii nagu eri-
nevad omavahel küsimused-naised, nii
ka nende vastused. Margareeta vastus
jääb sõna otseses mõttes õhku (kure-
nokka) rippuma. Võib karta, et Mar-
gareetal — nagu eespool mainitud nais-
oneginitel — pole jõudu luulereaalsu-
seski kanda sellist leebet-armastavat
ematunnet nõnda, nagu seda kannab
Härma muude luuletuste kangelanna.
Härmale sellist lahendust muidugi ei
omistaks, et aga tänu Margareeta-
tüübi staatilisusele hakkab kaasa män-
gima kontekst kaasaegse elu ja kir-
jandusega, siis ei jää lugejal muud üle
kui nõutult loota või ise kujutluses
tüüpi edasi arendada.

Muidugi, elu oleks õige lihtne, kui
kõiki ta kitsaskohti saaks luulega laien-
dada... Pole kena valmis teose puhul
arutleda: mis oleks, kui teeks nii või
naa. Ei hakkaks allakirjutanugi nii
mõtisklema, kui poleks tunnet, et veel
sõõmuke hingeõhku — ja Margareeta
saab elu.

Olles nentinud endaksjäämise plussi
Viiu Härma luules, tahaks teada, kas
poetessi järgmises raamatus liituvad
Margareeta teravad detailid sooja sü-
gava elutunnetusega, mida leiame Här-
ma mõtisklusluules. Kas pöördub luu-
letaja huvi veel sügavamalt elude ja
lugude juurde?

Eks Viiu Härm ise ütle.

Leelo Tungal

KRIITIKA

1928

KROONIKAT

25. septembril tähistati kirjandus-õhtuga A. Kalda 100. sünniaastapäeva. Ettekande tegi A. Eelmäe.

27. septembril toimus Moskvas NSVL Kirjanike Liidu eesti kirjanduse nõukogu koosolek, kus arutluse objektiks olid E. Mallese eesti kirjandust tutvustavad venekeelsed aastaülevaateramatud. Meie poolt võtsid koosolekust osa L. Rimmelgas, E. Mallene, K. Kurg, A. Langemets, M. Kustavus, M. Jõgi, J. Jõerüüt ja R. Kaera. Ettekandega esines L. Rimmelgas.

2. ja 3. oktoobril viibis Tallinnas poola kirjanik, ajakirja «Literatura na svete» ameerika proosakirjanduse toimetaja Leh Budrezki. Oktoobri algul külastas Tallinna ja käis Kirjanike Liidus grupp ungari kirjanikke ja kriitikuid eesotsas kirjandusajakirja «Kortárs» toimetaja dr. Sándor Iván Kovácsiga.

Oktoobris täitus 20 aastat Aasia ja Aafrika maade kirjanike I konverentsist Taškendis. Sel puhul leidis 10.—17. oktoobril samas aset kahe suure kontinendi sõnameistrite kohtumine. Eestist viibis kohtumisel O. Utt.

6. oktoobril esilinastus Tallinna kinos «Sõprus» L. Mere film «Linnutee tuuled».

12.—16. oktoobril käisid Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu turismigrupi koosseisus Soomes J. Jõerüüt, T. Lehtmetes, E. Mallene, M. Mäger, P.-E. Rummo, P. ja R. Saluri. Helsingi ja Lahti vaatamisväärsustega tutvumise kõrval leiti aega kohtumisteks Soome Kirjan-

duse Seltsis (kus muu hulgas vaadati A. Kalda juubelinäitust), Soome Kirjanike Liidus, Helsingi ülikoolis ja Soome-Nõukogude Liidu Sõprusühingu eesti osakonnas.

10.—24. oktoobril oli loominguilisel lähetusel Bulgaarias A. Kurtna.

9.—13. oktoobril toimus Ašhabadis Kesk-Aasia ja Kasahstani noorte naiskirjanike seminarnõupidamine. Külalisena osales selles Ly Seppel.

16. oktoobril oli Kirjanike Majas Eesti NSV teenelise kirjaniku Ellen Niidu loomingu õhtu, millega tähistati tema hiljutist juubelit. Päevakohase ettekande tegi A. Põldmäe, näitlejad S. Laidla, A. Üksküla, I. Aru, R. Raave, S. Raudsik, P. Laasik lugesid juubilari loomingu, muusikalises osas esinesid L. Semper ja M. Kärmas.

Eesti NSV Raamatuühing koos Eesti Televisiooni kirjandussaadete toimetuse, Tallinna Pioneeride ja Koolinoorte Palee ning Eesti NSV Kirjanike Liiduga on alustanud noorte kirjandushommikute sarja. Esimesel, 15. oktoobri kirjandushommikul Kirjanike Majas esines sissejuhatava sõnavõtuga A. Hint. Hommikut juhatas 20. keskkooli XI klassi õpilane Inga Kõits.

Eesti NSV Raamatuühingu Kingisepa osakond korraldas 30. septembril Saaremaa I kirjanduspäeva. Ülevaate-ettekandega «Saarlased eesti kirjanduses» esines O. Jõgi. Järgnesid sõnavõttud ja mõttevahetus. Kirjanduspäev lõppes luuleõhtuga Kuressaare lossis. Kirjanduspäev on otsustatud muuta traditsiooniliseks.

NOORTE AUTORITE SEMINAR

19. ja 20. oktoobril toimus Kirjanike Liidu ja ELKNU KK korraldusel järjekordne vabariiklik noorte autorite seminar, seekord ülikoolilinnas. Seminarist osavõtvaid noori autoreid sai Tartu ja Tallinna peale kokku üle veerandsaja. Esimesel päeval, pärast KL sekretäri Kalju Kääri avasõnu, kuulati ettekandeid. TRÜ dotsent Igor Černov rääkis teemal «Mis on hermeneutika?», kirjanik Mati Unt kõneles sellest, mida tähendab kirjanikuks saamine ja kirjanik olemine, TRÜ dotsendi Marju Lauristini teemaks oli «Noorus jälle hukas?», kus puudutati

kultuuripõlvkondade vaheldumist ja vastavalt tekkivaid probleeme ning tendentse. M. Lauristini ettekandele järgnes silmapilkselt terve rida sõnavõtuvormis reageeringuid, mille otseks ajendiks oli viimane, ilmselt kõige erutavam probleem — põlvkonnad; ent nähtavasti olid kõik ettekanded neid reageeringuid katalüüseinud. Oli loomulik, et noorima põlvkonna esindajad üritasid tagasi tõrjuda neile esitatavaid süüdistusi kultuuriloiduse suhtes, ent faktide vastu on sõnadega raske võidelda.

Teise päeva hommikul algas töö

RINGVAADE

seminargruppides. Tallinna noori luuletajaid juhendas A. Kaalep, prosaiste H.-K. Hellat. Tartu noored autorid olid ühes grupis, neid juhendasid M. Unt, Ü. Tuulik, H. Kiik ja P.-E. Rummo. Juttu piisab kõigis gruppides võrdlemisi kauaks, ka pärastlõunaks, iseküsimus muidugi, kellel või kelle tõttu seda jätkus. Igatahes pärast lõppsõnu keerati muusika mängima ja diskor Tartu Kirjanike Maja alumisel korrusel viijas kogu oma olemasoluga, et vähemalt üks osa kohalolijast on vestlusest ja sõnadest kui sellistest tüdinud. Fakt näiks tühine ja selle nimetamine irisev, kui eelmisel päeval poleks M. Lauristini ettekande mõned punktid — kul-

tuurihuvide langus, elu intensiivsuse vähenemine ja asendumine pinnapealsusega — nooremates sellist tagasitõrjumiskirge tekitanud. On kuidas on, ent tavalisel fraasil — mõtlemist igaühele kuupalju — on seekord kõrgem hind.

KL juhatause esimees P. Kuusberg ütles seminari lõpetades, et toimunu läks korda. Tõepoolest, vähemalt häbelikud ega leplikud õnneks ei oitud. Uusi andeid avastada ei olnud seekord plaaniski, seminar oli mõeldud eelkõige neile, keda mingil määral juba avastatud ja avaldatud.

J. J.

TAPA KEELEPÄEV

70 a. eest toimus Tapa keeekonvents, kus keelemehed Tallinnast ja Tartust kohtusid neutraalsel pinnal ja kooskõlastasid norme, millest mitmed on aluseks tänaselegi õigekirjutusele. Juhtunut mälestamiseks peeti 19. oktoobril Tapa kooli aulas keelepäev, mille korraldasid Emakeele Selts, TRÜ eesti keele ring ja Rakvere haridusosakond, initsiaatoriks Joel Sang. Koosviibimise juhataja, filoloogikandidaat *in spe* H. Saari pöördus avasõnade järel *prof. emer. A. Kase* poole. Meie auväärseim eesti keelega tegeleja andis kooli vastavale ainekabinetile üle J. V. Veski pildi ja head soovid kaasa üritusele, mida põhiesinejate vanuse tõttu vabalt võinuks noorte keelepäevaks (H. Saari) nimetada. Kaks konkreetsemat ettekannet TRÜ tudengitelt T. Hennostelt ja U. Uibolt olid sihilikult tendentslikud ja ühekülgsed, niisamuti J. Sanga kriitiline pilk meie keelekorralduse senisest käekäigust ja H. Runneli mõtisklus «Kellele kuulub keel». Aga nagu J. Sang pärast ise mainis, oli see üks külg piisavalt tugev. Kindlasti oli niisugusel avatoonil (sest sõnavõttud kestsid tükkis kauem) suunav mõju kogu sündmuse iseloomustanud loovale rahulolematusele, mis, tõsi küll, kõikus oma äärmustes alalhoidlikust reformimisest radikaalsuseni. Millega polda rahul? Kaks keskmist ettekannet omasisid ühemõttelisi pealkirju: «Kuidas lihtsustada eesti ortograafiat» ja «Kuidas lihtsustada eesti morfoloogiat». Laskumata siinkohal grammatika finesidesse, resümeerigem, et emakeele tarvitajat kimbutavad endiselt suure/

väikese algustähe ning kokku/lahkukirjutamise dilemma, i-mitmuse probleem, tüüpikondade abrakadabra. Ja üldine nõue kõlaski: lihtsustada, lubada paralleelvorme, muuta suhtumist keelde enesesse. Sest mitmete praeguste põhimõtete kohta väitis M. Hint TPedI-st, et need ei arvesta psüühilist reaalsust, inimese omandamisvõimet. Säärase väite aluseks tõi ta oma skandaalsevõitu tulemustega katsed Värska suvekoolis staažikate keeleõpetajatega. Omastamatutest normidest sõltub aga lõpu- ja sisseastumiskirjandi näol väga palju meie kõikide elus. See on ebaloomulik. Nagu faktki, et paljude õpilaste jaoks on nende enda emakeel muutunud vastikuks õppeaineks (Tapa Keskkooli emakeeleõpetaja K. Kuld). Lihtsustamisest ja paralleelvormidest arvas Ajakirjanike Liidu keeleteoimkonna liige H. Meriste, et tema poole on pöördunud paljud kooliõpetajad just vastupidise sooviga, s. o. ühe ja ainsa vormi lubamiseks. Värska katsetest arvas H. Meriste, et maa sool on nõrgaks jäänud. Kuid säärane väide, nagu arvaminegi, et niisugused katsed ise ei arvesta psüühilist reaalsust ning pole seega õigus-tatud (A. Kask, H. Saari), jäävad siiski vaid arvamusteks faktide vastu.

Meeldiv, et seekordne keelepäev tegeles valdavalt põhimõtteliste küsimustega. Sellist suhtumist arvas J. Sang puudu jäänuvat kaunis pikal perioodil, kus keelekorraldus sulgus enesesse nii tegelejate ringi ahenemise kui ka probleemide püstitamise mõttes ja pahatihti nokitseti teisejärguliste küsimuste kallal. On selge, et rahvale on keeleküsimused saanud

RINGVAADE

1930

järjest tähtsamateks (vt. kas või «Sirbi» keelenurka). Tuleb ainult sellele huvile normaalne suund anda, mitte piirduda (iseenesest mitte tulu- tu) uute sõnade leiutamisega. Põhimõtteline on ka küsimus keelekorralduse alustest. Ilmne, et senise õigekeelsuse ja rahvapärased kõrvale peab tunduvat rohkem asuma teaduslik lähenemisviis. (M. Hint.) Tuleb rohkem arvestada keelte arenemise üldisi seaduspärasusi, mitte absolu- seerida oma keele empiiriat.

Keelepäeva üldine rahulolematuse vaim oli väga kena, ent tuleb arvestada, et iga liikumine võib muutuda moeasjaks. (H. Meriste.) Nii on saanud juba heaks tooniks meie keelekorralduse kirumine. Kuid ei maksa last koos vanniveega välja heita. (A. Kask.) Sagedasti võtab see suhtumine uue ÕS-i vastu suunatud kriitika ilme. Ei arvestata, et keelekorralduse olukord pole ÕS-i süü, vaid sõnaraamat on selle eredaim tagajärg. (R. Kull.) Samuti pole mingi argument, et isegi vilunud toimetajad peavad igapäevases töös ÕS-i kasutama. Sest kas siis mujal tsiviliseeritud maailmas on sõnaraamatuist loobunud või jäetud need üksnes võõrkeele õppijate jaoks? (H. Saari.) Kui jutt juba suhtumisele läks, tõdegem ühtlasi, et neis asjus, mida meie üks miljon maailmas ainsana ajab, on vimma- ja vingamehi alati palju olnud. Ikka samastutakse suuna või ideega, igas uues ettepanekus nähakse personaalset rünnakut.

Vanim keelepäevast osavõtja, 86-aastane endine keeleõpetaja A. Martin leidis olevat kiiduväärse, et noored mehed emakeelega tõsiselt tegele-

vad. E. Mets «Valguse» keeleteoimkon- nast pakkus välja võimaluse luua pe- rioodiline väljaanne eeskätt noortele keeleteadlastele, kas või midagi sar- nast kunagise «Eesti kirjakeelega». Hando Runneli sügavtõsine ettekanne käsitles rahvuskeele, õigekeelsuse ja keeleõigusluse põhimõttelisi küsimusi, olles esseistlik ja paradokslik, (... «keel ise kannab luulet ja kirja- sõna, keel ise tarvitab luulet oma tööriistana»). Kahtlemata puudutab keeleküsimus laia ringi. Seetõttu on meeldiv, et Tapale kogunes lisaks professionaalidele ka praktikuid — tõlkijaid, lehemehi, kooliõpetajaid, Rakvere rajooni rahvast. Pisut kahju ainult, et Tartust saabunud väheks jäi. Kuigi Tapal ei võetud vastu ot- sust, on tervitatav, et nii teoreetikud kui ka praktikud ühiselt tajusid ja kuu- lutasid vajadust astuda kindlas suunas edasisi samme. Aga selleks nagu igaks kultuuriliseks tegevuseks on vaja kolmainsust «raha-kohad-inimesed». (H. Rajandi.) Võib-olla on kunagi hil- jem põhjust Tapa keelepäeva meenu- tada kui millelegi alust rajavat, võib- olla ka mitte. Kuid igal juhul on tal tähtsus, nagu seda on igasugusel kee- lega tegelemisel, kuigi selle pragma- tiline väärtus kohe ei ilmne ja vai- musärägi silma ei pimesta. Sest keele tähtsust rahvusliku eneseteadvuse ja -kultuuri konstitueeriva elemendina on võimatu ülehinnata, nagu seda koo- lilava jaoks kohaldatuna väljendas ka eesriide külge kinnitatud plakat Ado Reinvaldi luuleridadega: «Laps pea ehteks surmani/ su ema kodukeel!»

M. Mutt

GEORG KAISER (25. XI 1878—4. VI 1945)

Georg Kaiser asub selle sajandi saksa ja küllap ka maailma näitekir- janduses väljapaistval kohal. Tal on teatritesse või trükki jõudnud 52 näi- dendit, peale selle kaks romaani (1931, 1939), mida tuntakse vähem, ja sada- kond luuletust.

Ise Magdeburgi kaupmehe poeg, alustas Kaiser tööd kaubanduses. Aas- tateks haigevoodisse määratud, pühen- dus ta varakult kirjandusele. Tunnus- tust tuli tal kaua oodata ja enese tut- vustamiseks ei võtnud ta midagi ette. 1917. aastal äratas üldist tähelepanu ta näidend «Calais' kodanikud», mis oli avaldatud kolme aasta eest. Tol-

leks ajaks oli Kaiser kirjutanud juba neliteist näidendit, millest mõned küll veel ootasid trükkiminekut. «Calais' kodanikud» on XIV sajandi tõeline lugu, mis andis ka Rodinile ainet kuulsale skulptuurgrupi loomiseks. Ing- lise sõjaväele kapituleerumisel sai linn võimaluse pääseda hävitamisest, kui kuus tema lugupeetud kodanikku annavad oma elu võitjate käsutusse — see moodustab näidendi sisu. Kaiseril kujunes lugu uue inimese näidendiks, mille sõnastab enne linna kapitulee- rumist surnud vabatahtliku isa. Nii ei osutu võitjaks ega armuandjaks mitte Inglise kuningas, vaid need, kes olid

RINGVAADE

1931

valmis oma elu ohverdama. Tähtsal kohal on Georg Kaiseril näidendid, mis pöörduvad kapitalismi vastu, näidates selle eri etappidel toimuvaid kokkupõrkeid («Korall», 1917; «Gaas» I, 1918; «Gaas» II, 1919). Nii tõsiselt kui ka komöödiavormis on ta puudutanud keskmiste kodanike elu ootamatult muutvaid tegureid (mõeldagu «Hommi-kust keskööni» pangakassa riisumist väga korralike eluviisidega laekuri poolt).

Georg Kaiser oli ekspresionistliku dramaturgia viljakas ja enim määrav autor. Ta loobus elu dubleerimisest ning tõelisuse mulje taotlemisest teatris: ta inimesed ei ole individid, vaid teatud ideed esindavad tüübid, võiksimed öelda, koondtüübid kõige üldisemate tunnusoontega. Georg Kaiser esitas oma tegelaste abiga ideid, loobudes vahel ka sündmustest, ning andis vaatajale võimaluse antud idee mõju all tunduvalt kaasa luua. Seejuures ei olnud tal esikohal ekspresionistliku draama vormitaotlused, vaid humaansete ideede kuulutamine. Emigratsioonis kirjutatud näidenditest saavutas suurima tähenduse tinglikult Jaapanis toimuv «Södur Tanaka» (1941), mis rohkem kui ükski senine näidend sisaldas aktuaalset sõjavastast propagandat. Postuumult väljaantud «kreeka draamad» «Pygmalion», «Kaks korda Amphitryon» ja «Bellerophon» on kirjutatud klassikalise lavateose laadis. Tähtsal kohal on

neis loova isiku vabaduse eest peetav võitlus. «Pygmalioni» tegevus toimub antiigis, kuid siingi jäädakse alla rahavõimule, sõltuvusse rahamehest Koononist, ja selle tulemusena peab nimikangelane Athena abiga elustatud skulptuurse armsama Chaire uuesti marmorkujuks muutama.

Georg Kaiser oli Hitleri võimu algusest peale Saksamaa teatrites keelatud. 1938. aastal põgenes ta välismaale, elades viimased eluaastad Šveitsis. Alates 1920. aastast oli ta enim mängitud saksa näitekirjanik mitte ainult kodumaal, vaid kogu maailmas. Eesti teatrisse jõudis Kaiser varakult. 1920. aastal lavastas Hanno Kompus «Estonia» teatris «Gaas I». Seal lõi Ants Lauter välja paistvalt Miljardäri poja kuju. 1925. aastal esitas sama näidendit Viljandi «Ugala». «Hommi-kust keskööni» sai 1923. aastal Draamateatris üheks kõige õnnestunumaks lavastuseks (lavastaja V. Mettus, keskses osas Ruut Tarmo, tol ajal veel Rudolf Klein). Samal aastal lavastas näidendi ka «Vanemuine». «Gaas II» leidis koha veel kujunemisel oleva Draamastuudio laval, olles P. Põldroosi esimeseks tähelepanuvaks režiiks. Miljardäri poja osas esines Felix Moor. Ja viimaks: komöödiat «Kõmukirjandus» mängiti «Vanemuises» 1926. aastal ning Draamastuudios kaks aastat hiljem.

N. Andresen

NOBELI KIRJANDUSPREEMIA ISAAC SINGERILE

Valik osutus seegi kord paljudele üllatuseks. Ent annab kenasti seletada. Roots-lased on ka varem üritanud suurrahvaste suurkirjanike austamise kõrval juhtida tähelepanu vähemuskultuuride või kitsamate rühmituste esindajatele, kelle tundmine ning mõju on paratamatult piiratud. Meie, ma usun, oleme hästi päri sellega, et maailma suurteedest kõrvalejäänud metsakuru suudab kasvatada neidki, kelle mõõtmiseks oma tollipulkadest ei piisa.

Lausa tundmatu suurus too vastpärjatu siiski ei ole, angloameerika lugejale igatahes mitte. Ta kirjutab jidiši keeles, sellesamas juudi keeles, milles tema eelkäijad ning eeskujud Sholom Aleichem (Šolom Aleihhem), I. L. Peretz (Perets) ja Shalom Asch (Aš). Kirjanik oli neljakümne kuue aastane,

kui ta Ameerika publiku ette astus, seejärel on teda aga agaralt ümber pandud ja viimaste aastakümnete enam-vähem igale jutustusele ning romaanile on kiiresti järgnenud ingliskeelne versioon. Vahendajaid on olnud mitmeid, nende hulgas Saul Bellow, teine jidišitaustaline Nobeli preemia laureaat. Ent Singer on lugejaskonna laiendamisel samuti aktiivselt kaasa löönud, küll iseenda tõlkijana, küll tõlgete viseerijana. Asi toimub tavaliselt nõnda: teos sünnib jidišikeelsena, mille autor seejärel «taasloob» võõraste kaasabi suuremal või vähemal määral ära kasutades inglise keeles. See tõstab need väljaanded vähemalt autoriseeritud tõlke tasemele ja õigustab küllap kasutamist muukeelseteks ümberpanekuteks. (Selleski lühiülevaates on parema

RINGVAADE

puudumisel lähtunud inglise keelest — nii teoste pealkirjade esitamisel kui ka nimede kirjutamisel.)

Isaac Bashevis Singer on sündinud 14. juulil 1904. aastal Poolas Radzymi- nis. Isa ja vanaisa olid rabiid ja noor Singer sai traditsioonilise juudi hari- duse, mille hulka kuulus õppimine Varssavi rabiiniseminaris. Vaimulikku temast siiski ei tulnud: kirjandus ning ajakirjanikuamet tõmbasid enam. Ta käis vanema venna Israel Joshua Sin- geri (1893—1944) jälgedes, kelle proo- sa- ning draamalooming suitis samu- ti ületada emakeele piirid. Värvikaid pilte lapsepõlve Poolast, eriti aga Varssavist, kuhu perekond kolis, kui Isaac oli nelja-aastane, pakub mäles- tusteraamat «Minu isa hoovis» (*In My Father's Court*, 1966 — siin ja edaspidi märgib aastaarv teose inglis- keelse väljaande ilmumist).

1935. aastal, kui natsliku Saksamaa ähvardused Poola suhtes järjest sel- gemaks said, emigreeris Isaac Singer Ameerikasse; kaheksa aastat hiljem sai temast Ühendriikide kodanik. Ta valis oma elukohaks New Yorgi, kus on pikki aastaid teinud kaastööd jidišikeelsele ajalehele «Forward». Paljud tema proosapalad, kaasa arva- tud romaanid järjejutuna, on trüki- musta näinud just seal. Kui toda päevalehte, mille 1897. aastal asutas *Jewish Socialist Press Federation*, vanast harjumusest vahel «sotsialistli- kuks» nimetatakse, on õigem see sõ- na jutumärkidesse panna. Teatavat tendentslikkust maailma- ning kirjan- dusprobleemide lahkamisel on üles näidanud ka Warshofsky varjunime all «Forwardis» kolumnistina esinev Singer.

Tema ilukirjandusliku tegevuse üheks tõukejõuks võib pidada juurte otsimist. Mõistagi on ka neljakümne- aastane Ameerika-kogemus nõudnud belletristisulge, kuid enamiku romaani- de ning jutustuste tegevuspaigaks on sünnimaa Poola, nähtud umbes kol- mesaja-aastases lõikes diasporaas ela- vate juutide silmade läbi. Valdavalt on need *shtetl'i* või linnageto elani- kud taga kiusatud, vaesusest muser- datud, traditsioonide külge klammer- dunud, usust või ka ebausust kergesti tuld võtvad, hingekimbatustest häm- mingus. Tasakaalustavale huumorile, koguni naerule läbi pisarate on neis lugudes antud etendada tagasihoidlik- ku osa. Küll aga armastab Singer gro- teski ja tänapäevast tagasivaatava autorina ironiat ning skepsist. Ta on

osav oma teostesse põimima rahvapä- rimusi ning müstikat. Ja kahtlemata on tema maailm väga eksootiline — kasvava populaarsuse üks tagatis. Ta- valiste argiinimeste kõrval elavad seal nõiad, deemonid, vaimud, kirgedel on ruumi möllata, lihaliikku rõõmu ei tar- vitse maha suruda, irratsionaalsus kuulub loomuliku osana igapäevasesse ellu, fantaasialennul ei kärbita tiibu.

«Perekond Moskat» (*The Family Moskat*, 1950) on mahukas perekonna- romaan selle sajandi Poolast ja erineb enamikust teostest talitsetuma aine- esituse poolest. Ligilähedaselt samasu- gust eepilist haaret taotleb liikuva faabula ning kirevate karakteritega «Mõis» (*The Manor*, 1967) — tõenäoli- selt plaanitsetud pikema tsükli esime- ne osa —, mille taustaks on 1863. aas- ta Poola ülestõusu järgsed vapustused juutide ühiskonnas. Romaani kannab Singeri lemmikkonflikte: vastuolu tra- ditsioonidesse uskumise ning uue ter- vitamise vahel; lahkvaadete tugevusi- nõrkusi analüüsitakse mõlemat poolt mõistapüüdvalt. Religioosset hüstee- riat, kabalistikat, imesid pakutakse romaanis «Saatan Gorays» (*Satan in Goray*, 1955), kus messia ootus paneb kihama ühe 17. sajandi Poola väike- linna. Samasse sajandisse on paiguta- tud ka «Ori» (*The Slave*, 1962), traagi- line lugu kahest tagakiusatud armas- tajast, kes saavad teineteisega kokku alles surmas. Toonitatu on kirjaniku õnnestumisi tolle primitiivse aja müs- tika esiletoomisel ja kirjanduslikult tõhusate paralleelide loomisel: peate- gelase ja piibli Jaakobi vahel, 17. sa- jandi ja 20. sajandi juutide vaenami- se vahel. «Lublina võlur» (*The Magi- cian of Lublin*, 1960) keskendub Yasha Mazuri isiku ümber, kelle eelmise sa- jandi koore all on hämmastavalt pal- ju tänapäeva inimese nautlevat hedo- nismi ning rusuvat süütunnet. Vär- skeim ingliskeelne romaan «Shosha» ilmus tänavu suvel — peategelaseks noor kirjanik Teise maailmasõja eel- ses Varssavis oma hingedilemmade ning armastusega nelja naise vastu. «Shosha» järg «Usk ja kahtlus» on se- ni olemas lõpuni avaldamata juudi- keelsete ajalehejuppidega.

Romaan ei ole Singeri ainus žanr. Arvukalt on temalt ilmunud lühiproo- sat. Jutud on harva pikad, küll aga teemadelt ning karakteritelt mitmeke- sised: hea ning kurja metafüüsilistest probleemidest mõnutundmiseni korda- läinud seksuaalvahekorra, pühadest

narridest musta maagiaga tegelejateni. Nimetagem mõnede kogude pealkirjad: «Narr Gimpel» (*Gimpel the Fool*, 1957), «Turu tänava Spinoza» (*The Spinoza of Market Street*, 1961), «Kafka sõber» (*A Friend of Kafka*, 1970), «Sulekroon» (*A Crown of Feathers*, 1973). Viimati mainitud kogu tõi Singerile *National Book Award*'i ja see oli arvatavasti esimene kord, et too Ühendriikide iga-aastane kirjandusauhind anti teosele, mille originaal ei ole ingliskeelne. Üldse on Singer avaldanud — kui lasteraamatud kaasa arvata — umbes kolmkümmend teost.

Kahtlemata on Isaac Singeri taotluseks universaalsus. Suurema või väiksema edukusega on seda üritanud paljud kirjanikud. Mall on isenesest lihtne. Võtta mõni inimeste grupp konkreetses ajas ning kohas ja panna nad mängima üldinimlikke tragöödiad-komöödiad, millel on selitavat tähendust meile kõigile. Singeri üritust dramatiseerib kõigele lisaks tõsiasi, et seda rahvakildu, kes tema teoste lehekülgedel elab, kannatab, sureb, pillerkaaritab ja tuult tallab, ei ole sellisena üldse enam olemas. Ja ka keel, mida ta oma fantaasiamängude jäädvustamisel kasutab, on hääbuv keel. Suurem osa tema enda suguvendi ning -õdesid ei ole võimelised seda lugema, rääkimata teistest. 1961. aastal seletas Singer: «Mulle meeldib kirjutada vaimudest ja vaimule ei passi miski paremini kui surev keel. Mida surnum keel, seda elavam vaim. Vaimud armastavad jidišit, ja nii palju kui mina tean, kõnelevad seda kõik.»

Vaimud vaimudeks. Kirjaniku kinnitust mööda ei elanud deemonid mitte ainult sajanditetaguses Poolas, vaid

kimbutavad teda alatasa ka Ameerikas: küll vehivad sisse käsikirju, küll prille, vahel isegi tšekiraamatu. Siiski tuuakse varastatud asjad lõpuks tagasi, sest tegemist on heatahtlike paharettidega. Tema lugudes aitavad aga needsamad üleloomulikud olendid, keda nähakse tavaliselt läbi lahutava koomikaprisma, mõjukate kirjanduslike kujunditena tajuda ning tõlgendada seda elamise müsteeriumi ning viimaks ka rõõmu, mida Singeri proosa ülistab.

Kirjanik peab ennast eelkõige jutuvestjaks. Mitte filosofoerijaks, eksperimenteerijaks, maailmaparandajaks. Pigem meelelahutajaks, kes püüab oma veidi vanamoeliste lugudega — tema kirjutamismeetodit on nimetatud ka «müstiliseks realismiks» — inimeste meeli kõita ja natukese ehk erutada. Enda hinnangul on ta optimistlik pessimist. Kaks aastat tagasi antud intervjuus ütles ta: «Elus olen ma optimist. Kui te mult küsite, mida ma inimkonnast arvan, siis siin olen ma äärmiselt pessimistlik. Ma ei usu sotsialistide kombel paremasse homsesse, imeilusasse tulevikku. Hooviski mitte. Aga ma käitun, nagu oleksin ma optimist.» Ja edasi: «Needsamad küsimused, mis mind vaevasid 50 aastat tagasi, vaeavad mind ka täna. Miks sünnitakse? Miks kannatatakse? Ka loomade kannatamine teeb mind väga kurvaks. Mina ise olen muide taime toitlane. [— —] Ma tunnen, et loomad on niisama suures häämmingus nagu meiegi, ainult et neil ei ole selle jaoks sõnu. Ma ütleksin, et kogu elu pärib lakkamatult: Mida ma olen siin tegemas?»

E. Soosaar

INDEX LIBRORUM

Antagu täna väike ülevaade uue-
mast literatuurist säärase lähedaste, samatasemeliste nähtuste üle, nagu on seda riik, õigus, poliitika, mida marksistliku käsituse järgi seob olemuslik klassilisus. Välja jääb muidugi kitsamalt erialane, eriti juriidiline raamat. Kõigepealt tulevad kõne alla need teosed, mis puudutavad eel- või mittemarksistlikke arusaamasisid riigist, õigusest ja poliitikast. Sisesejuhatavalt sobib siia kõrgkooliõpik «Poliitiliste õpetuste ajalugu» (toim. A. Denisov ja O. Leist; *Juriditšeskaja Literatura* — edaspidi *JL*). Kronolo-

gilist printsiipi silmas pidades nimetagem S. Uttšenko raamatut «Vana-Rooma poliitilised õpetused. III—I saj. e. m. a.» (*Nauka*) ning J. Štšapovi uurimust «Bütsantsi ja lõuna-slaavi õiguslik pärand Venemaal XI—XIII saj.» (*Nauka*). Ühe Eestigi seisukohalt väga olulise baltisaksa valgustaja vaated on aineks V. Milleri ja E. Melkisise teosele «Garlieb Merkeli poliitilis-õiguslikud vaated» (*JL*). Saksa idealistlikku klassikat esindavad Georg Wilhelm Friedrich Hegeli «Poliitilised teosed» (vrdl.: G. W. F. Hegel, *Politische Schriften*, *Akademie-Verlag Berlin*

RINGVAADE

1934

1970), millega — nagu juba kord varem öeldud — *Nauka* alustas oma uut seeriat «Filosoofilise mõtte mälestisi». Hegeli mõistmist võiksid aidata kergendada ühismonograafia «Hegeli õigusfilosoofia ning kaasaeg» (vast. toim. D. Kerimov; *Nauka*) ja D. Feidmani—J. Baskini uurimus «Kanti ja Hegeli õpetus rahvusvahelisest õigusest ning kaasaeg» (Kaasani ülikool). Mitmes teoses leidub puhtkoodanlike õiguslike teooriate esituse-käsitlusi, neist tuleks nimetada järgmisi: V. Zorikini «Positiivistlik õigusteooria Venemaal» (Moskva ülikool), ühisraamat «Koodanlike poliitilis-õiguslike kontseptsioonide kriitika. SDV marksistlikus literatuuris» (toimetus ja eessõna V. Tumanovilt) *Progressi* seerias «Koodanliku ideoloogia ja revisionismi kriitikat», V. Martšuki «Vaba õigus» koodanlikus jurisprudentsis. E. Ehrlichi kontseptsioonide kriitika» (Kiievi ülikool), S. Bobotovi «Koodanlik õigussotsioloogia» (*JL*), tõlkeartiklilõikumik «Võrdlev õigusteadus» (koostanud, toimetanud ja sissejuhatava artikli kirjutanud V. Tumanov), mis täiendas väärtuslikku tõlkeseeriat «Teaduse loogika ja metodoloogia» (*Progress*). Seni on seerias trükivalgust näinud Ladislav Tondli «Semantika probleemid» (1975), Thomas S. Kuhni «Teaduslike revolutsioonide struktuur» (1975 ja 1977), tõlgete kogumikud «Kommunikatsioon kaasaegses teaduses» (1976) ning «Ajaloofilosoofia ja metodoloogia» (1977).

Mõndagi huvitavat leidub riikliku, poliitilise ja õigusliku praktika käsitlustes, mis käivad nii mineviku kui ka tänapäeva kohta. Nende hulgast mainigem I. Sinitsõna raamatut «Tava ja tavaõigus kaasaegses Aafrikas», mil alapealkirjaks «Uurimise ajalugu. Tavaõiguse koodeksid», S. Kuliku teost «Aafrikaniseerimine Keenias. 1963—1973», A. Martõnovi uurimust «Tiibeti staatus XVII—XVIII sajandil poliitiliste kujutluste traditsioonilises hiina süsteemis» (kõik *Nauka*), Inako Tsuneo ülevaadet «Kaasaegse Hiina õigus ja poliitika. 1949—1975», mis tõlgitud jaapani keelest (*Progress*), I. Vsevolodovi raamatut «Birma: religioon ja poliitika. Budistlik *sangha* ja riik» (*Nauka*). Neile võiks lisada säärased teosed nagu G. Sinkaretskaja «Riigid arhiivlaagidel. Rahvusvahelis-õiguslik režiim» ning L. Entini «Arenegumaade poliitilised süsteemid. Riik ja poliitilised parteid Aasia ja Aafrika maades» (*Meždunarodnõje Otnošenija*).

Juhtnööri ja juhatust asja marksistlikuks mõistmiseks üleminekul teoreetiliste käsitluste juurde võib leida mitmemeheraamatust «Marksistlik-leninlik õpetus riigist ja õigusest. Arenemislugu ja kaasaeg» (*Nauka*), aga muidugi ka selle järjest «K. Marxi, F. Engelsi ja V. I. Lenini õpetus sotsialistlikust riigist ja õigusest. Arenemislugu ja kaasaeg» (samuti *Nauka*). Sama tüüpi on ka ühisraamat «Koodanlik riik ja õigus. Monopolistliku kapitalismi epohh» (vast. toim. K. Korkmassova), mille avaldas Doni-äärse Rostovi ülikool. Tänapäevane aktsent peitub V. Kalenski teose pealkirjas «Riik sotsioloogilise analüüsi objektina. Ülevaadet uurimise ajaloost ja metodoloogiast» (vast. toim. V. Gulijev; *JL*). Teatavast aspektist on poliitika kõne all J. Obzina raamatust «Leninlik poliitika-mõiste ning «humaanse demokraatia» kriitika», mis tšehhi keelest tõlgituna täiendas seeriat «Koodanliku ideoloogia ja revisjonismi kriitika» (*Progress*). Üks *Nauka* ülevaateraamat kannab pealkirja «Poliitilised süsteemid kaasajal» (vast. toim. F. Burlatski ja V. Tširkin), *Meždunarodnõje Otnošenija* avaldas S. Sanakojevi ja N. Kaptšenko teose «Sotsialismi välispoliitika-teooriast».

Kõige enam uut leidub muidugi õiguse kohta. Siin on raamatud, mis käsitlevad õigust mitmes eri vahekorras: M. Orzihi «Õigus ja isiksus. Sotsialistliku ühiskonna isiksuse õigusliku mõjustamise teooria küsimusi» (*Võštšja Škola*, Kiiev — Odessa), V. Kudrjavtsevi «Õigus ja käitumine» (*JL*), G. Maltsevi «Sotsiaalne õiglus ning õigus» (*Mõsl*) jmt. Siin on raamatud, mis juurdlevad õigusteaduse metodoloogia üle, nagu näiteks A. Tille ja G. Švekovi «Võrdlev meetod juriidilistes distsiplinaarides» (*Võštšja Škola*) või ühistoode «Küberneetika rakendamise alused õigusteaduses» (toim. N. Polevoi ja N. Vitruk; *JL*). Viimaks ei põlata siin ajaloo uurimist. «Õigusteaduse ajaloo» ühise allnimetuse alt märkigem kaht raamatut: «Kriminoloogia. — Parandusliku töö õigus» ja «Kriminaalõigus» (mõlema vast. toim. V. Kudrjavtsev). Ülevaateraamatud on ka «Nõukogude õigusajalooteadus. Kujunemise ja arenemise piirjooni» (vast. toim. V. Kuritsõn) ning «Ülevaadet õiguslike teadusasetuste ajaloost NSV Liidus» (vast. toim. V. Kuritsõn ja A. Šebanov; kõik *Nauka*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. Ilus, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. X 1978. Trükkimisele antud 4. XI 1978.

1978. Trüktirv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebigist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,17. MB-05298. Tellimise nr. 3328. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 11, november 1978.

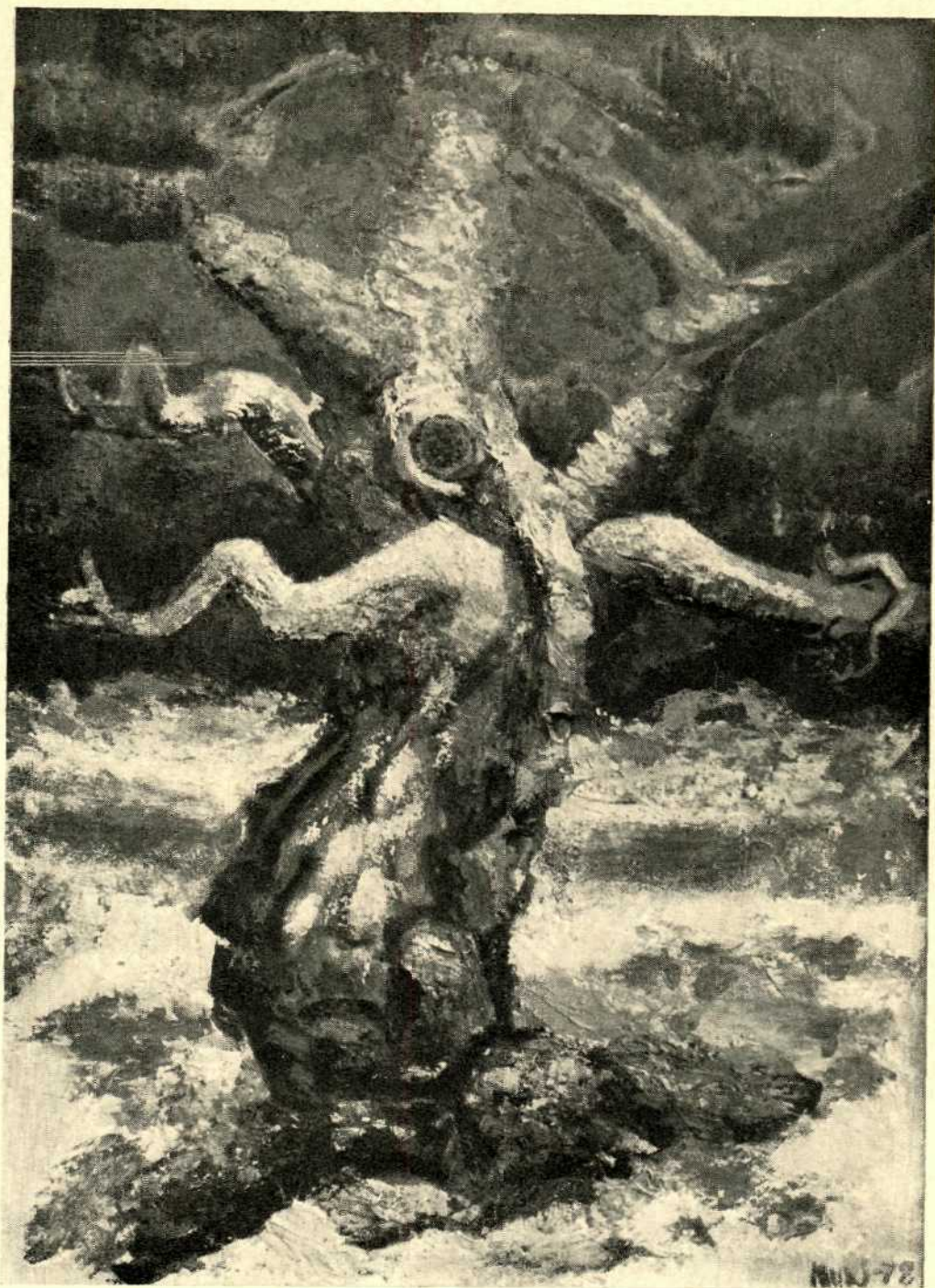
Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР

«Looming» («Творчество») № 11, ноябрь 1978.

Адрес редакции: 200 001. Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1763 A. LIIVES
Heategija Jors Kesse ja armastus
- 1803 A. KAALEP
Kuldne Aphrodite
- 1807 T. VINT
Arthur Valdese lugu
- 1813 A. RAMMO
Luuletused
- 1817 H. SERGO
Kooliraha teenimas
- 1851 M. MORELL
Luuletused
- 1856 VOLTAIRE
Mikromegas
- 1874 J. TAMM
Luuletused
- 1878 T. VARRAK
Revolutsioonista kajastusi Lääne pres-
sis
- 1892 E. RASKA
Noorsoo õigusteadvus ja kuritegevuse
põhjused
- 1903 H. PEEP
Kirjanduslik teekond Arkaadiast Utoo-
piasse
- 1912 M. NEITHAL
Aja probleemist proosakirjanduses
- 1919 V. RAUN
Raamat klaasist sarkofaagis
- 1921 E. MIHKELSON
Pildist väljatulek
- 1924 J. Ürt
Vesipapi valdustes
- 1926 L. TUNGAL
Midagi luuletustest, lugudest, Margaree-
tast ja ka Viuu Härmast
- 1929 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
K. MAGI. Saadjärve maastik (Õli)
Tagakaane siseküljel:
J. MUKS. Võsu määnd I (Segatehnika)
Kleebistel:
A. KUULBUSCH. Lugeja (Pronks)
A. KUULBUSCH. Juhan Viiding (Pronks)

JUHAN MUKS

Võsu määnd I (Segatehnika) 1978

Verh 4

PE ~~^A
17 78~~ M

50 KOP.

78 174